

Izsák-Somogyi Katalin

A magyar emlék(ezet)törvények rendszere

Doktori értekezés

Témavezető:

Dr. habil. Könczöl Miklós

egyetemi docens

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Jog- és Államtudományi Kar

Doktori Iskola

2024

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

*„Aki háromezer éve
Nem vezeti számadását,
Ostobán, stötében élje
Napjaink vonulását.”¹*

Ajándékként tekintek azokra az évekre, melyeket kutatással és írással tölthettem – ennél nagyobb adomány csak azon emberek köre volt, akik bármilyen módon támogatásukat, segítségüket adták ehhez az időszakhoz.

Köszönettel tartozom konzulensemnek, dr. Könczöl Miklósnak azért, hogy a traumaemlékezet számomra addig ismert, irodalomtudományi módja mellé és nem helyébe helyezhettem az elmúlt esztendőök megszerzett jogbölcseleti tudását és eredményeit. Külön köszönöm, hogy soha nem siettetett, hanem hagyta, hogy a magam tempójában, a magam útját járva, a magam sajátos érdeklődési köréből kiindulva jussak el a kutatás eredményéig.

Kisgyermekes női kutatóként az élet akkor is sokszínű és komplex, ha egy jelölt még 'csak' a kutatásait végzi vagy a doktori disszertációját írja. Szükséges egy olyan háttér, amelyre számíthat emberileg, szakmailag, családi közösségként – pontosan akkor, amikor szüksége van rá. Emiatt végtelenül hálás voltam, vagyok és leszek a férjemnek, Izsák Gábornak, aki, ha arra volt szükség, meghallgatta a szakmai énemet, ha pedig arra, akkor a családuink mindennapjait egyengette, hogy a kutatás és a dolgozat elkészülhessen. Köszönöm gyermekeimnek, Zsófinak, Simonnak és Andrásnak, hogy az elmúlt esztendőökben hol kisebb, hol nagyobb türelmet mutattak a munkám iránt – s talán inspiráló volt számukra is, hogy a gondolkodás teremtő erejű is lehet. Mindezzel együtt jelenlétük soha nem engedte kibillenni az egyensúlyt a (kutató)munka és családi élet között; ráadásul a témára vonatkozó gyermeki kérdéseikkel olykor a legtermészetesebb alapvetésekre mutattak rá.

Köszönöm a szüleim kitartó lelkesítését, háttértámogatását – és egyáltalán azt az ajándékot, mely a gondolkodni vágyásban, a tudásmegszerzésben mutatkozik meg mind a mai napig.

Hálát adok a barátaimért; habár közülük sokan más területen bontakoztatják ki szakmai és gyakorlati tudásukat, de mindig meghallgattak, bátorítottak – és főként kérdeztek. Név szerint

¹ Johann Wolfgang GOETHE: A vándor lelki nyugalma. In: *Nyugat-keleti diván. A rosszkezdő könyve.* <https://mek.oszk.hu/04200/04277/04277.htm> A disszertáció köszönetnyilvánítása szempontjából releváns mottó forrása: Jostein GAARDER: *Sofie világa. Regény a filozófia történetéről.* Budapest, Marfa Mediterrán Kiadó – Pesti Szalon Kiadó, 1995. (Márton László újrafordítása) 6.

szerepném kiemelni Tóth Katinkát, aki közel három évtizede áll mellettem mint barát, amely szerep az elmúlt esztendőkből szakmai kérdésekre, szerkesztési segítségre, közös konferencialátogatásokra is kiterjedt. Mellette hálás köszönettel tartozom Vig Zsófiának, aki az írás folyamatában fázisonként olvasta, vitatta és szerkesztési tanácsokkal látta el a munkámat. Külön köszönettel tartozom azon hallgatóknak, akik részt vettek a 2023/2024. tanév II. szemeszterében meghirdetett *Emlék- és emlékezettörvények Magyarországon* című szemináriumon: a velük való közös gondolkodás kifejezetten inspiráló volt, mivel a dolgozat megírásának utolsó fázisában egyfajta külső szemléletű áttekintésre készítettek.

Végezetül szeretnék a COVID-időszak hónapjairól is megemlékezni. Az utóbbi évszázad kollektív emlékezetében jelen nem lévő világjárvány olyan gondolkodási struktúrára ösztönzött, olyan értékrendszerbéli felülvizsgálatra serkentett, amelynek eredményeként a mindennapos életünkért kifejezett hála került az első helyre. A betöltött szerepeim közötti kollízió feloldódott, a tudományos munka jelentősége megtalálta a helyét, és olyan tapasztalattal lettem gazdagabb, miközben emlékezeti kutatásokat végeztem zárt térben az online világ adta lehetőségek között, amilyenre nem lett volna lehetőség a pandémia nélkül. Ambivalens tapasztalat volt, de jelentősége vitán felül áll.

Végezetül álljon itt világlátásom mottója – hála tölt el azért, mert ezt leírhatom.

„A gyermekek számára a világ – és annak minden jelensége – újdonság, olyasvalami, ami csodálatot kelt. A felnőttek másképp vannak ezzel. Többségük számára az őket körülvevő világ mindennapi, megszokott.

A filozófusokra nem ez vonatkozik. Ők sohasem képesek arra, hogy megszokják a világot. Számukra a világ rendkívüli – mondhatni rejtélyes, misztikus valami. A filozófusoknak és a kisgyermeknek tehát van egy közös tulajdonságuk. Végül is arról van szó, hogy a filozófus olyan érzékeny marad egész életében, mint a kisgyermek.”²

Vác, 2024 májusa

² GAARDER (1995) i. m. 24.

TARTALOMJEGYZÉK

Rövidítések

1. Gondolatébresztő gyanánt

2. Definíciós kísérletek

2.1. Az emlékezettörvényekről általánosságban

2.1.1. Pandora szelencéje

2.1.2. Tudományos közösségek megközelítései

2.1.3. A terminológia

2.2. A nemzetközi tudományos diskurzus eredményei

2.3. Az emlék(ezet)törvények magyarországi definíciós kísérletei

2.3.1. A magyar tudományos diskurzus sajátosságai

2.3.2. A jogalkalmazás és a jogszabály-alkotás definícióhasználata

2.4. *Self-exculpatory* vs. *self-inculpatory* megközelítések

2.4.1. A vita

2.4.2. Maria Mälksoo megközelítése

2.4.3. Bán Marina első magyar definíciós kísérlete

2.4.4. Az önfelmentő/önvádoló megközelítés relevanciája a magyar emlék(ezet)törvények kutatásában

2.5. A disszertáció által megalkotott definíciók

2.6. Alkotmányos emlékezet és az átmenet igazságszolgáltatása

2.6.1. Az alkotmányos emlékezet úttörői

2.6.2. *Transitional justice*

3. Interdiszciplináris kitekintés

3.1. Az emlékezetről – dióhéjban

3.1.1. A kiindulópont: Halbwachs, Assmann, Nora

3.1.2. A traumaemlékezet szociológiai és kulturális dimenziói

3.1.2.1. A holokauszt mint igazodási pont

3.1.2.2. A traumák együttes emlékezete

3.1.3. Összegzés

3.2. Az emlék(ezet)törvények mint a hatalom jelei – szemiotikai alapozás

4. Módszertani döntések és következmények

4.1. Referenciapontok

4.2. Emlék(ezet)törvények – mint a történelem nem narrativista elképzelésének metaforái

- 4.2.1. Módszertani tisztázás; a jogi adatbázisok jelentősége
 - 4.2.1.1. A döntés súlya
 - 4.2.1.2. A jogi forráskutatás mikéntjéről
 - 4.2.1.3. A jogi adatbázisok használata és a hermeneutikai kör közötti kapcsolat
 - 4.2.1.3.1. A kontextus relevanciája
 - 4.2.1.3.2. „*Nyelvében él a nemzet*”
 - 4.2.1.3.3. Szabó Miklós nyelvi átfordítás-elmélete
 - 4.2.1.4. A számítógépes jogi adatbázisok használatának jogelméleti kérdései
- 4.2.2. „*A lista mánora*”
 - 4.2.2.1. A találati lista jelentősége
 - 4.2.2.2. Lista és/vagy forma
- 4.2.3. Az adatbázis mint szimbolikus forma
 - 4.2.3.1. A probléma létjogosultsága
 - 4.2.3.2. Az újmédia térhódítása
 - 4.2.3.3. Adatbázis vs. (?) narratíva
- 4.2.4. Újfajta megközelítés a történelemszemléletben: a narrációközpontúság vége
 - 4.2.4.1. A történelemszemlélet narratív volta
 - 4.2.4.2. Adatbázis és narratíva kettős tánca
 - 4.2.4.3. Példának okáért...
- 4.2.5. Részösszefoglalás gyanánt – avagy az emlékezet és az adatbáziselmélet kapcsolatának sokszínűségéről
- 4.3. Átvezetés: diszkusszió a korszakolási dimenzió kutatómódszertani jelentőségéről
 - 4.3.1. A korszakok elméleti kérdései
 - 4.3.2. Magyarország nemzeti lokalizációja
 - 4.3.3. Korszakok
 - 4.3.3.1. A kezdetektől 1945-ig
 - 4.3.3.2. 1945-1989 közötti időszak mint emlék(ezet)törvényi szempontból releváns periódus
 - 4.3.3.3. A rendszerváltozástól napjainkig
 - 4.3.3.3.1. 2004 mint korszakhatár?
 - 4.3.3.3.2. 2010 mint korszakhatár

4.4. Összegzés

5. A magyar múlt büszkeséggel teli évszázadainak emlékezete

5.1. Az emléktörvények kategorizációja

5.1.1. Jelképes személyek, érdemtörvények

5.1.1.1. Emlékérme törvények

5.1.2. Ünnepnapi kijelölés

5.1.3. Emlékműtörvények

5.1.4. Jelképes történelmi események

5.1.5. Egyéb – a magyar kultúra megalapítása és annak identitásformáló ereje

5.1.6. Hiányzó nevek

5.2. Emlékezettörvények

5.3. Határterületek

5.4. Összegzés, különös tekintettel a nyelvhasználatra

6. Emlék(ezet)törvények Magyarországon 1945 és 1989 között

6.1. Időbeli határok kijelölése

6.2. Kutatásmódszertani sajátosságok az 1945-1989 közötti időszakban

6.3. Emléktörvények

6.3.1. Érdemtörvények

6.3.2. Emlékműtörvények

6.3.3. Érdemrend- és díjtörvények

6.3.4. Emlékérmék jogi szabályozása

6.3.5. Célorientált emléktörvények – közhatalmiaktus-gyakorlás emlékezetpolitikai aspektusból

6.3.6. Emléktörvények ünnepnapi vonatkozó szabályozással

6.4. Emlékezettörvények

6.4.1. Az alkotmányos út kijelölése

6.4.2. Egyéb, kategorizálhatatlan emléktörvények

6.4.3. Punitív emlékeztörvények

6.5. Összegzés

7. A rendszerváltozást követő időszak emlék(ezet)törvények szövegközpontú elemzése

7.1. Emléktörvények

7.1.1. Érdemtörvények, tipikus emléktörvények

7.1.2. Emlékműtörvények

7.1.3. Érdemrend- és díjtörvények

7.1.4. Emlékérmeszabályok

7.1.5. Célorientált emléktörvények – közkegyelem gyakorlása

7.1.6. Ünnepnapot meghatározó emléktörvények

7.2. Emlékeztörvények

7.2.1. Az alkotmányos emlékezet születése

7.2.1.1. Az Alkotmány a rendszerváltás után

7.2.1.2. Az Alaptörvény mint emlékeztörvény

7.2.2. Punitív emlékeztörvények

7.2.2.1. A büntető törvénykönyvek textuális elemzése

7.2.2.2. Esetjogi kérdések

7.2.2.2.1. A Vajnai-ügy

7.2.2.2.2. A Fratanolo-ügy

7.2.2.2.3. A Fáber-ügy

7.2.2.2.4. A 4/2013. (II. 21.) AB határozat és EJEB esetjogának kapcsolata

7.2.2.3. Egyéb, büntetőjogi szempontból releváns, emlékeztörvényi aspektusból elemezhető törvények

7.2.3. *Transitional justice*

7.2.3.1. Semmisségi törvények

7.2.3.2. Kárpótlási törvények

7.2.3.3. Bekategorizálhatatlan emlékeztörvények a *transitional justice* terepéről

7.2.4. Kategorizálhatatlan emlékeztörvények

7.2.5. Szimbólumok kezelése

7.2.5.1. Díjakra vonatkozó szabályok

7.2.5.2. Szakigazgatás

7.3. Összegzés

8. A rendszerváltozást követő időszak jogi emlékezetének sajátosságai

8.1. Versengő áldozatnarratívák – a modern Európa alapítómítoszai a XX. század történelmi traumáinak tükrében

8.1.1. A versengő áldozatnarratívák relevanciája a disszertációban

8.1.1.1. Az emlékezet korlátozott volta

8.1.1.2. Az áldozatiság kérdése a tudományos diskurzusban

8.1.2. A versengő áldozatnarratívák elmélete és lehetséges alternatívái

8.1.2.1. A posztmodern Európa alapítómítosza(i)	
8.1.2.2. A versengő áldozatnarratívák megközelítései	
8.1.2.3. A versengés feloldása Aleida Assmann szerint	
8.1.3. Részhipotézis: a versengő áldozatnarratívák vizsgálata az emlékezettörvények tükrében	
8.2. Az alkotmányos érzelmek és a magyar emlék(ezet)törvények kapcsolata	
8.2.1. A jog és az érzelmek kapcsolata	
8.2.1.1. A hipotézis bevezetése	
8.2.1.2. Alkotmányos érzelmek	
8.2.1.3. Krokovay Zsolt kritikája	
8.2.1.4. A szégyen és a büszkeség – (szociál)pszichológiai alapok	
8.2.2. A büszkeség, a hála és a kegyelet megjelenése a rendszerváltozást követő magyar jogi emlékezetben	
8.2.3. A szégyen	
8.2.3.1. A szégyen (jogi) szemiotikai szerepeiről	
8.2.3.2. A szégyen a jog világában	
8.2.3.3. Gyakorlati példák	
8.2.4. Az igazolt részhipotézis	
8.3. <i>Self-exculpatory/self-inculpatory</i> megközelítés a magyar jogi emlékezetben	
8.4. Trianon mint mesternarratíva megjelenése a magyar emlék(ezet)törvényekben	
8.5. Összegzés	
9. Összegzés	
9.1. Részhipotézisek összegzése és igazolása	
9.2. A téma aktualitása	
Mellékletek	
Emlék(ezet)törvények 1945-ig	
Emlék- és emlékezettörvények 1945-1989 között	
Emlék- és emlékezettörvények 1989 után	
Felhasznált egyéb jogszabályok és jogforrások	
Felhasznált AB határozatok	
Bibliográfia	

RÖVIDÍTÉSEK

1. kárpótlási tv.: a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény

2. kárpótlási tv.: a tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-től 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1992. évi XXIV. törvény

3. kárpótlási tv.: az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvény

1. semmisségi tv.: az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény

2. semmisségi tv.: az 1945 és 1963 közötti törvénytörő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény

3. semmisségi tv.: az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény

4. semmisségi tv.: az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény

ÁBTL tv.: az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény

Bszi: a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény

CFB: „Civitas Fortissima” - Balassagyarmat, a legbátrabb városról szóló 2005. évi XXXIX. törvény

CFK: „Communitas Fortissima” - Kercaszomor a legbátrabb faluról szóló 2008. évi LXIV. törvény

Ctv.: a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény

Ectv. nyt.: a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény

EJEB: Emberi Jogok Európai Bírósága

EuB: Európai Unió Bírósága

Kötv.: a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény

Mttv.: a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény

NEB-törvény: a Nemzeti Emlékezet Bizottságáról szóló 2013. évi CCXLI. törvény

NET: Népköztársaság Elnöki Tanácsa

Ötv.: Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény

régi Btk.: a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény

Szent István-emléktörvény: Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény

Sztálin-emléktörvény: Joszif Visszarionovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítéséről szóló 1953. évi I. törvény

új Btk.: a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény

1. GONDOLATÉBRESZTŐ GYANÁNT

„A tea mellé anyám egy kis madeleine-nek nevezett süteményt hozott, amelynek kicsi, dundi formája mintha csak egy rovátkás kagylóhéjba lenne kisütve. S mindjárt, szinte gépiesen, fáradtan az egyhangú naptól s egy szomorú holnap távlatától, ajkamhoz emeltem egy kanál teát, amelybe előtte már beáztattam egy darabka süteményt. De abban a pillanatban, amikor ez a korty tea, a sütemény elázott morzsáival keverve, odaért az ínyemhez, megremegtem, mert úgy éreztem, hogy rendkívüli dolog történik bennem. Bűvös öröm áradt el rajtam, elszigetelt mindentől, és még csak az okát sem tudtam. Azonnal közömbössé tett az élet minden fordulata iránt, a sorscsapásokat hatástalanná, az élet rövidségét egyszerű káprázattá változtatta, éppúgy, mint a szerelem, s mint hogyha csak megtöltött volna valami értékes essenciával: jobban mondva, az essencia nem bennem volt, én voltam az.”³

Emlékezetünk identitásgeneráló hatású: emlékeink, melyek pontokként, általunk elmondva már narratívaként léteznek, az emlékezetünkben összegződnek. Egyéni, teljesen saját emlékeink tárolása, előhívása és elrendezése azonban már a körülöttünk élő közösség által meghatározott. Mégis: ezektől leszünk 'mi'. A disszertáció az emlékezésnek, az emlékezet meghatározásának, az emlékek előhívásának akaratlagos, jog által determinált egységeit vizsgálja. Ez a mondat magával vonja azt az állítást is, hogy az emlékezésnek van nem akaratlagos formája is: ezt nevezzük Proust-jelenségnek. Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában* című kötete óta tudjuk és tapasztaljuk, hogy az emlékezés akaratlan is lehet.

A jogi emlékezet azonban nem egy madeleine-sütemény által kiváltható hatásmechanizmussal operál, hanem minden esetben célzott, hatást kiváltani akaró joganyagok összessége. Jelen értekezésben emlék- vagy emlékezettörvénynek nevezem ezeket az összetevőket. Az elméleti probléma a következőkben összegezhető: hogyan lehetséges a népképviselési elv alapján megválasztott Országgyűlés által elfogadott törvényekkel egy (szociál)pszichológiai folyamatot, a kollektív emlékezetet befolyásolni, meghatározni? Milyen következményei vannak annak, ha a jogalkotó egyben történelem(újra)értelmezői szerepben 'tetszeleg'?

Az emlék(ezet)törvények vizsgálatakor koncepcionális kérdés, hogy szorosabban vett jogi vagy általánosabb kulturális entitásokként tekintünk rájuk. Előbbi esetében a textusok, a módosítási indokok, az összefüggő jogesetek lesznek relevánsak. Utóbbi esetében több megtudható az adott emlék(ezet)törvény megalkotásának háttéréből a kollektív emlékezet állapotáról,

³ Marcel PROUST: *Az eltűnt idő nyomában. I. Swan, I. Combray*, Ford.: Gyergyai Albert. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1970. 53.

Magyarország viszonyairól a nemzetközi szintéren, vagy éppen a jogalkotó által vallott értékrendszer változásairól. A disszertáció nem választ a koncepciók között, hanem módszertanilag külön, az összegzés tekintetében mégis együtt vizsgálja ezeket.

A disszertáció az alábbi ív mentén épül fel. A 2. fejezet a definiálási nehézségekre, a kategorizációs próbálkozásokra mutat rá. Bemutatja a nemzetközi tudományos diskurzus eredményeit, hogy aztán a magyar jogelmélet és joggyakorlat által kialakított terminológiát elemezhesse. Végezetül kialakítja saját munkadefinícióját. A 3. fejezet megadja azokat az emlékezeti és szemiotikai alapokat, amelyekre az értekezés építkezik – nem ad teljes áttekintést sem a kollektív emlékezet, sem a jogi szemiotikai területéről, hiszen akkor a fókusztevesztés áldozata lenne; ehelyett a későbbiekben tett megállapítások fundamentumait foglalja össze. A 4. fejezet egy többelemű módszertani fejezet: tisztázza a kutatómódszertan, a kronológiai ív, a kutatási tárgy kereteit. A fejezet egy történelemelméleti részhipotézissel zárul. Az 5., a 6. és a 7. fejezet tartalmazza a kronológiai felosztásnak megfelelően (1945-ig tartó időszak, 1945-1989 közötti éra, 1989 utáni időszak) a magyar emlék(ezet)törvények szövegének elemzését. A 8. fejezet a magyar emlék(ezet)törvényekben bekövetkezett struktúraváltozást vizsgálja, melynek négy fő okát mutatja be. Az 5.-8. fejezetben összegzett kutatási eredmények is alátámasztják azt a korábban tett állítást, miszerint a jogi emlékezet elemeire jogi és egyben kulturális koncepcióként is tekintek. Nem exkluzív tehát a két nézőpont. Végezetül a 9. fejezet a korábban megtett részhipotézisek összegzésén túlmenően a dolgozat aktualitását is igyekszik igazolni.

2. DEFINÍCIÓS KÍSÉRLETEK

„A törvények tükrözik a jogalkotó értékrendjét.”⁴

A disszertáció elemzési tárgya a magyar emlék(ezet)törvények tárháza. Ehhez azonban egyértelművé kell tenni, mit ért emlék(ezet)törvény alatt, honnan eredeztethető a kifejezés, milyen meghatározás(ai) van(nak), azok mennyiben országspecifikus(ak). A fejezet az ezekre a kérdésekre adott válaszokat összegzi az alábbi sorrendben: először az emlék(ezet)törvényekkel összefüggő elméleti problémák eredetét mutatja be, ezt követően a nemzetközi tudományos diskurzus meghatározásaira fókuszál, hogy aztán össze tudja hasonlítani a magyar tudományos diskurzus megközelítéseivel. Mindezek fényében alakítom ki saját definíciómat.

2.1. Az emlékezettörvényekről általánosságban

2.1.1. Pandora szelencéje

2005 decemberében jelent meg Françoise Chandernagor tollából *L'enfer des bonnes intentions*⁵ címmel egy írás a *Le Monde* című napilapban. A francia történész írásának címe 'A jó szándék pokla'-ként⁶ fordítható. A cikk úttörő volta abban érhető tetten, hogy Chandernagor négy francia törvényt elemez a kollektív emlékezetre való hatásuk szempontjából. A cikk címéből is levezethető ambivalencia azóta is jellemzi az emlékezettörvények kutatásának területét. Dolgozatomban először e szöveg definícióját veszem szemügyre, mivel sorai között elsők között olvasható a *les lois mémorielles* kifejezés. A francia kutatónő olyan jogszabályok megalkotása ellen tiltakozik, amelyeknek célja egyfajta történelemértelmezés rákényszerítése az állampolgárokra. A történész (annak értelmezői, kutatói) szerepe és a jogalkotó (annak jogászai hivatásai, politikai) szerepe összekeveredik, és ez kiemelkedően kényes és kellemetlen kérdéseket vethet fel.

Mivel a nyolcvanas évek végére egyre láthatóbbá, gyakoribbá, kézzel foghatóbbá vált a holokauszttagadás jelensége Nyugat-Európa szerte, ezért sok gondolkodó az ellene való harc

⁴ Az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény preambuluma.

⁵ Françoise CHANDERNAGOR: *L'enfer des intentions*. *Le Monde*, 2005. december 12.
https://www.lemonde.fr/idees/article/2005/12/16/l-enfer-des-bonnes-intentions-par-francoise-chandernagor_722124_3232.html

⁶ Magyarul a közmondás szerint a pokolba vezető út is jószándékkal van kiköveztve. Ennek francia eredetije szerint maga a pokol van jószándékkal kiköveztve: *L'enfer est pavé de bonnes intentions*. Hogy e különbség mennyiben árnyalatnyi, az jelen disszertáció esetében irreleváns. A teljes dolgozat függvényében annyival kiegészíteném, hogy a cikk megjelenése óta eltelt majd' két évtizedben láthatóvá vált, hogy ez a jószándék igazán relatív és célorientált.

egyik eszközeként fogta fel a jogi lehetőséget; ennek eredményeként szükségesnek tartották módosítani a francia sajtószabadságról szóló törvényt, valamint a büntető kódexet. A holokauszttagadó esetek közül messze a legismertebb Robert Faurisson, az Université de Lyon professzorának esete volt, aki a Code Civil 1382. cikke alapján vádoltak meg rágalmazással.⁷ Az 1990-ben elfogadott *loi Gayssot*⁸ megalkotásának indoka szerint a nürnbergi ítéletek nem rendelkeztek jogi 'kötőerővel' arra vonatkozólag, hogy történelmileg igazságosnak tekintették-e az elítélések alapjául szolgáló cselekményeket vagy sem. Ezért a *loi Gayssot* büntetendőnek nyilvánította azt a cselekményt, mely kétségbe vonta a nürnbergi katonai törvényszék által hozott ítéletek alapját képező 1945. évi londoni charta⁹ részét képező humanitárius cselekmények elleni támadásokat. A törvény elfogadása után heves viták zajlottak arról, hogy a jogszabály miként viszonyul a véleménynyilvánítás szabadságához, amely az Emberi Jogok Európai Egyezménye 10. cikke alapján alapvető emberi jog.

A 2001-ben elfogadott *loi Arménie*¹⁰ volt a következő Chandernagor által kritizált jogszabály, amely szerint 1915-ben Törökországban az örmény kisebbség ellen elkövetett szisztematikus kivégzés népirtásnak tekintendő. Chandernagor a cikkében fókuszál arra a sajátosságra is, mely szerint a törvény egyetlen szakaszból áll: „La France reconnaît publiquement le génocide arménien de 1915.”¹¹ Azt nevezi meg problémaként, hogy a francia jogalkotó kizárólag az áldozatokat nevezi meg: az évszámon és a genocídium megtörténtén kívül semmilyen tényt nem tartalmaz. A 2.1. alfejezetben bemutatott definiálási, kategorizálási metódusban ez 'csupán' egy elismerési törvény lenne, mindenféle normatív tartalom nélkül. A 'pokol' ajtaja, amelyet Chandernagor megfogalmaz a cikkében, akkor tárul ki, amikor a törvény hatására a francia történészeknek szakmai véleményyt kell formálniuk - a jogszabály ismeretének birtokában – az örmény népirtásról, mind hazai, mind nemzetközi szintén. Ez természetesen

⁷ Lásd például: <https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-freedom-of-expression-under-the-european-conve/168092f25a>; BÁN Tamás: A holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. *Fundamentum* 1999/1. 162–167., KONDOROSI Ferenc: A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében. *JURA*, 2008/1. 59–68.

⁸ Loi n° 90-615 du 13 juillet 1990 tendant à réprimer tout acte raciste, antisémite ou xenophobe; <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000532990>; Lásd továbbá: Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS: Penalizing Holocaust Denial: A View from Europe. In: Charles ASHER SMALL (ed): *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity*. Leiden, Brill - Institute For The Study Of Global Antisemitism And Policy, 2013. 237–255.; Pierre VIDAL-NAQUET: *Assassins of Memory: Essays on the Denial of the Holocaust*. Columbia, University Press, 1993.

⁹ https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf

¹⁰ Loi du 29 janvier 2001 relative à la reconnaissance du génocide arménien de 1915; <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000403928>

¹¹ Saját fordításomban: „Franciaország nyilvánosan elismeri az 1915-ös örmény népirtást.”

diplomáciai nehézségekhez is vezetett,¹² s hiába igyekeztek a törvény támogatói azzal indokolni az emlékezettörvény létjogosultságát, hogy ez a francia örmény kisebbség nyomására született, illetve hogy ezáltal Franciaország továbbra is az emberi jogok védelmezőjeként tűnik fel, arra senki sem számított, hogy a deklaratív jellegén kívül jogkövetkezményeket is társítanak az örmény népirtás tagadásához. Ugyan nem Chandernagor cikkéből derül ki, de felmerült egy igazán embert próbáló feladat: 2008-ban francia parlamenti képviselők azt kérték, hogy *a rasszizmus és az idegengyűlölet egyes formái és megnyilvánulásai elleni, büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről szóló 2008/913/IB tanácsi kerethatározat kerethatározat*¹³ alapján vegyék az örmény népirtás tagadását is a *loi Gayssot* hatálya alá.

A szintén 2001-ben elfogadott *loi Taubira*¹⁴ a rabszolgaságot és a transzatlanti rabszolgakereskedelmet emberiség elleni bűntettnek nevezi, és hivatalos megemlékezést ír elő eltörlésének napjára. Ráadásul a tananyag részévé teszi ezt a narratívát. A törvény hatályba lépését hosszas előkészület előzte meg, mivel már 1994-ben létrejött egy parlamenti bizottság, melynek feladata a jog szerepének vizsgálata a rabszolgaság áldozatainak emlékezetében.¹⁵ Chandernagor kettős hozzáállást tanúsít a *loi Taubirával* szemben, aminek részben személyes oka is van. A cikk szerint ugyanis ő is egy egykori rabszolga leszármazottja. A jogszabály történelmi narratívára való reakciója, illetve Chandernagor ezt illető cikkbéli kritikája is azt sugallja, hogy habár az emlékezettörvények a tudományos diskurzusban is előtörnek, valamint az általános dilemmák, kihívások transznacionális, globális szinten is elemezhetőek, mégis egyediek abban a tekintetben, ahogy egyedi minden nemzet saját történelme. Chandernagor kiritkája e törvény tekintetében kizárólag nemzeti szinten értelmezhető: „On ne dit rien, en revanche, de la traite transsaharienne qui a permis pendant douze siècles aux marchands arabes d'approvisionner en esclaves l'Egypte et le Moyen-Orient; rien non plus des traites interafricaines.”¹⁶ Ugyanis csak annak függvényében érthető megfelelően a fent említett

¹² Erről lásd részletesebben: David FRASER: Law's Holocaust Denial: State, Memory, Legality. In: Ludovic HENNEBEL – Thomas HOCHMANN (eds): *Genocide Denials and the Law*. Oxford University Press 2011. 3–48.

¹³ Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008F0913>

¹⁴ Loi du 21 mai 2001 tendant à la reconnaissance de la traite et de l'esclavage en tant que crime contre l'humanité;

https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT00000405369?init=true&page=1&query=Loi+du+21+mai+2001+tendant+%C3%A0+la+reconnaissance+de+la+traite+et+de+l%27esclavage+en+tant+que+crime+contre+l%27humanit%C3%A9+&searchField=ALL&tab_selection=all

¹⁵ Erről részletesebben lásd: Sébastien LEDOUX: Devoir de mémoire: The post-colonial path of a post-national memory in France. *National Identities*, vol 15. no. 3. (2013), 239–256.

¹⁶ Saját fordításomban: „Azonban semmit sem említenek a transzszaharai rabszolgakereskedésről, amely lehetővé tette az arab kereskedők számára, hogy rabszolgákkal lássák el Egyiptomot és a Közel-Keletet; valamint meg sem említik az Afrika belső területein lévő rabszolgakereskedelmet.”

mondat, ha tudjuk, hogy a gyarmati időszakban milyen területek voltak érintettek Észak-Afrikában a rabszolgakereskedelem kapcsán.¹⁷ Chandernagor kritikája azóta új, más jelenségekre is rámutatott, amelyek szerint léteznek ugyan kimutatható tendenciák a nemzetközi tudományos diskurzusban, akár összehasonlítható jogi adatbázisok is létrejöhetnek az emlékezetörvények kutatására, de az adott állam történelmétől soha nem lehet elvonatkoztatni, ha mélységében akarjuk érteni a jogi emlékezet dinamikáját.

Végezetül a 2005-ben elfogadott *loi Rapatrié*¹⁸ az utolsó a négy, kritikával illetett francia emlékezetörvény közül. Ez volt az a törvény, mely az utolsó csepp volt a pohárban francia történészeknél, mivel a jogszabály célja szerint az egyes gyarmatokon (különösképpen Észak-Afrikában) betöltött francia jelenlétet pozitívan kell bemutatni az oktatásban.¹⁹ Hogy e narratíva bevezetésének mi lehetett az oka, az homályba vész – Bán Marina a már említett Ledoux-cikkre hivatkozva feltételezi, hogy egyfajta nosztalgikus, a francia dicsőséges történelem iránti érzések felébresztése volt a kívánt cél.²⁰ A kritikai gondolkodás hiánya azonban azt is eredményezi – megközelítőleg tizennyolc esztendő távlatából értelmezve a törvényt -, hogy az alkotmányos érzelmek megjelenése a jogalkotásban már ekkor egy olyan önfelmentő hozzáállást eredményezett a francia jogalkotó részéről, amely a legkevésbé sem mondható neutrálisnak. Ez a sajátos francia történelmi szituáció volt az, mely kiváltotta a történészek legnagyobb ellenkezését: az utolsóként elfogadott jogszabály egy olyan narratívát kényszerített (volna) a francia oktatásra, mely pozitívan értékeli és értelmezi a gyarmatokon betöltött francia jelenlétet.

A *Liberté pour l'histoire* a már hivatkozott válaszreakciójában meg is fogalmazta azokat a kritikákat, melyeket ugyan a *loi Rapatrié* alapján fogalmazott meg, de általában is igazak arra vonatkozólag, hogy miért lehetnek veszélyesek az emlékezetörvények; tehát miért igaz az állítás, mely szerint a pokolba vezető út is jószándékkal van kikövezve. Ezek az alábbiak voltak

¹⁷ Állításon azzal is alá tudom támasztani, hogy néhány esztendővel a törvény hatályba lépése után, 2009-ben alakult meg a *Comité pour la mémoire et l'histoire de l'esclavage* (Committee for the Memory and History of Slavery, saját fordításomban a Rabszolgaság Emlékezetének és Történelmének Bizottsága; www.cnmhe.fr), mely bizottság a hazai Nemzeti Emlékezet Bizottságához hasonlóan a hivatalos állami emlékezet egyik példája lett. Semmi esetre sem szeretnék (politikai) párhuzamot vonni a két intézmény között, de van hasonlóság abban a dinamikában, mely szerint bizonyos áldozatokkal szembeni emlékezetre létrejön saját bizottság, melynek célja a kutatás, az oktatás, a tanácsadás, a múlt feltárása.

¹⁸ Loi du 23 février 2005 portant reconnaissance de la nation et contribution nationale en faveur des Français rapatriés; <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000444898/>

¹⁹ Részben a vita folyományaként jött létre a *Liberté pour l'histoire* (www.lph-asso.fr) nevezetű francia szervezet, az akkor már világhírré bíró Pierre Nora vezetésével.

²⁰ LEDOUX (2003) i. m.

– bemutatásuk magyarázatokat is fűzök a magyarországi emlék(ezet)törvények sajátosságainak ismeretében.²¹

- a) Az emlékezettörvények egy hivatalos narratívát igyekeznek felállítani arra vonatkozólag, hogy mi a történelmi igazság. Ezt az állítást a magyar emlék(ezet)törvények elemzése kapcsán is bizonyítani tudja a disszertáció, például az Alaptörvény történelemértelmezése alapján.
- b) Felmerül az időbeliség kérdése, mely szerint jelenbéli értékeket és értelmezéseket adnak az emlékezettörvények olyan személyekre, történelmi eseményekre vonatkozóan, melyek időben jóval távolabbiak. A jogi osztályozások nem vagy nagyon problémásan alkalmazhatóak a meghozataluk előtt bekövetkezett eseményekre; nevezhetjük-e genocídiumnak az örmény népirtást, amikor az 1915-ben következett be, míg a genocídium definíciója csak a negyvenes években látott napvilágot?²² Ez a tény egyben azt is jelenti, hogy a nemzetközi jogban ez akkor még ismeretlen terminológia volt. A kérdés egy másik aspektusa a 2.4.1. alpontban olvasható majd az *önfelmentő–önvádoló* állami hozzáállás kapcsán. Az Eric Heinze és Antoon De Baets közötti vita egyik sarokköve az volt, hogy miként vállalhat politikai felelősséget egy állam olyan cselekmény miatt, amelyet évtizedekkel korábban egy másik értékrenddel rendelkező kormányzat követett el?
- c) Vannak olyan emlékezettörvények, melyek az oktatásra vonatkoznak, így befolyásolni tudják felnövekvő nemzedék(ek) történelemképét és -értelmezését. Habár a *loi Rapatrié* kontextusában ez egy elég összetett szituáció, nem mehetünk el a kérdés mellett anélkül, hogy lássuk, hazánkban is jogszabályok (törvények, emlék(ezet)törvények és alacsonyabb szintűek is) rendelkeznek az oktatás tartalmáról. Példának okáért a

²¹ A *loi Rapatrié* Franciaországban egy másik szervezet megszületésében is szerepet játszott, ez pedig *Comité de vigilance face aux usages publics de l'histoire* (Committee of Vigilance Against the Public Uses of History, cvuh.blogspot.com). Osztja a fentebb nevezett szervezet abbéli véleményét, hogy az emlékezet és a történelem nem jogi és vagy politikai kérdés, így az emlékezettörvények létének aktív kritikusaként lépnek fel a szervezet munkatársai.

²² A genocídium kifejezést Raphael Lemkin használta először, 1944-ben *Axis Rule in Occupied Europe* c. kötetében. Kutatásaim során én egy 2005-ben kiadott kötetet vizsgáltam. (Raphael LEMKIN: *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress.*, New Jersey, The Lawbook Exchange, 2005.) Kétségtelen, hogy az örményekkel szembeni történések is szerepet játszottak a fogalom kialakulásában. Széles körben azonban csak 1946 után vált ismertté, amikor az ENSZ égisze alatt elfogadták a *The crime of genocide*-egyezményt. Ráadásul ezt követően alig néhány esztendővel az ENSZ a megelőzés és megbüntetés érdekében megbízta az Egyesült Nemzetek Gazdasági és Szociális Tanácsát (ECOSOC) egy egyezménytervezet összeállításával. Ennek eredménye az 1948. december 9-én elfogadott, A népirtás büntetének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló Egyezmény (genocídiumegyezmény), amely 1951. január 12-én lépett hatályba. Ezt nevezi a jogi köznyelv genocídiumegyezménynek. <http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm>

kommunizmus áldozatainak emléknapjáról rendelkező NAT előírás jogszabály,²³ ezért alkalmas a narratíva közvetítésére.

- d) Végezetül: lehetséges, hogy kifejezetten Franciaországban pozitív képet is mutattatnak az országról az emlékeztető törvények, de lehetséges, hogy ezzel egyidőben negatív hatással vannak helyi kisebbségekre. A pozitív országkép kibontására a rendszerváltozást követő időszak magyar emlék(ezet)törvényeinek elemzésekor tesztek kísérletet.

Ahogy Chandernagor fogalmaz: a Szenátus kinyitotta Pandora szelencéjét azáltal, hogy megpróbált utólag értelmezni és (új) narratívát kínálni a francia történelem bizonyos 'szenzitív' történéseinek. „Ayons le courage de le dire: le passé est un long fleuve de boue et de sang. La "mémoire" n'est jamais consensuelle et, si l'histoire parvient parfois à fixer une vérité, c'est parce qu'il y a eu débat.”²⁴

Sévane Garibian *Pour une lecture juridique des quatre lois „mémorielles”*²⁵ c. írása a legelső között reflektál a négy emlékeztető törvénnyel összefüggő problematikára. Mindamellet, hogy igyekszik kategorizálni őket (lásd a 2.1. pont), a valódi fókusz az emlékeztető törvények céljára irányul: miért hozza őket létre a jogalkotó? Egészen hasonlóan a fentebb bemutatott *Liberté pour l'histoire* kutatóinak véleményéhez ő is arra helyezi a fókuszot, hogy milyen nehézségek merülnek fel annak eredményeképp, ha egy történelmi tény a jog eszközeivel szeretnének elismertetni. „*Une maletendu*” – „egy félreértés”; fogalmaz írásában erre vonatkozólag. Ráadásul szerepzetart eredményez, mert történészeket kényszerítetek jogalkotói/bírói szerepbe és fordítva.

Mivel a magyar emlék(ezet)törvények rendszerváltást követő időszakára vonatkozó vizsgálatának alapvető pillére a versengő áldozatnarratívákra adott válasz, ezért hivatkozom az egyik első, releváns tanulmányra. Charles Fortier²⁶ 2015-ös írásának kiinduló kérdése az, hogy az emlék(ezet)törvények miként válhatnak az institutionális áldozatszemlélet alapköveivé. Arra a megállapításra jut – ehhez a 8.3. alfejezetben magam is csatlakozom -, hogy 1989 után

²³ A 4.1. fejezet mutatja be azt az indoklást, hogy ezt miért nem tekintem jelen disszertációban emlék(ezet)törvénynek.

²⁴ Saját fordításban: „Vagyis legyen bátorságunk kimondani azt, hogy a múlt egy olyan folyam, mely hosszú, sáros és olykor véres. Az 'emlékezet' alapja soha nem az egyetértés; ha a történelem képes kimondani valamiről, hogy az az igazság, az odavezető út nagyon hosszadalmas vitákkal tüzdelte.”

²⁵ Sévane GARIBIAN: *Pour une lecture juridique des quatre lois „mémorielles”*. *Esprit*, vol 322., no. 2. (2006) 158–173. Sokatmondó a tény, hogy ez a tanulmány csupán kettő hónappal a Chandernagor-cikk után látott napvilágot. Ebből arra lehet következtetni, hogy a kérdés akkortájt élénken foglalkoztatta a francia tudományos diskurzust.

²⁶ Charles FORTIER: *Les lois mémorielles, ou la victimisation institutionnelle*. *Histoire de la justice*, vol 25. no 1. (2015) 91–106.

az emlék(ezet)törvények célja az áldozati lét intézményesítése lesz. Ez az állítás azonban azzal a kutatómódszertani következménnyel is jár, hogy a magyar emlék(ezet)törvények kutatójaként határozott különbséget kell tennem közöttük, hogy valaminek az áldozatiságáról állít-e emléket egy törvény, vagy éppen ellenkezőleg: pozitív életérzést szeretne a kollektív emlékezetbe beírni, és akkor emléktörvényként határozzuk meg.²⁷ Visszatérve azonban a Fortier által bevezetett elmélethez: az intézményesítés egyben kihasználást, az áldozatok eszközként való felhasználását is jelenti.²⁸ Tanulmányának egyik sarokköve is lehetne, ha nem a végső megállapítások között tartaná számon, Robert Badinter meglátását, miszerint az emlékeztetők törvények a áldozati lét morális győzelmét jelentik.²⁹

2.1.2. Tudományos közösségek megközelítései

Az elmúlt közel két évtizedben interdiszciplináris kutatások sora nyílt meg az emlékeztetők törvények nemzeti szintű, transznacionális, illetve kifejezetten EU-specifikus kérdései kapcsán. Nyelvészek, jogászok, filozófusok, szociálpszichológusok, szociológusok, történészek együtt próbálnak választ találni a felmerült kérdésre: milyen következményekkel jár az, ha jogszabályokban ír elő egy-egy ország emlékezési kötelezettséget; milyen kontextusban van ez az adott ország önreflexiójával, figyelembe véve a sajátos (közép-kelet-) európai helyzetet is, ahol az egyes államoknak meg kellett küzdeniük a holokauszt, illetve később a kommunizmus emlékezetével, valamit e kettő sokszor versengő áldozatnarratíváival. A jogtudományi analízis sem maradt ki e sorból.

Doktori kutatásaim egyik kiindulópontja a 2016-ban alakult a *MeLa Project*³⁰ által kifejtett kutatási irányok alapul vétele. Ez a kifejezetten európai emlékeztetők törvényekre koncentráló és komparatív szemléletű projekt széleskörűen gyűjti össze azokat a nem kizárólag jogász kutatókat, akik az emlékeztetők jogszabályi úton való 'befolyásolásának' kérdéseivel foglalkoznak. Honlapjuk tartalmaz egy országokra lebontott jogi adatbázist,³¹ melyben – megjegyzem, inkább példálózó jelleggel, de semmiképp sem teljes körűen – az adott állam emlékeztetők törvényei és releváns bírósági jogesetei olvashatóak. Definiálással azonban a szervezet kutatói sem próbálkoznak meg, ehelyett kérdéseket igyekeznek megfogalmazni:

„Our questions are: When do memory laws conflict with values of democratic citizenship, political pluralism, or fundamental human rights? Are the punitive laws

²⁷ A magyar definíciós kísérletekről, illetve a disszertáció munkadefiníciójára lásd a 2.4. alfejezetet.

²⁸ FORTIER (2015) i. m. 99.

²⁹ Hivatkozva: FORTIER (2015) i. m. 106.

³⁰ melaproject.org

³¹ <https://melaproject.org/legal-database>

inevitably abusive? Are the non-punitive ones mostly benign? Are there optimal ways for states to propagate historical memory?”³²

2022-ben született meg a *Memocracy Project*,³³ mely már szűkebb földrajzi egységen, kizárólag Németország és hét közép-kelet-európai ország színterén vizsgálja az emlékeztetőtörvényeket. Kifejezetten a populista emlékeztetőpolitika szempontjából fókuszál a tárgykörre,³⁴ válaszokat igyekezve találni azokra a jogi és politikai kihívásokra, melyeket az emlékeztetőtörvények jelentenek.

Nem szervezeti szinten, hanem releváns dokumentumként kell bemutatnom az Európa Tanács egy olyan tematikus gyűjteményét, mely az EJEB határozataiból kifejezetten emlékeztetőtörvények szempontjából válogat.³⁵

„’Memory laws’ enshrine state-approved interpretations of crucial historical events and promote certain narratives about the past, by banning, for example, the propagation of totalitarian ideologies or criminalising expressions which deny, grossly minimise, approve or justify acts constituting genocide or crimes against humanity, as defined by international law. Because of the dangers such laws represent for freedom of speech, member states should ensure that the restrictions to the freedom of expression entailed by such a legal framework are narrowly circumscribed and applied in a lawful and non-arbitrary manner on the basis of objective criteria.”³⁶

A disszertáció jelen alpontjában nem a lista, hanem a definiálási kísérlet áll a fókuszban.

2.1.3. A terminológia³⁷

³² Saját fordításom szerint: „A kérdéseink az alábbiak: hol [mikor, saját értelmezés] érhető tetten, hogy az emlékeztetőtörvények a demokrácia, a politikai pluralizmus és az alapvető emberi jogok által képviselt értékekkel ütköznek? A büntető jogszabályok magukban hordozzák a visszaélés lehetőségét? A nem büntető jellegűek többségükben kevésbé adnak erre lehetőséget? Létezik-e egy optimális mód, [egy arany középút] arra vonatkozólag, hogy az egyes államok a saját történelmi emlékeztetükre vonatkozó narratívájukat terjesszék?”

³³ memocracy.eu

³⁴ A magyar helyzetre vonatkozó elemzésük: https://admin.memocracy.eu/wp-content/uploads/2023/03/MEMOCRACY_brief_HU_final_JUNE-2023-1.pdf

³⁵ <https://rm.coe.int/factsheet-on-memory-laws-july2018-docx/16808c1690>.

³⁶ Saját fordításomban: „Az emlékeztetőtörvények meghatározó történelmi események ártalmilag jóváhagyott értelmezéseit jelenítik meg, ezáltal elősegítve a múlt bizonyos narratíváinak térhódítását: például a totalitárius rendszerek ideológiáinak terjesztésének tilalma, vagy az ilyen rendszerek [által elkövetett bűnök, cselekmények] jelentőségét kisebbítő, elfogadó, igazoló kijelentések büntetőjogi üldözése; mivel ezek tagadják, elfogadhatónak nyilvánítják, vagy éppen igazolják az olyan, nemzetközi jog által is szabályozott cselekményeket, mint a népiirtás, vagy az emberiség elleni cselekmények. Mivel az emlékeztetőtörvények veszélyeztet[het]ik a véleménynyilvánítás szabadságát, ezért a tagállamoknak biztosítaniuk kell azokat a jogi kereteket, hogy ez a korlátozás kellően szűk legyen, objektív kritériumok alapján alkalmazzák azokat és [soha] ne illethesse az önkényesség vádját a használatukat.”

³⁷ Lásd részletesebben: Nikolay KOPOSOV: The Meaning of Memory Law. In: Nikolay KOPOSOV: *Memory Laws, Memory Wars*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 1–25.

– az alfejezet összeszedi és bemutatja azokat az ellentmondásokat, melyek a terminológia körül kialakultak.

Megállapítható, hogy az eredeti francia kifejezés, *les lois mémorielles*, a nemzetközi tudományos diskurzusba a *memory law* összetételként került be. Német nyelven az *Erinnerungsgesetz*, míg spanyolul a *ley de la memoria histórica* fordítással találkozhatunk. A magyar tudományos diskurzusba *emlék-*, illetve *emlékezettörvényként* tört utat magának. Egyszerűnek tűnő szintaktikai elemzésnek indulhatna a nyomozás, hogy vajon mi az összetétel célja, oka. Így talán közelebb lehetne kerülni ahhoz a jelenséghez, melyről a disszertáció szól, de egyöntetű és vitathatatlan definícióját megadni nem tudja. S habár a 2.5. fejezet a saját definíció kialakítására fókuszál, mégis azt lehet látni, hogy mind (vagy se) a létrejövő szervezetek, mind (vagy se) a kutatói körök (nem) küzdenek a definiálással. Ahogy Nikolay Kopusov is megállapítja:

„There seems to be a contradiction between its literal sense and its conventional use, the first far broader than the second. In addition, the term’s meaning in different languages is not exactly the same, the English concept of memory laws being more inclusive than the original French notion of *lois mémorielles*.”³⁸

A szó szerinti francia fordításban egy egyszerű jelzős szerkezetet találunk: emlékezeti törvény. Ehhez képest a tudományos diskurzusban használt *memory law* már problémásabbnak bizonyulhat, mert a kifejezés jelent emléket, emlékezetet és emlékezést is. Hogy ez az elemzés nem önmagáért való, arra magyarázatot a magyar terminológia és a saját megoldásom kapcsán adok a 2.4. és a 2.5. alfejezetekben. Visszatérve a fordítási problémára fókuszálok a distinkcióra a francia és az angol terminológia között: előbbi esetében ugyanis a jelzett négy emlékezettörvényt érti a szakirodalom, míg az angol terminológia használata egy jóval általánosabb, szélesebb körű, az egyes országok jogi emlékezetével összefüggő analízisre ad lehetőséget. S itt kerül a kutatás fókuszába az országspecifikusság kérdése. Példának okáért a német terminológia, az *Erinnerungsgesetz* - habár egy egyszerűbben elemezhető birtokos jelzős szerkezetre utal, vagyis az emlékezet vagy az emlékezés törvénye – visszaül az ún. *Erinnerungskultur* kifejezésre, mely Németországban az emlékezési politika komplexitására mutat.³⁹ A német emlékezettörvények sajátossága abban áll, hogy a kontinensen először ez az állam fenyegette büntetőjogi következménnyel a holokauszttagadást. Habár a német jogszabály 1985-ből származik, akkor még nem merül fel tudományos igénnyel az emlékezés és a jog kapcsolatának problematikája. A spanyol kifejezés, *ley de la memoria histórica*, amely főleg a

³⁸ KOPOSOV (2017) i. m. 2.

³⁹ Erről lásd részletesebben: Jan ASSMANN: *Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique* vol 65., Spring-Summer (1995), 125–133.; Aleida ASSMANN: *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. New York, Cambridge University Press, 2011.

2.6.2 alpontban bemutatott *transitional justice* típusú emlékeztetőtörvényre utal (Historical Memory Act). Ezért sokáig egyes számban használták, azonban 2017-ben hatályba lépett a *Ley 2/2017, de 28 de marzo, de Memoria Histórica y Democrática de Andalucía*.^{40 41 42}

2.2. A nemzetközi tudományos diskurzus eredményei

A következőkben azokat a definíciókat és kategorizációs megközelítéseket mutatom be, amelyeket a *MELA Project* és a *Memocracy* kutatói felállítottak. Módszerem kiválasztásakor a kronológia mellett döntöttem. Ennek eredményeként láthatóvá válik, hogy a hivatkozott Chandernagor-cikket követően mennyi idő telt el a fogalmi struktúra kialakulásáig. Valamint így be tudom mutatni a kölcsönhatásokat, légyen az továbbfejlesztés, vagy éppen kritika. De az eredmény tekintetében előrevetítem, hogy hiába igyekszünk megadni a jelentését, inkább megközelítésekkel, körülírásokkal és/vagy kategorizálásokkal szembesülhetünk a nemzetközi tudományos diskurzusban. A fejezet utolsó alpontjában kialakítom a disszertációban használt saját munkadefiníciómat.

Sévane Garibian hivatkozott tanulmánya csupán pár hónappal később jelent meg, mint a *Le Monde*-cikk: szerinte a normatív vs. deklaratív felosztás mentén kell vizsgálnunk az emlékezeti célú jogszabályokat; a normatívon belülre helyezve a büntetőjogi tematikájúakat, melyeket a legtöbb kutató az emlékeztetőtörvények legfőbb sajátosságának tart. Meglátásom szerint ez egy jóval szélesebb kört felölelő megközelítés, hiszen így akár oktatási témájú, vagy éppen költségvetési tematikájúak is idetartozóak lehetnek.⁴³ Garibian kategóriái jóval szűkebb körűek, mivel kutatásának középpontjában a francia emlékeztetőtörvények és a francia tudományos diskurzus állnak; ennek eredményeként az ő definíciós kísérlete a francia terminológiához áll közelebb.

Emmanuela Fronza 2011-es tanulmányában⁴⁴ a büntető–deklaratív dichotómiát alkalmazza, folytatva azt a fentebb bemutatott hagyományt, hogy az emlékeztetőtörvényeket alapvetően a büntetőjog területén kell keresnünk. Egyértelműen a mögöttes jogalkotói szándékot kell keresni meglátása szerint a normák vizsgálatakor. Visszatérve azonban a fundamentumra, mely szerint

⁴⁰ <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2017-4348>

⁴¹ Lásd a továbbiakban: <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/05/spain-passes-law-to-bring-dignity-to-franco-era-victims>

⁴² KOPOSOV (2017) i. m. 2. oldalán szereplő 3. lábjegyzet részletezi a nemzetközi terminológiai variánsokat. Válogatásom abból a szempontból önkényes, hogy csak a jelen fejezet problémafelvetéséhez kapcsolódó és/vagy a magyar emlék(ezet)törvényekhez hasonló konstrukciókat mutatom be.

⁴³ GARIBIAN (2006)

⁴⁴ Emanuela FRONZA: The Criminal Protection of Memory: Some Observations about the Offense of Holocaust Denial. In: Ludovic HENNEBEL – Thomas HOCHMANN (eds): *Genocide Denials and the Law*. Oxford, Oxford University Press, 2011. 156–181

a jogalkotói szándék élvez primer szerepet az emlékezeti célú jogszabályok elemzésekor, azt kell látni, hogy a Fronza által tett megkülönböztetés közelebb áll a jelenlegi hazai tudományos diskurzushoz abban a tekintetben, hogy azt vizsgálja, vajon a jogalkotó célja inkább az emlékezésre való felhívás-e, vagy pedig valamely tagadó viselkedés büntetéssel való fenyegetése. Fronza nevéhez köthető az egyik első olyan megközelítés, mely megpróbálja a történelmi emlékezet és annak jogi szabályozása közötti hézagot a történelmi genocídiumok szemszögéből elemezni.⁴⁵ Ami azonban a 2018-as kötetében újdonságnak számít az emlékezettörvények jogbölcseleti elemzése kapcsán, hogy rámutat, ilyen esetekben nem is a jogalkotó, hanem maguk a bírúk válnak történelem(re)konstruáló szereplővé történelemértelmező helyett, azáltal, hogy rangsort állítanak fel az egyes, jogilag üldözendő cselekmények között. A hierarchiában - meggyőződése szerint - elsőbbsége van a holokausztnak.

Az emlékezettörvények vizsgálatának egy következő lépcsőfoka az, amikor már kronológiai sajátosságok mentén is ki lehet alakítani kategóriákat. Ezt teszi Uladzislau Belavusau 2015-ben megjelent tanulmányában, amikor négylépcsős kategorizációt hoz létre annak mentén, hogy milyen történelmi eseményekre vonatkozó emlékezettörvények jelentek meg. Ő az alábbiak mentén határozta meg a fejlődési ívet: 1) a holokauszt tagadását meghatározó emléke(ezet)törvények; 2) a XX. század történelmi diktatúráira vonatkozó emléke(ezet)törvények; 3) dekommunizációs törvények; 4) népirtás tagadására vonatkozó szabályok.⁴⁶

Eric Heinze volt az először, aki egy 2017-es elemzésében⁴⁷ tárgítani igyekezett a fentebb bemutatott deklaratív– büntető dichotómiát, utalva arra is, hogy az egyes nemzetek emléke(ezet)törvényei eltérő arculatot mutatnak az eltérő történelmi tapasztalat miatt, s nem minden esetben állja meg a helyét ez a szűkebb felosztás. Így ha a nemzetközi tudományos diskurzust széleskörűbben szeretnénk vizsgálni, akkor érdemes megfontolni, hogy a regulatív – nem regulatív emlékezettörvények közötti felosztást alkalmazzuk. Előbbiek tisztán

⁴⁵ Emanuela FRONZA: *Memory and Punishment: Historical Denialism, Free Speech and the Limits of Criminal Law*. Cambridge, Asser Press Springer, 2018.

⁴⁶ Uladzislau BELAVUSAU: Memory Laws and Freedom of Speech. In: András KOLTAY (ed): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Wolters Luwer, 2015. 537–558.
magyarul lásd: Uladzislau Belavusau: Az emlékezettörvények és a szólásszabadság. *In Medias Res*, 2015/2., 248-269., <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/5970181>

⁴⁷ Eric HEINZE: Beyond Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse. In: Uladzislau BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*. Cambridge University Press, Cambridge 2017. 413–434.; Lásd továbbá: Eric HEINZE: Theorizing Law and Historical Memory. *Journal of Comparative Law*, vol 13. no. 1. (2018) 43–60.

deklaratívak, nem tartalmaznak semmilyen normatív tartalmat. Ilyen lehet például egy elismerési törvény is, amint az a francia örmény népirtást elismerő *loi Arménie*. Utóbbiak esetében beszélhetünk egyéni kormányzati intézkedésekről, büntető jogszabályokról, de akár olyan előírásokról is, melyek utcák vagy cégek elnevezésére vonatkoznak. A kategorizáláson túlmenően ő volt az, aki az emlékeztető törvény terminológiát szerette volna felcserélni a 'történelmi emlékezetet befolyásoló törvény' fordulattal.⁴⁸ Mindemellett utalnom kell arra is, hogy az emlékeztető törvényeket egyszerűen jogi aberrációnak nevezte.⁴⁹ Felhívja a figyelmet arra is, hogy egészen eltérő szóhasználattal és jelentésmezővel él a jog és emlékezet kapcsolatáról a média, a politika, vagy éppen a jogalkotásban.

Nikolay Koposov 2018-ban megjelent *Memory Laws, Memory Wars – The Politics of the Past in Europe and Russia* című kötetében⁵⁰ árnyalja a felosztást, használva a periférikus emlékeztető törvény vs. kemény emlékeztető törvény kettősét. Előbbiek inkább deklaratív jellegűek, amint azt fentebb is bemutattam; azonban tágítja is ezt a periférikus/deklaratív jellemzőt azzal, hogy azokat az emlékeztető törvényeket véli ebbe a kategóriába tartozónak, amelyekben történelmi eseményeket hivatalosan értékeli a jogalkotó. Ebben rejlik a deklarativitása. A jogalkotói eszköz mint lehetőséget Koposov széleskörűen fogja fel: az lehet egy nemzeti ünnepéről szóló jogszabály, lehetnek utcaelnevezésekre vonatkozó előírások, vagy akár emlékművekre vonatkozó preskripciók. Ezzel szemben kemény (hard-core) emlékeztető törvény például a népirtás tagadásának tilalma. Az általa bevezetett felosztás a disszertáció szempontjából azért is különleges, mert nem kizárólag a II. világháborút követő időszakra fókuszál, hanem már az 1915-ös örmény népirtásról szóló Antant Nyilatkozatot⁵¹ is ebből az aspektusból vizsgálja. A magyar emlék(ezet)törvények szempontjából kiemelkedően fontos felosztást vezet be abból a szempontból, hogy külön elemzi a nyugat- és a kelet-európai országok emlékeztető törvényeit. Ráadásul vizsgálatában bevezeti az úgynevezett „emlékeztető törvények mint páneurópai jelenségek”⁵² elemzési lehetőséget is – bár azt is meg kell jegyezni, hogy kifejezetten a holokauszttagadás tilalma a vizsgálat fő fókusza. Vizsgálata annyiban újszerű, amennyiben alapul veszi, hogy a kérdés a kétezres esztendő elején merül fel először tudományos igényvel, de a vizsgálati időszak fő csapásai visszanyúlnak a nyolcvanas-

⁴⁸ HEINZE (2017) i. m. 418.

⁴⁹ HEINZE (2017) i. m. 417.

⁵⁰ KOPOSOV (2017)

⁵¹ KOPOSOV (2017) i. m. 3.

⁵² KOPOSOV (2017) i. m. 8.

kilencvenes esztendőig.⁵³ Kutatásában külön területet ölel fel az 1950-es és 1970-es évek közötti időszak, amelyben az emlékeztető törvényeket mint antifasiszta illetve antirasszista jogszabályokat elemzi.⁵⁴

George Soroka és Felix Krawatzek szintén 2018-ban megjelent tanulmányában⁵⁵ a büntető-deklaratív dichotómia helyett a célorientáltságot helyezi fókuszba. Kiindulópontjuk szerint léteznek pre- és proskriptív emlékeztető törvények. Az előbbiek előíró jellege ott érhető tetten, hogy a nemzet identitását adó értékekhez való viszonyt igyekeznek szabályozni. Ezzel szemben az eltiltó emlékeztető törvények olyan tilalmakra vonatkoznak, amelyek a történelmi tapasztalat alapján a társadalom tabusít: a 'klasszikus'-nak számító holokauszttagadás tilalma is ezek közé tartozik. Tanulmányuk több szempontból is új távlatokat nyit. Ha nem is kritizálva, de megállapítják, hogy az európai szinten még mindig a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggésben elemzi a tudományos szféra az emlékeztető törvényeket, pedig releváns eredményekre vezetne az is, ha azt vizsgálnák, hogy ezek milyen hatással vannak a kontinens és az Európai Unió szupranacionális szinten lévő kollektív emlékezetére. Mivel a magyar emlék(et)törvények kapcsán is kiemelkedő szerepet kap az áldozati státusz megváltozása és ennek az emlékezetpolitikára való hatása, ezért fontos megjegyezni, hogy a versengő áldozatnarratívák dilemmájára már ők is rámutatnak. Felosztásukban az előíró emlékeztető törvények kialakulásának egyik okaként jelölik meg ezt a helyzetet.^{56 57}

Az Antoon De Baets által használt osztályozás alapja az a 'beismerés', hogy ezek a jogszabályok a mindenkori hatalom, az éppen uralmon lévő pártok által megállapított értékek mentén kialakított közérdeket tekintik az etalonnak. Informatív az is, hogy kötete 2019-re datálódik, vagyis bizonyos tapasztalatokkal már rendelkezik az újabb európai emlékeztető törvények problematikáját illetően.⁵⁸ Nem is igyekszik tagadni a megállapítást, mely szerint az emlékeztető törvények rugalmasak abból a szempontból, hogy éppen milyen célt,

⁵³ A *memory war* szófordulat nem kopoulosi újítás, olvasható Maria Mälksoo elemzésében is: Maria MÄLKSOO: Memory Must Be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*. vol 46., no. 3. (2015) 221–237. Tanulmányában a balti államok tekintetében használja ezt a kifejezést. A terminus technicus alapja az a szociálpszichológiai tény, hogy az emlékezetért vívott harc kiobbanásának oka annak véges volta, ha egy közgazdasági hasonlattal kívánunk élni. Ez a végesség pedig azt eredményezi, hogy a kollektív, nemzeti emlékezeti emlékezetbe való bekerüléséért 'harcot kell vívni', mely politikai manipuláció melegágya lehet.

⁵⁴ MÄLKSOO (2015) i. m. 18-38.

⁵⁵ George SOROKA – Felix KRAWATCZEK: Nationalism, Democracy and Memory Laws. *Journal of Democracy*, vol 30., no. 2. (2019) 151–171. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/nationalism-democracy-and-memory-laws/>

⁵⁶ SOROKA-KRAWATCZEK (2019) i. m. 161.

⁵⁷ A 8.1. alfejezetben bemutatott eltérő áldozati státuszokról szóló elemzést támasztja alá a 163. oldalon elemzésük a Vasfüggönytől nyugatra és keletre lévő országok áldozatokra való emlékezésének kultúrája.

⁵⁸ Antoon DE BAETS: Laws Governing the Historian's Free Expression. In: Berber BEVERNAGE and Nico WOUTERS (eds.) *Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945*. London, Palgrave, 2019. 39–67.

milyen politikai érdeket szolgálnak. Ebből az alapból kiindulva négy fő kategóriát állít fel: 1) 'szabályozási' törvények: ezek becsületsértés-ellenes intézkedésként jelennek meg; 2) 'örökségi' törvények: minden olyan jogszabály, amelyek a történelmi szimbólumokat szabályozzák: zászlók, himnuszok, emlékművek stb...; 3) egyes személyek emlékezetét jogszabályi szintre emelő törvények, akár évfordulókon, akár szimbolikus gesztusokon keresztül; 4) a történelmi eseményekre reflektáló emlékeztetőtörvények. E kategóriák bizonyos mértékig megfeleltethetőek a büntető vs. deklaratív felosztásnak, de értelmezésében van preferencia ezek között, mivel könnyebben akceptálható egy nem kényszerítő természetű emlékeztetőtörvény, mint egy tiltást tartalmazó, jellemzően büntető emlékeztetőtörvény.⁵⁹ Kategorizálása annyiban egyedülálló, hogy teljesen elkülöníti az emlékeztetőtörvényeket a népirtást tagadó törvényektől. Habár azt állítja, hogy van átfedés a kettő között, de más kutatói attitűdöt követelnek e jogszabályok a népirtás tagadása és a gyűlöletbeszéd közötti kapcsolat okán.⁶⁰ Végezetül rá kell mutatnom arra a vitára, mely Eric Heinze és Antoon De Baets között zajlott 2019 utolsó hónapjában; ez nem kifejezetten az emlékeztetőtörvények definíciójára, hanem az államok emlékezetpolitikához való hozzáállása kapcsán tett különbséget. Részletesebben a 2.4.1. alpontban olvasható a vita ismertetése, mivel annak jelentős hatása van a magyar emlék(ezet)törvényekre is.

Bán Marina, akinek a munkája a magyar emlék(ezet)törvények kapcsán az első tudományos igényű megírt tanulmányok, kötetek között van, 2020-ban védte meg doktori értekezését az amszterdami egyetemen, *The Legal Governance of Historical Memory and The Rule of Law* címen. Az értekezésre jelen disszertáció több helyütt is hivatkozik, most azonban kizárólag az általa felállított definíciót mutatom be. Meglátásom szerint az ő definíciós kísérlete adja a legezaktabb eredményt. A korábbi kategorizációs próbálkozásokkal szemben inkább fordítási kérdésként fogja fel, ezáltal lehetőséget kovácsol a tényből, hogy nincs egységes definíció a *memory law* kifejezésre. A magyar tudományos diskurzusban az addig meghonosodott emléktörvény vs. emlékeztetőtörvény kifejezéseket alkalmazza, amint azt majd a 2.3.1. alpont is bemutatja. Az emlékeztetőtörvények osztályozása kapcsán ő jutott a legmélyebb elemzésre. E tekintetben külön értelmezi az 'alkotmányos emlékezet' jogi szabályozását,⁶¹ mely alatt az egyes alkotmányokban megjelenő emlékeztetőre vonatkozó szabályozást érti. Emellett az emlékeztetőtörvények között elkülöníti a legelső kategorizáció alapján a büntető jogszabályokat, a nem büntető jogszabályokat és az úgynevezett látszólagos emlékeztetőtörvényeket. Ez az

⁵⁹ DE BAETS (2019) i. m. 47.

⁶⁰ DE BAETS (2019) i. m. 59.

⁶¹ Lásd a disszertáció 2.6.1. alpontját.

elemzés mintha egyesíteni próbálná a korábbi meghatározásokat, s ennek eredményeként alkotja meg az úgynevezett látszólagos emlékezettörvényeket, mely jogszabályok sajátja, hogy ugyan nem emlékezési céllal születtek meg, de tartalmazznak emlékezetre vonatkozó előírásokat. A magyar példák közül ilyenek például az igazságszolgáltatás átalakítása kapcsán az elnevezésre vonatkozó módosítás.

„Ezek a jogi úton létrejött narratívák alátámasztását szolgálják. Míg a látszólagos emlékezettörvények első pillantásra nem érintik a történelmi emlékezetet, de alkalmazásuk befogadó vagy kirekesztő narratívák érvényre juttatásán keresztül kiemelkedően befolyásolhatják az emberek életének különböző aspektusait.”⁶²

Az általa végzett besorolás kettő esztendővel korábban még kiegészült az úgynevezett látszólagos jogi intézkedések' csoporttal (*ostensibly legal measures*), amelyhez meglátása szerint inkább a politikai retorika eszközei, mintsem a jogiak.⁶³ A disszertáció egyik jelentős kritikája vele szemben az, hogy az általa meghatározott definiálás ugyan nagyon egyedi és úttörő jellegű a magyar emlék(ezet)törvények kutatásában, a meghatározásai nem mindig alapozzák meg a kategóriákat, illetve nem illeszthető be minden része a kategóriákba.

2.3. Az emlék(ezet)törvények magyarországi definíciós kísérletei

Az alfejezet a magyar definíciós törekvéseket mutatja be: az emlékezetkutatással összefüggő tudományos diskurzus valódi gazdagságot tükröz a terminológia tekintetében. Fejezetbeli módszerem szerint először a magyar tudományos diskurzus meghatározásait mutatom be, megjelenésük kronologikus sorrendjében. Ezt követően a jogalkalmazást és a jogalkotást mint forrást vizsgálom arra vonatkozólag, hogy milyen kontextusban, milyen interpretáció mentén használja a definíció(ka)t. Végezetül az általam kialakított meghatározás bemutatásával zárom az alfejezetet.

2.3.1. A magyar tudományos diskurzus sajátosságai

A rendszerváltást követő időszak egyik első hazai emléktörvénye az 1996-os Nagy Imre-emléktörvény volt.⁶⁴ Ennek filozófiai, politikatörténeti, történelmi jelentőségéről szól Tamás Gáspár Miklós 1996-os *Beszélő*-beli cikke,⁶⁵ amelyben először olvasható az emléktörvény

⁶² BÀN Marina: Emlékezet, történelem és törvényhozás. *Közjogi Szemle*, 2022/4. 16.

⁶³ BÀN Marina: *The Legal Governance of Historical Memory and the Rule of Law*. PhD Értekezés. Amsterdam, University of Amsterdam, 2020. 51.

⁶⁴ Nagy Imre mártírhaltalt halt miniszterelnök és mártírtársainak emléke törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény. Elemzését lásd a 7.1.1. alpontban.

⁶⁵ TAMÁS Gáspár Miklós: A Nagy Imre-ügy. *Beszélő*, 1. évf., 1996/5. 4–5.

kifejezés. Ezt tekintjük a hazai tudományos diskurzus egyik origójának. A cikk nem tartalmaz jogilag releváns információkat a törvény definíciója kapcsán; inkább Nagy Imre megítélésének ambivalenciájáról vall. Az emléktörvényre egyetlen mondat utal, amely azonban az akkor aktuális szellemi elit hozzáállását és kérdéseit is tükrözi: „A Nagy Imre-emléktörvény körülötte kontroverzia nemcsak morális szemszögből fontos, hanem egykönnyen meghatározó lehet a Magyar Köztársaság – és ezen belül a modern magyar szabadelvűség – politikai identitását illetően.”⁶⁶ A nóvumjellegét nem a törvényi szint adja, hanem Nagy Imre szerepének az interpretálása és annak a kilencvenes évekbeli baloldali politikai erőkhöz való viszonya. Amint arra korábban, a Chandernagor-cikk kapcsán is rámutattam, a jogalkotó némelykor igyekszik történelemértelmezői szerepben ’tetszelegni’, amelynek meghatározó szerepe van az állam kollektív identitására. Ez azonban nem jár együtt mindig a történelmi hűség kérdésével; s erre a kettősségre mutat rá Tamás Gáspár Miklós cikke.

Tóth Judit 2002-ből származó írása⁶⁷ az emléktörvények, emlékezettörvények kategorizálásával összefüggésben született. S habár jelen disszertáció sok tekintetben nem ért vele egyet, nem lehet nem figyelembe venni definiálási kísérleteit.

„A rendi és az ellentmondásokban bővelkedő polgári jogfejlődés egyik rétegét az ünneplés és megemlékezés eszközzé válása jelentette, amely gyakran elszakadt az általános kötelező magatartási szabályoktól. A Corpus Iuris Hungarici böngészése közben bőven találunk példát rá, hogy a törvényhozás bizonyos eseményeket, évfordulókat, személyiségeket az uralkodó elit, a kollektív (állami, hatósági) emlékezet részévé avatott.”⁶⁸

Kronologikusan vizsgálja a magyar jogalkotás-történet e sajátos szeletét, s ketté osztja a magyar jogtörténetet nemjogállami és jogállami időszakokra. Mindkettő esetében az alábbi faktorok segítségével meghatározott alkategóriákban folytatja vizsgálatát:

- emlék- és emlékműtörvények
- projektörvények
- emlékérmeszabályok
- magyarázó törvények.

⁶⁶ TAMÁS (1996) i. m. 4.

⁶⁷ TÓTH Judit: A jelképes jogállam. *Mozgó Világ* 2002/3., 3–12.
<https://epa.oszk.hu/01300/01326/00027/marc1.htm>

⁶⁸ TÓTH (2002) i. m. 4.

Általánosságban elmondható, hogy Tóth Judit nem egységesen használja a 'törvény' kifejezést, értelmezésében azért, mert a kutató vagy ragaszkodik a 'műfaji' kötöttséghez, és akkor nem lesz elemzése tárgya például a kommunizmus áldozatainak emléknapjának elrendeléséről szóló kormányhatározat; vagy tágítja a vizsgálat körét, és akkor értelemszerűen más definícióval dolgozik. Utóbbi esetben szembesül a kutató azzal, hogy vizsgálati tárgya nagyjából végtelen... De elméleti szempontból fontosabb megállapítás, hogy nem szembesül a kérdéssel: vajon a jog fogalma változott-e az utóbbi évtizedekben, vagy az 'emlékezeti aspektusból elemezhető jogszabályok' egy részével. A tanulmányában használt 'szimbolikus jogállam'⁶⁹ kifejezés jelen disszertáció szempontjából azért is kiemelt jelentőségű, mert részhipotézisem szerint kimutatható egy strukturális változás a rendszerváltozást követő időszak emlék(ezet)törvényeiben. Jogalkotástani, jogelméleti, alkotmányjogi szempontból az alábbiak miatt jelenthetnek kihívást az emlék(ezet)törvények:

- jogforrástani szempontból vegyesek,
- hatályba lépésük általában azonnali,
- alkalmazásuk jelentős költségvetési kiadással jár,⁷⁰
- minden esetben valamilyen ideológia mentén jönnek létre, melynek célja lehet a pozitív országgép létrehozása, vagy éppen kulturális paradigmaváltás,
- sok esetben új szerveket is létrehoznak.

Jakab András 2005-ből származó PhD értekezése⁷¹ utal ugyan az emléktörvények létre a normatív és egyedi aktusok közötti különbségtétel alponon belül; azt állapítja meg, hogy vannak olyan jogilag jelentős bíró jogi aktusok, melyek normatív tartalmat, jogilag fontos információval bíró mondatokat nem tartalmaznak. Erre példaként említi az emlékezettörvényeket.

Halász Iván és Schweitzer Gábor említi ismét az emléktörvény szót 2010-ben, de a definícióval ők is adósak maradnak. *Szimbolika és közjog* című kötetükben olvasható, hogy „Jogalkotási szempontból lehetséges bizonyos szimbolikus helyek, helységek vagy az államiság szempontjából fontos események történelmi kiemelése. Magyarországon ilyen emléktörvény a ...”⁷² Mivel a fejezetcím kifejezetten a magyar államalkotó szimbólumok közül a helyekre és a

⁶⁹ TÓTH (2002) i. m. 9.

⁷⁰ Ez ugyan nem jogi probléma, de kihívásnak tekinthető abból a szempontból, hogy ezek nem emlékezeti témájú jogszabályok, hanem rendelkeznek emlékezettörvényi szempontból elemezhető részekkel.

⁷¹ JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Budapest-Pécs, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2007. http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5617_section_1091.pdf

⁷² HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: *Szimbolika és közjog*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2010. (2010b) 27.

terekre fókuszál, ezért ebben a magyarázatban nem szerepelnek a 'személyek' fordulat. A szintén ebben az esztendőben megjelenő *Jog-emlékezet-kultusz* című tanulmányukban kitágítva használnak egyfajta körülírást, még pedig az alábbiak szerint.⁷³ „Kit emel a magyar jogalkotó a népes történelmi arcképcsarnokból a jogi megemlékezés piedesztáljára? S milyen megszemélyesített tartalommal igyekszik megtölteni a magyar államiságot ezáltal?”⁷⁴ Ez a két kérdés lehetne a magyar *memory law* kulturális koncepciójának alapvetése a disszertáció szerint. A szerzőpáros definíciót ugyan nem ad, ellenben koncepciózusan tágítja az értelmezési keretet. „Az egyes kiemelkedő személyiségek érdemeinek törvénybe foglalása ...”⁷⁵ fordulatot olvasva a fókusz az 'érdem' szóra irányul. A méltatás, a pozitív életérzés jogszabályba foglalásán túl azonban bizonyos esetekben konkrét normatív tartalommal is bír egy-egy emléktörvény, hivatkozásuk szerint például ilyen *Deák Ferencz emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1876. évi III. törvény*. A kulturális koncepciót erősíti az is, hogy a szerzőpáros „a történelmi személyiségek legiszlatív kanonizálása” fordulatot használja.⁷⁶ Az emlékezetkánon kialakítása egy nemzet identitásában meghatározó tényező; azonban az, hogy a kánon mely irányba és miként bővül, az függ az esetleges a politikai-társadalmi-gazdasági stb. berendezkedéstől. Ennek a kanonizációnak egy jelenre fókuszáló, kultuszteremtő céllal írt emléktörvényeként elemzi a szerzőpáros a két világháború között a Horthy Miklósról szóló jogszabályokat. Vagyis a kánonba nem csupán a történelmi arcképcsarnokból lehet beemelni személyeket, hanem azok útját a jelenben is ki lehet kövezni. Ennek kapcsán használják az érdemtörvény kifejezést; amely szűkebb konnotációval bír, mint az emléktörvény, mivel Horthy Miklós még életben van a jogszabály megalkotásakor, tehát emléket neki állítani nem lehet, ellenben érdemeit méltatni igen. Mind ezzel, mind a korábban bemutatott Tóth Judit-i érdemtörvény-koncepcióval a disszertáció csak úgy tud egyetérteni, hogy azt kifejezetten az emléktörvények között értelmezi.

Halász Iván és Schweitzer Gábor tanulmánya az emlékérmék kapcsán a funkcionális hasonlóságra helyezi a hangsúlyt: az emléktörvények részeként értelmezi a kategóriát, mely állítással egyetérték, kiegészítve annyiban, hogy teleologikus szűkítésként értelmezem. Hogy disszertációm tézisorientált maradjon, reflektálnom kell arra a nagyon rövid összefoglalásra, melyben a szerzőpáros a rendszerváltozást követő időszakra fókuszál. Egyrészt maga a

⁷³ HALÁSZ - SCHWEITZER (2010b) i. m. 27.

⁷⁴ HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: Jog – emlékezet – kultusz. A történelmi személyiségek helye a jogban. In: NÓTÁRI Tamás (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum Kiadó, 2010. (2010a) 124.

⁷⁵ HALÁSZ – SCHWEITZER (2010a) i. m. 125.

⁷⁶ HALÁSZ – SCHWEITZER (2010a) i. m. 126.

szóhasználat, mely emlék- és érdemtörvények dichotómiában 'gondolkodik', is árulkodó. A 'nemzeti pantheon'-ba való jogalkotás általi beemelés vagy az onnan való kikerülés kapcsán arra fókuszál, hogy mely törvények és milyen okokból kifolyólag lettek hatályon kívül helyezve; s ennek kapcsán állapítja meg, hogy Nagy Imre elfoglalhatta méltó helyét a nagyságok között.

A kronologikus ív mentén haladva: 2013-ban jelenik meg a szegedi Jogalkotástan című egyetemi jegyzet, szintén Tóth Judit tollából.⁷⁷ Ebben az emléktörvény definíciója nem olvasható, azonban rendkívül sokatmondó az, ahogyan megközelíti a jogalkotástanban betöltött szerepét. Ez pedig az a nézőpont, mely szerint a jogszabályok (tervezetének) van normatív tartalma. A Tóth Judit által írt tankönyv az emléktörvényt mint *terminus technicust* csupán arra említi példaként, mint olyan jogszabályt, amelynek nincs normatív tartalma.

Bán Marina 2020-ban védte meg doktori értekezését az amszterdami egyetemen. Disszertációjában két kifejezést használ. „In the Hungarian language, two terms refer to memory laws: emléktörvény – indicating specifically declarative type of memory laws and emlékezettörvény – an umbrella term similar to the connotation of memory laws in English.”⁷⁸ Ehhez képest határozza meg az emléktörvény kifejezést: „It can be literally translated as >>individual memory law or law of a single memory<<.”⁷⁹ Ebben az esetben inkább köthető a jogszabály egy egyedi történelmi eseményhez, személyhez, amelyre, akire vonatkozik az emlékezési kötelezettség.

2022-ben jelent meg a Közjogi Szemlében szintén az ő tollából egy átfogó, már korábban hivatkozott tanulmány, amely a magyar emlékezettörvények tudományos diskurzusában a definíciós problémákat igyekszik összefoglalni. Ebben szűkebben határozza meg azt a magyar definíciós kettősséget, melyre fentebb utaltam. „Az emléktörvény a régebbi kifejezés, amelyet a hazai politikai vitákban és bírósági döntésekben is használtak. A törvény Nagy Imrének és más politikusoknak állít emléket, ...”⁸⁰ Később az 1827-es, jelen disszertáció 5.1.5. fejezetében elemzett, a Magyar Tudományos Akadémia megalapításához anyagi segítséget nyújtók emlékét megörökítő törvényt említi meg, fókuszálva arra, hogy „a magyar történelem számos jelentős

⁷⁷ TÓTH Judit: *Jogalkotástan*. Egyetemi jegyzet

http://eta.bibl.u-szeged.hu/2272/1/toth_judit_jogalkotastan_2013.pdf

⁷⁸ BÁN (2020) i. m. 48. Saját fordításomban: „A magyar nyelvben két kifejezés utal a *memory law*-ra: az 'emléktörvény', mely kifejezetten deklaratív típusú, és az 'emlékezettörvény', mely egy átfogó jelentéssel bír; hasonló az angol nyelvű *memory law* kifejezéshez.”

⁷⁹ BÁN (2020) i. m. 166. Saját fordításomban: „Szó szerint úgy fordítható, hogy 'egyedi emléktörvény', vagy egy 'saját, egyéni emlék törvénye'.

⁸⁰ BÁN (2022) i. m. 16.

eseményét és jelentőségét tartalmazzák”.⁸¹ A megállapításával, miszerint 1827 óta minden jogi intézkedést, mely a megemlékezést célozza meg, emléktörvénynek neveznek a magyar tudományos diskurzusban, nem értek egyet; amint azt a 2.5 pont bemutatja, a magyar emlék(ezet)törvények kutatása során az emléktörvény alatt egy egyedi, szimbolikus jelentéstartalommal bíró/felruházott személy és/vagy esemény emlékét igyekeznek jogszabályba önteni. De nem minden, megemlékezésre fókuszáló jogi intézkedés tekinthető ennek, már csak abból kiindulva sem, mert a jogi intézkedés és a törvény kategóriája nem azonos, még akkor sem, ha úgy fogalmaz: „Ezen túlmenően több rendelkezést is úgy azonosítottak, hogy túllépnek az emlékeztetőkör hagyományos fogalmi körén, mivel olyan szakpolitikai területeket érintenek, amelyek korábban elkülönültek a történelmi emlékeztetőkörrel.”⁸² A 2.2. alpontban bemutatott felosztásához való viszonyát a disszertációnak már korábban láttattam, így most csak arra fókuszálok, hogy nem tartalmaz különállóan a magyar emlék- és emlékeztetőkörre szakosított definíciót.

2.3.2. A jogalkalmazás és a jogszabály-alkotás definícióhasználata

A kutatómunka teljessége érdekében nem csupán a tankönyvírói, tudományos diskurzusban olvasható definíciókat kell bemutatni, hanem azokat az elemeket is, melyek a joggyakorlat és a jogalkotás területéről származnak. Módszertani szempontból itt is a kronológiai ívet követem, hogy tudjak reflektálni a 2.2. pontban meghatározottakra, ezáltal összegyűjtöm azokat a jellemzőket, melyek mentén kirajzolódhat egy megfogalmazás a magyar jogalkotás, jogalkalmazás területén.

Az első a Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény indokolásában sem definíció, hanem inkább egyfajta megközelítés olvasható: „Az ún. emléktörvények hagyományának megfelelően az Országgyűlés ezzel az ünnepélyes gesztussal is hangsúlyozza a Szent István-i államalapítás kiemelkedő jelentőségét a magyarság fennmaradása szempontjából.” Ennek tükrében az emléktörvényekről az alábbiak tudhatóak: van már hagyományuk, létrejövetele egy gesztus a törvényalkotó részéről, valamint egy interpretáció a jelentőségéről.

2002-ben módosult *a Magyar Köztársaság kitüntetéseiéről szóló 1991. évi XXXI. törvény*; a módosítás alapította meg a Nagy Imre Érdemrendet. A jogalkotás során a javaslat vitájában olvasható egy szembeszökő probléma az emléktörvények természetével kapcsolatban. A

⁸¹ BÀN (2022) i. m. 17.

⁸² BÀN (2022) i. m. 15.

képviselői felszólalások között Varga László az alábbiakkal érvelt a már létező Nagy Imre-
emléktörvénnyel és a jelenlegi módosító törvénnyel összefüggésben:

„... nem Nagy Imre személye miatt, hanem azért nem szavaztuk meg akkor, mert együtt
kell említeni minden esetben Nagy Imrét és a forradalom fiatal áldozatait, hősi harcosait,
... Nagy Imre ... nem volt kezdeményezője - a magyar fiatal szabadságharcosok,
forradalmárok kezdték, és Nagy Imrét irányította a forradalom. Ez nem helytelen, ez
tény, és azért kértük akkor, és említjük mindig, hogy a kettő összefügg, nem lehet
elválasztani Nagy Imrét, nem lehet egy pártnak, a Kommunista Pártnak vagy a
Szocialista Pártnak kisajátítania - együtt van a magyar szabadságharcosokkal és a
magyar forradalmárokkal.”

Eltelt tehát 45 esztendő a magyar nemzeti identitás szempontjából egyik legmeghatározóbb
forradalom óta, melynek miniszterelnökének emléktörvénye is létezett már ekkorra, de
személyének megítélése mégsem válhatott olyan szimbólummá, amely mögé jószívvel és
megkérdőjelezhetetlenül 'oda tud állni' egy teljes közösség. Különleges megítélése ez a
szimbólumoknak, hiszen az '56-os egyetemisták mint közösség szimbólummá nem tudnak
válni, ahhoz nem egyediek, nem beazonosíthatóak. Ha Tóth Ilonára vagy Mansfeld Péterre
gondolunk, akkor igen, de ők sem az egész forradalommal azonosíthatóak. Ellenben Nagy Imre
tevékeny kezdeményezési szerepe több, mint megkérdőjelezhető – szól az ellenérv.
Visszaülök az egész disszertáció alapkérdésére: a jogalkotói és a történelemértelmezői szerep
összekapcsolódása vajon milyen identitásgeneráló vagy -gátló tényező lehet?

A 7/2004. (III. 24.) AB határozat⁸³ indokolásának IV. pontjában olvasható az alkotmánybírói
álláspont a(z emlék) törvények normatív tartalmára vonatkozóan.⁸⁴ „Az Alkotmánybíróság
mindenekelőtt megjegyzi: a magyar törvényalkotási gyakorlatban előfordul az, hogy
teljességgel normatív tartalom nélküli törvényt fogadnak el. Általában valamely esemény vagy
személy jelentőségének állítanak ilyen módon emléket.” Három emléktörvényt említ példaként,
anélkül, hogy maga a kifejezés olvasható lenne a határozatban. Erre a határozatra hivatkozik
három esztendővel később az 5/2007. (II. 27.) AB határozat,⁸⁵ amely a következőként írja körül
az emléktörvény jellegzetességét: „a normatív tartalom nélküli jogszabályok speciális
esetkör[e]”.

A 7.2.4. pontban elemzett rendszerváltást követő emléktörvények egyik legkiemelkedőbb

⁸³ <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=E1836530557C66CDC1257ADA005299DD>

⁸⁴ Mivel az Alkotmánybíróság elé kerülő eset nem ezzel függ össze, ezért annak ismertetésétől most eltekintek.

⁸⁵ <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=4B22294A59C187BFC1257ADA00526135>

példája az egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXXII. törvény, mely kizárólag deregulációs céllal született. Az indokolásában kétszer előforduló emléktörvény fogalom meghatározás alig ad többletet a jogalkotói felfogáshoz; deklarálja, hogy a tény, mely szerint a szimbolikus értelemben vett 1989. október 23-ai új alkotmány hatályba lépésével szeretné törölni az ezt megelőzően hatályban lévő 'életviszonyok szabályozására' vonatkozó tartalommal nem rendelkező normákat, az nem azt jelenti, hogy ne értene egyet a tartalmukkal. Ebből a levezetésből két megállapítás tehető. Az egyik, hogy az Országgyűlés az emléktörvények egyik sajátosságának azt tekinti, hogy nincs normatív tartalma az életviszonyok szabályozása tekintetében. A másik pedig az, hogy nem tartja szükségesnek hatályban tartani példának okáért a Deák Ferenc emlékét törvénybe iktató emléktörvényt, az nem azt jelenti, hogy megfosztaná Deák Ferencet az érdemeitől.

Az Alkotmánybíróság gyakorlatából az egyik legnagyobb horderejű a 604/B/2009. AB határozat,⁸⁶ mely a „*Civitas Fortissima*” - Balassagyarmat, a legbátrabb városról szóló 2005. évi XXXIX. törvény és a „*Communitas Fortissima*” - Kercaszomor a legbátrabb faluról szóló 2008. évi LXIV. törvény alkotmányellenességének vizsgálatáról szól.⁸⁷ A definiálási kísérlet az alábbiakban olvasható:

„a magyar jogtörténeti hagyományok alapján az Országgyűlés diszkrecionális döntése az, hogy az Alkotmány értékrendjével összhangban álló ún. emléktörvény megalkotásával jelentős történelmi esemény vagy személy emlékét törvénybe iktassa, összefoglalva abban az említett eseményt vagy a személy tevékenységét (életútját), és megindokolva annak jelentőségét.”

Sajátos szabályozási tárgyú törvénynek hívja még az Alkotmánybíróság a fentebb hivatkozott két törvényt. A definíció összetevői ezek alapján:

- jogtörténeti hagyományokra épülő sajátosság,
- Ogy. diszkrecionális jogkörében alkotja meg,
- a mindenkori Alkotmány értékével összhangban áll,
- történelmi eseményre vagy személyre vonatkozik,
- a normaszövegben kap helyet ennek bemutatása és jelentőségének megindokolása.

Az Alkotmánybíróság tehát eltekint attól, hogy kimondja: az emléktörvény alapjául szolgáló, az emlékezetkánont meghatározó történés szimbolikus jellegű volna. Habár a disszertációm

⁸⁶ <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=157A84127328A76CC1257ADA0052841D>

⁸⁷ Az emléktörvények elemzése a 7.1.1. alpontban lesz olvasható.

nem alkotmányjogi tárgyú, de érdemes rámutatni arra az indítványozói meglátásra, mely szerint a törvény megalkotására az Országgyűlés önkormányzati jogosultságot von el az önkormányzattól, hiába egészíti ki az emléktörvény mindkét település címerét a *Civitas Fortissima* és a *Communitas Fortissima* kifejezésekkel, mivel az emléktörvények megalkotását maguk az érintett települések kezdeményezték.⁸⁸

Szintén 2009-ben zajlott a *Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény* vitája, mely során a képviselők több alkalommal használták az emléktörvény kifejezést. A törvényjavaslat tárgyalása során az előterjesztői expozében Kövér László, az alkotmányügyi bizottság előadójaként Cser-Palkovics András, a törvényjavaslat bizottsági vitájában pedig Répássy Róbert is alkalmazza az emléktörvény megnevezést rá, utalva arra, hogy nem előzmény nélküli ez a 'műfaj' a magyar jogalkotásban: amely egyfajta 'politikai emelkedettséget' takar. Az előterjesztői expozéból az alábbi emléktörvényi kritériumok emelendők ki:

- nem előzmény nélküli, mivel mind a dualizmus korában, mind a két világháború között, végül pedig a rendszerváltás után található rá példa;
- deklaratív jogszabály.

Végezetül egy idézet az expozéból, hogy látható legyen, hogyan és mikor tud a jogalkotó történelemalkotóvá is válni egyben:

„Különleges annyiban, hogy míg a többi törvény alapjául valóban történelmivé vált események szolgáltak, ..., addig a 90 évvel ezelőtt történtek mind ez ideig nem tudtak történelemmé sűrűsödni. Azaz nem váltak kitörölhetetlen részévé a múltnak, vitathatatlan elemévé a jelennek és eligazító erejű tanulságává a jövőnek, hanem feldolgozhatatlan kollektív traumaként nehezednek nemcsak a magyarság, de szemlátomást a szomszéd népek közgondolkodására is.”

Lefejtve a politikai színezetet az állításról kirajzolódik a kutató előtt, hogy a jogalkotó akkor válhat autentikus jogértelmezővé, ha közmegegyezés van már arról a történelmi személyről, eseményről, melyre vonatkozik az emléktörvény. Ezt a problémát már korábban is bemutatta a disszertáció a hivatkozott Horthy Miklós-emléktörvények kapcsán, illetve ez a kérdés elő fog kerülni a rendszerváltást követő időszak emlékezettörvényeinek elméleti kérdéseinél is a 8. fejezetben, amikor a struktúraváltást elemzem. A törvényjavaslat vitája során több olyan

⁸⁸ Hogy itt ténylegesen nincs-e alkotmányjogi kapcsolat a címermódosítás és az önkormányzati jog elvonása között, annak elemzése nem jelen disszertáció témájába tartozik.

képviselői hozzászólás is található, melyekben előfordul az emléktörvény kifejezés – jelen alpon azonban csak azokra helyezi a hangsúlyt, amely a meghatározás igényével (is) közelednek a vizsgált *terminus technicus*hoz. Egyrészt Gaudi-Nagy Tamás arra az európai modellre utal, mely szerint több európai országban is alkottak már ekkor emléktörvényeket. Tehát nem csak időben, hanem nemzetközi összehasonlításban sem egyedi ez a műfaj. Balog Zoltán az *invocatio Dei* jelentőségét emeli ki, utalva arra, hogy habár a törvényjavaslat mind az istenhívő, mind pedig a történelem alakulását ’más’-ban keresők részére megnyugvást ad, de ad egy olyan transzcendens keretet, amely szintén identitásgeneráló. Viszont azt is állítja, hogy az emléktörvény történelemértelmező szerepe inkább jövőbe mutató, mintsem a dicső múltba révedő. Érdeemes fókuszálni a bizottsági vitában elhangzottak során a szükségességének indokolásában arra a fordulatra, mely szerint „olyan történelmi dátumok most pillanatnyilag nincsenek, amelyet emléktörvényben indokolt lenne megfogalmazni”. Az interpretáció e tekintetben kettős: nem csupán arra utal, hogy miért fontos a jelenlegi Trianon-emléktörvény, hanem azt is megmagyarázza közvetetten, hogy emléktörvény megalkotására valamilyen releváns történelmi dátum ad indokot. Itt kap szerepet e dátumok szimbolikus volta: az a többlet, amelyet hordoznak az alkotmányos identitás, a nemzeti emlékezeti kánon kialakítása szempontjából.

Ugyanebben az időszakban folyt a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításának⁸⁹ bizottsági vitája az Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottságban, mely jogszabály ezen módosítás kapcsán inkább vált emlékezettörvénné. A vita során több alkalommal is elhangzik az emléktörvény kifejezés, s nem csupán azért, mert a módosító javaslattal egy időben tárgyalták a Trianon-emléktörvényt is. Megtartva az alpon fókuszát csak a definíció megközelítéseire fókuszálok. Gaudi-Nagy Tamás kiemeli, hogy nem előzmény nélküli ez a műfaj a magyar jogalkotásban; de ezen kívül más jellemzőt nem határoz meg.

2017-ben zajlott az 1568-as tordai vallásügyi törvény emlékét törvénybe iktató jogszabály vitája.⁹⁰ Ennek összevont vitájában és a szavazásában⁹¹ is megtalálható az emléktörvény kifejezés az alábbi jellemzőkkel körülírva:

⁸⁹ A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény

⁹⁰ Az 1568. évi tordai vallásügyi törvény jelentőségéről és a Vallásszabadság Napjáról szóló 2018. évi I. törvény

⁹¹ https://www.parlament.hu/web/guest/iromanyok-elozo-ciklusbeli-adatai?p_p_id=hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8&p_p_lifecycle=1&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_auth=3Hs7zAZD&_hu_parlament cms_pair_portlet_PairProxy_INSTANCE_9xd2Wc9jP4z8_pairAction=%2Finternet%2Fcpsql%2Fogy_naplo.naplo_szoveg%3FP_CKL%3D40%26p_uln%3D269%26p_felsz%3D148%26p_szoveg%3D%26p_stilus%3D

- nem idegen a magyar jogalkotástól, mivel a rendszerváltás 'idején' szinte azonnal megalkották az 1956-os forradalom emléktörvényét: az *1990. évi XXVIII. törvényre*; visszaül és az akkor még tervezetként létező nemzeti összetartozás napjáról szóló törvénytervezetre is,
- emlékállítási céllal született.

A jelen disszertáció lezárása előtti utolsó jogszabálya az *1222. évi Aranybulla jelentőségéről és az Aranybulla napjáról szóló 2022. évi XLVI. törvény*. Ennek törvényhozási fázisában a parlamenti vitákban fordul elő az emléktörvény kifejezés egy képviselői hozzászólásban az alábbi terminológiai jellemzők meghatározásával:

- kiemelkedő jelentőségű eseményeket, mozzanatok, pillanatok
- hosszú hagyománnyal rendelkező műfaj ez
- megemlékezést és tiszteletet rója így le.

Összegezve tehát: az alábbi jellemzőket tartja a magyar jogalkalmazás és jogalkotás az emléktörvények releváns összetevőjének:

- a magyar jogtörténetben nem előzmény nélküli, hosszú hagyományokkal bíró 'műfaj';
- mely célja valamely egyedi személy és/vagy esemény emlékének és az ahhoz való pozitív érzéseknek;
- annak szimbolikus volta miatt;
- a törvényalkotó általi interpretáció eredményeként az emlékezés egységességét kívánja megtartani;
- egyértelműen megállapítható, hogy érzelmeket kívánnak kiváltani a jogkövető állampolgárokban, melyek pozitívak: a magyar kollektív identitás részeseiként büszkeséget, jóérzést kell, hogy kiváltsanak;
- alkotmányjogi szempontból kiemelendő, hogy a mindenkori Alkotmánnyal – lett legyen az kartális vagy történeti – kell, hogy összhangban álljon;
- az Országgyűlés diszkrecionális jogkörében alkotja meg, inkább egyfajta gesztus a részéről;
- normatív tartalommal általában nem rendelkezik (bár természetesen nem kizáró ok).

2.4. *Self-exculpatory* vs. *self-inculpatory* megközelítések

Ez az alfejezet az emlék(ezet)törvényt úgy elemzi, amelyben a társadalom múlthoz való viszonyának jogi és politikai vonatkozásait értjük. Nem kizárólag definiálni vagy kategorizálni

lehet az emlékezettörvényeket, amint a 2.2. alfejezetben tettem, hanem egyfajta lehetséges magyarázatként is lehet rá tekinteni arra vonatkozólag, hogy egy állam miként viszonyul önnön múltjához, és annak milyen hatása van az adott állam más államhoz való kapcsolatának kialakításában. Az emlék(ezet)törvények koncepciózus megközelítéseit követve először azt a kettősséget mutatja be ez az alfejezet, amelyet Eric Heinze és Antoon de Baets nyomán a *self-exculpatory* és *self-inculpatory* megközelítéssel azonosítanak. A vita központi kérdéseinek és a már bemutatott MELA project *Model Declaration*-jának elemzését követve fókuszál a fentebbi kérdésekre e kettős megközelítés során. Ezt követően Maria Mälksoo kettős felosztását állítja középpontba, hogy megvizsgálható legyen, fennáll-e a párhuzam a kiinduló analízissel. A két megközelítés összegzését Bán Marina munkája segítségével végzi el. Utolsó előtti alpontként bemutatja a kapcsolatot a *transitional justice* és a *mnemonic constitutionalism* jelenségeivel, végezetül reflektál a magyar emlék(ezet)törvényekre. Hogy a vizsgálódása nem öncélú, azt bizonyítja a részhipotézis, mely szerint a magyar emléktörvény–emlékezettörvény kettős elnevezésének tartalmi különbsége megfeleltethető e megközelítéseknek.

2.4.1. A vita

2019-ben a Freespeechdebate honlapján volt olvasható egy, az értekezés szempontjából hangsúlyos vita az önvádoló emlékezettörvények kapcsán Eric Heinze és Antoon de Baets között.⁹² Mindkét professzor a történelmi emlékezet kutatásának megkerülhetetlen alakja. Eric Heinze egyike volt a MELA-vezetőknek. A Heinze által bevezetett két kategória a *self-inculpatory* és a *self-exculpatory* megközelítésű emlékezettörvény. Magyar fordítása eddig nagyon kevészer jelent meg: önvádoló és önfelmentő emlékezettörvényként igyekeznek a legtöbbször megragadni a lényegét.

A heinzei megközelítés kiindulópontja az úgynevezett *Model Declaration on Law and Historical Memory*, egy 2019-re datálendő MELA-ajánlás.⁹³ A *self-exculpatory/self-inculpatory* felosztás a *Model Declaration* 2. elvi pont magyarázatában található. „Freedoms of individuals and organisations to criticise past actions or policies of governing entities remain fundamental under internationally recognised rights of free speech.”⁹⁴ Az alapelv a véleménynyilvánítás szabadságának alapjogából indul ki. A szűkszavú magyarázat az

⁹² Eric Heinze kapcsán lásd továbbá: Eric HEINZE: Theorizing Law and Historical Memory. *Journal of Comparative Law*, vol 13. no. 1. (2018) 43–60.

⁹³ <https://melaproject.org/node/534>

⁹⁴ Saját fordításomban: „Az egyének és a szervezetek abbéli szabadsága, hogy a kormányok múltbéli cselekedeteit vagy politikáit kritizálják, továbbra is alapvetésnek tekintendő a véleménynyilvánítás szabadságának nemzetközi jog által védett szintje szerint.”

Explanatory Comments alapján a kommunikáció elvén alapul. Az értelmezés bázisa a múltbéli események (*past atrocities*) értelmezése: a kérdés az, hogy vannak-e olyan események, olyan történelmi traumák, melyet esetében a véleménynyilvánítás szabadsága nem korlátlan? Erre vonatkozóan a fő példa a holokauszt tagadásának tilalma, ami az *Explanatory Comments* magyarázata szerint egyfajta *self-inculpatory* hozzáállás, megközelítés, illetve olvasat.⁹⁵ E problémafelvetés mellett a *Model Declaration* alkotói a párbeszéd szükségességére fókuszálnak, amelyre legitimitási, illetve gyakorlati okokból kifolyólag is szükség van.⁹⁶ Természetesen nem a történelmi traumák (*past atrocities*) relativizálását jelenti, hanem a gondolkodás, értelmezés, értékelés folyamatosságának szükségességét. A MELA kutatóinak meglátása szerint az egyes európai nemzetek jogrendszerében jogi emlékezeti kutatási eredmények azt sugallják, hogy sokkal sürgetőbb megvizsgálni azokat az eseteket, amikor a kormányzatok önvédelemre hivatkozva a véleménynyilvánítás szabadságát csökkentik, illetve azokat a folyamatokat, amelyek bizonyos államok *self-exculpatory* hozzáállása eredményeként büntetni rendelik azon egyéneket és szervezeteket, melyek nyilvánvalóan azt kísérlik meg, hogy kritizálják az adott állami történelem 'rossz' cselekményeit, melyeket állami/hivatalos szervek követtek el, vagy ezek asszisztáltak hozzá. „It is MELA’s view that debates about fundamentally state-inculpatory bans, although important, must not furnish pretexts to avoid examination of what are often far more dangerous state-exculpatory bans.” – áll a magyarázatban.⁹⁷ Összegzésül: a *Model Declaration* maga nem, de a hozzátartozó magyarázat tehát használja a *self-exculpatory/self-inculpatory* kifejezéseket, bár a jelentés megadásával adós marad.

A vitát kiváltó első, Eric Heinze által írt cikknek⁹⁸ a címe is („*Should governments butt out of history?*”) figyelemfelhívó, és ugyanazt az elméleti kérdést veti fel, mely jelen disszertációnak is az alapja: mennyiben lehet a jogalkotónak történelemértelmezői szerepet is magára vállalnia. „He examines how states limit speech in order to control public awareness about past.”- olvasható rendkívül tömör összefoglalásként a cikk lead-je.⁹⁹ Heinze nemzetközi példákkal

⁹⁵ A megfelelő szó keresése azért is releváns kérdés, mert az eredeti kifejezésnek magyar fordítása még nincsen, s ha a disszertáció arra is kísérletet tesz, hogy ezt megtegye, akkor szembesülnie kell azzal a kérdéssel is, hogy ez a terminológia (*self-inculpatory*) a jogalkotóra vonatkozik, aki az emlék(ezet)törvények elméleti problémaelemzése kapcsán egyben (történelem)értelmező is.

⁹⁶ *Model Declaration* 2. pontbéli idézet szerint: „regarding both their democratic legitimacy as well as their practical utility”. Saját fordításomban: „mind a demokratikus legitimitásukat, mind a gyakorlati hasznukat tekintve.”

⁹⁷ Saját fordításomban: „A MELA álláspontja szerint az alapvetően önvádoló állami hozzáállás tilalmáról folytatott viták, bár [kiemelkedően] fontosak, nem szolgálhatnak ürügyül arra, hogy elkerüljük az általánosságban véve sokkal veszélyesebb, az állami önfelmentő tilalmak vizsgálatát.”

⁹⁸ <https://freespeechdebate.com/discuss/should-governments-butt-out-of-history/>

⁹⁹ Saját fordításomban: „Azt vizsgálja, hogy korlátozzák az államok a véleménynyilvánítás szabadsága annak érdekében, hogy ellenőrzésük alatt tartsák a múltból alkotott közvéleményt.”

illusztrálja állításait: Törökország és Kína jelölve meg ilyen államokként. Ezzel az megközelítéssel szemben számos olyan ország van, ahol a kormányok nem 'szálltak ki a történelmükből', mivel alkalmaznak a történelemre való visszatekintés során jogi tiltásokat. E tiltó jogszabályok megítélése jóval egyértelműbb, és kezdetük a holokauszttagadás tilalmára vezethető vissza. Ez a történelmi emlékezet *self-inculpatory* jogállami megközelítés. A Heinze által írt a fentebb említett *Model Declaration*-ra egyfajta követendő példaként hivatkozik, s kiemeli, hogy a 3. cikk szerint „The right to scrutinise and criticise past actions or policies of governing entities shall be guaranteed, irrespective of the citizenship, residence, or location of any individual or organization exercising that right.”¹⁰⁰ Ez összhangban van a korábban említett párbeszéd szükségességével.

Heinze állításaira reflektálva jelent meg egy ellenvélemény ugyanezen a platformon:¹⁰¹ Antoon de Baets mutatott rá a *self-exculpatory vs. self-inculpatory* megközelítés inkonzisztenciájára, és arra a következtetésre jut, hogy úgynevezett *self-inculpatory* törvények egyáltalán nem léteznek. Értelmezésben itt van az első különbség a két kutató felfogásában: a *self-exculpatory/self-inculpatory* önmagában mint jelző nem alkalmazható jogszabályokra, a jogrendszer egyes elemeire; hanem a jogalkotó, az állam hozzáállását tükrözik. De Baets kritikájának első érve az időbeliség: az az állam, amely elkövette a történelmi emlékezet részét képező traumatikus történéseket, az nem ugyanaz az állam, mint amely *self-inculpatory* jogszabályokat akar hatályba léptetni. De Baets Németország és Spanyolország történelmi emlékezetének narratíváját hozza példaként, amikor reflektál Heinze szavaira. „The question arises to what extent, if any, a successor state can inherit the guilt of a perpetrator state and decree self-inculpatory laws.”¹⁰² Vagyis de Baets nem ért egyet ezzel a felosztással. Sőt kritikusan közelít nem csupán a cikkhez, hanem a *Model Declaration Explanatory Comments*-ből fentebb bemutatott, megkülönböztetett hozzáállásához. Érvelése szerint nem hogy elfogadóbbnak kellene lenni az ún. *self-inculpatory* megközelítésű tiltásokkal, hanem azt állítja, hogy ilyenek egyszerűen nem léteznek. A hatályos, önvádoló jogszabályok nem illeszthetők be az emlékezettörvények diskurzusába, mert egészen más célt szolgálnak. Így ő a Heinze által

¹⁰⁰ <https://melaproject.org/node/534>. Saját fordításomban: „Az arra való jog, hogy a kormányzó szervek múltbéli cselekedeteinek, politikáinak vizsgálata, kritizálása is megtörténhessen, függetlenül attól, hogy akik e jogot gyakorolják, azok az egyének vagy szervezetek milyen állampolgárságúak, vagy éppen hol laknak.”

¹⁰¹ <https://freespechdebate.com/2019/12/self-inculpatory-laws-do-not-exist/>

¹⁰² <https://freespechdebate.com/2019/12/self-inculpatory-laws-do-not-exist/> Saját fordításomban: „Felmerül a kérdés, hogy egy utódállam milyen mértékben – ha egyáltalán – örökölheti az elkövető állam bűneit, és rendelhet el [ezek miatt, kieg. tőlem] önvádoló törvényeket.”

bevezetett *memory law*-definíció érthetlenségére fókuszál. De Baets egy másik aspektust ajánl:

„In my view, the decisive divide should not be between inculcation and exculpation but between opinion and hate speech: laws that prohibit historical opinions – including erroneous ones and even those that offend, shock, and disturb – are inappropriate. Only laws that prohibit historical opinions reaching the threshold of hate speech are appropriate. This distinction is prominent in articles 19 and 20 of the International Covenant on Civil and Political Rights.”¹⁰³

Tehát a határ a gyűlöletbeszéd: amíg addig nem éri el egy történelmi magyarázat ennek a szintjét, addig – még ha téves is – nem szabadna tiltani. Ez a meglátás kifogja a szelet a változó történelemértelmezés vitorlájából.

A vita harmadik felvonása Heinze válaszához köthető. Az érvelés kiindulópontja az a képesség, mellyel az államokat Heinze 'felruhazza' arra vonatkozóan, hogy önreflexíven tudjanak a saját múltjukhoz viszonyulni - még akkor is, ha ez nem nemzetközi jogi kötelezettségből fakad. Rámutat arra a jelentős különbségre, ami a felvilágosodást követően a *law*, *code* és a *statute* szavak között kialakult, árnyalva ezzel azt a jelentésmezőt is, amellyel a *memory law* kifejezés rendelkezik. Viszont de Baets a jog szigorúan formalista definíciójára/szerkezetére utal, amely meglátása szerint nem enged kiterjesztő értelmezést. Mindezekkel párhuzamosan mutat rá arra, hogy Nyugat-Németország volt az első, mely a holokausztra való emlékezési kontextus kialakítása kapcsán példát, illetve utat mutatott, amelynek eredményeként a *self-inculpatory* megközelítés nyíltan azzal jár, hogy beismeri egy állam, hogy része/szerepe volt a történelemben. Viszont – és itt kapcsolódik össze de Baets kritikájával – ezek az államok kizárólag a háború lezárását követően alkalmazhatták ezt a fajta önvádoló metódust. Ez már továbbvezet a 'Mi a jog?' kérdéshez, melyre a nem kizárólag szigorúan véve formalista 'jogszabályok összessége' válasz adható Heinze szerint.

De Baets válasza hat nap múltán volt olvasható, melyben a kérdést feszegette, hogy az emlékezettörvények inkább jogi vagy kulturális entitások-e. ¹⁰⁴ De Baets ellenérvei szerint Heinze kiszélesítette a diszkussziót a jogiból az etikai és kulturális dimenzió felé; ezzel

¹⁰³ Uott. Saját fordításomban: „Véleményem szerint a döntő különbség nem az önvád és az önfelmentés között található, hanem jelen álláspont és a gyűlöletbeszéd között: azok a törvények, melyek tiltják a véleménynyilvánítás történelmi kérdésekben – még ha tévesek is azok, akár még ha sértőek, megalázóak, vagy zavaróak [a közrendre, kieg. tőlem] -, alkalmatlanok a szerepük betöltésére. Ez a megkülönböztetés hangsúlyosan jelen van a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 19. és 20. cikkében is.”

¹⁰⁴ <https://freespeechdebate.com/2019/12/criminal-regimes-are-never-soft-on-history/>

ellentétben ő kifejezetten a bűncselekményekre koncentrál, s jogi szempontból adta meg a *Model Declaration* kritikáját.

„It is well known that most dictatorships invest much energy in keeping up a semblance of legality in a contorted attempt to enhance their legitimacy. ... I cannot think of a single regime in history that first kills, the decrees that it is guilty of it. For such a self-*inculpatory* regime to exist without any rupture explaining it, something unprecedented bordering the inexplicable must have taken place.”¹⁰⁵

Ezt támasztja alá mind a cím, mind pedig Kína példájának citálása. Értelmezésben de Baets elfogadja a *self-exculpatory* megközelítés létezését; s mivel a disszertáció maga is a dichotomikus felosztás mentén elemzi majd a magyar emlék(ezet)törvényeket, arra az eredményre jutok a vita elemzésének eredményeként, hogy releváns kiindulópont minden szakmai párbeszéd esetében annak eldöntése, hogy kulturális vagy jogi koncepcióként tekintek az emlék(ezet)törvényekre. Ez a kiindulópont jelen disszertáció bevezetésében is megjelenik.

Összegzésként: a *self-inculpatory* megközelítés egy olyan hivatalos identitásképző narratíva, amelyet az államok saját maguk választanak. Ez a megközelítés el tudja kerülni a történelmi emlékezet átpolitizálást, mert igyekszik nyílt vitát folytatni a múlt kérdéseiről. Ebben a kontextusban nem szeretne a jogalkotó egyben történelemértelmezői szerepben 'tetszelegni'. Ami azonban kétes kimenetelű lehet, az az, hogy habár a jogalkotói (politikai) szándék a szembenézés, eredménye azonban már nem az emlék(ezet)törvényeken múlik. Az önvádoló emlékeztetőkörvények általában az úgynevezett elismerési törvények, illetve az olyan, jellegzetesen büntetőjogi tényállások, melyek a népirtást, holokauszttagadást stb. tilalmazzák. Ebben az értelmezésben a magyar emlék(ezet)törvények között is vannak önvádoló megközelítésű jogszabályok; bár az is tény, hogy számszakilag jóval kevesebb van közülük. Ezzel ellentétben a *self-exculpatory* megközelítés teljes mértékben függ a politikától Bán Marina szerint.¹⁰⁶ A kijelentés kritikájával a 8.3. alfejezetben, a rendszerváltást követő emlékeztetőkörvények elemzésekor fogok foglalkozni. Az ilyen jogszabályok történelem-tételezésének tényszerűségéhez sok esetben férhet kétség, mert a célja nem az objektivitás, hanem az, hogy az állam megpróbálja a történelmi emlékezeti ösvényt kijelölni. Ezt részben azzal is el lehet érni, hogy a dicső, büszkeséget adó múlt témái kerülnek előtérbe, s így a

¹⁰⁵ Uott. Saját fordításomban: „Közismert, hogy a legtöbb diktatúra nagy energiát fektet abba, hogy a törvényesség látszatát fenntartsa, ezzel is növelve saját legitimitását... Nem tudok egy olyan rendszerről sem a történelemben, amely először öl, majd azt hirdeti, hogy bűnös benne. Ahhoz, hogy egy ilyen önvádoló rendszer megszakítás nélkül létezzen, valami példa nélküli és szinte megmagyarázhatatlan dolognak kellett történnie.”

¹⁰⁶ BÁN (2022) i. m. 16.

korábban bemutatott, saját maga által alkotott definíciók közül az emléktörvények kerülnek túlsúlyba. Összességében elmondható, hogy ez a megközelítés politikai célorientált inkább, mintsem az emlékezés objektivitását tűzné ki célul. Nem tartom exkluzívnak a két hozzáállást abban az esetben, ha egy adott időszak emlék(ezet)törvényeit vizsgáljuk. Egy-egy jogszabály esetében elmondható, hogy inkább önvádoló, vagy inkább önfelmentő megközelítésűek; de meglátásom szerint lehetnek hatályban egymás mellett.

2.4.2. Maria Mälksoo megközelítése

Maria Mälksoo az Eric Heinzeéhez hasonló felosztást javasol, szintén 2019-ből származó tanulmányában.¹⁰⁷ A kategorizálásának fundamentuma azonban más irányú: az 'én' és a 'másik' viszonyára alapul. Állítása szerint az emlékeztetők törvények elemzése, kategorizálása nem önmagában, hanem az adott állam más államokhoz, esetlegesen közösségekhez való viszonyában lesz jelentős. Utóbbi esetben ő már számol azokkal a sajátosságokkal, mint például a közép-kelet-európai államok esetében a versengő áldozatnarratívák¹⁰⁸ (lásd a 8.1. alfejezetben) mint emlékeztetést befolyásoló tényezők. Tehát az önreflexió a közösségi viszonyokban ölt testet.

Felosztása szerint az államok megközelítése a történelmi múlthoz való viszony kialakítása tekintetében lehet reflektív vagy biztonságorientált. Ez a viszony azonban nem önmagáért való, hanem inkább a külpolitikai viszonyokban vizsgálható, illetve az úgynevezett *transitional justice* szemszögéből. A reflektív megközelítés szerint minden államnak van egyfajta 'adottsága', érzékenysége az együttműködésre és az önreflexióra, így nem a történelmi traumák lesznek döntőek a nemzetközi kapcsolatokban. Ezzel ellentétben a biztonságorientált megközelítés az államok 'tolakodó', önérvényesítő (kül)politikájában követhető nyomon, ahol a politikai döntések alapjai azok a vélt vagy valós történelmi sérelmek, amelyeket az uralkodó narratíva szerint a nemzeti identitás magáévá tesz. Mälksoo szerint az utóbbi hasonlít Heinze *self-exculpatory* megközelítésére annyiban, amennyiben mindkettő egyfajta militáns büntető emlékeztető törvény-képzést eredményez.¹⁰⁹

2.4.3. Bán Marina első magyar definíciós kísérlete

Bán Marina elemzésében az Eric Heinze és a Maria Mälksoo által javasolt kettős felosztást azzal tágítja, hogy ezek miként hatnak a jogállamiságra, mivel úgy látja, kiemelkedő kapcsolat

¹⁰⁷ Maria MÄLKSOO: The Transitional Justice and Foreign Policy Nexus: The Inefficient Causation of State Ontological Security-Seeking. *International Studies Review* vol. 3. (2019) 373–397.

¹⁰⁸ MÄLKSOO (2015) i. m. 5.

¹⁰⁹ MÄLKSOO (2015) i. m. 23.

van aközött, hogy egy adott állam melyik megközelítést alkalmazza, illetve hogy milyen az adott állam múltához való viszonyulása. Végezetül az adott állam működésének jogállamisági kritériumaira, működésére is hatással van meglátása szerint. Természetesen eme karakterisztikumok nem kizárólag emlék(ezet)törvényeken keresztül valósulnak meg, sőt; viszont hatással vannak a teljes jogrendszerre, kötőerővel nem rendelkező joganyagokra, közigazgatási szervezetrendszer működésére stb. Disszertációjában az Eric Heinze által bevezetett terminológiát használja, kiemelve a tényt, hogy az eredeti angol kifejezésekben a *self* előtag nem feltétlenül a jelenlegi kormányokra utal, hanem minden azt megelőzőre is, s így maga a dinamika, ahogy az állam önreflexívvé válik, válik a vizsgálat tárgyává.¹¹⁰ Hogy ennek jogalkotói szinten is van eredménye, az elemezhető emlékezettörvényi és jogállami szinten.

A fentiek mellett az alábbi, a nemzetközi tudományos összehasonlításból vett példákkal illusztrálja az önvádoló és az önfelmentő megközelítéseket. Az önvádoló jogalkotói/politikai megközelítés egyik legegyszerűbb példája Németország és a holokauszttagadás tilalmának kapcsolata, mivel Nyugat-Németország volt az első olyan állam, ahol 1985-ben a büntető törvénykönyv részévé vált a tényállás. Hazánkban erre 2010-ig várni kellett. A saját múlttal való szembenézés egyben azt is jelenti, hogy a jogszabályt megalkotó állam képes kimondani azt, hogy az az állam, amelyik korábban a holokauszthoz vezető úton haladt, elítélendő. Antoon de Baets egyik korábban bemutatott ellenérve itt csúcsosodik ki, mely szerint a két állam nem lehet ugyanaz: ezért nem is ítélné el az időben későbbi az időben korábbit. Mindemellett a tényállás létjogosultságának kérdése olyan elméleti kérdést is felvet, hogy kell vagy lehet-e a holokauszttagadás tilalmának példája alapján más népiirtások tagadása is büntető tényállás alapja legyen (pl. örmény népiirtás, holodomor, kommunista rezsimiek által elkövetett emberölések). A kérdésre adott válasz eredménye ugyanis kettősséget szül: egyrészt azok az államok, melyek elismerik a fentebbi cselekményeket, úgynevezett elismerési törvényeikkel szintén egyfajta önvádoló megközelítést alkalmaz(hat)nak: de mi alapján dől el, hogy melyik 'népiirtás' válik elismerendővé, elítélendővé? A másik kérdés pedig az, hogy ha olyan államok jogszabályai is eltélik ezeket, melyeknek nem volt köze az adott cselekményhez,¹¹¹ akkor az mennyiben befolyásolja az adott emlékezettörvény elhelyezését a *self-exculpatory*– *self-inculpatory* tengelyen?

¹¹⁰ BÁN (2020) i. m. 215.

¹¹¹ Hazánkban például a H/6288. Országgyűlési határozati javaslat az 1932-33. évi ukrajnai éhínség 70. évfordulójáról.

A másik szembetűnő, bár talán kevésbé ismert példa erre a spanyol emlékezettörvényi megközelítés, mely a franco-i múltra reflektál. Az 1977-ben elfogadott ún. amnesztia törvény¹¹² lehetővé tette a Franco-rezsim által elkövetett bűnök 'elfelejtését'. Az 1990-es évekig kellett várni, hogy a múlttal való szembenézés mint igény artikulálódhasson, míg maga a spanyol emlékezettörvény 2007-ben született meg, melyet az úgynevezett történeti igazságtétel egyik eklatáns példájának tartunk; még akkor is, ha nagyon ellentmondásos a megítélése. Ráadásul ez nem csupán egy elismerési vagy büntető tényállást létrehozó jogszabály, hanem releváns gazdasági hatásokkal is jár a jóvátétel kapcsán.¹¹³ Az egyik legnagyobb kritika vele szemben, hogy szervezeti szinten nem hoz létre olyan intézményeket, melyek tudományos igénnyel segítenének feltárni a múltat, valamint nem reflektál a polgárháború előtti spanyol történelemre.

A nemzetközi kitekintés során arra az eredményre juthatunk, hogy az önfelmentő állami megközelítés egyik legelső emlékezettörvénye a már korábban 2.1. alpont említett és elemzett *loi Rapatrié*, mely a francia kolonializmus pozitív fényben való feltüntetését célozza meg. Elméleti szempontból ez a legszembeütőbb példa arra a kettősségre, mely az önfelmentő emlékezettörvények esetében a jogalkotót jellemzi: ez pedig az, hogy szerepduplikációja eredményeként egyszerre lesz történelemértelmező és jogalkotó. A nemzetközi összehasonlításban releváns példa még Lengyelország,¹¹⁴ Oroszország¹¹⁵ és Ukrajna¹¹⁶ emlék(ezet)törvényei.¹¹⁷ Erre az állami megközelítésre jellemző egyfajta önvédelem is: mintha

¹¹² Lásd részletesebben: Mónica LÓPEZ LERMA: The Ghosts of Justice and the Law of Historical Memory. *Conserveries Mémoires* no. 9 (2011), <https://journals.openedition.org/cm/840>

¹¹³ Lásd Magyarországon a semmisségi, valamint a kárpótlási törvényeket.

¹¹⁴ Lásd részletesebben: KOPOSOV (2017) i. m. 126-177.; Tomasz Tadeusz KONCZEWICZ: On the Politics of Resentment, Mis-memory, and Constitutional Fidelity: The Demise of the Polish Overlapping Consensus? In: Uladzislaw BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*. Cambridge University Press, Cambridge 2017. 263–290; Mikolaj MAŁECKI–Piotr MIKULI: The New Polish „Memory Law”: A Short Critical Analysis. *DPCE online*, vol 34. no. 1. 2018, www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/509; Jakub JARACZEWSKI: Fast Random-Access Memory (Laws) – The June 2013 Amendments to the Polish 'Holocaust Law'. *Verfassungsblog*, 2018. július 23. www.verfassungsblog.de/fast-random-access-memory-laws-the-june-2013-amendments-to-the-polish-holocaust-law; Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS–Wojciech KOZŁOWSKI: Calling Murders by Their Names as Criminal Offence. *Verfassungsblog*, 2018. február 1.) www.verfassungsblog.de/calling-murders-by-their-names-as-criminal-offence-a-risk-of-statutory-negationism-in-poland; Daniel TILLES–John RICHARDSON: Past, Present and Future: Poland's New Memory Law Exposes the Problematic Nature of Holocaust Remembrance. *History Today*, 2018. augusztus 24.), www.historytoday.com/history-matters/poland-and-holocaust

¹¹⁵ Lásd részletesebben: KOPOSOV (2017) i. m. 207–300; Uladzislaw BELAVUSAU: *Rule of Law and Constitutionalisation of Memory Politics in Hungary and Russia*. In: Martin BELOV (ed.): *Rule of Law in Crisis: Constitutionalism in a State of Flux*. Routledge, 2022. 87–107.; Nikolay KOPOSOV: Does Russia need a Memory Law? *Open Democracy*, 2010. június 16. www.opendemocracy.net/en/odr/does-russia-need-memory-law/

¹¹⁶ Lásd részletesebben: KOPOSOV (2017) i. m. 177–207., Thorbjorn JAGLAN: Ukraine's new language law is 'walking fine lines'. *EU Observer*, 2017. október 5., www.euobserver.com/opinion/139294;

¹¹⁷ Oroszország és Ukrajna esetében nem tekintek ki a háború elindulása óta bekövetkezett jogszabály-módosításokra. Lásd részletesebben: Maria MÄLKSOO: *The Postcolonial Moment in Russia's War Against Ukraine*. *Journal of Genocide Research* vol. 25. no. 3-4. (2023), 471–481. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14623528.2022.2074947>

azokkal az emlékeztető törvényekkel, melyek tiltanak más nézőpontot, melyek nem ismerik el egy állam korábbi esetleges bűneit, védeni akarnák önmagukat, falat húzva maguk köré, mely nem flexibilis, cserébe viszont kizárólagosságot eredményez. Azok a narratívák is alátámasztják ezt az állítást, melynek alapja a 'nemzet védelme' valamivel szemben. Elindul egy szociálpszichológiai folyamat, melynek alapja a folyamatos fenyegetettség érzésének elhitése, a folyamatos áldozati szerep fenntartása, mely megakadályozza a teljes körű szerepelemzést.

2.4.4. Az önfelmentő/önvádoló megközelítés relevanciája a magyar emlék(ezet)törvények kutatásában

A disszertációban amellet fogok érvelni, hogy az Eric Heinze által önfelmentőnek és a Maria Mälksoo által biztonságorientáltként nevezett megközelítés korrelál egymással, az önvádoló és az önreflektív azonban nem fedik egymást oly' mértékben, mint az másik kettő. Érdemes kiemelni Bán Marina értelmezését, amely szerint mind az önfelmentő, mind a biztonságorientált megközelítés veszélyeztethetik a jogállamiságot.¹¹⁸ Az állítást nem látom igazoltnak. A magyar emlék(ezet)törvények strukturális változásainak egyike pontosan az, hogy 2010-et követően a dicső múltra való folytonos visszaemlékezést tartja szem előtt a jogalkotó. A kutatásom eredményeként azt lehetett kimutatni, hogy a jogalkotó önkényesen válogat(ott) a magyar történelem arcképcsarnokából azon célból, hogy a büszkeség mint alkotmányos érzelm megjelenjen a hivatalos narratívában. Vagyis a disszertációban azt is feltételezem, hogy ez a felosztás kapcsolatba hozható az alkotmányos érzelmek kérdésével, s így az önvádoló megközelítésű emlék(ezet)törvényekben inkább a szégyen és/vagy a büntudat, míg az önfelmentő megközelítésű emlék(ezet)törvényekben inkább a büszkeség dominál. A disszertáció részhipotézise szerint azonban itt található egy elágazás: a magyar emléktörvények célja kifejezetten a büszkeség mint alkotmányos érzelm kiváltása; ezek azonban nem helyezhetőek el az önfelmentő– önvádoló tengelyen. Ezzel szemben az olyan magyar emlék(ezet)törvények, illetve jogszabályok, melyek emlékeztető törvényi aspektusból elemezhetőek, vagy szégyen/büntudat fókuszúak, vagy pedig a büszkeség olyan eredetű érzelmét állítják be, amely az áldozati büszkeséggel azonosítható. Ezek az önfelmentő típusú jogszabályaink. Végezetül léteznek az úgynevezett önvádoló emlék(ezet)törvények is, melyekben szintén megtalálható az alkotmányos érzelmek közül a szégyen és/vagy a büntudat, de a büszkeség nem.

¹¹⁸ BÁN (2022) i. m. 15., BÁN (2000) i. m. 24.

2.5. A disszertáció által megalkotott definíciók

A 2.2. alpontban bemutatott egyéb definíciók elemzése és a Nikolay Kuposov által bevezetett osztályozás alapján egyértelműen megállapítható, hogy a jogi emlékezet magyar terminológiája a szélesebb körű, angol nyelvű *memory law* koncepcióhoz áll közelebb, mintsem a francia *lois mémorielles* felfogáshoz. Az eddigi alpontok összegezték a (tudományos) diskurzusban emlékezettörvényként megjelenő szabályozás jellemzőit, megadva annak definíciós körvonalait, kategóriáit. Ebben a pontban a disszertáció kialakítja a saját definícióját, megindokolva azt és kiemelve a döntés kutatómódszertani következményeit. A disszertáció során az *emlék(ezet)törvény* kifejezést használom a magyar jogi emlékezet elemzésénél. Az írásmóddal jelzem azt, ha és amikor olyan megállapításokat teszek, melyek mind az emlék-, mind az emlékezettörvényekre igazak. A nemzetközi tudományos diskurzusra vonatkozóan kizárólag az egyszerűség kedvéért megtartom az *emlékezettörvény* kifejezést.

A *terminus technicusok* közül az *emléktörvény* könnyebben magyarázható: a kutatásaim azt igazolják, hogy ebben a tekintetben nagyobb az egyetértés a tudományos diskurzusban. Emléktörvény alatt értek minden olyan törvényt és törvényerejű rendeletet, melynek célja az emlékéllátás az Országgyűlés vagy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa (a továbbiakban: NET) részéről. A dolgozat egyik részhipotézise szerint ebből kifolyólag a szóhasználata is pozitív, erőteljességet sugárzó kifejezésekből áll, s az alkotmányos érzelmek körül a tiszta büszkeség lesz identitásgeneráló. A magyar nyelv sajátosságának tűnik, hogy az emlékéllátás egy jövőbe mutató, a kollektív identitást inkább egyfajta kinyitó jelleggel meghatározó fogalom, melynek célja, hogy a jogkövető (és a magyar törvénytörvényeket ismerő ...) állampolgárban tudatosítsa és mélyítse: vannak a magyar történelemnek olyan eseményei és személyei, akik méltóak az éppen aktuális törvényalkotó szerint arra, hogy emléke törvényi szinten kerüljön a magyar jogrendszerbe. Általános jellemzőjeként elmondható, hogy nem szükségszerű része a normatív tartalom.

A disszertáció magyar *emlékezettörvény* alatt egy ennél jóval komplexebb fogalmat ért. Mégis, a legalapvetőbb szemantikai elemzés szerint az emlékezettörvény minden olyan törvény (*sic!*), mely az emlékezetre hatással van, azt befolyásolni igyekszik. Egy teljesen egyszerű, összetett szavakra vonatkozó nyelvtani elemzés kapcsán egy olyan alárendelt szóösszetételről beszélünk, mely jelentéssűrítő tartalommal bír. Tehát csak árnyaltabban írható le, mint a fentebbi emléktörvényi magyarázat. Fókuszálva a korábban bemutatott definíciós és kategorizációs megközelítésekre azt állítom, hogy emlékezettörvény alatt azt értjük, amikor egy törvény, törvényerejű rendelet, alkotmányi vagy alaptörvényi része *emlékezettörvényi aspektusból*

elemezhető. Ez a fordulat azonban kissé nehézkes, a diskurzusban nehezen alkalmazható, így alkalmazását tekintve előnyösebb és rövidebb az *emlékezettörvény*. Szeretném árnyalni az állítást, mely szerint – ellentétben a korábbi véleményekkel – a büntető kódex nem emlékezettörvény: én azt állítom, hogy emlékezettörvényi aspektusból elemezhető, mert vannak olyan részei, tényállásai, melyek az emlékezetünkre célzottan, fókuszáltan hatással vannak. Ha a legmélyebb alapegységét is szeretném e kategóriának megragadni, akkor azt állítom, hogy a Btk.-t 1993-ban módosító *1993. évi XLI. törvény*, mellyel az önkényuralmi jelkép használatának tilalma hatályba lépett, emlékezettörvény volt, de maga a Btk. nem. Ugyanez igaz például a vármegye elnevezést visszaállító *Alaptörvény tizennegyedik módosításra* is, amely tartalmaz olyan normatív előírásokat, amik emlékezettörvényi aspektusból elemezhetőek – de maga az Alaptörvény nem emlékezettörvény. Visszatérve az eredeti kérdésre, hogy hogyan tudom definiálni az emlékezettörvény kifejezést: ezeknek egyértelműen van normatív tartalmuk, és kikényszeríthető jelleg is tetten érhető. Kérdéssé válhat azonban, hogy mennyiben mérhető egy emlékezettörvény kikényszeríthetősége. Arra vonatkozóan tudunk statisztikai adatokat keresni és elemezni, hogy a büntetőjogi tényállásokra vonatkozóan hány cselekmény miatt indult eljárást, jutott el bírósági szakba stb. De a vármegyerendszer visszaállítását elrendelő módosítás betarthatósága kvantitatíve nem mérhető. Ezek a törvények, törvényerejű rendeletek (a továbbiakban: tvr.) az emlékezetünkre igyekeznek hatni: a múltba való visszatekintésre vonatkoznak, arra igyekeznek reflektálni, kialakítani egyfajta viszonyt vele. Ami a magyar emlék(ezet)törvények számbavétele és értelmezése során tudományos jelleggel megállapítható, hogy a létjogosultságukat adó események és/vagy személyek megítélése közel sem annyira egyöntetű és egyértelmű, mint az emléktörvényeké. Példának okáért a törvényi tényállás részét képező vörös csillag mint önkényuralmi jelkép használata 2023-ban büntetendő, míg 1989 előtt kötelező volt. A bírósági rendszer átalakítását előíró 2011. évi CLXI. törvény kapcsán megállapítható, hogy a *Kúria, járásbíróság* kifejezéseket a magyar terminológiába visszahozó jogalkotói szándék teljes ellentétben áll azzal, mely eltörölte azt.

Nagyon intenzív történelemértelmezést jelent egy-egy emlék(ezet)törvény, amelyre a magyar emlékezetpolitikában csak 1989-et követően van példa és egyben lehetőség. Vagyis kimutatható, hogy hazánkban 1989 után emlék- és emlékezettörvények is születtek; a doktori kutatás részeredményeként látható az is, hogy melyikből mennyi.¹¹⁹ Megelőlegezve a 8.3 alfejezetben bemutatott újfajta megközelítést a jogszabálylistákra vonatkozóan előre bocsátom

¹¹⁹ Az 5. diagram alapján látható, hogy emléktörvényből 30, míg emlékezettörvényből 51 született.

azt, hogy annak ténye, mely szerint melyikből született több, az a magyar jogalkotó identitásgeneráló célját láttatja. Ez lesz a saját munkadefiníció megalkotásának egyik részeredménye, amint azt majd a 8. fejezet bemutatja: kimutatható egyfajta strukturális változás a magyar emlék(ezet)törvények terén a rendszerváltozást követően, mely strukturális változás szoros kapcsolatban áll azzal dichotomikus megközelítéssel, melyet az 2.4.1. alpontban a Heinze – de Baets vitában illusztráltam.

2.6. Alkotmányos emlékezet és az átmenet igazságszolgáltatása

A definíciós kérdéseket bemutató pont zárásaként két marginálisnak tűnő, mégis releváns kiegészítést teszek, hogy teljesebb képet kapjunk a magyar emlék(ezet)törvények elemzése kapcsán.

2.6.1. Az alkotmányos emlékezet úttörői

Az emlékezettörvények fogalmi tisztázása során egy egészen újszerű, jellegzetesen közép-kelet-európai sajátosság kerül fókuszba: az úgynevezett *mnemonic constitutionalism*. A magyar szakterminológia használja az alkotmányos emlékezet és az emlékezeti alkotmányozás kifejezést is.¹²⁰ A *terminus technicus* 2018-ban jelent meg Uladziszlau Belavusau tollából.¹²¹ Vagyis nem elég a tény, hogy ez az emlékezettörvény meghatározásának innovatív módja, de ezzel a nóvum-jelleggel is kell tudnia viszonyt kialakítania a tudományos diskurzusnak. Nevéből adódóan ez az a jogforrási szintje a jogalkotó általi történelemértelmezésnek, amikor már nem kizárólag törvényi (vagy ennél alacsonyabb jogi aktusok szintjén) szinten találkozunk a kollektív identitás meghatározására, hanem már a jogszabályi hierarchia csúcsán álló alkotmányok jelölik ki az emlékezeti út alapköveit. Nem hat nóvumként a megállapítás, mely szerint az alkotmányok – főként preambulumaikban – tartalmaznak emlékezeti rekonstrukciós munkát. „Az alkotmányok preambulumának egyik funkciója ugyanis számos esetben a konkurens történelmi narratívák közötti elköteleződés - ...”¹²² A megállapítás eredménye kettős. Egyrészt azzal az eredménnyel is jár, hogy az alkotmányban meghatározott emlékezet egyfajta alkotmányos háttérrel ad a nemzeti történelem interpretációjához. Másrészt azonban eredményezi azt is, hogy az elköteleződés egy hivatalos állami narratívát is kijelöl, amely akkor jelenthet veszélyt, ha annak politikai túlhasználata jellemzi az adott jogrendszert. Kiemelkedő

¹²⁰ Az értekezésben vagy az előbbi, vagy az eredeti kifejezést alkalmazom.

¹²¹ Lásd részletesebben Uladziszlau BELAVUSAU: *Final Thoughts on Mnemonic Constitutionalism*. <https://verfassungsblog.de/final-thoughts-on-mnemonicconstitutionalism/>; Kim Lane SCHEPPELE: *Constitutional Interpretation after Regimes of Horror. Public Law and Legal Theory Research Paper Series*, University of Pennsylvania Law School 2000/1–5. 19–23.

¹²² BÁN (2022) i. m. 15.

szerepet azért kap a disszertációban, mert az egyik részhipotézisem szerint a magyar emlék(ezet)törvényekben a 2010-es esztendőt követően kimutatható ez a folyamat. Ennek elmélete szorosan összefügg az alábbiakkal is.

A bemutatott *mnemonic constitutionalism* olyképpen hozható kapcsolatba az önvádoló-önfelmentő dichotómiával, hogy egy egészen sajátos magyar megoldás született a rendszerváltást követő éra emlékeztetvényeiben. A látható változás a 2010-es kormányváltás után mutatható ki. Ez pedig az, hogy amiként arra a hivatkozott Uladzislaw Belavusau és Aleksandra Gliszczynska-Grabias által írt tanulmány¹²³ is kimutatja, a posztkommunista tagországokban az áldozatlét fókuszba helyezése eredményeképpen az Eric Heinze által lefektetett dichotómia alapján beszélhetünk egyfajta elmozdulásról az önfelmentő típusú emlék(ezet)törvények felé: szimbolikusan egyfajta kardként és pajzsként is értelmezve az emlék(ezet)törvényeket. Ez az elmozdulás a kifejezetten nyugati, a holokauszt-fókuszú történelmi emlékezettel rendelkező államok önvádoló-típusú emlék(ezet)törvényeihez képest értelmezhető. Ezekben az államokban, ahogyan a Heinze által tett levezetés is igazolja, főként büntetőjogszabály-szemponitú emlékeztetvény-elemzésekben található meg ez a fajta megközelítés a történelmi traumákhoz.¹²⁴ Ehhez kapcsolódik szorosan a 2010-es hazai fordulatot követően a nemzeti identitáshoz való viszonyban való változás is, amelynek során az emlékezeti alkotmányozás felé is fordul a magyar jogalkotó. Az Alaptörvény módosításának a száma a disszertáció lezárásáig összesen tizenkettő volt, s ezek közül négy érintett e kérdésben. Természetesen a módosításokat megelőzően a kiinduló szöveg is elemezhető ebből a szempontból. A magyar Alaptörvény az egyik leghosszabb preambulummal rendelkező szöveg, s a Nemzeti hitvallás bővelkedik is emlékeztetvényi szempontból elemezhető fordulatokban. De ez a Heinze által megalapozott önfelmentő megközelítés mutatkozik meg az Alaptörvény Nemzeti hitvallásának arra vonatkozó részletében is, amikor a nemzeti önrendelkezés megszűnését rögzíti az 1944. március 19-ei és az 1990. május 2-ai dátum között.

Visszatérve a tanulmányhoz: Munkadefiníciójuk¹²⁵ tartalmaz egy szélesebb és egy szűkebb körű meghatározást. Szűkebb értelemben véve idetartozik minden olyan jogszabály (law), amely a múltbéli atrocitások tagadását és tilalmat fogalmaz meg a totalitárius rendszerek szimbólumainak használatára vonatkozóak, ideértve a büntetőjogikat is. Tágabb értelemben

¹²³ Erről lásd részletesebben: Uladzislaw BELAVUSAU - Aleksandra GLISZCZYNSKA-GRABIAS: Mnemonic Constitutionalism in Central and Eastern Europe. *European Papers*, vol 5., no. 3. (2020) 1231–1246. https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2020_3_8_Articles_SS1_4_Uladzislau_Belavusau_Aleksandra_GliszczynskaGrabias_00432_0.pdf

¹²⁴ BELAVUSAU - GLISZCZYNSKA-GRABIAS (2020) i. m. 1234.

¹²⁵ BELAVUSAU - GLISZCZYNSKA-GRABIAS (2020) i. m. 1234.

emlékezettörvénynek tekintenek minden jogi aktust (legal act), mely a történelmi események, személyek emlékezetére, emlékeztetésére vonatkozik, ideértve például az utcák elnevezésének szabályait, az oktatási jog szabályait, stb... A disszertáció emléktörvény–emlékezettörvény dichotómiájához közel álló felosztás ez.

A már elemzett *self-exculpatory–self-inculpatory* dichotómiát a közép-kelet-európai államok tekintetében világítja meg a hivatkozott tanulmány. Az alkotmányos emlékezet újabb kihívás elé állította a kutatókat, akik kifejezetten a közép-kelet-európai szituációra specifikusan vizsgálták az emlékezettörvényeket. „Memory laws (lois mémorielles) initially emerged as a specific phenomenon of criminal law in Western Europe almost three decades ago. However, the recent wave of memory laws in CEE transcends criminal legislation and has acquired constitutional significance, ...”¹²⁶ A *mnemonic constitutionalism* terminológiával illetik ezt a fajta 'irányt', melynek vizsgálatakor kifejezetten Magyarországot és Lengyelországot állítják középpontba.

„The populist politics of memory have articulated themselves in what we address as 'mnemonic constitutionalism', that is, the elevation of the legal governance of historical memory to the constitutional level. ... We therefore define 'mnemonic constitutionalism' as a form of legal governance that encompasses, yet transcends, pure measure against genocide denialism and statutory memory laws.”¹²⁷

Hazánk *Alaptörvénye* megfelel ennek a meghatározásnak, amint arra majd a magyar alkotmányos szabályozás emlékezettörvényi elemzésekor rámutatok a 7.2.2. részben. Ha ez az elmozdulás abból a célból történik, hogy a történelmi emlékezet befolyásolására alkalmas legyen és az alkotmányos szinten határozza meg egy adott nemzet emlékezeti kánonját, akkor kell húznom egy éles cezúrát a 2010-es választásokat követően. A szerzőpáros arra is rámutat, hogy ez az alkotmányos emlékezet már majdhogynem fenyegetéssé erősödött, amely nem tud azonosulni az értékek sokszínűségével, s inkább használja a már fentebb hivatkozott populista szótartalmat, mintsem a kutatói függetlenséget helyezné előtérbe.

A magyar emlékezettörvények rendszerváltozást követően beálló struktúraváltásának egyik oka az a jellegzetesen közép-kelet-európai helyzet, melyet az 1989-et követően kialakult

¹²⁶ BELAVUSAU - GLISZCZYNSKA-GRABIAS (2020) i. m. 1231. Saját fordításomban: „Az emléktörvények kezdetben mint sajátos büntetőjogi jelenségek jelentek meg Nyugat-Európában, három évtizeddel ezelőtt. Azonban a közelmúltban Közép-Kelet-Európában megjelenő emlékezettörvények hulláma mesze túlmutat a büntetőjogi szabályozáson, sőt, alkotmányjogi relevanciájuk is kimagaslóvá vált.”

¹²⁷ BELAVUSAU - GLISZCZYNSKA-GRABIAS (2020) i. m. 1235.

identitásképeinek áldozatközpontúságával alapoz meg. A Vasfüggönytől keletre kialakult kollektív áldozattudat a kommunista rendszernek való áldozati szerepen alapult. Amint az a 8.1. alfejezetben nyomon követhető lesz, ez az áldozatnarratíva versenyhelyzetbe került a holokauszt-fókuszú, Vasfüggönytől nyugatra húzódó emlékeztettkonstrukcióval. 2004-et, az egykori posztszovjet tagállamok uniós csatlakozását követően e versengésnek el kellett dőlnie, s ha nem is transznacionális, de nemzeti szinten mindenképpen meg kellett oldani a helyzetet. Annak tényét elvitatni nem lehet, hogy az alkotmányos szinten megjelenő identitásképző narratíva az emlékezetre vonatkozó előírások, valamint a jogrendszer sajátosságából adódóan a többi jogszabály ez alá tagozódik be.¹²⁸ Ha azonban használok a kifejezetten közép-kelet-európai helyzetre jellemző *mnemonical constitutionalism/mnemocracy* fogalmat, elismerem a tényt, hogy ennek a hatása jóval mélyebbre ható, s sokkal erősebb az identitásképző ereje is. Magyarországon ez 2010 utáni emlék(ezet)törvény-rendszerre igaz a disszertáció részhipotézise szerint: ettől az esztendőől kezdve ugyanis kimutatható egy ismételt emlékezeti narratívaváltás.

Az alkotmány és az emlékezet közötti viszony a másik irányból is leírható Heino Nyysönen és Jussi Metsälä szerint:¹²⁹ az alkotmányra (főként azok preambulumaikra) mint szövegre tekintenek úgy, mint egyfajta narratívaközvetítő forrásra. Ez a közvetítő szerep módosítaná az alkotmányról és annak bevezetőiről vallott felfogásunkat, s erősíti az emlékeztetttörvény inkább kulturális, mintsem jogi koncepcióját.

2.6.2. *Transitional justice*¹³⁰

A *transitional justice* és az emlékeztetttörvények kapcsolata magától értetődő. Az egyes államok történelmében bekövetkezett fordulatok kapcsán a múlttal való szembenézés igénye minden esetben felmerül. A disszertáció marginális kérdése az 'átmenet igazságszolgáltatásaként' vagy 'történelmi igazságtételként' fordított jogi probléma, történelmi szituáció. Fókuszváltás

¹²⁸ *Alaptörvény T) cikk (3) bekezdés*

¹²⁹ Heino NYYSÖNEN – Jussi METSÄLÄ: Highlights of National History? Constitutional memory and the preambles of post-communist constitutions. *European Politics and Society*, vol 21., no. 3. (2020) 323–340.

¹³⁰ Lásd részletesebben: KISS Csilla: The Misuses of Manipulation: The Failure of Transitional Justice in Post-Communist Hungary, *Europe-Asia Studies*, vol 58. no. 6. (2006) 925–940.; KISS Csilla: Historical Memory in Post-Cold War Europe. *The European Legacy*, vol. 19., no. 1., 419–432.; KISS Csilla: We Must Remember Thus: Transitional Justice in Service of Memory in Hungary. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, vol XI. (2014) 71–87.; Csaba VARGA: *Transition? To rule of law?: Constitutionalism and transitional justice challenged in Central & Eastern Europe*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2008.; Wojciech SADURSKI: *Decommunisation, lustration and constitutional continuity: dilemmas of transitional justice in Central Europe*. Florence, European University Institute, 2003.

szándéka nélkül csupán illusztrálom a jelenség kiemelkedő szerepét az emlékeztető törvények definíciói tekintetében.

Motivációja, célja természetesen eltérő lehet. Azonban ez az önreflexiós igény már felkelti a reményt arra, hogy a szembenézés során a tudományos nézőpont kerül előtérbe a hatalompolitikaival, jogalkotóival szemben. Ennek eredménye lehet, illetve hazánkban egyértelműen az, hogy a rendszerváltást követően (alatt) megszületett semmisségi törvények¹³¹ jellegzetesen idetartozó, önvádoló típusú jogszabályok. Ez feltételezi azt, hogy a jogalkotó tisztában van azzal, hogy egy traumatikus történelmi érában élők ugyanúgy továbbélnék az adott korszak lezárultát követően (mint például a II. világháború után, vagy a korábban emlegetett francói diktatúra átélői), szerepeik felszínre kerülnek. Legyen az bármilyen. S nem az embereket, hanem magát a működtetett államot, illetve a diktatorikus államban betöltött szerepet ítélik meg. Az alkotmányos érzelmek közül a büntudat előretörése kapcsán létrejönnek ennek az átmeneti időszaknak az emlékeztető törvényei.

Az vitán felül áll, hogy ha elfogadjuk a Heinze által feltételezett *self-inculpatory* emlékeztető törvények létjogosultságát, akkor azt kell látnunk, hogy az átmenet igazságszolgáltatásának emlékeztető törvényei ide fognak tartozni: az önvádoló, a szembenéző állam lesz az, mely egyáltalán foglalkozik az áldozatok kérdésével. Ez ugyanis az egyik legjellemzőbb e tudományos diskurzusban: az áldozatok 'kárpótlása', elismerése, jóvátétele. A magyar emlékeztető törvények között jellemzően ilyen lesz a rendszerváltás körüli semmisségi törvények sora, míg a korábban említett példák közül egyöntetűen megállapítható, hogy a 2007-es spanyol emlékeztető törvény is ide sorolható.

A magyar emlékeztetőpolitika kapcsán két olyan eset van, amikor az átmenetiség kapcsán vizsgálnunk kell a visszatekintést. Ez az 1945 és 1948 közötti időszak, mely a magyar jogtörténetben és történelemben maga is az átmenet és a nagyon rövid demokratikus időszak. A másik pedig a rendszerváltás 1989/1990-es éve. A disszertációban az átmenetek emlékeztető törvényei kapcsán arra (is) keresem a választ, hogy azok vajon megfeleltethetők a *transitional justice* jellemzőinek. Mivel jelen disszertáció nem *transitional justice*-fókuszú,

¹³¹ Az átmenet igazságszolgáltatásának semmisségi törvényei az alábbiak: 1. semmisségi törvény: az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény; 2. semmisségi törvény: az 1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény; 3. semmisségi törvény: az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény; 4. semmisségi törvény: az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény.

ezért csupán megemlítem, melyek azok a területek a magyar tudományos diskurzusban, amelyeket eddig vizsgálat tárgyává ette. A semmisségi törvények, a kárpótlási törvények egyértelműen idesorolhatóak, de egy tágabb kontextusban azt mondhatjuk, hogy a múlthoz való hozzáférés, a kutatás szabadságának elvei alapján az *1995. évi LXVI. törvény*, a *2003. évi III. törvény*, *2017. évi XCIV. törvény*. A fogalom azonban a jogszabály-elemzéskor is csupán említés szintjén fog felmerülni.

3. INTERDISZCIPLINARITÁSI KITEKINTÉS

„Az emlékezet önmagában nem elég, még ha az ember múltja olyan burjánzó is, mint az övé;
előbb meg kell tanulni a használatát, és mérlegelni az értékét.”¹³²

A jogi emlékezet kutatása nem kizárólag a jogtudomány sajátja. Jelen fejezetben csupán kettő, eleinte különbözőnek tűnő irányból közelítenék a központi kutatás felé: a kollektív emlékezet és a szemiotika felől. Kizárólag azokra a megállapításokra összepontosítok, melyek az emlék(ezet)törvények mint kimenet felé mutatnak. Így lesz a két alfejezet a diszkusszió szempontjából mégis konvergens.

3.1. Az emlékezetről – dióhéjban

Az alfejezet azokat az emlékezetkutatással összefüggő elméleteket foglalja össze, amelyek az emlék(ezet)törvények összetettségével szignifikáns kapcsolatot tudnak felmutatni. A múlthoz fűződő viszonyunk, annak reprezentációja és a jelenre való hatásának kombinációjában más-más, de pregnáns szerepe van a jogi emlékezetnek. A hatásmechanizmusból kifolyólag a jelentést konstituáló elemeket összegzem azon célból, hogy láthatóvá tegyem, az emlék(ezet)törvények mint jogi jelenségek léte és kutatása milyen összefüggésekben lehet indokolt. Az egyes elméleteket az azokra való emlékezettörvényi reflexióval teszem teljessé, amelyet az alábbi, Gyáni Gábortól származó idézettel szemléltetek:

„Az ilyen és hasonló álláspontok közös vonása, hogy egybemossák a hivatalos, a felülről propagált, az állami úton kieroszakolt és az olykor talán részben kollektív emlékezetté is váló emlékezetet, valamint a nem hivatalos, a szétszórt egyéni emlékezésekben (és emlékekben) létező közösségi tudatállapotot.”¹³³

3.1.1. A kiindulópont: Halbwachs, Assmann, Nora

Maurice Halbwachs¹³⁴ nevéhez köthető talán legegységertelműbben annak megállapítása, hogy emlékezni az egyén tud.¹³⁵ Ha ezt igaznak vélnénk 2024-ben is, akkor kizárólag az egyén

¹³² Frank HERBERT: *A Dűne gyermekei*. Budapest, Gabo Könyvkiadó És Kereskedelmi Kft. 2023. 229.

¹³³ GYÁNI GÁBOR: A közösségi és egyéni emlékezet fogalmáról. *Pannonhalmi Szemle*, 29. évf. 2021/1. 41–49.
https://epa.oszk.hu/03100/03136/00015/pdf/EPA03136_pannonhalmi_szemle_2021_1_041-049.pdf

¹³⁴ Maurice HALBWACHS: *Az emlékezet társadalmi keretei*. Budapest, Atlantisz, 2018.

¹³⁵ Jelen disszertációnak nem tárgya az emlékezetkutatások történetének bemutatása, így csak utalok rá, hogy Halbwachs a bergsoni individualista emlékezet-elméletből indul ki, s annak kritikájaként fogalmazza meg saját

elméjében végeznék a kutatást, a jog azonban nem az egyéné, hanem a közösség sajátja. Ha ugyanezt a teljesen kézenfekvő keretet megadjuk az emlékezetkutatásnak is, amint Halbwachs is megtette – miszerint az egyén nem önmagában létezik, hanem minden esetben tagja valamilyen közösségnek, társadalomnak – akkor láthatjuk, hogy az emlékezeti kérdések is kitágulnak, s a fókusz arra irányul, hogy mit nem szabad elfelejtenie a közösségnek.¹³⁶ Ennek eredményeként az egyén emlékezete is kitágul, hiszen emlékeznie kell olyan eseményekre is, melyek a közösség tudatában ott vannak, ő azonban nem élhette át. Így válik más-más kutatás tárgyává egyéni és kollektív emlékezet. Ez a szociológiai emlékezetelmélet az emlékezet társadalmi kereteit igyekezett feltárni, fókuszálva arra is, hogy ez egy olyan (re)konstruktív munka, melynek segítségével a közösségi múlt 'hozható létre'. Tény, hogy emlékezni az egyén tud; ezzel szemben az emlékezés folyamatát befolyásolja az egyént körülvevő közösség, mely 'ítéletet mond'(hat) a történelem eseményein. 'Pozitív ítélet' esetében a kollektív emlékezet részévé válhat, amely így ismét alakíthatja az egyéni emlékezetet.¹³⁷ Kettős spirálként is felfogható, mivel a közösségi, kollektív emlékezet azt reprezentálja, hogy mi az, ami elfogadható a múltjából, de egyben az egyén sorsát is jelképezheti. A Halbwachs munkássága segítségével bevezetett emlékkeret kifejezésben sűrűsödnek össze a) a közösségi emlékek közötti választás kritériumai; b) „a relevanciának, az események kollektív jelentésmintázatának és érzelmi megszállásának a csoportra érvényes kritériumai.”¹³⁸

Jan Assmann 1992-ben megírt *A kulturális emlékezet*¹³⁹ című munkája egy nem túl eredeti metaforával élve az emlékezetkutatók Bibliája.¹⁴⁰ Ahogy fentebb már különbséget tettem egyéni és kollektív emlékezet között, alapvetésként kell lefektetni jelen alfejezetben, hogy az assmanni elemzés a kollektív emlékezetre vonatkozik. Az általa ajánlott felosztás szerint az alábbiak képezhetik vizsgálat tárgyát.

1. Mimetikus emlékezet: minden, amit utánzással sajátítunk el; ilyenek például a cselekvések.

elméletét. Lásd részletesebben: PLÉH Csaba: Két klasszikus konstruktív emlékezetelmélet mai relevanciája: Bartlett és Halbwachs, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2019/3. *Emlékezet* c. tematikus különszáma. 11–45., valamint a többi tanulmány is e témában: https://epa.oszk.hu/00100/00186/00062/pdf/EPA00186_magyar_filozofiai_szemle_2019_03.pdf

¹³⁶ Az egyéni és a kollektív emlékezetre vonatkozóan lásd még: GYÁNI (2021) i. m.

¹³⁷ 'Negatív ítélet' értve ebben a kontextusban azt, amire nem kell emlékeznünk.

¹³⁸ Aleida ASSMANN: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2016. 34.

¹³⁹ Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2018.

¹⁴⁰ Assmann kötete kifejezetten a korai magaskultúrák, Egyiptom, Izrael és Görögország kialakulásával összefüggésben elemi az emlékezés, az írás, a közösségi identitás kapcsolatát. Azonban megállapít olyan tételeket is, melyek örökérvényűek az emlékezetkutatásban.

2. Tárgyak emlékezete: itt a fókuszban egyrészt a tárgyak emlékeztető és ezáltal identitásképző szerepe áll.

3. Kommunikatív emlékezet: ez a kollektív emlékezetnek egy olyan időben lehatárolt egysége, mely nagyjából hetven-nyolcvan évet tesz ki; azok az események, amelyekkel még kommunikációban állhatunk. A disszertáció témája tekintetében a fő kérdés, hogy vajon a jog által rendelt emlékezet olyan szimbolikus eseményekre, személyekre vonatkozik, amelyeknél működik ez a fajta „kommunikáció”, s ezáltal akár átírt történelmi értelmezésről, emlékfelidezésről is beszélhetünk? Vagy autentikusabb-e, ha időben jóval távolabbi emlékekre reflektál a jogalkotó?

4. Kulturális emlékezet: a fentiek összessége, amely mégis jóval több annál.

Folytatva ezt a kultúratudományi megközelítést kell Aleida Assmann emlékezeti triásza felé vezetnem az olvasó figyelmét: ezek az egyéni, a kommunikatív és a kulturális emlékezet.¹⁴¹ Tehát nem csak a társadalmi kontextus lesz mérvadó, hanem a kulturális is. A kulturális meghatározottság alapja mindazon szokások, képek, ünnepek vagy akár (jogi) textusok is, amelyeket hordozni kell, s hordozói által válik kulturális identitásunk részévé.

Köztudott, hogy Pierre Nora problémafelvetése az emlékezet és történelem közötti kapcsolatról olyan revelatív csomópontokra mutat rá, melyek megjelenésük óta¹⁴² is inkább igazodási pontok, mint pontos válaszok. Az emlékezet és a történelem közötti distinkció az alábbi jellemzőkkel bír.¹⁴³ Míg az emlékezet élő, mert emberi csoportok hordozzák, addig a történelem egyfajta rekonstrukció, melynek tökéletessége megkérdőjelezhető. Amíg az emlékezettel az egyén/csoport kötődik a jelenhez, addig a történelem a múlt megjelenítése, újraértelmezése. Az emlékezet csak az önmagát megerősítő részletekre fókuszál, míg a történelem ennél tudományosabb megközelítésű, analitikus, ebből kifolyólag ilyen választ nem fogad el. Az emlékezet mindig valamilyen csoport által meghatározott, ahhoz köthető, hiszen abból ered; ezzel szemben a történelem egyetemesebb, nem köthető sem egyénhez, sem csoporthoz. Az emlékezet mindig valamilyen konkrétból eredeztethető: helyhez, térhez, ízhez, képhez, stb. Ehhez képest a történelem nem egyénhez köthető, hanem időbeli viszonyokhoz köthető. „Az emlékezet abszolútum, míg a történelem csak a viszonylagost ismeri.”¹⁴⁴

¹⁴¹ Aleida ASSMANN: *Memory Spaces*. ³Beck: München, Beck, 2006. 13.

¹⁴² A kötet 1989-ben látott napvilágot, hiába tudjuk, hogy a kérdés már a hetvenes évek óta felszínen lévő a francia történészek között. Pierre NORA: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 14. évf. 1999/3. 142–157.

¹⁴³ Lásd részletesebben: MÁTAY Mónika: Pierre Nora: emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok. Recenzió. *Korall*, 11. évf. 2010/41. 184–188.

¹⁴⁴ NORA (1999) i. m.

Pierre Nora megközelítésének megemlítése azért is megkerülhetetlen, mert amint a 2.1.1. alpontban bemutattam, az emlékeztetvények problematikája elsőként a Françoise Chandernagor által megírt *L'enfer des intentions*¹⁴⁵ című cikk miatt került a tudományos diskurzus középpontjába. Ahogy Nora írja, a történelmi emlékezet vége, illetve a történelem révén megragadott emlékezet már régóta foglalkoztatja a francia történetírást. Kutatásuk gazdagsága kaleidoszkópszerűen mutatja meg a kérdések tárházát - ezekhez adódik hozzá a jog a maga kikényszeríthetőségével, normativitásával és a jogtudományi kutatómódszertanával. A jog 'behívása' azonban nem egyszerűsíti, hanem még komplexebbé teszi a problémakört. Részben azért is, mert megrendíti Nora elképzelését, melyet ő és kortársai a kilencvenes években dolgoztak ki arra vonatkozóan,¹⁴⁶ hogy miként lehet tanulmányozni a történelmi emlékezetet. Állítása szerint nem csupán a történelem és az emlékezet közötti distinkció bír relevanciával, hanem tanúi lehet(t)ünk a kilencvenes évek óta a történelem felgyorsulásának is. „E metaforán túl azonban fel kell mérnünk, amit a kifejezés jelent: minden elmúlt dolog globális észlelésének a véglegesen befejeződött múltba való egyre gyorsabb átbillenését – egy egyensúly felbomlását.”¹⁴⁷ Ennek eredményeképpen viszont az emlékezés nem tud egy adott csoport identitásának kialakításában biztosságot, követendő utat mutatni. Mindezzel párhuzamosan pedig fókuszálni kell arra a tényre is, hogy a kilencvenes évektől kezdve Franciaországban a „kötelező emlékezés” évtizedeként tartjuk számon.¹⁴⁸ Amint a 2.1.1. alpontban olvasható, Chandernagor, Nora és René Rémond a *loi Rappatrié* elfogadása után létrehozta egy szervezetet, mely a fentebb bemutatott emlékezzettel összefüggő problémákat új tudományos módszertani kutatások révén igyekezett megoldani, megválaszolni. Ez a *Liberté pour l'histoire*.¹⁴⁹

Habár önkényesnek tűnhet ez a válogatás, de tudatos döntés áll amögött, hogy mely emlékezetkutató mely elméletre támaszkodva igyekszik a disszertáció az emlékez(t)és kötelező voltát illusztrálni. Ebből az elemzési ívből nem hiányozhat Reinhart Koselleck sem, akinek irodalomelméleti, -történelmi aspektusú megközelítése kapcsán ismeri meg a tudományos diskurzus az elváráshorizont és a tapasztalati tér kifejezéseit, és azok különleges, egymáshoz

¹⁴⁵ Françoise CHANDERNAGOR: L'enfer des intentions. *Le Monde*, 2005. december 12. https://www.lemonde.fr/idees/article/2005/12/16/l-enfer-des-bonnes-intentions-par-francoise-chandernagor_722124_3232.html

¹⁴⁶ A Pierre Nora által felvetett emlékezetkutatás alapműve a *Les Lieux de Mémoire* (Az emlékek helyei) című kötet.

¹⁴⁷ NORA (1999) i. m. https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html#P10_119

¹⁴⁸ Lásd részletesebben: Jacques Le GOFF - Pierre NORA (eds): *Faire de histoire: Ouvrage collectif consacré aux nouveaux problèmes, nouvelles approches et nouveaux objets en histoire* Gallimard, Folio Histoire, 1974., 1008 p

¹⁴⁹ [https://www.liberation.fr/societe/2005/12/13/liberte-pour-l-histoire_541669/;](https://www.liberation.fr/societe/2005/12/13/liberte-pour-l-histoire_541669/)

való viszonyát.^{150 151} Ráadásul Koselleck nem értett egyet a korábban bemutatott tézisekkel, miszerint létezne kollektív emlékezet. Meglátása szerint egyéni emlékezetek vannak, melyekre hatással lehet/van a körülöttünk lévő közösség. A tapasztalati tér tehát lehet kollektív, de az elváráshorizont működésbe hozatala egyéni szinten jellemző.¹⁵²

3.1.2. A traumaemlékezet szociológiai és kulturális dimenziói

Gyáni Gábor emlékezetkutatása e tekintetben más fókuszú elemzési irányt ad. Ahogyan arra a korszakolási kérdéseket bemutató 4.3.3. alfejezet is rámutat a későbbiekben, a XX. század beillesztése és értelmezése az addigi történelmi ívbe, nagyon sok kihívással járt. Az emlékezet kapcsán a jelzett korszak erőszakosságára fókuszálva megállapítja, hogy amennyiben az erőszakról mint a korszak immanens összetevőjéről beszélünk, akkor a kollektív emlékezetünknek részévé válik egyfajta morális ítéletalkotás is, hiszen az erőszakot elutasítjuk. Éppen ezért állítja, hogy

„Ne csodálkozzunk ezek után azon a 20. század vége felé elterjedt elképzelésen, amely a kollektív emlékezet számára kívánja kisajátítani a közelmúltat, ahelyett, hogy átengedné a történelemnek. A kollektív emlékezet és a történelem viszonyát hosszú időn át éles fogalmi szembeállításuk határozta meg; a kollektív emlékezet első, immár klasszikus megfogalmazását, amely Maurice Halbwachs kezétől származik, éppúgy ez a gondolat hatja át, mint a diskurzus későbbi menetét, ... Manapság egyre többször hallani azonban, hogy nincs is talán komoly eltérés közöttük, és az adott esetben egyazon entitás különböző megnyilatkozási módjairól van szó. A történetírás egyre inkább feloldódik a kollektív emlékezet általános fogalmában, minek következtében megnő a veszélye, hogy gyorsuló ütemben veszít eredendő kritikai funkciójából, ...”¹⁵³

¹⁵⁰ Lásd részletesebben: Reinhart KOSELLECK: Történelem, történetek és formális időstruktúrák. In: Reinhart KOSELLECK: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003. 401-430.

¹⁵¹ Az irodalomelmélet és -történet ezt a felosztást illetve ennek következményeit főként a traumairodalom kapcsán vizsgálja részletesebben. Példának okáért a holokausztirodalom egyik legpregnansabb megfigyelése az, hogy nem lehetséges ugyanazzal szóhasználattal élni a holokausztirodalom előtti és utáni irodalomban. Erre egy remek példa a magyar Nobel-díjas Kertész Imre *Sorstalanság* című regényének Köves Gyurija, aki képes a füstölgő gyárkémények között is boldogságot találni. De ehhez hasonló vizsgálati eredményre jutottak a kutatók, amikor Jorge Semprún *A nagy utazás* című regényében az utazás toposzát igyekeztek beilleszteni a korábbi ívbe. Létezik tehát egy törés a befogadó elváráshorizontjában, mégpedig azért, mert nem kizárólag ő, hanem a közösség is olyan tapasztalat birtokába került, melynek eredményeként a kiszámíthatóság, a korábbi szimbólumok, a korábbi paradigmák nem működőképeseek. Ez igaz lesz az emlékezetkutatásban is.

¹⁵² Lásd részletesebben: <https://bonnerleerstellen.net/die-unendlichkeit-des-krieges-uber-die-biographie-und-das-werk-reinhart-kosellecks/>

¹⁵³ GYÁNI Gábor: A 20. század mint emlékezeti „esemény”. *Forrás*, 41. évf., 2009/7-8. 3–15. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/689/gyani.pdf>

Thuküdidészre való hivatkozása jelen disszertációban is helytálló: szerinte ugyanis a történetírás eredeti feladata az volna, hogy az emlékezet csapongásaival, interpretációs részrehajlásával szemben a történeti igazság álljon a középpontba.¹⁵⁴ Visszakanyarodva azonban a XX. század példanélküli erőszakosságára látni kell az elméleti bizonytalanságot, mely szerint a korszak kollektív élményei és azok feldolgozhatatlansága, az emlékezet ilyen szintű traumatizáltsága magával vonja a történetírás és a kollektív emlékezet együttműködését. A traumák ugyanis a tisztán objektív, tényszerű megjeleníthetőség mellett a moralitás kérdéskörét is aktivizálják – amint arra majd a kutatómódszertant bemutató 3.2. alfejezetben utalok. „Mindaddig nem adottak ez esetben a moralizálástól mentes historizálás szellemi előfeltételei, amíg a múlt részben vagy egészen a 'kommunikatív' emlékezet vagy a személyes emlékezés által is közvetítve válik történelemként hozzáférhetővé.”¹⁵⁵ Ha esszenciális jellemzőként tekintek erre az állításra, akkor emlékezettörvények kutatójaként azt kell tudomásul vennem, hogy a kollektív emlékezetnek olyan, a nemzeti emlékezeti kánonba beillesztett személyeivel, eseményeivel is foglalkoznom kell, melyekről a történetírás még nem mond(hat)ott egyértelmű véleményt. Valamint lehetőségként kell elfogadnom azt is, hogy ez a moralizálás a mindenkori jogalkotó álláspontját is megmutatja. Visszatérve az emlékezet és a történelem/múlt kettős táncára (és annak a XX. századi traumákra adott sajátos válaszára), látnunk kell, hogy az emlékezés folyamata a történések lenyomatainak meghatározása–összegyűjtése–értelmezése–elbeszélésbe öntése stációin megy végbe. Ahogy azt majd a 3.1.2. alpont bemutatja, a XX. század mint a tomboló erőszak korszaka ezt teszi a kollektív identitás egyik alappillérvé a kollektív emlékezet segítségével. Ráadásul ez nem kizárólag tudatos, emlékezetben tartott tapasztalat, hanem sok esetben az úgynevezett habituális emlékezet eredménye lesz. Ennek kapcsán utalok Paul Connerton munkásságára,¹⁵⁶ aki a fogalmat bevezette az emlékezetről szóló tudományos diskurzusba. Erre vonatkozóan az emlékezettörvények által is kijelölt, állandó jelleggel ismétlődő rítusok az emlékezés kapcsán remek példát szolgáltatnak.¹⁵⁷ Ha vagy amikor a társadalomban¹⁵⁸ egy rítus szokássá válik, szinte már nem is kell tudatosan emlékezni.

¹⁵⁴ GYÁNI (2009) i. m. 6.

¹⁵⁵ GYÁNI (2009) i. m. 8.

¹⁵⁶ Lásd: Paul CONNERTON: *How societies Remember*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989., 83-88.; KESZEI András: Az emlékezet rétegei. *Korall*, 11. évf., 2010/41. 5–35.

¹⁵⁷ Bár megjegyzem, hogy azok a jogszabályok, melyek ma Magyarországon az állami ünnepeket kijelölik, nem klasszikus értelemben vett emlék(ez)etörvények.

¹⁵⁸ Ahogy azt Kovács Éva megjegyzi, a habituális emlékezet az önéletrajzi és a történelmi emlékezet mellett a társadalmi (kollektív) emlékezetben kap helyet. Lásd KOVÁCS Éva: Az emlékezet szociológiai modelljéhez. In: BODOR Péter (szerk.) In: *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest, L'Harmattan, 2015. 207– 224. <http://www.socio.hu/3pdf/5kovacseva.pdf>

Nem kizárólag a magyar kollektív emlékezet, hanem egész Közép-Kelet-Európa sajátossága az, hogy az egyes történelmi traumák egymásra rakódtak, szinte összetorlódtak. A békés (hosszú?) XIX. századból az I. világháborúval indulva olyan történelmi traumák sora indult meg, melyek önmagukban is releváns hatással lettek volna hazánk kollektív emlékezetére. Azonban ezek el nem ismerése, hazánk területi veszteségei, aztán az újabb világháború, szükségszerűen a korábbi rendszerek áldozatainak és elkövetőinek egymás mellett élése, végezetül pedig a hallgatási kötelezettség az új, oktrojált szovjet identitással olyan sok réteget emelt az emlékezeti struktúrában, amelynek eredménye nem az lett, hogy a rendszerváltozás után végre fel lehetett volna lélegezni és szabadon emlékezni, hanem az, hogy kialakult a traumák és az áldozatok közötti versengés, valamint a folyamatos önfelmentés. Ennek jogi emlékezetre való hatását mutatja majd be a 8.1. alfejezet és a rendszerváltozást követő emlék(ezet)törvények elemzése is.¹⁵⁹ Hiába vált tehát lehetővé a múlttól folyó nyilvános diskurzus az 1989/1990-es fordulatot követően, a fókusz arra irányul(t) inkább, hogy miként lehet a nemzeti emlékezeti kánonba beemelni szimbolikus személyeket, eseményeket, akár a jog eszközeivel is.

3.1.2.1. A holokauszt mint igazodási pont

A magyar emlék(ezet)törvények tudományos diskurzusában kiemelkedő szerepet kap a magyar holokauszt jogi emlékezete. Ebből kifolyólag lehetetlen a magyar holokauszt és a kollektív emlékezet kapcsolatának kikerülése. Köztudott, hogy a Shoá feldolgozása az emlékezés-felejtés dilemmája köré épül.¹⁶⁰ Ennek elméleti hátterében az a megváltozott emberkép áll, mely a II. világháború után kialakult és egyben polarizált világban a különböző politikai rendszerek sajátja lett. A Vasfüggöny e tekintetben is erős szimbólumnak tekinthető:¹⁶¹ kettévágta az emlékezési metódusokat is. Az alpont célja az, hogy hozzájáruljon a maga szerény eszközével ahhoz, hogy láthatóvá váljon a zsidó és keresztény kultúrkör, hagyomány 'ütközése' abban a tekintetben, hogy egy, a keresztény világban megtörtént, alapvetően a zsidókra irányuló népiértáshoz miként lehet viszonyulni a jog kikényszeríthető mivoltával.

Az emlékezés jogi úton való meghatározásának különleges szelete a zsidó vallásjog szempontja. Két aspektusból kap kiemelkedő szerepet ez a kérdés a saját kutatásomban. Az egyik az emléknapok meghatározása. Hazánkban két emléknap fűződik a holokauszthoz, az

¹⁵⁹ Lásd részletesebben: GYÁNI Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.; HUNYADY György: *A társadalmi közérzet hullámverése*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.

¹⁶⁰ Lásd *Korall* folyóirat 2017. (18. évf.) 67. száma: A felejtés mintázatai. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00058/pdf/EPA00414_korall_2017_67.pdf

¹⁶¹ A 8.1. alfejezetben részletesen kitérek a duális emlékezeti metódus következményeire.

egyik az auschwitzi tábor felszabadításának emlékére meghatározott január 27-e; a másik kifejezetten a magyar áldozatokra való emlékezést 'segíti elő': a magyar holokauszt emléknapja április 16-án van, amikor az első gettókat felállították.¹⁶² Ezek az emlékezés 'kötelezően' meghatározott időpontjai, a jogilag szabályozott emlékezetpolitika világa, ez tehát kollektívához kötött.¹⁶³ A zsidó vallásjog azonban ennél egyénre szabottabban határozza meg ezt. Mivel disszertációmnak csupán egy marginális területe, ezért jelzésszerűen utalok azokra a kérdésekre illetve problémákra, melyek az emlékezési kötelezettség vallásjog által meghatározott idejét illetik. A legfontosabb a halál dátuma, amikor emlékezési kötelezettség szerepel a kaddis elmondásával együtt. A holokauszt ténye azonban magával hozza a kérdést, hogy ha nem tudják az áldozatok tömegeinek halálozási dátumát, akkor hogyan határozhatja meg a jogi előírás, hogy mikor kell rájuk emlékezni. E tekintetben két elképzelés ütközik egymással: vagy a születésük időpontja, vagy a halálozásukhoz legközelebb eső dátum legyen a mérvadó. Jelen alponthoz kapcsolódóan az 'emberkép' vizsgálata szempontjából fontosnak tartott karakterisztikum, hogy a zsidó vallásjog ezt a fajta kommemorációt kifejezetten gyász- vagy bűjtnapnak tekintette. Az azonban már egy egészen más kérdés, hogy mi lenne az emléknapok célja a XXI. században, s erről az egyes irányzatok között sincsen egyetértés.¹⁶⁴

A traumatikus eseményekre való megemlékezést megnehezíti hazánkban Vasfüggönyön 'innen' pozíciója, mivel a holokauszt múlt kollektív emlékezete nem jelenhetett meg. Ráadásul ahogy Harald Weinrich is állítja: „Európa kulturális emlékezetének tájait kezdettől fogva Léthé, a felejtés folyója kanyarogja be.”¹⁶⁵ A felejtés tilalma azonban a zsidó emlékezetkultúra alapja. Így a következőkben a felejtésről, illetve annak tilalmáról és fonákjáról, az emlékezésről szedem össze azokat a jellemzőket, melyek megvilágítják a holokauszttal összefüggő emlék(ezet)törvények komplex kérdését. Párt alkotnak akár metaforikájukban, akár szócsaládjaikban. A Léthétől való eredeztetés a görög hagyomány legkorábbi időszakából maradt ránk: Léthé női isten volt, akinek anyja a viszály istennője. A köztudatban azonban mint az alvilági folyó vált ismertté, amelynek feladata az, hogy elhalálozottak lelkére felejtést bocsásson. A folyó metaforája remekül kibontható azáltal, hogy vize mindenhová

¹⁶² Jogi szabályozás ugyan nincsen rá, de kiemelt nap a január 18. is, mivel a budapesti gettó ezen a napon szabadult fel 1945-ben.

¹⁶³ A 4.1. alfejezetben elemzett kutatói döntés jelentősége itt is tetten érhető: a holokauszt emléknapokra vonatkozóan ugyanis nem törvény, nem is jogszabály ad előírást a magyar kollektív emlékezetben, így nem kikényszeríthető. Kérdéses tehát, hogy a disszertáció alapját képező *terminus technicus*, vagyis az emlék(ezet)törvényi törvényi volta indokolt szűkítést tartalmaz-e.

¹⁶⁴ Erre vonatkozóan lásd: OBERLÄNDER Báruch: *A holokausztra való emlékezés a zsidó vallásjog szempontjából.* <https://zsido.com/holokausztra-valo-emlekezés-zsido-vallasjog-szempontjabol/> Letöltve: 2019. december 2.

¹⁶⁵ Harald WEINRICH: *Léthé. A felejtés művészete és kritikája.* Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2002. fűlszöveg

beszivároghat, csendesen folyik – szinte feltűnés nélkül történik a felejtés mint esemény. De mi lehet ellenszere ennek az élők világában? Platón *Phaidrosz*-ához kell visszanyúlnunk,¹⁶⁶ mely a betű és az írás emlékezéssel, emlékeztetéssel való kapcsolatát elemzi. Az írásmű ugyanis nem csak az írás feltalálásáról szól, hanem arról, hogy az írás az emlékezésnek mintegy ellentéte, hiszen emlékeztetési funkcióval bír. Kérdéses, hogy miként 'érnek össze' e szálak a disszertációban. Jelen alpont csakis a holokausztra való emlékezés kérdéseit járja körül: a holokauszt számszakilag legnagyobb áldozatai a zsidók, akiknek történelme az írásosságon, a kiszámíthatóságon alakul. Az írásosság – s most tekintsünk el az interpretációs nehézségektől – az emlékeztetés lehetősége, s így biztosítja azt, hogy a felejtés ne történhessen meg. Mivel Platón íráskonceptióját említettem, akkor a fogalmi nyelv pontosításához is hozzá fordulok segítségül. Jelen kutatásban is foglalkoznom kell a *mnémé* és az *anamnészisz* különbségével. Előbbi ugyanis az emlékezet, ami egyfajta temporális folyamatosságot jelent, míg az *anamnészisz* magában foglal egyfajta aktivitást, a folyamatos emlékezni vágyást. E tekintetben tehát az *anamnészisz* feltételezi a felejtést: arra szeretnénk emlékezni, amit elfelejtettünk.

A felejtéstől indultam, melyet a zsidó hagyományban tilalomként lehet értelmezni; illetve ennek inverzeként mint egyfajta emlékezési parancsot láthatunk benne. Ez a *Záchor* parancsa, amint az Yerushalmi címadó kötetéből is kiderül. Ezt mint vallási parancsot értelmezi a zsidó hagyomány, s egyáltalán nincs köze ahhoz a múlthoz forduló emberképhez, mely csupán tudni szeretné, mi történt vele. Ez az emlékezés célorientált: tudni, hogy az események hogyan történtek. Két, jelen témához nagyon szorosan kapcsolódó vonást emelek ki. Az egyik az, hogy „Az emlékezés parancsa ugyan abszolút, ám az emlékezést illető szorongás olykor csaknem kétségbeesettnek tűnik. A Biblia nagyon is jól tudja, milyen rövid és ingatag az emberi emlékezet. Nem a történelem ismétlődik, ahogy sokan feltételezik, hanem a mitikus idő.”¹⁶⁷ A héber Biblia is tisztában van az emlékezés pszichológiai determináltságával. Szelektivitása tehát nem azt jelenti, hogy mindenre kell emlékezni, hanem azt, hogy arra kell az emlékezeti fókuszot vezetni, amit az atyák áthagyományoztak. A kérdés jelen disszertációban az, hogy a holokauszt miként jelenik meg ebben a sorban? Egy ekkora trauma, mely a második szentély elpusztításával sem mérhető össze, milyen emlékezési metódust követel meg magának? A második kérdés ennél holisztikusabb, hiszen a holokauszt nem kerülhetett be a bibliai történetírásba: akkor miként válhat az emlékezési élmények részévé? Amint az köztudott, a

¹⁶⁶ A *Phaidrosz* kapcsán egy másik tanulmányomban mélyebben is elemeztem az írás és az emlékezés zsidó hagyományban betöltött kérdését. Lásd: IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Egy metamorfózis margójára. Az írás és újírás motívuma Schein Gábor: Lázár! című kisregényében. In: *Novum. Az Újírások Nemzetközi Konferencia Junior szekciójának tanulmánykötete*. Budapest, Eötvös József Kollégium, 2009. 300-301. o.

¹⁶⁷ YERUSHALMI (2000) i. m. 28.

héber Biblia kánonja a Kr. u. 100 körül tartott javnei zsinaton alakult ki. Az akkori értelmezői kör egyeztek meg arról, hogy mi kerül be a szent szövegek közé. A tényből kifolyólag felmerül a kérdés, hogy ki jogosult arra, hogy a jelenben felvegye „az emlékezési listára” a holokauszt történéseit? Visszautalok itt a zsidó vallásjog szempontjából bemutatott részben arra, hogy a holokauszt esetében az emlékezést gyász- és/vagy böjtnapokkal is lehetővé teszik, de ezek létjogosultsága/mikéntje tekintetében nincsen egységes nézőpont.

Sajátos nézőpont Yerushalmi állítása arra vonatkozólag, hogy interpretációjában sem a kollektív felejtés, sem a kollektív emlékezet léte nem magától értetődő:

„A szó szigorú értelmében véve népek, embercsoportok csak a jelent képesek elfelejteni, a múltat nem. Ez annyit tesz, hogy a csoportot alkotó individuumok megfélemlíhetnek azokról az eseményekről, amelyek a saját életük során estek meg; de képtelenek elfeledni az őket megelőző múltat; ... Amikor azt mondjuk, egy nép emlékezik, valójában azt mondjuk, hogy a múltat tevékeny módon továbbadták a jelen nemzedékének, s az ezt a múltat jelentéssel bíró valamiként magáévá fogadta.”¹⁶⁸

Itt kapcsolnám a zsidó hagyomány felejtéstilalmát az emlékezettörvényekhez, hiszen ezt az emberképet jeleníti meg a történelemre való emlékezés illetően való befolyásolása. Ez azért is jelentékeny pontja az Írás népének, mert tagadhatatlan az a pszichológiai tény, hogy az *anamnészis* bizonyos szempontból kreáció is: újraalkotja azt, amire visszaemlékezik. Fontos ugyanis megjegyezni, hogy egységes zsidó emlékezetről nem beszélhetünk a második szentély lerombolása óta. Vannak olyan traumák – a középkori spanyol történések, az oroszországi pogromok, illetve kiemelt helyen a holokauszt –, amelyek összekötik e lokálisan széthullott népcsoportot a héber Biblián túl. Modern történetírásuk részben e traumákra terjed ki, s ezáltal ad egyfajta identitásképzési lehetőséget a zsidóság számára. A történetírás azonban sajátos viszonyban van az emlékezni kívánó zsidóval: a modern zsidó történetírás inkább felszínre hoz olyan történéseket, melyek a zsidóság csoportemlékezetének nem lettek pregnáns részei, létükkel azonban a csoportidentitást erősítik. S máris adódik a kérdés: a holokauszt e tekintetben inkább emlékezeti vagy inkább modern történetírással kapcsolatos probléma? Hiszen a történetírás segítségével tudásunk kitágulhat ugyan, de az az énidentitást megalapozó jellemvonás, mely szerint én ennek a modern zsidó történelemnek része vagyok, s annak folytonosságában élek, a tudata már kétséges.

¹⁶⁸ YERUSHALMI (2000) i. m. 113.

3.1.2.2. A traumák együttes emlékezete

Magyarország abban a nem unikális, de mégis sajátos helyzetben van, hogy nem csupán egy, hanem két XX. századi traumatikus emlékezetre vonatkozóan kell választ adnia a 'hogyan' kérdésére. Nehéz határt szabni az emlékezet és az áldozatiság kérdése között. A szocialista időszak közel négy és fél évtizedében, melyet bizonyos emlék(ezet)törvényekben a jogalkotó kommunista diktatúrának nevezett, egészen más emlékezési módszerrel szembesült a jogkövető állampolgár: a teljes negligálással, sőt, a tilalommal. Ez alatt nem kizárólag a II. világháborúra való emlékezés tiltott voltát értem, hanem értelemszerűen a szocialista rendszer/kommunista diktatúra által elkövetett bűnökre való emlékezés lehetetlenségét is. Változást – értelemszerűen – csak a demokratikus fordulatot követően lehet várni és elemezni. A kilencvenes évektől kezdődően azonban megjelenik a magyar történelem két legnagyobb traumájának együttes emlékezete iránti igény, melyre a jog világában megjelenő válaszai fogják adni a 7.2. alfejezet gerincét. Azt vizsgálom, hogy a rendszerváltozást követően, amikor az emlékezési folyamat lehetővé/kötelezővé vált, miként tudta a nemzeti identitást meghatározni ez az együttes traumaemlékezet. Visszanyúlok itt a korábbi alponthoz meghatározott kollektív emlékezeti jellemzőre, és kiemelem annak tényét, hogy hazánk ekkor a vágyott Európa mint Nyugat, illetve később az Európai Unió tagjaként már olyan közösségek tagja lett, amelyeknek volt kialakult megküzdési módja a fentebb, részletesen vázolt holokausztemlékezeti problémákkal. Ebbe kell(ett) beleilleszteni a magyar kettős traumatikus emlékezetet.¹⁶⁹

A kollektív emlékezet identitásgeneráló hatásának sajátossága megmutatkozik hazánk nemzeti lokalizációjában is, amint azt a 4.3.2. alponthoz részletezem. Előreutalásként csupán hazánk nyugatot és keletet összekötő mivoltját jelzem.

3.1.3. Összegzés

¹⁶⁹ Előrevetítve a 8.1.2. alponthoz meghatározott eredmények kapcsán a két trauma emlékezetének egymáshoz való viszonyát mutatok be röviden három megközelítési módot, melyek a disszertáció írására hatással voltak. Az első az ún. Faulenbach-formula, mely a sztálinizmus és a holokauszt emlékezeteinek egymáshoz való viszonyában a relativizálás tilalmát írja elő. A második erre építve az Aleida Assmann által kétfókuszú ellipszis metaforájaként való értelmezés. Végezetül pedig a Charles Maier és Kovács Éva dialógusában fellelhető hideg vs. forró emlékezet annak tükrében, hogy melyik képes tömegek megszólítására. Részletesen a hivatkozott 8.1.2.2. alponthoz olvasható ezek elemzése. Azonban utóbbira vonatkoztatva már itt szeretném megjegyezni, hogy ez a perspektíva nem keverendő össze a Claude-Lévi Strauss által meghatározott 'hideg' vs. 'forró' társadalmakkal. Utóbbi ugyanis arra összpontosít, hogy egy társadalom a változást elutasítja (hideg), vagy pedig azt integráló erővel bírónak tartja (forró). Lásd részletesebben: ASSMANN (2018) i. m. 43.; Claude LÉVI-STRAUSS: *Das wilde Denken*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1973. 270.; Claude LÉVI-STRAUSS: *Strukturelle Anthropologie II.*, Frankfurt, 1975. 39-42.

„Ha a műtfeldolgozás operacionalizálható társadalmi folyamat, akkor érdemes annak minden szintjét vizsgálni: ... Egyik szintet sem szabad abszolutizálni, ...”¹⁷⁰ A jog szerepe a kollektív emlékezet alakulásában tehát egy út csupán; azonban következményeit tekintve mégis kiemelkedő szereppel bír a kikényszeríthetőség okán. Az, hogy a kulturális emlékezet nem állandó, hanem időtől, tértől stb. függően dinamikus és változó, a fentebb bemutatottakból mind-mind következik. Az emlékezettörvények vizsgálatának tárgya ebben a kontextusban az, hogy a jog miként (re)konstruálja ezt a dinamizmust a maga esszenciális összetevőivel.

3.2. Az emlék(ezet)törvények mint a hatalom jelei – szemiotikai alapozás¹⁷¹

Az elméleti megalapozás egy másik releváns fundamentumát a szemiotikai megközelítés adja. A disszertáció részhipotézise szerint ugyanis, ha az emlék(ezet)törvényekre nem mint jogi, hanem kulturális entitásként tekintünk, akkor a hatalom jeleit látjuk bennük. A jogbölcseleti kutatót a jogi kérdéseken túlmenően a hatalom által kínált narratíva változásai is érdeklik. A szemiotika alaptézise szerint a jelek mindig valami helyett álló komponensek. Nyomok, ahogy Voigt Vilmos is fogalmaz, amikor felhívja a figyelmet arra az alapvető tényre, hogy a magyar 'jel' szó finnugor eredetű, eredeti jelentése 'nyom'.¹⁷² A jeltudományi vizsgálat alapvetése, hogy analitikus jellegű – de nem kizárólagosan az. Amikor az egyes magyar emlék(ezet)törvényeket vizsgálom, akkor a szövegeket egészen apró egységekre, a legkisebb elemezhető nyelvi jelekre bontom, majd azokat nem csupán a részeiből, hanem az összefüggéseiből építem újra. Így kapom meg az adott emlék(ezet)törvény valódi jelentését. Ez a fajta analízis szorosan összefügg a hermeneutikai megközelítéssel is, így csak a kör többszörös végigjárásával tudom a következtetéseimet a legpontosabban levonni. Jelen kontextusban a szöveguniverzum sajátos: törvényekkel foglalkozom, melyek megalkotásához az Országgyűlés, tehát a népképviselőket legfőbb szerve szükséges.

¹⁷⁰ KOVÁCS Éva: *Kollektív emlékezet és holokauszt múlt.* Budapest, Corvina Kiadó, 2016. 43.

¹⁷¹ A disszertáció feltételezi a jog és nyelv kapcsolatának különböző kutatási útjainak ismeretét (lásd például: VINNAI Edina: *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása.* Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.; SZABÓ Miklós: 2000: Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról. In: SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv.* Budapest, Books in Pront Bt. 2000. 1–55.; KONTRA Miklós: Nyelv és jog. In: KIEFFER Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003. 551–566., valamint a (jogi) szemiotika alaptételeit (HORÁNYI Özséb – SZÉPE György (szerk.): *A jel tudománya.* Gondolat - General Press, 1975/2004.; HORÁNYI Özséb: *Jel, jelentés, információ.* Magvető - General Press, 1975/2006.; KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: A szemiotikai elemzés mint szociokulturális változások jelzője. In: KAPITÁNY Ágnes (szerk.): *A mindennapi élet jelrendszeréből.* Budapest, Loisir Kiadó, 2014. 171–193. http://real.mtak.hu/17583/17/szemiotikai_elemzes.pdf; NÉMETH Borbála: A jog, mint narratíva. *Jogtudományi Közöny*, 2006/1. 26–31.)

¹⁷² VOIGT Vilmos: Egy „multi-kulti”-tudomány: a szemiotika. In: BALÁZS Géza - MINYA Károly (szerk.): *Multikulturalitás.* Budapest, Magyar Szemiotikai Társaság, 2017. 7.

Nem hat nívumként a megállapítás, mely szerint a hatalom jeleinek, tereinek szemiotikai elemzése interdiszciplináris dimenzióban ad teljes képet.¹⁷³ Szükséges a történettudomány, a szociológia, a politikatudomány, az eszme- és a művelődéstörténet, a szociálpszichológia és még jó néhány nézőpont bevezetése akkor, ha a hatalom jelei lesznek vizsgálatunk tárgyává. Jelen disszertáció esetében a jogtudományé. Ha a szemiotikai módszertant kívánjuk a hatalom jeleinek kutatásában használni, akkor az egyes elemzési dimenziók is ennek mentén jönnek létre. Így beszélhetünk példának okáért szemantikai, jeltörténeti, szintaktikai, pragmatikai dimenziókról. Ezekben a dimenziókban közössé válik a hatalomelméleti origó, amely szerint a hatalomgyakorló (jelen disszertáció tárgyát képező emlék(ezet)törvények esetében a mindenkorai törvényalkotó) „csoportok és pártok igyekeznek megteremteni a maguk közjeleit és jelintézményeit, illetve a maguk személyközi jeleit közjellé és jelintézménnyé emelni.”¹⁷⁴ Ez a jelaktus-elméleti dimenzió könnyebben értelmezhető, ha egy jogtörténeti példát idézünk: például amikor a rendszerváltást követően hazánk címeréből eltűnt a 'szovjet mintájú' külső rész. Szorosan összefüggésben áll azzal a pragmatikai dimenzióval is, miszerint nem lehetséges elnevezni utcákat, tereket olyan személyekről, akik a XX. század valamely önkényuralmához köthetőek.¹⁷⁵ Felvetődik a kérdés, hogy az emlékezetpolitikában az egyes jelaktusok ugyanolyan szabályközösség szerint értelmeződnek-e a hatalom erőtereiben? Nincs meg ugyanis az az 'egy'-ség, ami kellene ahhoz, hogy a teljes résztvevői kör, vagyis az ország minden (jogkövető) állampolgára ismerje és ugyanúgy értelmezze az egyes jelaktusokat. A vöröscsillag jelentésmezője szélesebb körű annál, mint amit a hatályos Btk. alapján meg lehet tudni.¹⁷⁶

Szívós Mihály szerint „A szemiotikai elemzés eszköztárának vannak bizonyos állandó elemei, mint amilyen a jel két alkotóelemének, a jelhordozónak és a jelentésnek az elkülönítése, valamint változó elemei is, amelyek alkalmazását viszont a vizsgálat terület sajátosságai vagy szükségessé teszik, vagy nem.”¹⁷⁷ Az emlék(ezet)törvények elemzése során duális fókusz keletkezik még a teljesen evidens megállapítások során is. Az egyik arra vonatkozik, hogy

¹⁷³ Felhívom a figyelmet arra a különbségre, ami az inter- és a multidiszciplináris dimenzió között fennáll: míg előbbi levezeti és visszatükrözi, addig utóbbi 'csak' megállapítja az elemzések eredményét. Előbbi esetében találunk szintézist, utóbbi esetében nem.

¹⁷⁴ SZÍVÓS Mihály: A szemiotikai elemzés módszere II. A módszer alkalmazása a hatalom jeleinek, képeinek és tereinek kutatásában. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 16.

¹⁷⁵ A tilalmat meghatározó emlék(ezet)törvény elemzését lásd a 7.2.4. alpontban.

¹⁷⁶ Erre a problémára hívja fel a figyelmet a 7.2.2.2. alpontbéli elemzés az EJEB elé kerülő Vajnai- és Fratanolo-ügyben.

¹⁷⁷ SZÍVÓS Mihály: A szemiotikai elemzés módszere III. A multikulturális folyamatok, interkulturális és transzkulturális jelenségek jeltudományi elemzéséről. In: BALÁZS Géza – MINYA Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2017. 91.

törvényi szinten meghozott, vagyis népképviselői elv alapján egyfajta összhangot feltételezve megalkotott emlék(ezet)törvény mögött miként tud a jelentés úgy változni, illetve a jogalkotó által mesterségesen módosulni, hogy az befolyásolja egy adott nemzet kollektív identitását. A fókusz másik iránya azonban már a nemzetközi színtérre mutat: azonos, vagy hasonló jelentési értékek mentén (pl. uniós alapértékek, alapvető emberi jogok stb.) hogyan lehetséges mégis, hogy kultúrafüggően eltérőek az emlékeztetőtörvények 'mélységei', befolyásolni kívánt területei? Nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezek a kérdések már a pragmatikai jelosztályozással korrelálnak, hiszen ez mutatja, hogy egy adott jel a jelfejlődés melyik szintjén lesz releváns. Evidenciaként állapítható meg, hogy ha az emlék(ezet)törvényekre mint a hatalom jeleire tekintünk, akkor nem a személyes, nem is a személyközi, hanem a közjelek,¹⁷⁸ valamint az intézményesült jelek¹⁷⁹ területére kerülünk az elemzések során.

A disszertáció által követett szemiotikai megközelítés eltér az általános jogi szemiotikai kérdésektől. Utóbbi esetében ugyanis a kód jogszemiotikai fogalma azok a törvények, szabályok, melyek általános jeltárgyai az egyes jogi esetek, melyek értelmezéséhez kódjellegű szabályrendszerre is szükség van: tehát a kód az egyedi eseteknek az alájuk történő besorolásához szükséges tudás. Szívós szerint ennek a tudásnak a mozgósításához, újraszervezéséhez szükséges az a fajta szemiohermeneutikai tevékenység, mely a legfőbb különbség lesz jelen disszertáció esetében. Míg ugyanis a jogszabályok, törvények esetében az alapvető elvárás a normativitás, addig az emlék(ezet)törvények egy jelentős részében ezzel nem találkozunk. Így tehát a jog e különleges összetevőinek világában nem érvényesül az elvárás, mely szerint „A szabályok betartásához megszilárdult jelentések kellene, amelyekre maguk a jogszabályok is építenek, illetve ők maguk kodifikálják azokat.”¹⁸⁰ Az emlék(ezet)törvények ugyanis éppen az általuk megkonstruált jelentés instabilitása, relatív volta miatt nem felelnek meg ezeknek, s ezért állítom, hogy ezek a normák a hatalom jeleivé lesznek, s kevésbé jellemzők rá a jogi szemiotika általános szempontjai.

Mindemellett az emlék(ezet)törvények kapcsán megjelenik „vetélytárs”-ként a morál is, aminek oka abban keresendő, hogy a disszertáció tárgyát képező jogszabályok létjogosultsága valamilyen történelmi traumára adott önreflexív válasz. Vannak-e olyan erkölcsi normák, amelyekről kijelenthetjük, hogy a traumatikus tapasztalat nélkül nem, vagy nem teljesen

¹⁷⁸ Lásd részletesebben: Szívós Mihály: *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Budapest, Loisir Kiadó, 2013. 331–332.

¹⁷⁹ A jelviszony tartóssága alapján Szívós Mihály megkülönböztet alkalmi, tartós és intézményesült jelviszonyt. Szívós (2013) i. m. 126.

¹⁸⁰ Szívós (2013) i. m. 394.

kodifikálhatóak? Vagy a XX. század már olyan tapasztalatok birtokába juttatta az emberiséget, amelynek eredményeképpen számolnia kell az emlékezetnek és az erkölcsi normának egy újfajta kapcsolatával? Lehet maga az erkölcsi norma általános jel? S ha igen, lehet-e vele (vissza)élni?

Sajátos motívum az is ebben az értelmezésben, hogy vajon az egyes jogesetek mint jelsorok értelmezhetőek-e az emlék(ezet)törvények terrénumán? Ha ugyanis úgy tekintünk a törvényjelre, mint a szimbólumok legfejlettebb formájára,¹⁸¹ vagyis egy olyan jelre, amelynek egyes jeltárgyai (tehát az adott esetek) és a jelhordozói (vagyis a törvényszövegek és annak szellemisége) csak utólag kerülnek jelviszonybeli helyükre, akkor feltételezzük, hogy mindig van egy 'eset'. Ez például igaznak mondható a punitív emlékeztetőkörvényeknél, ahogy azt a 7.2.2.2. alpontban majd olvasható lesz az egyes EJEK elé kerülő eseteknél. De akkor is igazá válik ez az utólagossági jellemző, amikor a 7.2.4. alpontban bemutatott Ctv.-módosítást elemzem, mely szerint nem lehetséges hazánkban jelenleg Horthy Miklósról elnevezni egy betéti társaságot. Sokkal komplexebb azonban a kép akkor, amikor a 5.1. alpontban bemutatott 'hősi' emléktörvényekkel példálózom, vagy amikor a Sissi-emléktörvény szövegét elemzem. A klasszikus emléktörvényekben ugyanis hiányzik az utólagossági mozzanat, aminek oka a normativitás hiánya meghatározott emléktörvények esetében. Visszautalok a hatalmi kérdésre: hogy a törvénykönyvek, jogszabálygyűjtemények is jelrendszerek, akkor az egyes kódok nem maguk a törvények, az egyes jogszabályok lesznek, hanem azok 'végrehajtási' – nem jogi értelemben vett – és értelmezési utasításai, ami tehát egy mögöttes 'tudás'; ez általában verbalizált és hallgatólagos együttesen is lehet. Ez a szemantikai réteg válik kétségessé az emlék(ezet)törvényeknél a fentebb említett utólagos besorolás hiánya miatt. Nem igaz tehát a disszertáció tárgyát képező emlékeztetőkörvényekre, amit Szívós Mihály ír, miszerint a pragmatikai mező itt volna a legszélesebb.¹⁸²

Visszakanyarodva a részhipotézishez, mely szerint az emlék(ezet)törvények szemiotikai szempontból a hatalom jelei, felmerülhet a kérdés, hogy vajon lehetnek egyben nyelvpolitikai játszmák¹⁸³ részei is? Az megállapítható, hogy nem sorolható be olyan eszközök mellé, mint az átnevezések, a manipuláció, az országnevek átkeresztelése, vagy éppen új fővárosok

¹⁸¹ Ahogy Peirce írja: „Egy törvényjel olyan törvény, amely egy jel. Ezt a törvényt rendszerint emberek hozzák. Minden megállapodáson alapuló jel egy törvényjel. Ez nem egy egyedi tárgy, hanem egy általános típus, amely, így egyeztek meg felőle, lényeges lesz. Minden törvényjel alkalmazásának egy példáján jelent valamit, amelyet az ő Példányának lehet nevezni ... Minden egyes példa az ő egyik másolata. A másolat egy egyedi jel. Ily módon minden törvényjel egyedi jeleket igényel.” Hivatkozik rá Szívós (2013) i. m. 297.

¹⁸² Szívós (2013) i. m. 298.

¹⁸³ Balázs Géza naiv nyelvpolitikának nevezi.

meghatározása.¹⁸⁴ A hatalom ágensei ennél szélesebb körűek. Ahogy Balázs Géza megállapítja,¹⁸⁵ ezek megfelelő erőpozícióba kerülő eszközök és emberek lehetnek az alábbiak szerint: technológiai, intézményi, szervezeti és műveleti ágens. Ez utóbbiak közé tartozik az úgynevezett verbális erő: „A retorika megszületésétől fogva figyelmeztet a nyelv ’erő’, ’fegyver’ voltára.”¹⁸⁶ Evidenciának tűnő állítás, hogy a nyelvpolitika lehet a hatalmi koncentráció, a manipuláció eszköze. A szavak ereje ugyanis egy mágikus mögöttes, ősi szemantikai elképzelésben rejlik: a szó azonos azzal, amit kimond. Fókuszálva itt a disszertáció kiindulópontjátul szolgáló elméleti kérdésre: ha a jogalkotó szereptévesztése során történelem(újra)értelmezővé válik, s ezt akár alkotmányos emlékezet útján (gondoljunk a Nemzeti hitvallásban lefektetett dátumokra, mely szerint hazánk nem rendelkezett szuverenitással), akár punitív emlékezettörvényekkel (gondoljunk az önkényuralmi jelkép tiltott használatának taxatív felsorolására), akár történelmi hagyományokhoz való hűséggel magyarázza (gondoljunk a kormány megbízott elnevezés főispánra való lecserelésére), nem lehetséges-e, hogy „A szó mágikus erejébe vetett hit fontosabb lesz érveknél.”^{187?}

Összegzésként tehát még egyszer a disszertáció szemiotikai dimenziójú részhipotézise: úgy tekinthetünk ezekre a jogalkotói döntésekre, mint a hatalompolitika jeleire. Ennek bizonyítása zajlik majd az egyes jogszabályelemzések során.

¹⁸⁴ Lásd részletesebben BALÁZS Géza: Politikai, nyelvpolitikai játszmák. A hatalom naiv nyelvpolitikája. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 299–312.

¹⁸⁵ BALÁZS (2016) i. m. 300.

¹⁸⁶ BALÁZS (2016) i. m. 300.

¹⁸⁷ HÓDI Sándor: *Miért hazudnak a politikusok?* Ada, Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, 2012., hivatkozva Balázs (2016) i. m. 310.

4. MÓDSZERTANI DÖNTÉSEK ÉS KÖVETKEZMÉNYEIK

„*Komp-ország, Komp-ország, Komp-ország: legképességebb álmaiban is csak mászkált két part között: Kelettől Nyugatig, de szívesebben vissza.*”
(*Ady Endre: Ismeretlen Korvin-kódex margójára*)¹⁸⁸

Jelen fejezetben a kutatómódszertani kérdéseket tisztázom, megmagyarázva a döntéseimet és figyelmet fordítva azok lehetséges következményeire. A fejezet első pontjában a disszertációt megelőző kutatási időszak munkájának elvi tételeit prezentálom. Az ezt követő pont – részhipotézise szerint – bemutatja, hogy az emlékezettörvényekkel kapcsolatos (olykor interdiszciplináris) tudományos munka milyen történelemszemléleti újítással járt, mely a disszertáció egyik releváns részeredménye. Végezetül a kronológiai határvonalak jelentőségét ismertetem, előrevetítve a dolgozat eredményei közül azt, hogy másfajta periodizációs lehetőségek is mutatkoznak a nemzeti történelmi emlékezet kapcsán, mint amit a történetírásban megszokhattunk.

4.1. Referenciapontok

A dolgozat kereteinek meghatározása során az egyik legrelevánsabb lépés az időbeli koordináták meghatározása volt: mi az az időintervallum, amelyben a magyar emlék(ezet)törvényeket vizsgálom? Az természetesen egyértelmű volt, hogy a nullpontot Szent István I. törvénykönyve jelenti; az utolsó az Alaptörvény XI. módosítása 2022-ben. E helyen azt is jelzem, hogy a dolgozat lezárásának dátuma 2024. január 1-je, az addig hatályba lépő emlék(ezet)törvényekre terjed ki a vizsgálat.

A doktori kutatás során abban a tekintetben is határozott döntést kellett hoznom, hogy a disszertációba milyen típusú joganyagok kerülnek. Visszautalok a disszertáció 2.2. pontjára, melyben az emlék(ezet)törvény *terminus technicus* eredetét és definiálási kísérleteit mutattam be, fókuszálva a fordítási problémákra. A hazai tudományos diskurzus terminológiai keretei minden esetben a 'törvény' utótaggal élnek – a disszertáció írása során én is arra döntésre jutottam, hogy kizárólag törvényi szinten fogom elemezni e jogszabálytípusokat. Ezt a döntést azonban az alábbi kiegészítésekkel tartom érvényesnek:

- A hosszabb távú tudományos diskurzus mélysége céljából szerencsésebbnek tartanám a magyar terminológiában a 'törvény' szót felváltani egy kevésbé *prekluzív* szóval.

¹⁸⁸Ady Endre összes prózai művei (szerk.: Láng József). 7. kötet. Cikkek, tanulmányok, 1905. október 1. – 1906. június 14. 8. Ismeretlen Korvin-kódex margójára. 16.

- Doktori kutatásaim során számos olyan, nem törvényi szintnek megfelelő jogszabállyal találkoztam, amely emlékeztetvényi aspektusból elemezhető volt és kapcsolódott valamely 'klasszikus' emlék(ezet)törvényhez.¹⁸⁹ Önálló létjogosultsággal rendelkező jogszabályok is léteznek, melyek nem törvényi szinten ugyan, mégis emléke(ezet)törvényi aspektusból elemezhetőek.¹⁹⁰

Más típusú kihívást kínál az értelmező számára, ha nem jogszabályi szintekből, hanem az emlékezeti oldalról vizsgálja az emlék(ezet)törvények kérdését. Az ebben a megközelítésben rejlő potenciál az, hogy mely történések bírnak akkora jelentőséggel a nemzeti emlékezeti kánonban, hogy megemlékezzen róluk 'a' jogalkotó. Erre remek példa *a nemzeti rendezvények megszervezéséről szóló 1190/2020. (IV. 30.) Korm. határozat*. A nemzeti rendezvények megszervezéséről 2010 óta rendelkezik a Kormány, ami természetesen nem azt jelenti, hogy ne lett volna már azt megelőzően is lehetőség az emlékezés jogi úton való 'megregulálására'. Szignifikáns különbség azonban, hogy ez a joganyag típus nem jogszabály.¹⁹¹ Ráadásul a kormányhatározat kétféle definíciót használ a nemzeti rendezvény értelmezési tartományán belül, anélkül, hogy meghatározná, mitől minősül valami nemzeti rendezvénynek: az egyik a nemzeti ünnep, a másik a kiemelt fontosságú rendezvény. Kutatásomban ez utóbbi bír kiemelkedő jelentőséggel. A jelenleg hatályos kormányhatározat alapján ezek az alábbiak:

- a) január 19-e, a Magyarországi Németek Elhurcolásának és Elűzetésének Emléknapja,
- b) február 25-e, a Kommunizmus Áldozatainak Emléknapja,
- c) április 16-a, a Holocaust Magyarországi Áldozatainak Emléknapja,
- d) május utolsó vasárnapja, a Magyar Hősök Emlékünnep,
- e) június 4-e, a Nemzeti Összetartozás Napja,
- f) június 16-a, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésének Emléknapja,
- g) július 22-e, a Nándorfehérvári Diadal Emléknapja,
- h) augusztus 23-a, a Totalitárius Diktatúrák Áldozatainak Európai Emléknapja,
- i) október 6-a, az Aradi Vértanúk Emléknapja,
- j) november 4-e, a Nemzeti Gyász Emléknapja,

¹⁸⁹ Az egyik utolsó vizsgált jogszabály *az 1222. évi Aranybulla jelentőségéről és az Aranybulla Napjáról szóló 2022. évi XLVI. törvény*; az Aranybulla-emléktörvényhez kapcsolódva jelent meg a „II. András Aranybullája” arany emlékérmé kibocsátásáról szóló 16/2022. (V. 19.) MNB rendelet, valamint a „II. András Aranybullája” részötvözetű emlékérmé kibocsátásáról szóló 17/2022. (V. 19.) MNB rendelet. Ezek a szintű jogszabályok tehát nem képezik az Aranybulla-emléktörvény kapcsán az elemzés tárgyát.

¹⁹⁰ Lásd például: 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról.

¹⁹¹ Az Alaptörvény T) cikk (2) bekezdése értelmében jogszabály a törvény, a kormányrendelet, a miniszterelnöki rendelet, a miniszteri rendelet, a Magyar Nemzeti Bank elnökének rendelete, az önálló szabályozó szerv vezetőjének rendelete és az önkormányzati rendelet.

k) november 25-e, a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai rabok és kényszermunkások Emléknapja,

l) Magyarország karácsonya, valamint

m) az országos jelentőségű, eseti jellegű, év közben keletkezett, ezért előre nem tervezhető egyéb olyan rendezvény, amelyet a miniszterelnök kabinetfőnöke kiemelt fontosságú rendezvényé minősített.

Másik példaként álljon itt az 1/2004. (IV. 6.) OGY politikai nyilatkozat, mely deklarálja, hogy április 16-a a Magyar Holocaust Emléknapja. Nem szerepel azonban a fentebbi listában június 19-e, pedig az ország szabadsága visszaszerzésének jelentőségéről és a magyar szabadság napjáról 2001. évi XVII. törvény óta ez is emléknap, mivel 1991-ben ezen a napon hagyta el hazánkat az utolsó szovjet katona. De csupán hiányával van jelen március 27-e is, amely a 4/2015. (III. 20.) OGY határozat óta II. Rákóczi Ferenc emléknapja. Végül egy regionális példa: Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében május 6-a a jászkun önmegváltás napja a 4/2014. (II. 7.) OGY határozat szerint.

Listám célzottan nem teljes, célom a problémafelvetés. Példának okáért, hogy láthatóvá váljék, miként érhető el a kommemoráció a jog eszközeivel. Egyáltalán mi a különbség aközött, ha jogszabállyal vagy egyéb jogforrással próbálják ezt meghatározni? Milyen kulturális, történeti, vallási, művelődéstörténeti okok merülnek fel egy-egy emléknap meghatározása kapcsán? Mint köztudott, vannak olyanok, melyeket nemzeti ünneppé emelt a jogalkotó, vannak, melyek munkajogi szempontból relevánsak, s léteznek olyanok is, amelyek egyikből sem, mégis befolyásolják a történeti emlékezetünket.

Habár a dolgozat nem alkotmányjogi témájú, de a kutatómódszertani fejezet esetében nem hagyhatom figyelmen kívül a kérdést, hogy az emlék(ezet)törvények esetében miért a törvényi szint lesz releváns? Egyáltalán megfelel-e a magyar *terminus technicus* az alkotmányjogi 'törvény'-definíciónak? Visszautalva a 2.5. alfejezetben bemutatott interpretációra, különbséget kell tennünk ebben az esetben is az olyan törvények között, melyet az Országgyűlés kifejezetten normatív tartalommal, emlékezeti céllal alkotott meg, illetve az olyan törvények között, amelyeknek bizonyos részei, akár kvantitatíve mérhetően hatással vannak¹⁹² az emlékezeti struktúránkra. Előbbire példa lehet a korábban említett Aranybulla-törvény, de akár a korábbi időkből a *dicsőült Erzsébet királyné emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1898. évi XXX. törvény*; utóbbiakra pedig az 1. semmisségi törvény, vagy a jelenleg hatályos büntető kódex önkényuralmi jelképekre vonatkozó szabályozása. A második kategória esetében nincs szükség

¹⁹² Például: statisztikailag mérhető, hogy egy esztendőben hány olyan büntetőeljárás indult/volt folyamatban, mely az önkényuralmi jelkép használatának tényállásán alapult.

annak megállapítására, hogy miért szükséges a törvényi szint. Az első kategória esetében azonban választ kell kapnunk a kérdésre, hogy miért az Országgyűlés érzi hatáskörének a jogszabályalkotást? Ahhoz, hogy a nemzeti emlékezeti kánonba 'általánosan kötelező magatartási szabály'-ként kerülhessen be az emlékezeti metódus, alaptörvényi vagy jogszabályi szinten¹⁹³ kell meghatározni valamely magatartást, vagy épp annak tilalmát. Ez egyben azt is jelenti, hogy azon emlékezeti témájú jogforrások, melyek nem minősülnek jogszabálynak, nem kényszeríthetők ki állami úton, nem magatartási szabályokat tartalmaznak. Triviális megállapításnak tűnhet ez, mégis jelent egyfajta hierarchiát abban az esetben, hogy a tényleges emlék(ezet)törvény tartalmaz normatív megállapítást. Az egyes jogszabálytípusok vizsgálata mutat rá arra, hogy miért nem játszhatnak szerepet jogalkotói szempontból.

Amint fentebb említettem már, az Alkotmánybíróság egy alkalommal foglalkozott az emlék(ezet)törvények kérdésével annak jogforrási hierarchiában betöltött szerepe tekintetében, így a következőkben a határozat alkotmányjogi nézőpontú elemzése következik. A 604/B/2009. AB határozat két emléktörvény, a *Civitas Fortissima - Balassagyarmat, a legbátrabb városról szóló 2005. évi XXXIX. törvény* és a *Communitas Fortissima - Kercaszomor a legbátrabb faluról szóló 2008. évi LXIV. törvény* alkotmányellenességének utólagos vizsgálatára irányuló indítvány kapcsán foglalt állást. Az indítványozó az akkor hatályos Alkotmány 44/A. § (1) bekezdés f) pontjára és az Alkotmány 2. § (1) bekezdésére hivatkozva kérte a törvények alkotmányellenességének megállapítását. Az Alkotmány 44. § (1) bekezdés f) pontja alapján a helyi képviselőtestület önkormányzati jelképeket alkothat, helyi kitüntetések és elismerő címeket alapíthat. Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 2. § (1) bekezdése szerinti jogbiztonság elvével szintén össze nem egyeztethetőnek tartotta a két emléktörvényt. Az alkotmánybírói indokolás szerint nem megalapozott a feltételezés, miszerint ez önkormányzati jogkör lenne:

„Az, hogy az érintett települések címerébe a kifogásolt törvények beemelik - az Országgyűlés által adományozott elismerő címek latin nyelvű megfelelőjével egyező - jelszavakat, nem tekinthetők a helyi képviselő-testület önkormányzati jelkép alkotására vonatkozó önkormányzati alapjoga korlátozásának sem, mivel a támadott törvények megalkotására az érintett települések kezdeményezése alapján került sor, és azok olyan elismerő címeket iktattak törvénybe, amelyeket az érintett településeknek korábban más szerv/szervezet adományozott, és ezeket korábban is használhatták.”

Az indoklás arra is kitér, hogy habár az indítványozó az Alkotmány 2. §-a alapján a jogbiztonság követelményét kéri számon az Országgyűlésen, indítványa nem felel meg a Jat.-

¹⁹³ Alaptörvény T) cikk (1) bekezdése.

beli kívánalomnak, mely szerint a két emléktörvény ellentmondana a törvényi előírásokra vonatkozó szabályoknak. Az indokolás részletesen kitér az emléktörvény Alkotmánybíróság által elfogadott definíciós körvonalaira is:

„... a magyar jogtörténeti hagyományok alapján az Országgyűlés diszkrecionális döntése az, hogy az Alkotmány értékrendjével összhangban álló ún. emléktörvény megalkotásával jelentős történelmi esemény vagy személy emlékét törvénybe iktassa, összefoglalva abban az említett eseményt vagy a személy tevékenységét (életútját), és megindokolva annak jelentőségét. ... A kifogásolt törvények megalkotása az Országgyűlés szabad mérlegelésén nyugvó döntésén alapult, azok nem az önkormányzat által alapított jelképre, nem a jelkép alapítását biztosító önkormányzati alapjogra vonatkoznak. A támadott emléktörvények megalkotásával a törvényalkotó nem korlátozta az említett önkormányzati alapjogot, hanem épp ellenkezőleg, kifejezve tiszteletét és megbecsülését a településekkel szemben, azok kezdeményezésére törvénybe iktatta címereiknek a támadott törvényekben foglalt jelszóval való kiegészülését. A kifogásolt törvények speciális szabályozási tárgya tehát fogalmilag is kizárja az indítványozó által felhívott önkormányzati alapjog sérelmének a megállapíthatóságát.”

Saját állásponantom kialakításában is vezérfonal volt a hivatkozott alkotmánybírósági határozat. Nem az irányba folytattam kutatásaimat, hogy a hivatkozott CFK- és CFB-törvény kapcsán az önkormányzati alapjog sérült-e, hanem afelé, hogy milyen részelemei vannak az emléktörvény definíciójának az Alkotmánybíróság szerint.

Végül tisztázom a keresési módszert, különös tekintettel a választott módszer alkalmazásának következményeire. Amint az a 4.2.1. pontban olvasható lesz – és egyben köztudott is –, a magyar jogforrások száma a rendszerváltás követő időben emelkedett meg kiugróan. Az egy év alatt elfogadott törvények száma az 1989-1990-es esztendőig belátható, kezelhető mennyiségű volt. Ez egyben azt is jelenti, hogy az általam használt adatbázisok ezeknek az esztendőknek esetében akkora méretűek voltak még, hogy lehetséges volt azok elolvasása. Így a kutatásom egy jelentős részének forrása a Courpis Iuris Hungarici, önellenőrzés céljából pedig online adatbázist használva célzott kereséseket folytattam. Ez a módszer azonban már nem volt alkalmazható a demokratikus fordulatot követő éra törvényeinek vizsgálatakor. A hivatalos és a piaci alapú adatbázisok kereshetőségi lehetőségei már különváltak. Kutatói attitűdömet úgy befolyásolta ez a megállapítás, hogy a keresést a hivatalos adatbázisban kezdtem, a törvényeket

egyeseivel végigolvasva. Ezt követően pedig úgynevezett 'szabadszavas' keresésekkel¹⁹⁴ a törvények szövegében végigellenőriztem az adatbázis(ok) segítségével az eredményeket. Ebből kifolyólag munkám is megduplázódott ugyan, de szertegágazóbb eredményeket kaptam a piaci alapú adatbázisok szélesebb spektruma okán. Így bukkanhattam olyan emlék(ezet)törvényre is, mely például egy nagyobb módosító jogszabályban kaptak helyet. Ez a módszer számomra önellenőrzés is volt.

4.2. Emlék(ezet)törvények – mint a történelem nem narrativista elképzelésének metaforái

4.2.1. Módszertani tisztázás; a jogi adatbázisok jelentősége

4.2.1.1. A döntés súlya

Ahogy a 4.1. alpontban bemutattam, kutatásmódszertani kihívás annak eldöntése, hogy miként lehet autentikusan emlékeztetettörvényeket kutatni. A rendszerváltással együtt járó jogszabályalkotási robbanás azt eredményezte, hogy a mennyiségi növekedés miatt az adatbázisokba való rendezés elkerülhetetlenné vált. A hitelesség és pontosság megszűnésén azonban felmerül a kérdés, hogy melyik adatbázis az, amelyikben a kutató releváns eredményeket kapva kereshet. „A 'nagy adat' (Big Data) korszakában, amikor 'az adat az új olaj' ipari jelszava harsog, s az összekapcsolt adatok óriásplatformjának tekinthető Internet jórészt betölti a világkönyvtár-álmokat beteljesítő egyetemes adatgyűjtemény szerepét, különösen fontos volna, ...”¹⁹⁵ Nem kell elvonatkoztatni ettől a kontextustól, hogy lássuk, a megnövekedett számú joganyagban való keresés is elméleti alapokat kíván.

A jelenleg hatályos *jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény* 25. § (1) bekezdése szerint „Magyarország hivatalos lapja a Magyar Közlöny. A Magyar Közlönyt a kormányzati portálon történő elektronikus dokumentumként való közzététellel kell kiadni, melynek szövegét hitelesnek kell tekinteni.” Azonban a módosításokkal vagy éppen a hatályvesztésekkel egységes szövegek itt nem tehetőek közzé. A hivatalos adatbázis, melyekben megtalálhatóak, a 29. § szerint a Nemzeti Jogszabálytár.¹⁹⁶ Természetesen Magyarországon, amint más országokban is,

¹⁹⁴ E módszer az alábbiak figyelembevételével történt. A felhasználónak ismernie kell az adatbázis működését, melyben az adott keresést megteszi: különben az eredmények félrevezetőek lesznek. A hívószavak kapcsán hagyatkozni kell a kutatói tapasztalatra és alaposágra is. Ez utóbbi nem tudománytalan, ha igazolom, hogy a keresőszavak között szerepel a holokauszt és a Holocaust is. A teljesség igénye nélkül az alábbi példákkal illusztrálom ezt a keresési módszert: Szent István, emléknap, Petőfi Sándor, Nagy Imre, diktatúra, kommunizmus, emlékére, honfoglalás, Mohács, stb...

¹⁹⁵Z. KARVALICS László: A mámoron és az igézetten túl: a listák világának sokszempontú információ-történeti beágyazásához. *Belvedere Meridionale*, XXXIV. évf. 2022/2.13.

¹⁹⁶ZÓDI Zsolt: A számítógép és a jog kapcsolata. In: SÁRKÖZY Tamás - PÁZMÁNDY Kinga (szerk.): *Az információ társadalom és a jog átalakulása*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2002. 17. 5. lábjegyzete alapján

léteznek piaci alapú jogi adatbázisok, amelyek több, részletesebb kereső funkcióval, különleges lehetőségekkel rendelkeznek az adatbázisban való keresés tekintetében, vagy más joganyagokat is tartalmazó adatbázisokat is kínálnak. De hiába ez az új, felkínált kategória, a piacialapú adatbázisok alapja a Jat. szerint közzétett joganyag. Tudományos szempontból elvárható, hogy a használt adatbázisok egyik sarokköve mindenképpen a hivatalos jogi adatbázis legyen. Ez abból a szempontból is releváns döntés volt, hogy a Corpus Iuris Hungarici által felölelt jogszabályanyagot miként lehet autentikusan beilleszteni az időintervallumba.

A Nemzeti Jogszabálytárról szóló 338/2011. (XII. 29.) Kormányrendelet 2. §-a alapján egységes szerkezetben kell közzétenni a lekérdezés napján hatályos jogszabálysöveget az önkormányzati rendeletek kivételével.¹⁹⁷ További szabályokat állapít meg a fentebbi kormányrendelet 2/A. § és a 3. § arra vonatkozóan, hogy mint jogkereső állampolgár hogyan lehet még részletesebb keresést eszközölni, s akár a rendszerváltozást követő időszakra vonatkozóan a változásokat is megtekinteni. Tehát a kutatómódszertani kérdés, mely szerint milyen adatbázisban lehet hitelesen és a legszélesebb körűen jogszabálylistákat találni, választ kapott.

4.2.1.2. A jogi forráskutatás mikéntjéről

A jogi adatbázisok jogelméleti kérdései összefüggenek a jogi forráskutatás kérdésével.¹⁹⁸ Alapvetően az angolszász jogrendszerből kiinduló kérdések alapja az úgynevezett *'computer assisted legal research'*, a *CALR*.¹⁹⁹ A kontinentális és az angolszász jogrendszerek közötti különbségek miatt előbbiben, így a magyar jogrendszerben is, más típusú igények merültek fel a (számítógépes) jogi adatbázisokkal összefüggésben. Ezek egyrészt az adatbázisok működtetése kapcsán a hatályos joganyag és az egyes szövegváltozatok közötti különbségek megmutatásának lehetősége volt. Másrészt azonban ezeknek az adatbázisoknak tudnia kell(ett) kezelnie a növekvő szövegmennyiséget is.

nagyjából két évtizede van arra lehetőség, hogy ingyenes, mindenki számára hozzáférhető jogi adatbázisból lehessen jogszabályokat, így akár emlék(ezet)törvényeket is keresni.

¹⁹⁷ ... a) a lekérdezés napján hatályos szövegét, b) a lekérdezés napját megelőző valamennyi időállapotát 2010. január 1-jéig visszamenőleg és c) a lekérdezés napját követő három időállapotát.

¹⁹⁸ Lásd részletesebben: ZÓDI Zsolt: *Jogi adatbázisok és jogi forráskutatás. Gépek a jogban*. Doktori értekezés. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.

¹⁹⁹ A papír alapú jogi forráskutatás, illetve ezzel párhuzamosan a számítógépesítés előtti jogi adatbázishasználat, valamint tágabb értelemben a számítógép által támogatott jogi munkák elemzése jelen disszertációnak nem része – erről lásd részletesebben: ZÓDI (2012)

A jogi forráskutatás egy másik relatíve újszerű kapcsolatot kimutató fejezete a jogi szövegek mint úgynevezett 'big data' kutatása.²⁰⁰ ²⁰¹ Ahogy a jogi forráskutatás eredményei kapcsán hozzáférhetővé váltak a rendszer elemei, vagyis a jogi szövegek mint adatok jelenhetnek meg, magát a 'bigdata'-kutatást is analizálni volt szükséges.²⁰² Mivel ez a narratíva megfelel az én kutatómódszertani kérdésfeltevésém egy részének,²⁰³ ezért fontosnak tartom az erre való kitekintést. A 'bigdata'- kutatás négy lépését mutatja be Zódi Zsolt – összevetve a disszertáció kutatási témájával magyarázom a stációkat.²⁰⁴ Az első a hipotézis, vagy a kérdés definiálása; a második az adatgyűjtés és az előkészítés; a harmadik a gépi elemzés; a negyedik a kiértékelés. Emlék(ezet)törvények kutatójaként az első lépés annak eldöntése volt, hogy milyen adatbázisban keresek; kinek/minek az emlékezetére vagyok kíváncsi; milyen időintervallumban. A második az adatgyűjtési fázis az esetben jelentett egyfajta önellenőrzést is, vagyis kézzel való annotálást, kiegészítést, amint azt a 4.1. alfejezetben bemutattam; a harmadik stáció, a gépi elemzés kapcsán, főként a rendszerváltozást követő időszak emlék(ezet)törvényire vonatkozóan, az adatok metaadatolását követően igyekeztem vizualizálni a listáimat; e tekintetben került sor sok esetben az eredmények korrekciójára is. Végezetül a negyedik, az interpretációs fázis az, mely jelen alfejezet részhipotézisét adja a disszertációban: „Mivel a bigdata kutatások gyakran exploratívak, ... az elemzési fázis végén keletkező adatok gyakorta értelmezést, magyarázatot, egy 'hagyományos mesébe' történő visszaillesztést igényelnek.”²⁰⁵ Ez a visszaillesztés azonban túlmutat a történelemszemlélet narrációján, ezzel szemben inkább a megalkotójára fókuszál. Így lesz – feltevésém szerint – ez az eredménylista a nem narrativista történelemszemlélet egy remek példája. Ez a fejezet részhipotézise.

²⁰⁰ A bigdata-kutatások megjelenésének a jogtudományra gyakorolt hatására vonatkozóan lásd:

ZÓDI Zsolt: Jog és jogtudomány a big data korában. *Allam- és Jogtudomány*, 58. évf. 2017/1. 95–114.

²⁰¹ Az, hogy a jogi szövegeknek az adatszerűségekre való hasonlatossága kimagasló, nem újkeletű a jogelméleti kutatásokban. E tekintetben három fő karakterisztikuma van az összehasonlításnak: a jogi szövegek kontrollált nyelvezete; a metaadatolhatóság; a struktúrák jelenléte. Ahogy Zódi állítja, akár átmenetként is tekinthetünk rájuk: szöveg és adat közötti átmenetként. Lásd részletesebben: A jogi szövegek mint Big Data. In: JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások: paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020., 101.

²⁰² Bár a tudományos diskurzusban vannak olyan hangok, melyek szerint ez nem jelent nóvumot a statisztikai megközelítésekhez képest – mivel maga a szöveg is 'csak' adat. Az ezzel ellentétes hangok azonban azzal érvelnek, hogy ezek az 'adatok', vagyis a jogi szövegek (sic!, nem jogszabályok és nem is joganyagok) nem kutatási céllal jöttek létre.

²⁰³ Vagyis a jogi szövegtörvényekben való adatbázisok általi keresés eredménye milyen magyarázatot ad a magyar kollektív emlékezetnek.

²⁰⁴ ZÓDI (2020) i. m. 96. Felhívom a figyelmet arra, hogy a tanulmány leszűkíti a bigdata-típusú elemzéseket a bírósági ítéletekre. Jelen magyarázatban azonban a teljes jogrendszerben mint adatbázisban való kutatást értem alatta.

²⁰⁵ ZÓDI (2020) i. m. 97.

4.2.1.3. A jogi adatbázisok használata és a hermeneutikai kör közötti kapcsolat

4.2.1.3.1 A kontextus relevanciája

A jogi adatbázisok segítségével végzett jogi forráskutatás egy újabb értelmezésre ad lehetőséget a jogi hermeneutika világában. Az emlék(ezet)törvények, amint az a bevezetőben olvasható, egyfajta lehetőséget adnak arra, hogy a jog eszközeivel 'terelni', 'navigálni' lehessen a társadalmi, a történelmi emlékezetet. Az emlékezettörvény *ab ovo* tartalmazza az értelmezést is, nem bízza csupán a jogszabályolvasóra, -alkalmazóra, mivel az emlékezet tárgyául választott személy, tárgy, esemény szelektálása maga is értelmezés. Így amikor kutatóként ezek között folytatunk jogi forráskutatást, akkor árnyaltabban kell értelmeznünk a jogi hermeneutikai kör fogalmi rendszerét. A megértést megelőző előzetességstruktúra megadja a kontextust és a hagyományt, amellyel értelmezni tudjuk az adott joganyag tartalmát. Ehhez azonban kell egyfajta időbeli és tartalmi távolságtartás is,²⁰⁶ ahonnan rá lehet nézni a jogforrás szövegére. Példának okáért álljon itt az Alaptörvény Nemzeti hitvallásából az alábbi részlet: „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselő megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.” Ahhoz, hogy e két dátum bekerülhessen hazánk Alaptörvényébe, már bizonyos távolságra, bizonyos értelmezési körökön átszöött tevékenységre volt szükség.

4.2.1.3.2. „Nyelvében él a nemzet”

A disszertáció kizárólag az emlékezettörvények szemszögéből elemzi a hermeneutikai kör sajátosságait. Abból az esszenciális jellemzőből indul ki, hogy az emlékezettörvények is jogi szövegek, sajátos szókészlettel rendelkeznek. A jogi szókincs azonban csakis akkor aktiválódhat, ha a konkrét, mindennapokban betöltött szerepére vonatkozik, vagyis alkalmazása során a gyakorlatban használt nyelvben kel életre. A fentebbi példára hivatkozva: ha az Alaptörvény kijelöli hazánk történelmi emlékezetére nézve kezdő dátumként az 1944. március 19-ei napot mint amelyen megszűnt hazánk szuverenitása, akkor ezzel azt is állítja, hogy a vészorszak ezt megelőző jogfosztó rendelkezései részeivé válnak a kollektív emlékezetnek. Egy másik példát említve *a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény* (a továbbiakban: Ctv.) 3. § (6) bekezdése szerint

„A cég elnevezésében nem szerepelhet

²⁰⁶ Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer*. Budapest, Gondolat, 1960. 208–214.

a) olyan személy neve, aki a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában vezető szerepet töltött be, vagy

b) olyan kifejezés vagy olyan szervezet neve, amely a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerrel közvetlenül összefüggésbe hozható.”

Ez egyértelműen a történelmi emlékezetet meghatározó emlékeztető törvényi előírás. Az emlékeztető törvények szempontjából releváns kérdés az, hogy mit jelent a XX. századi önkényuralmi politikai rendszer? A jogszabályok kiszámíthatósága iránti igényből fakad-e, hogy meg tudjuk határozni, vajon kaphatja-e Horthy Miklós, Kun Béla vagy éppen Kádár János nevét egy betéti társaság? Maga a kontextus, a magyar történelmi hagyományok, a tudásunk, illetve a rendszerváltozást követő évtizedek 'távolsága' az, melyek e tekintetben kiemelkedő értelmezési szereppel bírnak. A Ctv. módosítása 2013-ra datálódik; ekkor már évek óta része volt a hatályos büntetőjogi kódexnek az önkényuralmi jelképpel való visszaélés tilalma, mely deklarálta, hogy a nemzeti szocialista és a kommunista rezsimet tekinti XX. századi önkényuralmi rendszernek.²⁰⁷ De egyik emlékeztető törvény sem számol például az I. világháborút követő kaotikus időszak terrorjával. Az ebbéli értelmezési kötelezettséget meghagyja a mindenkori jogalkalmazónak és a kutatóknak. Visszatérve a jogi hermeneutikának az emlékeztető törvényekre vonatkoztatott kérdésére: mivel adós marad a Ctv. annak megfogalmazásával, hogy mit jelent XX. századi önkényuralmi politikai rendszer megalapozásában vezető szerep betöltése, a jogeset függvényében lesz releváns, általánosságban nem meghatározható. Nem lehet egy taxatív listát felállítani, éppen ezért kutatói minőségben csak az állapítható meg, hogy történelmi emlékezetet befolyásoló értelmezés nélkül nem működik a jogi előírás. A értekezés egyben azt is állítja, hogy az értelmezési kör egy fokkal tágabb az emlékeztető törvények esetében, hiszen a Ctv.-módosítás hatályos jogrendszerben betöltött szerepe, hatályba lépésének időpontja és indoka is emlékezetpolitikai értelmezést szül. A nem narrativista történelemszemlélet fókuszba állításával szűrhető le eredmény a hazai történelmi emlékezetnek a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerekre vonatkozó reflexiója kapcsán.

4.2.1.3.3. Szabó Miklós nyelvi átfordítás-elmélete

²⁰⁷ A *Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény* (a továbbiakban: régi Btk.) 1993-ban egészült ki az 269/B. §-sal, az önkényuralmi jelkép használatára vonatkozóan. A büntetőjogi üldöztetés tehát már két évtizeddel korábban megjelent. A *Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény* (a továbbiakban új Btk.) a büntetés kapcsán tér csupán el a régi Btk. szabályozásától. A történelmi emlékezet kapcsán elmondható tehát, hogy hiába a büntetőjog *ultima ratio* jellege, alig három esztendővel a rendszerváltozást követően üldözendő volt a büntetőjog eszközeivel.

Szabó Miklós nyelvi átfordítás elmélete a jogi nyelvhasználat egyik alaptézisét adja meg: „A nyelvi kifejezések jelentésének és értelmének feltárásakor ezért nem a valósághoz, hanem a beszélők életformájához kell fordulnunk. Ez az életforma adja a hátterét annak, hogy milyen kifejezéseket milyen célból használunk, hogy a kifejezés ’mire való’ az adott közösségben.”²⁰⁸ Állítása szerint a jogi nyelvhasználat nem egyfajta tükrözés általi átfordítás, hanem rokonítható az austini beszédaktus elmélettel. Ebből kiindulva Szabó Miklós szerint az ’esemény–kód–fordítás’ stációk mentén lehetséges a jogi nyelvhasználatot elemezni. Értelemszerűen az esemény alatt bármi érthető, ami az empirikus világban végbemegy. Az emlékezettörvények szintjén ez lehet például egy olyanfajta változás, aminek eredményeképpen egy történelmi személynek vagy eseménynek emléket kívánnak állítani.²⁰⁹ Példának okáért az 1896-os millennium, amelynek megünneplésére két emléktörvény is született.²¹⁰ Kód alatt ért minden jelrendszert, mely az emberek közötti kommunikációt szolgálja, vagy éppen lehetővé teszi: tehát a nyelvi kódot is. Ilyenek például a matematikai jelek, vagy éppen a szimbólumok. Végül pedig az átfordítás alatt azt érti, hogy meghatározott kódon megfogalmazott eseményt egy másik kódon megírva, olvasva a valóságnak egy másfajta szeletét kapjuk. Ezek az átfordítások a jakobsoni hármass fordítás alapján lehetnek *interszemiotikusak*, amikor nyelvi jeleket próbálunk nem nyelvi jelrendszerek segítségével értelmezni, például egy képletet vagy egy képregényt. Lehet az átfordítás *interlingvális*, például a magyar és az angol közötti fordítás ilyennek minősül. Végül lehet az átfordítás *intra lingvális*, amikor bizonyos nyelvi jeleket ugyanazon nyelv más jelei segítségével fordítjuk át. Ez utóbbiba tartozik a jogi nyelvhasználat is: dimenziói vizsgálhatóak időbeli, térbeli és nyelvhasználati módok mentén. Ez a központi modell *szituacionális* Szabó Miklós szerint. Mindezeket követően bemutatja az átfordítások modelljeit. A *denotatív* vagy *szituatív modell* szerint az átváltást maga a valóság biztosítja, hiszen az az, ami mind a nyelvi regiszter, mind pedig a jogi nyelvi kód mögött azonos. A második az úgynevezett *transzformációs modell*, mely szerint vissza kell bontani a kiinduló nyelven megfogalmazott eseményt elemire és a célnyelven, ez esetben a jogi nyelven újjá kell építeni. Létezik az úgynevezett *szemantikai modell*, mely szerint a transzformáció a szemantikai

²⁰⁸SZABÓ Miklós: Nyelvi átfordítások a jogban. In: SZABADFALVI József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon*. Miskolc, Bíbor, 2001. 471.

²⁰⁹ Szabó elmélete alapján két esemény közvetlenül vagy szimbolikusan is kapcsolódhat egymáshoz. Utóbbi esetében a szimbolikus közvetítés lehet egy- vagy többlépéses. Egylépéses szimbolikus kapcsolódás esetében egyfajta gyakorlati következtetésről beszélünk, míg a többlépéses már egyfajta közvetítés, hiszen a kettő között nyelvi átalakítások, vagy éppen átfordítások mennek végbe. Ezek az átfordítások szövegek és az azok által hordozott narratívák között mennek végbe, vagyis az események történetekké válnak. Elméletében pedig a történetek közötti átfordítások maguk is eseménynek minősülnek.

²¹⁰ A honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1896. évi VII. törvénycikk és a honalapítás ezredik évfordulójának megőrkítésére alkotandó művekről szóló 1896. évi VIII. törvénycikk.

mélystruktúrában zajlik. Ennek alapja az az evidencia, mely szerint mind a kiinduló, mind a célnyelvi egység szöveg, mely értelmezés nélkül nem tud létezni. Ezt a hármast egészíti ki Klaudy Kinga az úgynevezett *kommunikatív ekvivalencia-moddellel*, mely szerint a közvetítés alapulhat a referenciális, a kontextuális vagy a funkcionális önazonosságon.²¹¹ Az átfordítások elmélete a jog világában egyértelműen intralingvális fordítások sorozataként értelmezhető. Mivel mind a jogalkotási fázis, mind a jogi eljárás nyelven belül zajlik, így felfogható nyelvjátékok sorozataként. Az intralingvális szféra sajátossága szerint rendelkezik bizonyos torzító tényezőkkel, amit abból a célból kell(ene) kiküszöbölni, hogy a jog kiszámítható és egyértelmű legyen. A torzító tényezők egyike azon alapul, hogy a jogi nyelv egyfajta szaknyelv: a jogi kód zárt, relevanciaértéke jóval szűkebb és nem hajlik a *monoszémiára*. A Ctv.-ből származó fentebbi példában a „XX. századi politikai önkényuralmak” kifejezés meg nem határozott volta egyike ennek a torzításnak. Szabó szerint a torzítás második jellemzője a jogi nyelv írott volta, amely tény magával vonja annak művi voltát, valamint a hagyományos, időben régebbi szövegezés megtartását napjainkig. Ennek oka a megváltoztathatóság nehézsége, valamint az olyan jogi kifejezések használata, melyek több évszázados múltra vezethetőek vissza. Végül a torzító vonás harmadik indítéka az, hogy a jogi nyelvnek hatalmi kontextusa van. Ez igaz mind a jogalkotási, mind a jogalkalmazási fázisra, de meglátása szerint az átfordítás azért nem lehet sohasem öncélú, mert minden esetben az ítélkezés funkciója alá van rendelve. Vagyis szükséges, hogy az átfordítások sorában az utolsó történet egy jogilag érvényes és indokolt ítélet legyen. Éppen ezért ez az elmélet eszmei forrása a narrációközpontú jogi nyelvhasználat kérdésének. Ráirányítja a figyelmet arra, hogy a központi szerepet a valóság – mint a nyelv mögött álló, de nyelvileg megkonstruált referenciapont – kapja. Csak ebben lehetséges a kiinduló nyelv és a célnyelv közötti átfordítás, melynek alapja tehát az ekvivalencia kellene, hogy legyen. Visszautalva a dolgozat kiinduló tézisére, mely szerint az emlékezettörvények nem csupán jogi, hanem egyben kulturális jelenségek is, a nyelvi átfordítás valóságképeinek kitágított változata adja a referenciapontot.

4.2.1.4. A számítógépes jogi adatbázisok használatának jogelméleti kérdései

Jelen alpont összegzi, hogy mi jellemző az emlékezettörvényre mint jogi szövegre és az emlékezettörvényeket tartalmazó jogrendszerre mint textusok összességére. Építkezik a fenti megállapításokra, valamint az emlékezetnek a jog immanens tulajdonságaival való kikényszeríthetőségére. Ehhez Zódi Zsolt 2002-es, úttörő tanulmányához nyúlok segítségül,

²¹¹ Lásd részletesebben: KLAUDY Kinga: *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica Kiadó, 2011.

melyben többek között az algoritmizálható struktúrákat vizsgálja a jogban.²¹² Névumként hat, hogy Zódi e rendszerszerűségeket elkülöníti aszerint, hogy a szabályszerűségek és kivételei végesek-e vagy sem. A szabályszerűségeket kemény struktúrának tartja, s e csoportba az alábbiakat osztja: számszerűsíthetőség; jogi dokumentumok formai előírásai; a jogforrási hierarchia; az idődimenzió; a kereszthivatkozások. A szabályszerűségek alóli kivételeket puha struktúrának nevezi el, mivel nincsenek egyértelmű kritériumai, világos határai a paramétereknek. Ilyenek a jogterület és jogág kérdése; a szöveg–szabály–nyelv–értelem négyesfogata. S habár ezek jelentős része mind algoritmussá változtatható a jogban,

„...újra csak előkerül a kérdés, hogy mi a jogrendszer alapegysége? Mi az az elemi adat, amelynek mentén 'széttördeljük' a jogrendszert, és milyen logikák mentén áll össze egésszé újra? Egyáltalán mi a konzisztens egész ebben a 'rendszerben': a jogrendszer, a jogszabályok, vagy ennél kisebb egységek?”²¹³

Alapvetésnek tűnhet, de a jogi textusok funkcionálisan nem igényelnek szekvenciális olvasást. Természetesen a joggal való 'munka' igénye válogatja, de általában egy-egy kérdésre, esetre keres megoldást a 'jogkereső', ha az adatbázis használatára szorul. Például ha arra a kérdésre keres választ valaki, hogy mi számít ma Magyarországon önkényuralmi jelképnek, akkor a találati lista részét képező jogszabályokat nem fogja végigolvasni az adatbázis használója. A jogi adatbázisok jelentős része horizontális: a teljes nemzeti jogrendszert tartalmazza, függetlenül attól, hogy milyen szereplő (jogalkalmazó, jogalkotó) a 'jogkereső' vagy éppen milyen jogterületre fókuszál. Végül, de nem utolsósorban, mivel ez egy számítógépes 'memória', melynek megőrzési és keresési struktúrája alapján releváns eredményadási funkciója van, mentes minden olyan egyéb 'szereptől', mely szerint tekintettel kell lennie akár az eljárás fázisára vagy éppen a perbeli szakaszra. Preszuppozíció-neutrálisak, és gyakorlatilag akként lehet rá tekinteni, mintha az információkoncentráció egy eszköze lenne: akár egy adatbázis alapú moziműsor vagy éppen egy könyvtári katalógus. A lista értelmezése, annak jelentéssel való felruházása azonban már teljesen emberi; a találati listából való válogatás során a felhasználó előismerete, a csakis általa ismert kontextus, illetve az egyes előfeltevések lesznek azok a tényezők, melyek a megértést vezetik.

Maga a keresés két lehetséges módon zajlik: egyrészt a hagyományos módon, kvázi tartalomjegyzékben keresve (*browsing*), vagy kifejezetten keresőkérdés által (*targeted/ known*

²¹² ZÓDI Zsolt: A számítógép és a jog kapcsolata. In: SÁRKÖZY Tamás - PÁZMÁNDY Kinga (szerk.): *Az információ társadalom és a jog átalakulása*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2002. 13–47.

²¹³ ZÓDI (2002) i. m. 37.

item searching). Ez utóbbi lesz a dolgozat kutatási módszerének egyik sarokköve, ezt nevezzük más szóval parametrikus szövegkeresésnek.²¹⁴

Visszatérve a tematikai szűkítéshez: nem maga a jogi adatbázis lesz az, mely megőrzi az emlékezetet, habár abban megtalálható minden időállapotban vagy éppen minden jogforrástípusban a keresett emlékezettörvény. Hanem a kutató, a jogalkotó, a jogalkalmazó konstituáló munkája kell ahhoz, hogy értékelhető eredményeket kapjon a listából. Azonban itt válik a gadameri hermeneutikai kör egy újabb szinttel gazdagabbá. A kereső egyén ugyanis értelmezés útján kommunikációba lép az adatbázissal, a számára irreleváns találatokat 'törli', rangsorol, vagy éppen felülírja az eredeti keresést. Erre azonban a jogi adatbázis önmagában nem képes, ehhez az emberi elme szükséges, s ezáltal készül ez az emlékezeti munka is. Tartalmat, értelmet ad a kereső emberi elme az eredményeknek, mely értelemadás azonban már kontextusfüggetlen.

4.2.2. „*A lista mánora*”²¹⁵

4.2.2.1. A találati lista jelentősége

A szabadszavas keresések eredménye minden esetben egyfajta találati lista lesz, legyen az adatbázis akár könyvtári katalógus, színházi előadások műsorfüzete, vagy éppen jogi adatbázisok. Ez a rendszerszerű gondolkodás egyik pillére. A lista léte, létjogosultsága, mibenvalósága mámoros érzésekkel töltheti el olvasóját, amint azt Umberto Eco is írta. Elemzésében megkülönböztet művészi céllal írt költői listákat – például Akhilleusz pajzsának leírását olvashatjuk hosszú oldalakon keresztül a homéroszi eposzban –, valamint úgynevezett 'gyakorlati' listákat. Az értekezés alapjául szolgáló emlékezettörvényi listák értelemszerűen az utóbbiba tartoznak.²¹⁶ Három közös jellemzője van Eco meglátása szerint e gyakorlati listáknak.

A) Referenciális funkcióval bírnak: a külvilág dolgaira vonatkoznak, azok között meghatározott paraméterek melletti 'előhívás' alapján történő felsorolásra szolgálnak. A fentebb bemutatott döntések alapján összerendezett jogi adatbázisok tartalmazzák jelen példában az alaphalmazt, melyre vonatkoztatjuk a listánkat.

B) Valóságban létező és ismert dolgok listái léteznek csak: vagyis a listák lezártak, nem bővíthetők önkényesen. E karakterisztikum aktualitása ott érhető tetten, hogy a jogi adatbázisok használata során a keresés feltételeit meghatározó kutató az, aki a keresési

²¹⁴ZÓDI (2002) i. m. 16.

²¹⁵A pont címét Umberto ECO: *A lista mánora*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2009. című könyve ihlette.

²¹⁶Eco az alábbi példákat hozza még erre: bevásárlólista, katalógus, archívum stb...

valóságot megszabja: csak jogszabályok között keres-e vagy minden joganyagban, csak hatályos dokumentumokban szeretne eredményt elérni, vagy már/még nem hatályosakban is; stb. ...

C) Nem változtathatóak a listák olyan tényezőkkel, melyek a keresésnek nem lettek eredményei. Ez a karakterisztikum ráirányítja a figyelmet a kutatói döntésre: akár kontrollfunkcióval, akár elsődleges keresésként is, de ha jogi adatbázisokban való kereséssel próbál autentikusan emlékeztetvényeket kutatni a jogkereső, akkor a találati listát hitelesnek kell tekintenem abból a szempontból, hogy az lefed minden eredményt, amely szükséges.

„A gyakorlati listák a maguk módján a formát képviselik, minthogy egységet biztosítanak olyan dolgok együttesének, amelyek bármilyen eltérők legyenek is egymástól, egyazon kontextuális nyomásnak engedelmessé válnak: az a tény, hogy egyazon helyen szerepelnek, vagy egyazon projekt tárgyai, valamiképpen rokonítja őket egymással.”²¹⁷

Eco állítása szerint amíg megadható a rendezőelv, addig a lista, bármilyen eltérő egyedekből is áll, nem tekinthető heterogénnek. Ennek az ismeretelméleti tematizálásnak azonban nem esztétikai értéke van,²¹⁸ hanem a világ kaotikusságában talál egyfajta rendezőelvet, amely antropológiai örömet ad az embernek; és így az emlékeztetvények kutatójának is. Honnan ered ez az öröm? Vagy másként feltéve a kérdést: mi a céljuk az Eco szerinti gyakorlati listáknak? Egy egészen alapvető, az emberi lét fundamentumát képező tulajdonság a kontroll. Nem szeretnénk, ha kicsúszna az ellenőrzésünk és ezáltal a megnevezésünk alól egy elem sem. „A lista a rajta szereplő, olykor rendkívül különböző tárgyak sokaságát is egyazon kontextus vagy szempont alá rendeli (...), s ezáltal rendet, azaz formát kölcsönöz egy másként rendezetlen halmaznak.”²¹⁹

Az ecoi gyakorlati listák kapcsán – Bátorfy Attila segítségével²²⁰ – egy magasabb absztrakciós szintről kiindulva meg kell vizsgálnom a listák kognitív eredetét is. Az emlékez(t)etvények adatbázisokban való keresésének eredményét összegző találati listák alapja a diszkontinuitás: vagyis a beszéd-től/írástól eltérően szaggatottak, ellenben bármely irányból 'olvashatóak', értelmezhetőek.²²¹ Az elemzések alapját adó törvényi listák vizuális ábrázolhatóságának

²¹⁷ ECO (2009) i. m. 116.

²¹⁸ Amint azt Tarján Tamás is állítja; TARJÁN Tamás: A mámor listája. In: TARJÁN Tamás: *Látómező. Kortárs prózaszemle*. Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó. 2019. 337–341.

²¹⁹TARJÁN (2019) i. m. 337.

²²⁰BÁTORFY Attila: Amiket Eco nem mutat meg. A listák ábrázolásának rövid története és egy lehetséges taxióma. *Belvedere Meridionale*, XXXIV. évf. 2022/2. 19–33.

²²¹ Lásd részletesebben: Jack GOODY: *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

lehetőségei közül nem a táblázatos, nem is a diagramatikus, hanem az idővonal-alapú vizuális ábrázolás hat majd nívumként.

„Az idővonalakat jó okkal veszem külön, mivel noha az idővonalaknál is világosan látható a táblázatos tagoltság, a vizuális jelek és azok tulajdonságai révén nem pusztán egy lineáris, horizontálisan vagy vertikálisan olvasandó kronológiát kapunk, hanem az időpontok és az ábrázolt események tulajdonságai, minőségei is láthatóvá válnak.”²²²

Amint azt a 4.3.3. alpont bemutatja, a(z önkényesnek tűnően) meghatározott korszakok emlék(ezet)törvényei egyazon értelmezési irányba tartanak: ez lesz a hagyományos történetírástól eltérő periodizáció alapja. Végül: a gyakorlati listák kognitív eredete kapcsán nem hagyható figyelmen kívül az a neuroantropológiai megállapítás, mely szerint ezek a listák egyben memóriasegédék is.²²³ Az emlék(ezet)törvények listájának a tudományos diskurzusban lesz gyakorlati eredménye, ezért a fentebb hivatkozott interdiszciplináris kutatásokat fogja tudni segíteni.

Z. Karvalics László 2022-ben megjelent tanulmányára hivatkozva²²⁴ mutatnám be azt a négy elemzési útvonalat, amelyet a magyar emlék(ezet)törvények mint találati listák biztosíthatnak:

1) Mikrotörténeti magyarázatok: az általam vizsgált gyakorlati listákkal kapcsolatban ennek elemzési lehetősége a disszertáció azon alfejezeteiben érhető tetten, amelyek az emlékezni vágyó emberrel foglalkoznak. Az emberkép, mely az általam vizsgált korszakokban természetesen változott, azon társadalmi, vallási, etikai, filozófiai, politikai alapokon nyugodott, mely forrást nyújtott az egyes korszakok emlék(ezet)törvényeinek megszületéséhez.

2) Rokon listaműfajokkal való kapcsolatok megkeresése: megvizsgálva azt a tudást, mely aktualizálódik az emlék(ezet)törvényi listák felhasználásakor, azt mondhatom, hogy akár az egyes időbeliség – milyen egyéb törvények születtek 2022-ben –, akár a tematikai összehasonlítás – mikor születtek Szent Istvánnal kapcsolatos emlék(ezet)törvények –, stb... olyan többlettel rendelkezik, mely a magyar emlékezetpolitikának a sajátossága.

3) Makrotörténeti elemzések eredményeként tágabb területekkel való kapcsolatos megtalálása: ennek kapcsán az emlékezet globalizálódásának kérdéseire fókuszálok, s keresem azt a kapcsolatot, mely kimutatható a magyar emlék(ezet)törvények kvalitatív vagy kvantitatív változásai kapcsán.²²⁵

²²²BÁTORFY (2022) i. m. 27.

²²³ Lásd részletesebben:

Merlin DONALD: *Origins of the Modern Mind. Three Stages in the Revolution of Culture and Cognition*. Cambridge MA, Harvard University Press, 1991

²²⁴ Z. KARVALICS (2002) i. m.,

²²⁵ Lásd a 7. fejezetet.

4) Bennük rejlő adatok megismerésének fontossága: ez a tényleges szövegelemzést jelenti. Amint látható, a négy megadott elemzésből három viszonyaiban ad nívumot a tudományos diskurzusnak, míg az utolsó az esszenciális tartalomra fókuszál.

4.2.2.2. Lista és/vagy forma

A listából formába való átlépésre egy másik utat is bemutat Eco, mégpedig a festészetből. Giuseppe Arcimboldo *A Tavasz*²²⁶ című festménye, mely akként ábrázol egy emberarcot, hogy annak részei tavaszi zöldségek és gyümölcsök: tehát egy formába rendezett lista (arcforma és tavaszi növények) találkoznak itt.

„A maga sajátos barokk módján azt sugallja, hogy mesterségesen is átléphetünk a listából a formába. Az így megalkotott forma deformált és formátlan, a különféle alkotórészek együvé kerülése az uralkodó – amely elemek tejesen helyénvalóak lennének egy megterített asztalon, ám oda nem illőnek hatnak az emberi arcon.”²²⁷

Eco listaelméletének hangsúlyozása és a formamagyarázatok jelen alfejezetben sem öncélúak. A kutatási módszertan egy jelentős része a listaképzés, mely – a korábbi pontnak megfelelően – részben jogi adatbázisokban való keresés eredményeként jön létre. Azonban ezek a listák a magyar emlékezetpolitika, a kollektív és kulturális identitás, a történelmi emlékezet sarokpontjai. Alapjuk minden esetben olyan történelmi személy, esemény, vagy éppen helyszín, amelynek helyet kívánnak szorítani az emlékezeti kánonban. A forma, mely egyfajta rendezőelv, éppen annyira rendezettség tehát, mint amennyire széttartottság is egyben. Ezért tekint a tanulmány metaforaként az emlékezettörvényekre, mert ez az ambivalencia jelenik meg abban, hogy egy újfajta, a narrációt, az időszekvenciát megtörő történelemszemlélettel közelíthetünk az emlékezettörvények jelentőségéhez.

4.2.3. Az adatbázis mint szimbolikus forma

4.2.3.1. A probléma létjogosultsága

A dolgozat alábbi része a digitális forradalom adatbázisokban bekövetkezett változásait vizsgálja annak a tükrében, hogy az emlékezettörvények keresésének alapja a jogi adatbázisok, vállalva ezek használatának kiterjesztett hermeneutikai köreit. Ember és számítógép talál itt egymásra annak céljaként, hogy a történelmi emlékezetet elemezni lehessen.

²²⁶ <https://www.realacademiabellasartessanfernando.com/noticias/academia/tardes-de-arte-en-la-academiaentrada-gratuita/>

²²⁷TARJÁN (2019) i. m. 131.

Ezt a digitális forradalmat sokan tartották a *Gutenberg-galaxis* végének. A dolgozat témája szempontjából azonban inkább annak lesz fontos szerepe, hogy a tradicionális értelemben vett történelemszemlélet eltűnőfélbe került, illetve ezzel párhuzamosan más típusú attitűd vált hangsúlyosabbá a 'kereső' ember számára. A digitális forradalom rengeteg olyan adatbázist szült, melyek használata során inkább a felhasználói attitűd vált hangsúlyosabbá: nem mást, hanem máshogy keres a XX. század végi, XXI. század eleji kutató. Ez a mediális fordulat a történelemszemléletet sem hagyja érintetlenül. Amint az előző alfejezet ráirányította a figyelmet a nóvumra, a jogi adatbázisokban való keresés során a hermeneutikai kör kiegészült egyfajta kommunikációs körrel: ennek oka a befogadóközpontúság. Intenzív értelmezési munkára való felhívás ez, hiszen az adatbázis használója nem csupán értelmezi az eredményeket, hanem olyan felhasználó is egyben, aki a kulturális 'adatbázis' elemeiből maga hozza létre a koncepcióit. Ha kell, akkor a történelemkoncepcióit. Maga a történelmi tudat válik egyfajta szemantikai mezővé, melynek elemzésénél nem lehet cél az egész adatbázis vizsgálata.

4.2.3.2. Az újmédia térhódítása

A fentiekből kiindulva az adatbázisokat vizsgálatuk során sokan egyfajta szimbolikus formaként értelmezték, az egyik legjelentősebb közülük Lev Manovich.²²⁸ Az úgynevezett újmédia egyik legkiemelkedőbb teoretikusa azt vizsgálta, hogy a posztmodern fordulatot követően megváltozott a világról alkotott tapasztalatunk, gondolkodási struktúránk miként modellezhető a számítógépes korszakban. Újfajta kulturális formaként tekint az újmédiára, amelyben az adatokhoz, jelen esetben a jogszabályokhoz való hozzáférés kapja a legnagyobb jelentőséget. Értelmezésében megváltozott elbeszélési módszerről vall, vagyis a narratíva háttérbe szorulását prognosztizálja az adatbázisokkal szemben. Ennek oka, hogy az újmédia korszakában az adatbázisok és az algoritmusok mint a számítógép-alapú világ két része kivetül a kulturális élet dinamikájára. Hogyan hat ez a megállapítás az emlékezettörvények kutatására? A joganyagokat tartalmazó jogi adatbázisok ebben a dichotómiában a passzív szerepet, az 'adat'-ét töltik be, míg az adatbázis működtetése, melynek alapja a különböző keresési algoritmusok, aktívak. Egy újfajta, a keresés-visszakeresés dinamikáján alapuló 'fogyasztás' alakul ki. Ahogy a disszertáció első részében megállapítottam, a jogszabályok és maga a jogrendszer egésze ugyan szövegalapú, de olvasása sohasem szekvenciális. Tehát csak azt olvassa a jogalkotó, a jogalkalmazó, a kutató, amelyre szüksége van.

²²⁸ Lásd Lev MANOVICH: Az adatbázis mint szimbolikus forma. *Apertúra*, 2009/őszi, <https://www.apertura.hu/2009/osz/manovich/>

4.2.3.3. Adatbázis vs. (?) narratíva

A disszertáció kutatási részhipotézise szerint az emlék(ezet)törvények 'találati listája' a magyar történelemnek olyan szeletei, melyek nem a narrativitás szabályai szerint rendeződnek.

„Az adatbázis mint kulturális forma adatok listájaként képviseli a világot, ugyanakkor elutasítja ezen lista rendezését. Ezzel szemben a narratívák ok és okozat szerint rendszerezi a látszólag rendezetlen dolgokat. Következésképpen az adatbázis és a narratíva egymás természetes ellenfelei. Az által, hogy az emberi kultúra ugyanazon területéért küldenek, mindkettő kizárólagos jogot formál arra, hogy értelmet adjon a világnak.”²²⁹

Ezt az állítását finomítja Manovich az újmédia szempontjából, amikor a számítógépesítést követő érára vonatkoztatja az adatbázis és a narratíva kapcsolatának kérdéseit. A korábban vázolt kutatómódszertani alapvetés alkalmazása szükségessé teszi itt is a már többször elemzett 'felhasználó' fogalmának értelmezését. Példának okáért: ha az emlékeztőtörvények kutatója Szent István emlékezetét keresi, akkor átvitt értelemben már felhasználója egy narratívának, mely szerint Szent István mint hazánk államalapító királya az, akinek emlékezetére kíváncsi.

„Ez a szabályozás új szemszögből világít rá az adatbázis és a narratíva közötti ellentétre, így definiálva újra a narratíva fogalmát. Egy narratíva 'felhasználója' bejárja az adatbázist, az adatbázis előállítója által kiépített adatok közötti linkeket követve. Az interaktív narratíva (amit a hiperszöveg analógiájaként 'hipernarratívának' is nevezhetünk) számos, az adatbázison keresztül haladó útvonal összegzéseként értelmezhető. Egy hagyományos lineáris narratíva egy a sok a lehetséges útvonal közül, azaz egy adott választás a hipernarratíván belül.”²³⁰

4.2.4. Újfajta megközelítés a történelemszemléletben: a narrációközpontúság vége

Jelen alpon a kutatási módszer alapjául szolgáló jogi adatbázisok használata során született 'találati lista' elemeit illeszti be abba fordulatba, mely szerint a történelemszemléletben is létrejön a posztmodern térnyerését követően egyfajta átalakulás. A narrációközpontúság vége paradigmátikus változást hozott mind a történetírásban, a filozófiában, az irodalom- és a nyelvelméletben a XX. század második felében; nem más tudást, hanem a tudásról való

²²⁹MANOVICH (2009) i. m.

²³⁰MANOVICH (2009) i. m.

másfajta gondolkodást testesített meg.²³¹ Nem volna sem etikus, sem szakmailag kifogásolhatatlan, ha kutatóként történész-elbeszélői szerepben tetszelegnék, de azt alapvetésnek tartom kijelenteni, hogy az idő diszkurzivitásának vizsgálata alternatív eredményekhez vezetett a jelen kutatásban. Éppen ezért a disszertációban sem az kap szerepet, hogy az emlékezettörvény alapját adó jelentős történelmi személy vagy esemény mikor élt/történt, milyen objektív tények tudhatóak róla, hogyan illeszthető be a történelmünkbe, hanem az, ahogyan és amikortól emlékezik rá a közösség. Ez az emlékezettörvény alapját adó történelmi eseményekkel kapcsolatos narrációt nem negligálja, hanem kiegészíti. Ezt vallom kutatói hitvallásomnak is.

4.2.4.1. A történelemszemlélet narratív volta

Először tisztázni kell a történelemszemlélet narratív voltát mint elvet, mellyel szembehelyezkedik a dolgozat. Theodor R. Sarbin szerint a narratívum egyfajta szervezőelv,²³² melynek mentén az emberi cselekvés értelmezhető. Ez az egyértelműen pszichológiai alapú megközelítés azt vizsgálja, hogy az emberi gondolkodás alapstruktúrája miként bontható fel a legkisebb, úgynevezett tömetaforára. A narratív történelemszemlélet ez alapján egy meghatározott időbeli íven vizsgálható (van eleje, közepe és vége), melyben a történetek események mintázataként jelennek meg. A cselekmény központi tétele az, hogy a felmerülő emberi nehézséget miként lehet legyőzni. Egy másik megközelítés szerint ahhoz, hogy a cselekmény kulturális narratívának minősüljön, meg kell felelnie három kritériumnak: a) kell, hogy legyen benne egy szereplő és egy narrátor, b) el kell különülnie a szöveg-történet-fabula hármasának, c) a történet pedig olyan események sorozata, melyeket vagy megélték a szereplők, vagy valamilyen okból kifolyólag egymáshoz kapcsolódnak.²³³ Az emlékezettörvények mint jogi és kulturális jelenségek vizsgálatakor a kulturális narratíva vizsgálata az alábbiakban jelenik meg: a már korábban, emléktörvényként meghatározott, a millennium emlékére született 1896-os törvénycikkek alapja a honfoglalás volt, mely könnyedén beilleszthető a magyar narratív struktúrába.

²³¹ Lásd erre vonatkozóan részletesen: GYÁNI Gábor: A posztmodern és a magyarországi történetírás. In: *Uő: Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2018. 414–435., valamint KISANTAL Tamás: *TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről*. In: *Uő: Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2017. 13–38.

²³² Theodor R. SARBIN: Az elbeszélés mint a lélektan tö-metaforája. In: LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2001. 59–76.

²³³ Mieke BAL: Látvány és narratíva egyensúlya. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 1*. Budapest, Kijarat, 1998. 155–181.

Az általam meghatározott részhipotézis beilleszkedik abba a fordulatba, mely a történetírásban ment végbe az 1980-as éveket követően. Ez az úgynevezett *újtörténelem* fogalmára alapozó történetírás.²³⁴ Mindezen tételek eszmei forrása a posztmodern térhódítása és a már korábban bemutatott mediális fordulat hegemoniája. Továbbgondolva és a hiányzó láncszemet meglelve irányul a figyelem a szövegre mint alapegységre:

„Az elbeszélés a történelemszemlélet kategóriáit szervező tőmetaforaként funkcionál, amely azt a percepciós és értelmezési keretet is meghatározza, amin belül adekvát kijelentéseket lehet tenni a múltról. Így a történelem legfőbb médiuma a szöveg – a fogalom alatt nem annyira a textust, inkább metaforikusan, történetstruktúrával rendelkező, olvasásra, értelmezésre készítő orgánomot értve.”²³⁵

E tekintetben nem hagyható figyelmen kívül az a már fentebb is alapvetésként meghatározott tény, hogy a jog szöveggközpontú: tehát mindazok az emlékezettörvények, melyek a kutatás alapját adják, nem csupán magukon viselik annak a tényét, hogy a nyelv megkonstruált és önreflexív, hanem a jogi nyelv mesterségességét is sajátjuknak tartják. Ezt abból kifolyólag is fontos ismét leszögezni, mert ha egyfajta textuális, de nem narratív történelemszemléleti metaforaként tekintünk az emlékezettörvényekre, akkor a jogi szövegek merevsége ötvöződik a kutatói igazságkeresés és a már fentebb bemutatott kiterjesztett hermeneutikai kérdéskör problémáival. Mindemellett szem előtt kell tartani, hogy a jogszabályok megalkotói nem történészek, az általuk vallott igazságkeresési szándék nem múlt-, hanem jövő-orientációjú.

A fordulat kapcsán egy másik lehetőségként határozható meg az ún. Annales-iskola történelemszemlélete, mely abból a szempontból totális, hogy az élet minden szegmensét²³⁶ részévé teszi a történelemkonceptiójának. Ez a fajta totalitás egyfajta kulturális relativizmust is jelent, s ennek eredményeként korábban periférián álló kutatási területeket és módszertanokat is hadrendbe állít. Amint az új történelem is egyfajta hosszú távú gondolkodást feltételez, úgy az Annales-iskola gondolkodói is megtörik azt a fajta rövid időintervallumok történelmi eseményeinek narratív elemzését, mely a hagyományos történelemszemlélet sajátja. Végül Frank R. Ankersmit eltérő hangsúlyú dichotómiájára²³⁷ fókuszál ’bevezetés’ gyanánt ez az alpont. Az utóbbi innovatív megközelítés arra helyezi a hangsúlyt, hogy a hagyományos

²³⁴ Lásd részletesebben: SZÉLPÁL Lívia: A történelem jövője: bevezetés egy nem hagyományos történetírás (unconventional history) elméletébe. *Aetas*, 2007/1. 135–146. A tanulmány áttekinti az újtörténelem és az újhistorizmus különbségeit, ráirányítja a figyelmet a szakirodalmak közötti fókuszpontokra és megjelenésekor még az elsők között volt abban a tekintetben, hogy magyarul volt olvasható az *unconventional history* összefoglalása.

²³⁵KISANTAL (2017) i. m. 16.

²³⁶ Lásd például nők, gyerekkor, idősök vizsgálatának releváns tétele a történelemkonceptióban.

²³⁷ Lásd részletesebben Frank R. ANKERSMIT: Hat tétel a narratívista történetfilozófiáról. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijarat, 2000. 111–120.

történetírás az ún. 'kettős transzparencia elvét' vallja, mely szerint a szövegek áttetszőségét egyrészt a történeti valósághoz való hozzáférés közvetlenségét jelenti, másrészt pedig a történetíró tényleges akarata, annak értelmezési körével egyetemben immanensen része. Ezzel szemben, állítja Ankersmit, az új történetírás a pszichoanalitikus irodalomelmélet elvein alapul, mely a fentebbivel ellentétben éppen hogy nem áttetsző, hanem magában foglalja az értelmezhetőség sokszínűségét.

4.2.4.2. Adatbázis és narratíva kettős tánca

A példák bemutatása előtt visszautalok a manovichi elemzésre az adatbázis és a narratíva kapcsolata tekintetében, amit ki is egészítetek egy szemiológiai aspektussal. Ez pedig a Saussure által központi motívumként vizsgált szintagma-paradigma kapcsolatának elemzése.²³⁸ Saussure 'csupán' a természetes nyelvek leírására használta e felosztást, de a későbbiekben Roland Barthes kitágította az értelmezési mezőt más jelrendszerekre is, legyenek azok akár a leghétköznapibbak is. Az előzőekben megállapítást nyert, hogy a jogi nyelv egy intralingvális jelrendszer, vagy nyelven belüli, de annak meghatározott szempontú szaknyelve. Eredeti nyelvészeti jelentésében tehát a szintagma a jelek kombinációja, egyfajta válogatás, aminek eredményként a nyelv használója kifejezésre juttat valamit. Ez a 'van' dimenziója. Ehhez képest a paradigmikus dimenzió maga a válogatás, a választás olyan területről, amelyekben már önmagukba is különféle viszonyok léteznek. Ez a láthatatlan dimenzió. Azonban Manovich azt állítja, hogy

„Az újmédia megfordítja ezt a viszonyt. Az adatbázis (paradigma) jelenik meg fizikailag, míg a narratíva (a szintagma) elvonttá válik. A paradigma kiváltságos, a szintagma elveszti jelentőségét. A paradigma valóságos, a szintagma virtuális. ... Fizikailag a narratíva csak linkek sorozata, maguk az elemek az adatbázisban vannak tárolva. Következésképpen, a narratíva virtuálisabb, mint maga az adatbázis.”²³⁹

4.2.4.3. Példának okáért...

A fentebb bemutatott 'szabadszavas' keresés kapcsán, ha államalapító királyunk lesz a kereső szó, akkor elég gazdag találati listát kapunk. A kézirat lezárásakor, 2024. január 1-jén 105 db hatályos jogszabályban szerepel Szent István neve, ebből csupán 32 törvény²⁴⁰, melynek csupán

²³⁸ Részletesebben lásd Roland BARTHES: A szemiológia elemei. In: BÓKAY Antal - VILCSEK Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 497–523.

²³⁹ MANOVICH (2009) i.m.

²⁴⁰ A distinkció megtételének oka az, hogy az emlékeztető törvények definiálási kérdése az is, hogy a 'törvény' szó helyett esetleg más terminus technicumot volna-e szerencsésebb alkalmazni, hogy ne csupán a törvényi szintre terjedjen ki a kutatás további része.

töredéke ténylegesen emlék(ezet)törvény. Íme néhány példa: „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.”²⁴¹ „Az országgyűlés Szent István király dicső emlékét a magyar nemzet örök hálójának és mélységes hódolatának bizonyságául törvénybe iktatja.”²⁴² „Szent István király zászlaja: A történelmi zászlósorban rekonstruált zászló egy, a X-XI. században általános típust mutat ...”²⁴³ Az egyik legelső emlékezettörvényünk: „Rendeljük, hogy a szent király ünnepét minden esztendőnként, ha csak valami nagy nehéz ügyek gondja vagy betegségünk meg nem tilt minket, Fehérvárat tartozzuk megülni.”²⁴⁴ Ebben a konkrét példában tehát – a disszertáció alaptétele szerint – nem annak van jogi és kulturális relevanciája az emlék(ezet)törvények kutatási eredményei kapcsán, hogy tudjuk és ismerjük a Szent Istvánnal összefüggő tényeket, adatokat, tudunk egyfajta narratív ívet elmondani az emlékezetéről, hanem annak, hogy láthatóvá váljék, mikor és hogyan emlékezünk rá; miként része még mindig a kollektív identitásunknak. Ez a történelemszemlélet azonban szakít a hagyományos narratívközpontúsággal.

4.2.5. Részösszefoglalás gyanánt – avagy az emlékezet és az adatbáziselmélet kapcsolatának sokszínűségéről

Az alfejezet célja az volt, hogy megmutassa, miként tekinthetők a magyar emlék(ezet)törvények a nem narratív történelemszemlélet metaforáinak. A felkínált új megközelítés szerint minden egyes emlékezettörvény felkutatásának folyamata azt keresi, hogy az miként illeszkedik bele az emlékezeti kánonba, a történelmi emlékezetbe. A kutatás témáját holisztikusan szemlélve kiderül, hogy a jog normativitásával, kikényszeríthetőségével az emlékezés előírása nem a felejtés ellenszere lesz. Nem a felejtés ellenében születnek emlékezettörvények, hanem megőrzési céllal. A jogalkotó azonban szükségképpen válogat: kiválasztja az arra méltó történelmi személyeket, eseményeket stb. A mindenkori jogalkotó válogatási munkája nyomon követhető a számítógépes memória segítségével (mely szintén egyfajta megőrzési képesség, de ennek ellentétpárhuzamba vonása a fentebbivel központi tézisemtől nagyon messze vinne). A jogi adatbázisoknak egyfajta információmegőrző képessége ez, de még nem emlékezet. Emlékezetté a kutató, a jogalkalmazó révén válik, mert – az ő szelektív munkájuk révén – a múlt későbbi 'felhasználása' teszi az adatbázist élővé.

²⁴¹ Alaptörvény Nemzeti hitvallás, az eredeti szövegváltozatban is szereplő fordulat.

²⁴² 1938. évi XXXIII. törvénycikk a Szent István király dicső emlékének megőrkítéséről 1. §

²⁴³ 15/2011. HM rendelet a katonai jelképekről és jelzésekről, 5.-6. sz. melléklet

²⁴⁴ 1222. évi I. törvénycikk Szent István király ünnepéről

Ahhoz tehát, hogy az emlékeztörvények az emlékezeti munka részévé váljanak, emberi, konstituáló munka szükséges.

A múlt illetően módon való reprezentációja nem csak az egyéni azonosságtudat alkotóeleme, hanem a kollektív önazonosság is. Az ennek megalkotására való jogosultságukat gyakorlók bizonyos privilégiumokat biztosítanak maguknak: saját értékrendszerüknek, saját értelmezési horizontjuknak. A jelenben. Amint Tzvetan Todorov is mondja: „Az emlékezet kultusza nem mindig szolgálja az igazságot; nem is feltétlenül kedvező az emlékezet számára.”²⁴⁵ Éppen ezért vallom azt, hogy az emlékeztörvények alapját adó esszenciák nem narrativitásukban nyernek kiemelkedő szerepet, hanem azokra a kérdésekre adnak autentikus választ, hogy miért és hogyan emlékeznek rájuk a későbbi évtizedekben, évszázadokban – hiszen az emlékezet nem önmagában lesz szent dolog; hanem azok az értékek minősítik, amelyek a konkrét emlékezeti aktusból, például emlék(ezet)törvényből következnek.

4.3. Átvezetés: diszkusszió a korszakolási dimenzió kutatómódszertani jelentőségéről

Ismertetésre és indoklásra szorul, hogy a magyar emlék(ezet)törvényeket a kutatásomban és a disszertációmban milyen szerkezeti egységeiben, milyen korszakokra bontva elemzem. Nem a korszakhatárok tényszerű meghatározhatóságát vizsgálom ebben az alponban, hiszen ezek objektivitásához nem férhet kétség. Köztudott, hogy a Shoá 1945-ben ért véget, vagy hogy a demokratikus átmenet hazánkban az 1989-1990-es esztendőkre datálható. Az alfejezet szerinti nóvum az a szignifikáns kapcsolat, ami az interpretáció tudományos diskurzusába tartozik: mik a következményei a disszertáció szerinti a korszakhatárok alkalmazásának, mik a következményei az emlékezetpolitikai elemzések szempontjából? Milyen következménnyel jár az, ha ezeket a korszakhatárokat központi motívummá emelem? Miért van kiemelkedő jelentősége emlékezetpolitikai szempontból, hogy három nagyobb korszakot különböztet meg a disszertáció, kilépve ezáltal a történetírás által alkalmazott keretek közül? A dolgozat egyik részhipotézise szerint ezeknek az éráknak emlék(ezet)törvényei közös vonásokat mutatnak, melyek megadják azt a dinamikát, hogy az adott korszakban miként tekint önmagára a magyar nemzet/állam, s hogy az emlékezet miként kap szerepet a nemzeti identitás kialakításában. Ahhoz, hogy ezt a részhipotézist bizonyítani tudjam, jelen alfejezet először a periodizáció elméleti kérdéseit járja körül, hiszen nem újkeletű a korszakolással összefüggő problémák elemzése. Ezt követően hazánk nemzeti lokalizációja kerül a vizsgálat középpontjába, mert

²⁴⁵Tzvetan TODOROV: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003. 48.

szoros kapcsolat mutatható ki az általam használt korszakok és e dimenzió között. Az alfejezet ezt követően részletesen bemutatja és megindokolja a kiválasztott korszakhatárokat.

4.3.1. A korszakok elméleti kérdései

„A természeti idő és annak rendje – bárhogy tapasztalja is az ember – a különféle történeti idők egyik feltétele, ám ez utóbbiak sohasem oldódnak fel benne. A történeti idők belső rendje eltér az idő természetileg adott ritmusától.”²⁴⁶ – olvashatóak Reinhart Koselleck sorai. A korszakokkal foglalkozó tudományos diskurzus, a periodizáció arra a kérdésre keresi a választ, hogy a valamilyen szempontból egységes történeti időszak mikor kezdődik, vagy éppen mikor ér véget.²⁴⁷ A periodizáció érintheti emberek kisebb közösségét, egész társadalmakat, magát az emberiséget; hogy éppen milyen és mekkora közösségre vonatkoztatjuk, az a történeti kutatómunka egyik alapkérdése. Az emberi élet immanens része, hogy kontrollálni akarja az időt is: meghatározni, viszonyítani szeretne, ezért a megélt kort bizonyos szakaszokra bontja, azok belső egységét alapul véve. Ezt azonban más elméletek szerint a fejlődés íve mentén lehet megtenni: hol vannak a fejlődési tendenciák határai? A kutatómunka fundamentuma a blumenbergi tézis, mely szerint „a korszakváltásoknak nincsenek tanúi”.²⁴⁸ A korszakok tehát utólag konstruálódnak, amikor a történelmi idő már más korszakban található, s a megtörtént eseményeket valamilyen értelmezési keretben próbálták magyarázni.

Gyáni Gábor veti fel a kérdést, hogy a korszakolásnak miért éppen a század az alapegysége?²⁴⁹ Lehetséges ugyanis egyfajta interpretációs keretet adni azáltal, hogy elnevezésekkel illetünk bizonyos korszakokat. Ahogy ő nevezi, a formális kronológiai szekvencia tartalmi kérdéseket vet fel – még úgy is, hogy megkönnyíti az időben való tájékozódást.

„... a század korszakfogalomként ritkán esik mechanikusan egybe a kronológiai időhatárokkal. Mindenekelőtt a múlt történéseinek szekvenciális rendjében az utókor (a történész) előtt feltáruló értelem, az események és folyamatok belső összefüggésének a tudatosítása szolgál a temporális rendszerezés alapjául.”²⁵⁰

²⁴⁶Reinhart KOSELLECK: Történelem, történetek és formális időstruktúrák. In: Reinhart KOSELLECK: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003. 151.

²⁴⁷Lásd részletesebben: TOMKA Béla: A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”. A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. *Aetas*, 25. évf. 2010/4. 97–106.

²⁴⁸Hans BLUMENBERG: A korszakfogalom korszakai. Ford. TÖRÖK Ervin. *Helikon*, 46. évf. 2000/3. 303–323. (313.)

²⁴⁹Lásd: GYÁNI Gábor: A 20. század mint emlékezeti „esemény”. *Forrás*, 41. évf., 2009/7-8. 3–15. <http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/689/gyani.pdf>

²⁵⁰GYÁNI (2009) i. m. 4.

Vannak azonban olyan korszakok, melyeket uralkodók (viktoriánus Anglia), meghatározott személyek (Kádár-kor), vagy éppen művészeti stílusok (reneszánsz) alapján határozzuk meg/után nevezünk el. Ilyen elnevezések használatakor nem a történeti kor, hanem az évszázadokon is átnyúló közös jellemzők lesznek relevánsak. Elmondható róluk, hogy már elnevezésükben tartalmazzák az utókor értelmezését, így az elváráshorizontunk már nem lesz – nem is lehet – semleges, amikor a 'névvel ellátott' időszakok történéseit vizsgáljuk. Éppen ezért egyetérték Tomka Bélával, aki szerint a korszakolás sok esetben önkényes bizonyos mértékig, mindenképpen mesterséges – hiszen utólag adott, megnevezett –, de a tudományos munka szempontjából nélkülözhetetlen, hiszen utat nyit(hat) a nemzetközi kutatások felé. Kutatói felelősségem kitarul a döntés során, amikor a korszakolási kérdést vizsgálom, akkor tudatában legyek, hogy a teljesen objektív, évtizedeken, évszázadokon alapuló számítást használom-e,²⁵¹ vagy sem; utóbbi esetben vállalva annak felelősségét, hogy az interpretációs mezőből kilépni törekszem, de legalábbis megalkotom és alátámasztom a saját periodizációm. Az önkényes korszakolás azonban szükséges, hogy az adott történeti időszakban végbemenő változásokra adekvát okokat találhassak, azok közös emlék(ezet)törvényi jellemzőit bemutathassam.²⁵² Figyelemmel kell lennem azonban arra is, hogy periodizációm befolyásolja a percepciómat is, illetve a jelenorientációnak megfelelően a 'ma' preferenciáinak rendelem alá, akár tudatosan, akár tudattalanul.²⁵³ E tekintetben kerülöm a sematikusnak tűnő megoldások használatát, inkább növelve a kutatás önreflexív mivoltát.

Egyetérték Frederic Jamesonnal²⁵⁴ abban a tekintetben, hogy ahhoz, hogy bizonyos évekről egy idő után korszakokként beszélhessünk, kettős karakterisztikummal kell rendelkeznie az adott időegységnek: az egyik az úgynevezett szinkrón jellemző. Ez azt jelenti, hogy minden korszaknak megvan a maga rendszere, ami valami jóval szignifikánsabbat hozott létre annál, mint hogy két évszám közé beszorítunk éveket, évtizedeket, évszázadokat. Ez a hálózat összefüggések rendszeréből épül ki, s adja meg az adott korszak gazdasági, társadalmi, ideológiai stb. látásmódjának alapjait. Emellett létezik a korszakoknak úgynevezett diakrón

²⁵¹ Önmagamnak ellentmondva az évszázadok periodizációja sem lehet teljesen objektív, amint arra a következő bekezdésekben rémutatok.

²⁵² A tudományos diskurzusban természetesen léteznek a korszakolást elutasító nézetek is, többek között annak fentebb jelzett önkényes volta miatt. Ezenkívül még az utólagosság, a történelem mint folyamat megtörése jelenik meg főként kritikaként. Lásd részletesebben: Lawrence BESSERMANN: *The Challenge of Periodization: Old Paradigms and New Perspectives*. In: Lawrence BESSERMANN: *The Challenge of Periodization*. New York and London, Garland Publishing, 1996. 3-28.

²⁵³ Lásd részletesebben: KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: A „korszak” teóriája. A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. In: Uő: *Az olvasás lehetőségei*. József Attila Kör-Kijárat Kiadó, Budapest, 1997. 18-19.

²⁵⁴ Frederic JAMESON: *On Interpretation: Literature as a Socially symbolic Act*. In: Frederic JAMESON (ed): *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. London, Cornell University Press, 2005. 17–102. 27-28.

rendje is, abból a feltevésből kiindulva, hogy a történelem linearitásában 'mérhető', elemezhető. A diakrón tulajdonság szerint a korszakok egymásból nőnek ki, hogy beteljesítsék sorsukat e linearitásban.

A disszertáció szerint a korszakokról való diskurzus valódi eredménye az, hogy egyfajta metadiakrón fenoménről beszélhetünk, ahogy azt Reinhart Koselleck is állítja.²⁵⁵ Azonban ennek a fogalomnak van egy szemantikai szintje is, melyet észre kell vennünk: események emlékezetét vezetem be az értelmezési tartományba. Ezen a szemantikus szinten – ha ezeket az eseményeket egy meghatározott történelmi korszakhoz kötjük – újból interpretálhatjuk az eseményeket, használva annak szimbolikus, alternatív jelentését, jelentőségét. Vagyis a jelen nézőpontjából tekintünk vissza a történelmi eseményekre, szimbolikus helyekre, amit azt jelenti, hogy a korszakok létrehozásának narratívája minden esetben jelenorientációjú. Sőt mi több, az események közötti szelekció és azok értelmezése is alá van vetve a mi kutatói/jogalkotói jelenünknek.²⁵⁶ William A. Green szavaival élve: a jelen olyannak tud tűnni, mint egy kényszerzubbony.²⁵⁷ *Vica versa*: bizonyos események a jelenből nézve fordulópontként vannak értelmezve, és ez meg tudja változtatni az értelmezési keretet is. Visszautalva a kutatói felelősség kérdésére – azon kutatóéra, aki saját periodizációt alkalmaz a 'megszokott'-tól eltérően –, ki kell alakítanom viszonyomat az előzetes értelmezési kerettel is. Jameson koncepciójából számomra elfogadható az állítás, miszerint a korszakolás jelenorientációjú, de a korszakok valami nagyobbak, valami komplexebbnek a részei. Egy másik kérdés azonban e diakrón szemlélet kapcsán az, hogy vajon ha a különböző korszakok, amelyek saját 'élettel' rendelkeznek, csupán oly' módon tudnak-e történelemmé válni, hogy egymás mögé helyezzük őket. Siegfried Kracauer²⁵⁸ is e kérdésre keresi a választ: de hogy ez az ok-okozati rend-e, vagy más jelenség, arra nem ad választ.

A 4.2. alfejezet részhipotézise szerint az emlék(ezet)törvények a nem narrativista történelemszemlélet metaforái. Ezt korábban az adatbázisok lényegiségével és a listaelemzések bemutatásával bizonyítottam. A periodizáció során felmerül a kérdés, hogy ha Ricoeur után a történelmi idő megtapasztalását narratív módon tudjuk elképzelni,²⁵⁹ akkor a korszakok

²⁵⁵KOSELLECK (2003) i. m. 150.

²⁵⁶KISANTAL Tamás: Korszakok léteznek? – Hogyan lehetségesek? In: KISANTAL Tamás (szerk.): „Az élet tanítómesterei”. Pécs, Kronosz Kiadó, 2017. 43.

²⁵⁷ William A. GREEN: Periodizing World History. *History & Theory*, vol 34., no. 2. (1995) 99–100.

²⁵⁸ Siegfried KRACAUER: *A detektívregény. Értelmezés. – Történelem. A végső dolgok előtt*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2009.

232.

²⁵⁹ Lásd részletesebben: Paul RICOEUR: A hármas mimézis. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 255.

határainak és fogalmainak interpretációját is a narráció felől kell-e megközelítenem?²⁶⁰ Ez a kérdés önmagában is ambivalensnek tűnhet abban az értelemben, hogy az emlék(ezet)törvények 'listája' lesz a korszakalkotásom alapja, amelyek azonban kerülnek, sőt megtagadják a narratív ívet. Az elbeszélhetőség nem maga a lista elemeire, hanem azok értelmezéseire vonatkozik.

A fentebbi korszakhatárokkal kapcsolatos nézetek esetében azt mondhatjuk, hogy a többféle elnevezés inkább problémát szül a tudományos diskurzusban, a hozzánk legközelebb álló XX. század kapcsán még ezeknél is jóval több névvel, így egyben értelmezéssel is találkozunk. Ahogy az köztudott, az 1945-ös szimbolikus évszám és az ezt követő időszak többek között az emlékezettel kapcsolatos tudományos (és egyben interdiszciplináris) diskurzusban is jelentős törést szenvedett. Ebből kifolyólag a II. világháború történéseit magába foglaló XX. század értelmezése is széles irodalommal rendelkezik, s a szakirodalom széttartó interpretációs próbálkozásainak végpontja minden esetben az, hogy a történelem folyamatába, a fejlődés ívébe miként illessze be a két világháborút. Röviden utalok itt a 'hosszú 19. század vs. rövid 20. század' megközelítésre;²⁶¹ de megjelenik a 20. század kapcsán ennek fordítottja is, amely a 20. századot tekinti hosszúnak, annak gazdasági szempontú fejlődéseit, a kapitalizmus kiterjedését alapul véve.²⁶² Vannak értelmezések, melyek Európa XX. századi történelmét az 1914-es esztendővel kezdik,²⁶³ vannak történészi munkák, melyek viszont a II. világháború végével.²⁶⁴ A territorialitást tűzi zászlajára a korszakhatárok megállapításakor Charles S. Maier is, akinek értelmezését Tomka Béla így foglalja össze: „...ő a modern fejlődés fontos trendjére, a territorialitás keletkezésére, dominanciájára, válságára összpontosít. ... a határokkal rendelkező (bordered) tér által nyújtott potenciált – főként politikai hatamat jelenti, amely a legutóbbi időkig a nemzeti identitás és a nemzetállam alapja volt.”²⁶⁵ Ez nagyjából az 1860-as esztendőben kezdődött, és végtáncát az 1960-as esztendőben kezdte járni. Összegezve láthatóvá válik, hogy a XX. század kapcsán, mely század történései a ma interpretációira markáns hatást gyakorolnak, többféle korszakhatár is megjelenik: az I. világháború, a II. világháború és a közép-kelet-európai államokban bekövetkezett demokratikus átmenetek

²⁶⁰ Lásd részletesebben: KISANTAL (2017) i. m. 45-52. A disszertáció témáját tekintve marginális, történelemszemléleti kérdéseket elemez Kisantal, azonban a dolgozat elkészültéhez jelentősen hozzájárult interdiszciplinaritásával.

²⁶¹ Lásd például: Eric HOBBSAWM: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914-1991*. Budapest, Pannonica, 1998.

²⁶² Lásd például: Giovanni ARRIGHI: *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London, Verso, 1994.

²⁶³ Lásd részletesebben: Harold JAMES: *Europe Reborn: A History, 1914-2000*. Harlow, Pearson Longman, 2003.

²⁶⁴ Mary FULBROOK (ed.): *Europe since 1945*. Oxford, Oxford University Press, 2011.

²⁶⁵ TOMKA (2010) 101.

évei.²⁶⁶ A korszakolás során mindenképpen konstruktív mozzanat a két világháború interpretációs kérdéseinek bemutatása. Ezek konvergens értelmezése jelen dolgozatnak is egyik kulcsmozzanata: ezek hatására alakul ki az az emberkép, melynek etikai parancsa a tanúságtétel – így az emlékezés is. E tekintetben az I. világháború nem 'vetélytársa' a II. világháborúnak, hanem inkább előrevetíti a század további poklát.²⁶⁷ Maga a háború természetesen – még ekkora méretekben is – jelen volt a világtörténelem során, azonban szisztematikusságával, méretével, az erőszak ilyen mértékű térnyerésével e két háború kapcsán találkozott először az emberiség. A barbarizmussal való ilyen találkozás nem talált válaszra az önmagát civilizáltnak tekintő világban – a meg nem értettség, a sok feldolgozhatatlan trauma pedig velünk maradt, és az egész 20. századra jellemző lett. Ezt a nézőpontot osztja Charles Maier is,²⁶⁸ aki szerint nem is kronológiai egység a XX. század, hanem egyszerűen egyfajta morális ítéletalkotási folyamat, egy olyan kor, amelynek a brutalitás volt a fő jellemzője. Amint arra a 3.2. alfejezetben rámutattam, ez a morális tartalom befolyásolja a kollektív emlékezetet is.

„Mindezek dacára a holokauszttal történő nyitott meg a zsilipeket először az előtt a drámai felismerés előtt, hogy egy ilyen határeseteményt, amilyen a náci genocídium, nem lehet csak úgy, minden további nélkül beiktatni a múlt szokványos szekvenciális rendjébe, és a múlt történész által megteremtett hiányát jelölve ki számára a jelen dolgai között.”²⁶⁹

2006-ra datálódik az Audoin-Rouzeau – Becker szerzőpáros által írt, az I. világháborút újból értelmező mű, mely arra fókuszál, hogy habár a számszerűsített halál már régóta része az I. világháború narratívájának, de a gyász, a veszteségek, ezeknek a kollektív tudatra és emlékezetre vonatkozó hatása nem.²⁷⁰ Ez változott azzal párhuzamosan, hogy a holokauszttal történő nyitott meg az I. világháború is korszakhatárrá lett a történetírásban (és az emlékezetkutatásban).

4.3.2. Magyarország nemzeti lokalizációja²⁷¹

²⁶⁶ Lásd részletesebben: TOMKA (2010) i. m. 100.

²⁶⁷ Lásd részletesebben ezt az értelmezést: Francois FURET: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa, Budapest, 2000.; Stéphane AUDOIN-ROUZEAU – Annette BECKER: *1914-1918, az újraírt háború*. L'Harmattan – Atelier, Budapest, 2006.; *Pannonhalmi Szemle* 2007/1. „Erőszak”-tematikájú száma, különös tekintettel: GYÁNI Gábor: A látható és a láthatatlan erőszak. *Pannonhalmi Szemle*, 2007/1. 39-48.

²⁶⁸ Charles S. MAIER: Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era. *American Historical Review*, vol 105., no. 3 (June), (2000), 807–831.

²⁶⁹ GYÁNI (2009) i. m. 10.

²⁷⁰ AUDOIN-ROUZEAU – Annette BECKER (2006) i. m. 137.

²⁷¹ Erről lásd részletesebben: ZOMBORY, Máté: „Visszatérés Európába. Állami emlékezetpolitika és magyar hovatarozás. In: Uő: *Az emlékezés térképei*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 85-120.

A fejezet mottójául választott Ady-idézet szimbolizálja a legjobban azt a sajátos narratívát, mellyel Magyarország közép-kelet-európai lokációja miatt rendelkezik: nemzeti lokalizációnk miatt a kelet-nyugat közötti összekötő szerepe releváns.²⁷² Ez nem csupán földrajzi, hanem történelmi és politikai szerepet is jelent. Meglátásom szerint ez a lokalizáció kiemelkedő szerepet képvisel mind az általam meghatározott korszakolásban, mind pedig a magyar emlék(ezet)törvények tulajdonságainak bemutatásában, a szövegszerű elemzésben. Amint azt korábban illusztráltam, az emlékeztetőkörvények nagyon szigorú határokkal kijelölt értelmezési tartományt kínálnak egy adott nemzet identitásának alakításában; íme a kapcsolat jelen alpont fontosságával: „A nemzeti identitáskonstrukció mindig a másiktól vagy másiktól való (térbeli) elhatárolódással megy végbe.”²⁷³ Három és fél évtizeddel a rendszerváltozást követően abban a kettős helyzetben találja magát a magyar emlékeztetőkörvény, hogy önreflexiójának köszönhetően új jelentést kapott a ’vágyott’ nyugat és a ’szabadulni kell’ érzésű kelet. Az eltelt harminchárom-harmincnégy esztendő során azonban az érzés nem az újszerűség, hanem az ambivalencia miatt volt nehezen kezelhető és értelmezhető. Azok az értelmezési lehetőségek, amelyekbe az állami önrendelkezéssel bíró, szabad, demokratikus, jogállami Magyarország került, kettő fő irányba mutattak. A szovjet rendszer összeomlását követően kialakult két sajátos narratíva egyike a ’vissza Európába’-értelmezés volt,²⁷⁴ míg egy másik a Szent István által mutatott út ismételt előtérbe kerülése lett.²⁷⁵ A demokratikus átmenet során és az azt követő korai években is számos vezető alkalmazta beszédeiben mindkét narratívát²⁷⁶

²⁷² A disszertációnak igazán marginális területe, így csak röviden foglalom össze a problémakört, mely a posztkoloniális diskurzusban betöltött kelet-európai szerepről szól. Lásd részletesebben: Edward SAID – Christoph BURGMER: Bevezetés a posztkoloniális diskurzusba. *Magyar Lettre Internationale*, 28. évf. 1998/tavaszi, 24-30. Az úgynevezett orientalizmuskritika hiába mutat rá a kelet-nyugat között fennálló egyenlőtlen viszonyokra, nem tud – és nem is lehetséges – egyértelmű párhuzamot vonni egy gyarmati rendszer dinamikájával. Mégis működhet valamiféle lenézés, becsmérlés, bizonyos esetekben sajnálat Európa nyugati és keleti része között. Az Európa-toposz ilyen szempontú árnyalása nem feltétlenül az emlék(ezet)törvényekben mint (kulturális) reprezentációkban jelenik meg, hanem azt a viszonyítási alapot mutatja meg, ahonnan az mi és az ők, a kelet és nyugat relatív volta eredeztethető. Mindez a kérdés akkor kerül válaszadásra abszolút képtelen szituációba, ha felidézük az Európai Unió 2000 óta révényes jelmondatát: „Egység a sokféleségben”.

(A tudományos vitára okot adó kötet 1978-ban meg jelent meg Edward SAID: *Orientalizmus*. Budapest, Európa, 2000. Ami a disszertáció filozófiai, tudományelméleti háttere szempontjából releváns lehet a kötet recenzióin túl, az a kiérezhető Foucault-i hatás, ami a hatalom és a tudás közti alapvető összefüggésekben mutatkozik meg.)

²⁷³ZOMBORY (2007) i. m. 86.

²⁷⁴ Ez az állítás pontosításra szorul abban a tekintetben, hogy már a rendszerváltozást megelőző ellenzéki diskurzusnak is egyik alaptétele lett; ezt az újraalkotott diskurzus Európát már egyértelmű metaforává tette. In: Susan GAL: Bartók Béla temetése: Európa-kép a magyar politikai retorikában. In: SZABÓ Márton – KISS Balázs – BODA Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 259–286.

²⁷⁵ A honfoglalás-államalapítás korának büszkesége mint elmúlt aranykor jelent meg, ebből kifolyólag a vágyott pozitív önérték elérésének egyik metaforája lett.

²⁷⁶ Lásd részletesebben: ZOMBORY (2007) i. m. 92-119., NÉMEDI Dénes: Nemzet, Európa, NATO: Az államfői beszédek elemzése 1991-1997. *Jel-Kép*, 2000/3. 63–85., ZOMBORY Máté: A bűnös nemzet és Európa. A bűn reprezentációja az ünnepi diskurzusban. *Jel-Kép*, 2004/3., 47-59.

– de az tagadhatatlan, hogy a 'vissza Európába'-értelmezés vált közkeletűvé. Ebben a narratívában a kelet-nyugat szimbolikusan a következő történelmi dichotómiáknak feleltethető meg a magyar történelemben: nyugati (római) vs. keleti (bizánci) kereszténység; Habsburg Birodalom vs. Ottomán Birodalom; Európa vs. Szovjetunió.²⁷⁷ Az alternatívák prekluzívák. A vágyott 'nyugat' – amely sok esetben magát 'Európát' jelenti – elérésének képe, célja a társadalomra is jelentős hatással van: először csak a rendszerváltás miatt tűnik elértnek a cél, később azonban már a demokratikus Magyarország tetteivel érte el, hogy európaivá válhasson. A XXI. század kiemelkedő jelentőségű lépése ezen a szimbolikus tengelyen 2004-ben történt meg, amikor hazánk csatlakozott az Európai Unióhoz. Elérve a vágyott 'nyugat'-hoz való tartozást, Magyarország is helyett kapott/csinált magának a nyugat-európai emlékezetkultúrában a saját XX. századi traumáival.²⁷⁸ A retorika egyértelműen hazánk térbeli helyzetének megváltozását látta ebben: vagyis hazánk 'vissza'-került Európába, elérkezett a jövőbeli aranykor, annak Szent István-i büszkeségérzetével.

Magyarországnak a demokratikus átmenetet követően nem kizárólag az európai emlékezetkultúrában betöltött szerepével kellett megküzdenie, hanem saját, úgynevezett mesternarratívájának is ki kellett jelölnie a helyét: ez pedig a Trianon-kultusz. Ez egy körültekintően/tudatosan választott történelmi trauma, mely identitásmeghatározó tényezővé vált az elmúlt egy évszázadban. Egyet jelent egy konstans politikai neurózissal, a fájdalom soha véget nem érő ömlengésével. Az 1526-os mohácsi csata óta hazánk áldozati narratívája azon alapul, hogy Magyarországnak meg kell védenie önmagát és államiságát. A kommunizmus éveiben a Trianon-narratíva ugyan búvópatakként nem kerülhetett felszínre, hiszen ez egyet jelentett volna az 'egyéni' történelmi múlttal/tudattal, de 1989 után elemi erővel robbant be a nemzeti identitás narratívájába. Ezzel a kettős áldozati narratívával (a trianoni döntés és a kommunizmus áldozata) kellett, hogy megtalálja helyét az európai áldozatkultúrában.²⁷⁹

4.3.3.Korszakok

A fentiek figyelembe vételével a disszertáció három egységre osztja a magyar történelem évszázadait abban a tekintetben, hogy mi köti össze az adott időszak emlék(ezet)törvényeit. „Már pusztán az, hogy a korszakhatárok választhatók és nem eleve adott entitások, jelzi, hogy

²⁷⁷E kettősségek alapja az a köztudott tény, hogy a magyar állam a történelem viharos évszázadai során többször is elvesztette függetlenségét. A XX. század, mely – amint erre vonatkozóan fentebb, a periodizáció kapcsán is példálóztam – sem volt ez másként. A kommunista diktatúra egyben azt is jelentette, hogy az Ady Endre-i kompokáig nem közlekedett, hanem a keleti oldalon 'ragadt'. E szimbólumrendszerben a nyugat a Vasfüggönytől nyugatra lévő államok szabadságát, a kelet a Vasfüggönytől keletre húzódó államok atyuskáját, a Szovjetuniót.

²⁷⁸A versengő áldozatnarratívákra vonatkozóan lásd a 8.1. alfejezetet.

²⁷⁹Lásd részletesebben a 8.1. és a 8.4. alfejezet összefüggéseit!

a történések jelentését konstituáló tartalmi jegy nem fix és nem teljesen magától értetődő, hanem a mindenkori értelmezés függvénye.”²⁸⁰ Az első a kezdetektől az 1945-1948-as esztendőig tart. Ezt követi a második időszak, mely mindössze négy és fél évtizedet ölel fel és a demokratikus fordulattal ér véget. Ezt követi a harmadik nagy egység, még úgy is, hogy a disszertáció állítása szerint kezd kimutathatóvá válni két (al)határ ebben a periódusban: az egyik a 2004-es esztendő, mely hazánk európai uniós csatlakozásának a versengő áldozatnarratívákban elfoglalt helyzete kapcsán eszközöl változást; míg a másik a 2010-es esztendő, melyet követően kimutatható a fordulat a magyar emlékezetpolitikában: ez az időszak már a *mnemonic constitutionalism* idősza (kezd lenni). Állításom szerint az időszakok határait az emlék(ezet)törvényekben fellelhető azonosság jelöli ki, amelynek alapja a magyar nemzeti emlékezéskép. Doktori kutatásaim során először összegyűjtöttem és szövegszerűen elemeztem a jogszabályokat, és csak ezt követően tudtam megvonni a fentebb jelzett határokat. Ez a módszer segített abban, hogy az értekezés 2.5. alfejezetében bemutatott emlék(ezet)törvényi definíciós kísérletek kapcsán ki tudjak mutatni egyfajta változást, fejlődést. Az alfejezet további részeiben a fentebbi periodizációs elméleteket a magyar, kifejezetten az általam vizsgált emlékezetpolitikai korszakolás kérdéseivel hozom összhangba.

4.3.3.1. A kezdetektől 1945-ig

Kutatásaim során a kezdetektől a második világháború végéig tartó időszakot tekintem tehát egy egységnek. Amint azt majd az 5. fejezetben bemutatom, ekkor harmincnégy emlék(ezet)törvény található a jogi korpuszban, majdnem kizárólagosan emléktörvényként azonosíthatóan. Ami ezeket összeköti, az az emlékezetbe vésés folyamata, a büszkeség mint elérni vágyott cél érzelmi emelkedettség segítségével. Az emlékállítás célja minden esetben pozitív érzéseket kelt a jogszabályok olvasóiban. A korszakolási elméletekben, amint olvasható volt, az 1945-ös szimbolikus esztendő releváns korszakhatárnak számít. S habár vonzó volt a kínálkozó út, hogy a kapitalizmus korának időhatárához igazodóan az XIX. század derekán is vonjak egy kronológiai határt, nem indokolta mégsem akkora számú és súlyú emléktörvény. Növumként hathat azonban, hogy nem kezelem külön egységként az I. világháborút, illetve Trianont mint korszakhatárt. Az I. világháborút nagyon sok történeti munka kezeli választóvonalként,²⁸¹ még a magyar történelemben is, ami igazolható, alátámasztható a

²⁸⁰GYÁNI (2009) i. m. 4.

²⁸¹ Lásd például: GYÁNI Gábor: Az első világháború emlékezete. In: TOMKA Béla (szerk.): *Az első világháború következményei*. Budapest, Osiris Kiadó– Országgyűlés Hivatala, 311–333., TOMKA Béla: Az első világháború mint történeti korszakhatár. In: TOMKA Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015. 7–25.

tudományos diskurzusból. Még ha meg is állapítható, hogy a XX. századi periodizációs kérdések hasonlóak hazánkban, mint Nyugat-Európában, akkor is fókuszálni kell arra a különbségre, ami az I. világháború mint határ jelent. Amíg Nyugat-Európában ez a világpolitikai és világgazdasági dominancia megbicsaklásának, valamint annak a kezdete, hogy az 'öreg kontinens' elkezd lemaradni Amerika mögött gazdasági szempontból, addig hazánkban nem ez, hanem a terület- és lakosságvesztés, az identitás 'megnyirbálása', az áldozati státusz megjelenése áll a középpontban. E tekintetben a hazai történetírás inkább az 1867-1945 közötti vagy az 1848-1945 közötti időszakot tekinti saját jogán különálló periódusnak. De az I. világháborút kevésbé tekinti korszakhatárnak. Az általam vizsgált törvények kapcsán azonban kizárólag az 1922. évi 29. törvénycikk az, mely ennek emlékezetével foglalkozik, de a fentebb leírt emlékéllítási célból nem tűnik ki, attól nem különbözik. Kutatásom során felmerült a kérdés, a két világháború közti, két és fél évtizedes időszak esetében a háborúra való emlékezést felülírta-e a (bel)politikai csatározások időszaka, valamint a gazdasági világválsággal való megküzdési stratégia. Ebből kifolyólag tudtam megállapítani, hogy az I. világháború vége nem jelent korszakhatárt emlékezetpolitikai szempontból. A hallgatás majdnem ötvenéves időszakát követően, a rendszerváltást követő érában azonban az első világháború, pontosabban szólva Trianon mint mesternarratíva jelenhetett volna meg – szolt a kutatói feltevésem.²⁸² Ez azonban nem jelent meg emlék(ezet)törvényi szinten.

4.3.3.2. 1945-1989 közötti időszak mint emlék(ezet)törvényi szempontból releváns periódus

Az 1945-ös év igazán ambivalens szimbólumként értelmezhető: ez a II. világháború és a holokauszt vége, de ez Európa kettéosztásának dátuma is. Az 1945-ös esztendőt követően két európai út jött létre arra vonatkozóan, hogy miként emlékeznek egyes nemzetek a II. világháború történelmi traumáira, illetve miként teszik ezt identitásuk részévé, hiszen a Vasfüggönytől keletre egy sokkal töredékesebb, sokkal tökéletlenebb emlékezési mechanizmus alakult ki, mint a Vasfüggönytől nyugatra. Jóllehet, ez az időszak emlék(ezet)törvények szempontjából számszakilag nem kirívó, mégis információértéke van annak, hogy a) a kommunizmus alatt hány törvény maradt hatályban azok közül, melyeket 1945-ös esztendőt megelőzően emléktörvényként tartottam számon; b) a kommunizmus időszaka alatt milyen személyek, események 'érték el' azt a szimbolikus szintet, hogy emlékezetüket a kommunista törvényalkotás méltónak tartsa arra, hogy saját emlékezeti

²⁸² A 8. fejezet a demokratikus átmenet időszakát követő áldozatnarratívák elméletei és lehetséges megküzdési stratégiáit mutatja meg. Ennek egyik adekvát pontja a Trianon-kérdés szerepének jogi emlékezetben való elhelyezése, amint az a 8.4. alfejezetben olvasható.

korpuszába beemelve. Előre vetítve a 8.1. alpontban elemzett versengő áldozatnarratívák problematikáját, melynek szintén elsöprő hatása van a rendszerváltozást követő időszak emlékezetpolitikájára, a négy és fél évtizednyi hallgatási kötelezettségből vezethető le az az emlékezési deficit, mellyel a közép-kelet-európai államok, így hazánk is rendelkezett a kommunizmus hatására. Amíg ugyanis a Vasfüggönytől nyugatra már ki tudtak alakítani valamilyen kapcsolatot a holokauszt emlékezetével, addig a posztkommunista országokban ez csak az 1990-es esztendőket követően vált lehetővé; akkor, amikor saját magukat mint a kommunizmus áldozatait is meg kellett konstruálniuk.

Kutatói kötelezettségem annak kiemelése, hogy a magyar történelem és jogtörténet ismerete alapján az 1945-1948 közötti esztendőket nem tudom egyértelműen ide sorolni. Emlékezeti szempontból igen, de a jogszabályok szövegszerű elemzése alapján nem egyértelmű a határ. Így ezt szem előtt tartva, önkényesen húztam meg az idővonalat.

4.3.3.3. A rendszerváltozástól napjainkig

A demokratikus átmenetek lehetővé tették a közép-kelet-európai államok számára is, hogy történelmi emlékezetük kiterjedjen mindkét átélt XX. századi diktatúrára. Csakhogy a közép-kelet-európai államokban a kommunista diktatúra még oly' közeli volt, hogy az áldozatok és az elkövetők együttélése és az ebből fakadó pszichológiai nehézségek is megjelentek, még nehezebbé téve a rendszerváltás jogi-gazdasági-politikai csatáit. Ráadásul a Vasfüggönytől nyugatra lévő országok csupán egy diktatúra áldozat- és elkövető-narratíváival szembesültek, míg a keletiek kettővel. Ezért, amint az majd a 8.1.2.1. alpontban olvasható, a posztmodern Európa alapítómítoszai közül a kétezres évek elejéig csupán a holokauszt emelhető ki. Daniel Levy és Natan Sznajder tanulmányában nem csupán azt állítja, hogy a holokauszt a nyugat-európai emlékezet részévé a kétezres évek utolsó negyedében vált, hanem azt is, hogy a 2000-es stockholmi deklarációval végre a transznacionális, s így egyben az európai emlékezetnek is az alapja lett.²⁸³

„... a holokauszt a huszadik század utolsó negyedében íródott bele a nyugat-európai nemzetek (és egyre inkább Kelet-Európa) történelmi tudatába, egy olyan időszakban, amelyet a nemzeti múlt önkritikus narratívája jellemez. Amíg a hagyományos és példaszzerű narratívák felvonultatják a történelmi eseményeket, hogy támogassák az

²⁸³<https://www.holocaustremembrance.com/about-us/stockholm-declaration>. A stockholmi nyilatkozatot 2000-ben a Nemzetközi Holokauszt Emlékezet (IHRA) tagjai fogadták el. A kollektív emlékezet fundamentumává téve a holokausztot annak példátlan jellegénél fogva. A holokauszt oktatására és az emlékezési kötelezettségre vonatkozóan is tettek vállalásokat a tagországok.

alapító mítoszokat, a kritikai narratíva olyan eseményeket hangsúlyoz, amelyek a múlt igazságtalanságaira összpontosítanak az ember saját nemzetén belül.”²⁸⁴

Fél évszázaddal a holokauszt megtörténtét követően már nem kizárólag a történések brutalitása áll középpontban (különösen abban a tekintetben is fontos e megállapítás, hogy időközben a túlélők jelentős része is elhunyt), hanem az, hogy a túlélők, az áldozatok és az ún. szürke zónában²⁸⁵ élők azt a feladatot kapják, hogy miként tudják ’menedzselni’ és felébreszteni ezt az újfajta emlékezetet, amelynek a szembenézés lenne az alapja. Emlék(ezet)törvényi szempontból ez a szembenézés remekül nyomon követhető mindkét diktatorikus rendszerrel szemben; mindemellett a szembenézéssel párhuzamosan alakul a ’vissza Európába’-narratíva kialakítása is a nemzeti emlékezeti kánon kiépítésével.

4.3.3.3.1. 2004 mint korszakhatár?

Amint azt a nemzeti lokalizációról szóló alponban bemutattam, az európai uniós csatlakozás kapcsán már nem csupán a politikai történések résztvevőjeként, hanem tevőlegesen is hozzájárulhatott az ország ahhoz, hogy a ’nyugat’-hoz tartozhasson. Zombory Máté szerint²⁸⁶ az 1989 és 2004 közötti periódus egy hosszabb átmeneti időszaknak tekinthető – a szovjet csapatok 1991-es kivonulásával vagy az 1999-ben megtörtént NATO-csatlakozással határolt ’rövid átmeneti időszakhoz’ képest. A 2004-es esztendővel mintha a ’jövő’ iránti folyamatos vágy konstans jelenné vált volna. Azonban emlékezetpolitikai szempontból a vágyott cél elérése újabb problémákkal szembesítette a(z új) identitás (re)konstruálás folyamatában lévő társadalmat. A rendszerváltozást követő időszakban az Európai Unió 2004-es bővítése egy olyan mérföldkő, amelyet követően nem csupán az új tagállamoknak, hanem a fogadó nemzeteknek is szembesülniük kell azzal, hogy más emlékezetkultúrával, más történelmi tapasztalatokkal, duplikált áldozatnarratívával rendelkező államok szeretnének helyezet kapni az összeurópai emlékezetben. Meglátásom szerint ezért ez a versengő áldozatnarratívák időszaka.²⁸⁷ Ebből kifolyólag a posztmodern Európa alapítómítoszai között helyet követelt magának a kétezres évek elejétől a sztálinizmus és a kommunizmus emlékezete is.

4.3.3.3.2. 2010 mint korszakhatár

²⁸⁴Daniel LEVY – Natan SZNAIDER: Határtalan emlékezés. A holokauszt és a kozmopolita emlékezet kialakulása. In: SZÁSZ Anna Lujza – ZOMBORY Máté (szerk.): *Transznacionálispolitika és a holokauszt emlékezzettörténete*. Budapest: MTA TK SZI, 2014. 166.

²⁸⁵Lásd részletesebben a Primo Levi által bevezetett kategóriára: Primo LEVI: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986.

²⁸⁶ZOMBORY (2011) i. m. 93.

²⁸⁷Lásd a 8.1. alfejezetet.

A 2010-es esztendőre is mint alhatárra tekintek, melynek jellemzőit még nem lehet teljeskörűen összeszedni. Ami egészen bizonyos, hogy emlékezetpolitikai szempontból ebben az időszakban kezdődik az úgynevezett *mnemonic constitutionalism* időszaka.²⁸⁸ Magyar fordítással ugyanúgy adós a magyar tudományos diskurzus, amint a *memory law*-ével. A FIDESZ-KDNP 2010 tavaszán bekövetkezett elsőprő győzelmével az emlék(ezet)törvények megalkotásának új alkotmányos alapját az Alaptörvény adta meg. Amint azt a szövegszerű elemzésnél bemutatom, az Alaptörvény és annak módosításai olyan új narratívát jelölnek ki alkotmányos szinten, mely meghatározza hazánk identitását, különutas politikát folytatva a versengő áldozatnarratívák terén is.

4.4. Összegzés

A kutatómódszertani kérdések bemutatása nem csupán a kutatói etika egyik alapkövetelménye, hanem a választott metódus által a kutatási tárgy kereteinek meghatározására is szolgált. Mindemellett előrevetíttem azokat a marginálisnak tűnő részhipotéziseket is, melyeket kutatói munkám során felállítottam. Ezek bizonyítására a szövegszerű elemzésekben fog sor kerülni.

²⁸⁸ Uladzislau BELAVUSAU: *Final Thoughts on Mnemonic Constitutionalism*. <https://verfassungsblog.de/final-thoughts-on-mnemonicconstitutionalism/>
Uladzislau BELAVUSAU: Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia. *Interdisciplinary Journal of Populism*. vol. 1, no. 1 (2020) 16– 29. https://www.lawpop.eu/wp-content/uploads/2021/01/3.-Mnemonic-Constitutionalism_Ulad-Belavusau.pdf

5. A MAGYAR MÚLT BÜSZKESÉGGEL TELI ÉVSZÁZADAINAK EMLÉKEZETE

*„Ha a napnak vége... vége...:
Vesszen ég, föld vak sötétbe!
Mért lássunk a múltba, melyet
Elvesztett már életünk,
S tőled, oh lassan fogyó hold,
Nem lehet felejtenünk!”²⁸⁹*

A felvázolt kronológiai ív első egysége a II. világháború lezárásáig megalkotott emlék(ezet)törvények vizsgálata. Céлом kettős: egyrészt szeretnék egyfajta struktúrát adni a törvényeknek, bemutatva azt, hogy az államiság jelképét fokozta a jogalkotó azáltal, hogy elhelyezte a nemzeti emlékezeti kánonban a szimbólummá emelt személyeket, eseményeket, ünnepeket. Másrészt a törvények nyelvi formuláira fókuszálok, hogy igazolni tudjam a részhipotézist, amely szerint az 1945-ös esztendő megelőzően az alkotmányos érzelmek terrénumából egyértelműen a büszkeség dominál.²⁹⁰

A kutatómódszertan megfelel a 4.1. alfejezetben bemutatottnak azzal a sajátos fókusszal, hogy jelen időszak jogszabályai tekintetében a Corpus Iuris Hungarici és az online adatbázisok együttesen adták a munka alapját. A kategorizáció azért is kiemelkedő, mert a következő két időszakra vonatkozóan is hasonló csoportosítással fogok élni: tehát elsődleges támpont a kategória, a másodlagos pedig a kategórián belüli kronológia.

5.1. Az emléktörvények kategorizációja

5.1.1. Jelképes személyek, érdemtörvények

A hazai emlékezet- és emléktörvények kutatásában alapvető jelentőségű a Szent Istvánra való emlékezés. Államalapítónkra való tiszteletteljes emlékezéssel találkozunk a rendszerváltozást követő időszak emléktörvényeiben is, amikor a történelmi emlékezetünknek helyet kell találnia a szent istván-i úton, értelmeznie kell a történéseket annak céljából, hogy beillesse-e, illetve

²⁸⁹ TOMPA Mihály: *Emlékezet*. <https://mek.oszk.hu/01100/01101/html/01.htm#9>

²⁹⁰ A kijelentés fontossága még szembeszökőbb, ha szembenézünk a ténnyel, hogy a rendszerváltozást követő időszak emlék(ezet)törvényeiben egyfajta struktúráváltás vizsgálható meg, s inkább a szégyennel összefüggő történelmi emlékezeti joganyagok dominálnak.

ha igen, akkor miként az emlékezeti kánonba.²⁹¹ Emlékének jogszabályba – dekrétumba, törvénybe – iktatása legelőször *Szent Lászlónál jelenik meg: Dekrétomainak Első Könyvének 38. Fejezete* a szent ünnepek megülésétől többek között szent István király napjának megülését rendeli. Habár nem tartalmazza, hogy az augusztus 20-a volna, de feltételezhetjük. Megjegyzem továbbá, ha emléktörvényként definiáljuk az ünnepek előírásával összefüggő szabályozásokat, akkor ki kell emelnünk ebből a Fejezetből azt is, hogy a nemzeti emlékezet részévé próbálja tenni Szent Gellért püspök és Szent Imre herceg napját is. Ezt követően 1222-ben találjuk a következő emléktörvényt, mely Szent István király ünnepét úgy rendeli megünnepelni (*1222. évi I. törvénycikk Szent István király ünnepéről*), hogy Fehérváron tartsák az országgyűlést, ezáltal emlékezve államalapító szent királyunkra. II. András azonban nem csupán ebben a törvényben, hanem az *1230. évi törvénycikk Előbeszédében* is hivatkozik első uralkodóinkra. Tényleges emléktörvényként azonban csupán az *1231. évi I. törvénycikket* értelmezem, mely szintén a *székesfehérvári törvénytörvényokről* rendelkezik, hasonló tartalommal, mint az *1222. évi I. törvénycikk*. További hasonlóság fedezhető fel a IV. Béla által kiadott *1267. évi VIII. törvénycikk a székesfehérvári törvénytörvényokről* szövegében: mindhárom esetben azzal indokolom a törvények emléktörvény voltát, hogy „szent király ünnepén” kifejezéssel államalapítóinkra emlékeznek.

Hosszú évszázadok elteltével a XIX. században találkozhatunk ismét törvényi szinten az emlékezet identitást meghatározó hatásával: legelőször József nádor emléke jelent meg: *1848. évi I. törvény, dicsőült József nádor emléke törvénybe iktattatik* fókuszálva arra a közel öt évtizedes munkáságára,²⁹² mellyel hazánk ügyeit igazgatta „ernyedetlen buzgalom”-mal.²⁹³ Ebből kifolyólag jár a hála a nádornak. A 2. § magasztos, metaforikus magasságokban emelkedettsége is kifejezi a tiszteletet, mellyel iránta viseltettek: „A történetkönyv azon gyászlapjára, mellyre mulandó éltének utolsó órája jegyezve van, az ország Rendei ezennel reá írják nevének a nemzet kebelében el nem mulható emlékezetét.”

Deák Ferenc volt az egyik első magyar államférfi, akinek érdemei olyan mértékben elismerésre méltóak voltak, hogy halála után emlékét törvénybe iktatták: ez az *1876. évi III. törvénycikk*

²⁹¹ A rendszerváltást követő érában más célból ugyan, kifejezetten identitáskeresési funkcióval, de ismét egyre több emléktörvénnyel lehet találkozni. „A rendszerváltás utáni Közép-Európában (ismét) divatosá váltak a kiemelkedő személyiségek történelmi jelentőségét megőrkítő emléktörvények vagy érdemtörvények.” HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: *Jog – emlékezet – kultusz. A történelmi személyiségek helye a jogban*. In: NÓTÁRI Tamás (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum Kiadó, 2010. 123.

²⁹² 1796-tól 1847-ig volt hazánk nádora.

²⁹³ Nem csupán államférfiú, hanem a magyar ügyekkel kapcsolatos hozzáállása is olyan volt, melynek eredményeként a törvényalkotó emléket kívánt állítani I. Ferenc öccsének. Neveztek a legmagyarabb Habsburgnak is. Több jakobinus büntetését az ő közbenjárására enyhítették, jelentős szerepe volt Pest városképének kialakulásában, az 1838-as árvíz idején ő volt a mentés irányítója, szerepe volt Pest kulturális életének meghatározásában.

Deák Ferencz emlékének törvénybe iktatásáról. A törvényalkotó azt is meghatározza, hogy a fővárosban az elhunyt emlékének méltó „intézkedések” történjenek és hogy az „emlék tetteleg felállítva” legyen. Ebből kifolyólag ez egy olyan emlék- és emlékműtörvény is egyben, mely normatív tartalommal is bír. Az elemzés kétirányú. Az egyik az emlékműre vonatkozik: „ne az országos költségvetésben megszavazandó összegből, de országos adakozás útján állíttassék fel.”²⁹⁴ A kormány feladata ennek megszervezése, nem pedig a szükséges összeg biztosítása. A másik az indokolás szóhasználata: „bizonyynal önmagát s az általa képviselt nemzetet tiszteli meg az elhunyt iránt kifejezett kegyelet által”. Deák Ferenc munkásságának megítélése nem volt teljesen vitától mentes, azonban a hivatkozott érték kiemelése, valamint az a tény, hogy a nekiszánt emlékművet is a köz adakozásából szeretnék felépíttetni, arra a magatartásra utal, hogy az aktivitás, a tett egy olyan követendő példa, melyet Deák Ferenc révén mi magunk is megtanulhatunk (legalábbis 1876-ban így gondolhatták eleink).

Az 1890. február 18-án elhunyt gróf Andrássy Gyula emlékét halála után szinte azonnal törvénybe iktatta a törvényalkotó: ez az *1890. évi III. törvénycikk a gróf Andrássy Gyulának állítandó emlékről*, mely azt is meghatározta, hogy Budapesten emlékmű is állíttassék.²⁹⁵ Ez a jogszabály remek példája annak a kategorizációs nehézségnek, amellyel az emléktörvények kapcsán találkozhatunk: vagyis lehetséges érdem- és emlékműtörvény egyben is egy jogszabály.

A Genfben, 1898. szeptember 10-én történő gyilkosságot követően nem sokkal, 1898. október 14-én meg is született a magyarok Erzsébet királynéjának emléktörvénye, az *1898. évi XXX. törvénycikk a dicsőült Erzsébet királyné emlékének törvénybe iktatásáról*. Emlékmű felállításáról rendelkezik ugyan, de semmilyen konkrét meghatározást nem tartalmaz a törvény, csupán annyi, hogy a „megdicsőülthöz méltó emlék” legyen. Ez a szimbolikus asszony, habár nem volt magyar származású, de az alábbi jelzőket érdemelte meg: „hőn szeretett” és a „haza jótevő Nemtője”.

Az *1917. évi I. törvénycikk Dicsőült Első Ferencz József király emlékének törvénybe iktatásáról* az elhunyt uralkodó emlékét iktatja törvénybe, a nemzet örök hálóját kifejezve. A kategóriák átjárhatóságának példája ez az emlék- és egyben emlékműtörvény is, mivel a fővárosban felállítandó emlékműről rendelkezik, melynek munkálataival egy országos bizottságot bíz meg.

²⁹⁴ A szobor a mai Roosevelttéren áll.

²⁹⁵ Az emlékmű a Parlament déli oldalán található szobor, Zala György alkotása. Az emlékmű élete viszontagságokkal teli, 2015-ben állították fel újra jelenlegi helyén. <https://www.parlament.hu/-/110-cv-utan-ujraavattjak-andrassy-gyula-szobrat> Letöltve: 2022. június 8.

Az évfordulók tekintetében a Magyar Tudományos Akadémia megalapítására történő felajánlás centenáriumára született az *1925. évi XLV. törvénycikk*, mely Széchenyi István emlékét iktatja törvénybe. A jogszabály semmilyen normatív tartalmat nem tartalmaz: sem emlékérmére, sem megalkotandó emlékművekre nem utal. A preambulumban egyértelműen megfogalmazza, hogy a pozsonyi országgyűlés történt felajánlás mint százesztendő évforduló az emléktörvény megalkotásának ürügye.

Ezt követi az *1927. évi XXXII. törvénycikk* (a továbbiakban: Kossuth-emléktörvény), mely Kossuth Lajos örök érdemeit és emlékét iktattaja törvénybe.²⁹⁶ A törvény nem előírja az emlékmű-állítási kötelezettséget, hanem éppen annak meglétére hivatkozik: az emléktörvény megszületésekor ugyanis már állt a Parlament előtt a Kossuth-szobor. A forradalomra és szabadságharcra való emlékezés kapcsán az alkotmányos szabadság, a függetlenség, a magyar nemzet újjászületése és egysége jelenik meg a Kossuth-emléktörvény szövegében. Kossuth mint szimbólum ezt adja a magyar népnek. A jogalkotó Kossuth Lajost „lángelkű, törhetetlen hitű apostol”-ként jellemzett, mely tulajdonságai miatt kívánja a nemzet lelkébe beleírni. A 7.2.5.2. alpontban olvasható a részletes elemzése annak, hogy ez a szoboregyüttes mind a mai napig a nemzet szíve, a Kötv. 1. melléklete szerint kiemelt nemzeti emlékhelynek számít, egyedülként az országban.

A két világháború között élő személyről, Horthy Miklós kormányzóról született emléktörvény: *1930. évi XI. törvénycikk vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr Magyarország kormányzójává választása tizedik évfordulójának megörökítéséről*, valamint az *1940. évi II. törvénycikk a vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr húszesztendei országglásának megörökítéséről*. A még élő kormányzó „elévülhetetlen érdemei” miatt döntött úgy a törvényalkotó, hogy azokat törvénybe iktatja. Mindazonáltal az 1930-ban született törvény nem emlékműveket, hanem átnevezéseket határozott meg kötelező jelleggel,²⁹⁷ valamint kétpengős emlékérmék verését rendelte el. Ehhez képest a tíz esztendővel később született törvény csak az emlékét rendelte el törvénybe iktatni. Ráadásul látványos a párhuzam, amit a Horthy-emléktörvények és Szent István államalapítói tevékenysége során fogalmaz meg a törvényalkotó: a szilárd jövő, a nemzeti eszme, a

²⁹⁶ A jelenlegi Kossuth téren 1927-ben állították fel a Horvay János által alkotott szoborcsoportot, melynek középpontjában Kossuth Lajos áll, körülötte pedig az első magyar felelős kormány tagjai. A szoborállítás gondolata már Kossuth Lajos halálakor megszületett, de felavatására 1927. november 6-án került sor, az emléktörvény december 28-ai kihirdetésű. Lásd továbbá: <https://www.kozterkep.hu/9681/kossuth-emlekmu>; BASICS Beatrix: Horvay János Kossuth-emlékművéről. In: KRISTON VÍZI József – MILLISITS Máté (szerk.): *Ismerős művek elfeledett alkotója: Horvay János*. Dombóvár, Dombóvári Városszépítő és Városvédő Közhasznú Egyesület, 2011. 185–188.; HAJÓS György: A budapesti Kossuth-tér és épületei. *Magyar építőipar*, 44. évf. 1994/4-5. sz. 151–156.; KOVALOPVSZKY Márta: Kossuthtól-Kossuthig?: történeti jegyzetek a budapesti emlékművekről. *Kritika*, 15. évf. 1977/3. 5–6.; KRISTON VÍZI József: Elfeledett Kossuth-szoborcsoport és alkotója. *Budapesti helytörténeti emlékkönyv*, 2010/7. 30–39.

²⁹⁷ Például a Boráros tér és a Lágymányos közötti Duna-hidat is ekkor nevezték át.

kereszténység védőbástyájaként való megfogalmazás is jelentős fordulat az 1930-ban és az 1940-ben hatályba lépett törvények kapcsán. Megjegyzem, Horthy Miklóson kívül nem volt más olyan személy, aki Szent Istvánhoz mérte volna magát.

Liszt Ferenc születésének 125., halálának 50. évfordulóján született az *1936. évi XXI. törvénycikk Liszt Ferenc emlékéét megörökítő kétpengős ezüstérmék veréséről*.²⁹⁸ Két irányú a vizsgálat: a szimbolikus személy jellemzése kapcsán jegyzem meg a „nemzet nagy fiának” tartva említi a zeneszerzőt; ennek eredményeképp saját magának és nemzetének el nem múló dicsőséget szerezve érdemelte ki a törvénybe iktatást. Az indokolás sorai között kiolvasható a köztudott tény, mely szerint Liszt Ferenc munkásságának, életének jelentős részét nem hazánkban töltötte, azonban a jogalkotó szerint ez nem von le állampolgári hűségéből, illetve abból a munkásságából, mellyel a „magyar Géniuszt” szolgálta, jelentsem ez bármit is. A másik szempontból megjelenik nővumként az emlékérmék veretése,²⁹⁹ mely azóta már bevett szokássá lett az emlékezetpolitikában. Bár itt forgalomban lévőnek minősült a Liszt Ferenc-emlékérmé, ez ma már kevésbé jellemző.³⁰⁰

Az 1938-as esztendőben több, Szent Istvánnal összefüggő emléktörvény is született. Ezek egyike az *1938. évi IX. törvénycikk Szent István emlékére ötpengős ezüstérmék veréséről*, mely kizárólag az emlékérméről rendelkezik. Első királyunk halának 900. évfordulója alkalmából született meg az *1938. évi XXIV. törvénycikk az országgyűlésnek Szent István király emlékére Székesfehérvárott tartandó üléséről*: az Országgyűlés mindkét háza részére Székesfehérváron rendelt emlékülést tartani. A pontos időpont 1938. augusztus 18. volt. A törvénycikk 2. §-a szerint: „A székesfehérvári ünnepélyes együttes ülés egyetlen tárgya ama törvény megalkotása, amelyben a nemzet a keresztény magyar államot megalapító Szent István király emlékéét megörökíti.” A hivatkozott törvény az *1938. évi XXXIII. törvénycikk Szent István király dicső emlékének megörökítéséről*. A törvény preambuluma hosszát tekintve sokszorososa a tényleges törvénytövegeknek. A bevezető sorok magyarázatai Szent István nélkülözhetetlen érdemeinek felsorolását tartalmazza, míg a normatív tartalom augusztus 20-ának ünnepnappá nyilvánítását foglalja magában, illetve ténylegesen az emlék „örök hálával és mélységes hódolattal” törvénybe iktatását tartalmazza.

5.1.1.1. Emlékérmé törvények

²⁹⁸ Hatályon kívül helyezésére az egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXXII. törvénnyel került sor, amint az a 7.2.4. alpontban olvasható lesz,

²⁹⁹ <https://veritasintezet.hu/hu/mindennapi-tortenelem/emlekpenz-kibocsatasok-a-horthy-kor-torvenyei-tukreben>

³⁰⁰ 1936-ban a kétpengős érték a táblázat alapján 2902,- forintos értéknek felelt volna meg 2023-ban. <https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>

A szimbolikus személyekre vonatkozó emléktörvények között olyanok is léteznek, melyek önmagukban nem emléktörvények, hanem a normatív tartalmú emlékérmé veretés által lesznek az emlékeztetés eszközei. Abból kifolyólag különítem el ezt az alcsoportot, mert a normaszövegben nincs megfogalmazva semmilyen emlékezettel összefüggő állítás, nincsen érzelmi többlet; azonban a tény, hogy emlékérmé veretésére kerül sor törvényi szinten, közvetetten is sokatmondó. Ezek az alábbiak.

II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának szimbolikus voltát erősíti meg az *1935. évi XI. törvénycikk II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékét megörökítő kétpengős ezüstérmék veretéséről*, mely a fejedelem halálának 200. évfordulójára emlék ezüstérmé veretését rendeli el: százezer darab kétpengős érmét kellett az emlékezet megerősítése céljából kiadni. Ez emlékérmétörvény a fentebb elemzett 1906. évi XX. törvénnyel van kapcsolatban.

Ahogy fentebb is olvasható, az *1938. évi IX. törvénycikk* is az emlékérmétörvényeket gazdagítja: ötpengős érmékből kell verni Szent István király dicső emlékének megörökítésére.

5.1.2. Ünnepnapok kijelölése

Az általam vizsgált emléktörvények között egyetlen olyan törvényt találtam, mely csupán utalt arra, hogy miért nyilvánít valamely dátumot emléknappá: ez az *1919. évi XXI. néptörvény a magyar népszabadság ünnepnapjairól*, mely szerint a március 15-ei és az október 31-ei napok ünnepnapok. Érdeemes fókuszálni a szóhasználatra: mindkét esetben a népszabadság kivívásához pozitív, erővel teli szavakat használ a jogalkotó, győzelem és diadal szavakkal operál, de magyarázatot nem fűz egyikhez sem.

Mára már elfeledett az *1924. évi XIV. törvénycikk* – lásd lentebb -, mely az 1914-1918. évi világháború hősi halottainak állít emléknapot május utolsó vasárnapján. Ezt megerősíti majd a *magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló 2001. évi LXIII. törvény*, amint azt a 7.1.1. alpontban bemutatom.

Március 15-e nemzeti ünneppé nyilvánítását mondja ki az *1927. évi XXXI. törvénycikk március tizenötödikének nemzeti ünnepnappá nyilvánításáról*. Preambulumában erőt szeretne meríteni a jogalkotó a jövőre nézve; normatív tartalmát tekintve hatályon kívül helyezi az 1898. évi V. törvénycikket, mely szerint az áprilisi törvények miatt április 11-e volt nemzeti ünnep. Tehát nem emléknapot, hanem nemzeti ünnepeket deklarálnak e törvény.

Amint azt fentebb bemutatam, a *Szent István emlékének dicső megörökítéséről szóló 1938. évi XXXIII. törvénycikk* augusztus 20-ai napot nevezte ki ünnepnappá, Szent István király ünnepévé.

5.1.3. Emlékműtörvények

Az elkülönített kategória oka az, hogy nem valamely szimbolikus esemény/személy emlékére születik egy adott törvény, hanem kizárólag emlékmű felállítására.

Budapest és az ország több településén *a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítéséről alkotandó művekről 1896. évi VIII. törvénycikk* alapján emeltek épületeket a honfoglalás ezeréves évfordulójára; az ezeket meghatározó jogszabály kifejezetten emlékmű- és emléktörvénynek minősül.

Ezt követte az *1907. évi XXVIII. törvénycikk a dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére alkotandó művekről*. Az épített környezet ilyen módon való befolyásolása az emlékezeti kánonba való másodlagos beillesztésnek minősül, ezáltal azonban a jog világát nem ismerő polgárok még közvetlenebbül szembesültek az emlékeztetendő személyről. A törvény értelmében munkáskórházat, munkásotthont, templomot rendelt építtetni a jogalkotó, illetve megnagyobbította a zágrábi kereskedelmi múzeumot is.

1917-ben, amint azt fentebb bemutattam, az elhunyt Ferenc József király emlékének megőrzésére írt elő emlékműalkotási kötelezettséget a törvényalkotó: a szervezéssel egy országos bizottságot, a végrehajtással pedig a miniszterelnököt bízva meg.

5.1.4. Jelképes történelmi események

Az első jelképes történelmi esemény a honfoglalás volt. Az *1896. évi VII. törvénycikk a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról* preambulumból és négy §-ból áll, nem rendelkezik normatív tartalommal. A 3. § alapján a „magyar állam ezeréves fennállásának emlékét” írja be a kollektív emlékezetbe. Érdeemes fókuszálni arra is, hogy milyen köteléket fűz az akkor már évtizedek óta regnáló Ferenc Józsefhez. A kihirdetés szimbolikus dátuma június 8-a: a megkoronázás évfordulója. Ráadásul olyan történelemértelmezői ívet ad a normaszöveg, amely Árpád fejedelem és „vitéz hadai” munkásságával kezdődik és I. Ferenc József jelenlegi regnálásával végződik, „kinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van.” A honfoglalás emlékére született *1896. évi VIII. törvénycikk a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítéséről alkotandó művekről* 1. §-a az ennek emlékére megalkotandó műveket is felsorolja. Mivel ez emlék- és egyben emlékműtörvény is, az emlékezetbe való bevésődés jelen szövegben közvetett.

1898-ben volt az 50. évfordulója az 1848 áprilisi törvények megalkotásának, melyről való megemlékezés méltán kapott külön emléktörvényt: ez az *1898. évi V. törvénycikk az 1848. évi törvények megalkotása emlékének ünnepléséről*. Mindemellett nem csupán ezt az eseményt emelte szimbolikusán nemzetalkotó szintre, hanem az április 11-ei napot nemzeti ünnepnek

rendeli. A törvény szerkezete egészen sajátos: semmilyen §-t nem tartalmaz, mintha egységet alkotna a preambulum és a normatív tartalom.

Még javában tartott az első világháború, amikor megszületett az *1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről szóló törvény*. Ennek értelmében települési szinten kellett gondoskodni arról, hogy megörökítsék mindazok nevét – jellemzően emlékművön -, akik életüket áldozták a haza védelmében.³⁰¹ A jelentős történelmi eseményekkel összefüggő emléktörvények kapcsán a hála, a kegyelet, az örök emlékezetbe vésés szavak jelennek meg főként. Az 1917. évi törvénycikkben az áldozatiság egy olyan értelmezése érhető tetten, mely szerint a hősi halált haltak a nemzet elismerésére váltak érdemesekké.³⁰² Ez az áldozat-mivolt tehát mindenképpen aktivitáson alapul: a tett, amit vagy a harctéren, vagy a harctér mögött, vittek véghez a hősök, az válik a kollektív emlékezethez méltóra. Előreutalva a 8.4. alfejezetben elemzett Trianon-narratívára fókuszálók jelen emléktörvényben arra a kommunikációs struktúrára, mely szerint még nem tapasztalt, nem ismert olyan áldozati szerep a magyar emlékezetben, mely a dicső, hősi csaták miatti áldozatiságot emelte volna ki. Az indokolás egyértelműen különbséget tesz azok között, akik életüket áldozták hazánkért, illetve azok között, akik a hátszágban maradtak.

„Mégis hasonlíthatatlanul nagyobb azoknak az áldozata és érdeme, akik a harctéren, minden pillanatban szembenézve a halállal, immár a harmadik éve lankadatlan kitartással küzdenek királyukért és hazájukért, és rendíthetetlen bátorsággal állják az ádáz tusát, amelyhez foghatót nem ismer a világtörténelem.”

A megállapítás azért is rendhagyó, mert a világháborúban a magyar katonák – amint az köztudott – a Monarchia színeiben harcoltak, tehát nem saját hazájuk függetlenségéért.

Az *1922. évi XXIX. törvénycikk a soproni népszavazás emlékének törvénybeiktatásáról* adományozta Sopron városának a *civitas fidelissima* elnevezést. A város lakóinak a

³⁰¹ Szinte nincsen ma Magyarországon olyan település, ahol ne lehetne találkozni az I. és/vagy a II. világháború alatt elesettek neveit tartalmazó emlékművel. Az Országgyűlési Napló 2018. június 4-ei, 5. számában olvasható egy nagyon érdekes felvetés annak kapcsán, hogy milyen disszonáns helyzete az a magyar történelemnek, hogy a trianoni békediktátum emléknapja előtt (melyet tehát emléknapként 2010 óta tartunk számon, de természetesen már ezt megelőzően is a kollektív emlékezet része volt megemlékezések terén is) ünnepli a magyar társadalom a magyar hősök emléknapját. Dr. Keresztes László Lóránt felszólalása szerint: „A magyar hősök emléknapjának gondolata a nagy háború idejéből származik, 1915-ben báró Ebele Ferenc vezérkari őrnagy a frontról levélben javasolta, hogy az országgyűlés hozzon egy törvényt, amellyel az állam minden községében egy szép köemléket állít, amelyre az elesett hőseit név szerint bevési, és ez 1916 végén a koronázása előtt álló IV. Károly király és gróf Tisza István betérjesztése alapján elfogadásra került.”

https://www.parlament.hu/naplo41/005/n005_0224.htm; <https://honvedelem.hu/hatter/multidezo/a-magyar-hosokre-emlekezunk.html>

³⁰² Az emlék(ezet)törvények világában ennek azért is van jelentősége, mert a rendszerváltozást követően az áldozat szerep megváltozik, s egyre inkább eltolódik a jelenlegi jogszabályban nyomomon követhető *sacrifice/hero* irányából a *victim* irányába. Erre vonatkozóan lásd részletesebben a 8.1.1.2. és a 8.2.3.2. alpontokat!

hovatartozási népszavazáson való szavazatai kapcsán a Magyarországhoz való csatlakozási szándékát igyekezik 'honorálni' a törvényalkotó. Amint az köztudott, 1921. december 14-én tartottak háromnapos népszavazást Sopronban és az azt körülvevő hét másik településen arra vonatkozólag, hogy Ausztriához vagy Magyarországhoz szeretnének-e csatlakozni.³⁰³ A jogszabály a népszavazás egyéves évfordulóján lett kihirdetve, és egyetlen normatív tartalma szerint Sopron város címere kiegészül az adományozott címmel. A textuális vizsgálat alapján kimutatható, hogy a hűség, a ragaszkodás és a hála szavak dominálnak a törvénytövegekben, mely a legklasszikusabb emléktörvényeink egyike. Jelentést konstituáló a preambulum azon része is, mely a jövő felé tekint, pozitív érzelmeket várva, reménységet sugallva a népszavazók tette segítségével. Ez a jövőbe vetett optimizmus, reménykedés általánosságban is jellemző az emléktörvényekre. A törvény kapcsán említésre méltó az is, hogy a XX. századi magyar történelem egyik legnagyobb traumájára, a trianoni békediktátumra való emlékezés közvetett volta ebben a jogszabályban kap először említést.³⁰⁴

Számos esztendőnek kellett eltelnie, amíg az I. világháború hősi halottainak megemlékezését törvénybe iktatták: ez az az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről szóló 1924. évi XIV. törvénycikk,³⁰⁵ mely azonban nem magát az emlékezést, hanem az emlék megünneplést iktatta törvénybe. Ennek megfelelően előírta, hogy május utolsó vasárnapja legyen ez a „Hősök emlékűnepe”, ahogy az fentebb, az 5.1.3. alpontban is olvasható. A jogalkotó által használt szavak kifejezik az áldozatokkal szembeni érzéseket: mélységes szeretet, magasztaló elismerés, magyar nemzetnek szerzett dicsőség és hírnév. Felhívom a figyelmet a korábban elemzett 1917. évi VIII. törvénycikkben megállapítottakra az áldozatlét elméleti kérdései kapcsán. Ez a, még 1924-ben is szakrálisnak nevezhető áldozatiság okulásul, példaállításként íratott törvénybe.

A Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázadik évfordulójáról szóló 1935. évi V. törvény egy atipikus emléktörvény. Pázmány Péter emlékét oktatásszervezési tevékenysége kapcsán elért érdemei miatt törvény rögzíti. A hálaérzés, annak a tudata, hogy a nem éppen ideális politikai helyzetből függetlenül Pázmány Péter lerakta a magyar tudományos élet intézményi szintű alapjait, mind-mind olyan jellemző, mely

³⁰³ Lásd részletesebben: UJVÁRY Gábor: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak!” Nyugat-Magyarország 1918-1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út. Sopron, MNL, Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, 2021.; „Magyarok maradtunk”, 1921-1996: konferencia a soproni népszavazásról. (szerk.: TURBULY Éva) Sopron, 1996. december 12., Sopron, Soproni Szemle Alapítvány, 1997.; TARJÁN M. Tamás: *Megkezdődik a Sopron környéki népszavazás.* <https://rubicon.hu/kalendarium/1921-december-14-megkezdodik-a-sopron-kornyeki-nepszavazas>

³⁰⁴ Lásd részletesebben a 8.4. alfejezetet a magyar emlék(ez)törvényekben megtalálható Trianon-narratíváról.

³⁰⁵ Különleges attribútumként hathat, a törvény címében még nem az I. világháború, hanem az 1914/1918. évi világháború fordulat áll.

követendővé válik. Normatív tartalommal is bíró emléktörvény ez: részben az emlékérmék veretése kapcsán, részben pedig terület- és intézmény átadások kapcsán.

5.1.5. Egyéb – a magyar kultúra megalapítása és annak identitásformáló ereje

A magyar emléktörvények különlegessége az, hogy az önálló magyar kultúra „megszületésének, megalapozásának” megemlékezésére vonatkozó emléktörvény is született; ráadásul sajátossága az is, hogy a Szent István-i emléktörvényeket követően ezek időrendben a következők, amint az az 1. mellékletben látható.

Az 1807. évi XXIV. törvénycikk a magyar országos Széchényi-könyvtárról gróf Széchényi Ferencnek állít emléket, aki könyvtárát (köztük érmekkel, földabroszokkal – *sic!* –, képekkel és kéziratokkal) a nemzetnek adományozta.³⁰⁶ A törvénynek normatív tartalma nincsen, kizárólagos célja az, hogy ennek a jótettnek az emlékezete fennmaradjon.

A magyar nemzeti múzeum megalapításával összefüggő emléktörvény *az 1827. évi XXXV. törvénycikk*, mely arról rendelkezik, hogy *a magyar nemzeti múzeum javára tett ajánlatok beczikkelyeztetnek*. 1. §-a szerint: „Hogy pedig a dolognak és azok tanusított nemeslelkűségének emlékezete fönmaradjon, a kik ez intézetet kész pénzben tett ajánlatokkal, vagy különféle gyűjteményekkel megajándékozták, vagy végül az előbb följánlott összegeket váltóczédula értékre emelték.”³⁰⁷

Végül ilyen emléktörvény *az 1840. évi XLII. törvénycikk*, mely *a magyar tudós társaságra folytatva tett adakozásról* szól, s törvénybe emelni rendeli azokat a személyeket és összegeket „örök emlékezetbe történő megismerésül”, akik adományukkal a magyar tudós társaság létrehozását segítették.³⁰⁸

Közel egy évszázaddal később született *a gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtáráról szóló 1925. évi I. törvénycikk*. Annyiban eltér a kategória eddigi példáitól, hogy normatív tartalommal bíró jogszabály ez; a fókusz azonban az emlékezetre vezetem: mivel gróf Apponyi Sándor a teljes gyűjteményét a Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozta, ezért a magyar kultúrát olyan mértékben támogatta, hogy ennek emlékezeti kánonba vésése a jogalkotó szerint szükséges volt.

5.1.6. Hiányzó nevek

³⁰⁶ A gyűjtemény további sorsáról lásd: <https://mnm.hu/hu/muzeumtortenet>

³⁰⁷ A megalapított *nemzeti Múzeumról* szóló *1836. évi XXXVII. törvénycikk* azonban emléktörvényi szempontból nem játszik semmilyen szerepet.

³⁰⁸ A magyar kultúrát megalakulására kiemelkedő hatással bíró törvény volt *az 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére föllálitandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról* is, azonban emléktörvényi aspektusból relevanciával nem bír.

A kutatói munka eredményeként kijelenthető, hogy vannak a magyar történelemnek olyan szimbolikus alakjai, eseményei, amelyek törvényi szinten nem kerültek be a „hivatalos emlékezetpolitikába”. Amint arra a kutatási módszertani fejezetnél rámutattam, nem csupán a törvénytár átolvasása volt a módszerem, hanem az úgynevezett „szabadszavas keresés” is. Tapasztalataim szerint nem szerepel törvényi szinten sem például Petőfi Sándor,³⁰⁹ Szent Imre herceg, a mohácsi vereség vagy éppen Batthyány Lajos emlékezete sem. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ne szereplnének az emlékezeti kánonban, hanem deklaráltan nem található az ő emlékezetükkel kapcsolatban emléktörvény.³¹⁰

5.2. Emlékezettörvények

A kutatásom szerint az 1945 előtti magyar jogi emlékezetnek része kettő olyan jogszabály, mely inkább az emlékezettörvényi kategóriának feleltethető meg, mintsem az emléktörvényinek. Ennek oka részben az, hogy nem rendelkeznek emléktörvényi jellemzőkkel.

Értelmezési szabadsággal élve a történelmi események között szerepeltetem az *1849. évi II. törvénycikket*, mely a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata. Ez a törvény nem egyértelműen emléktörvény értelmezésében, azonban tartalmaz olyan részeket, melyek a nemzeti emlékezetet meghatározzák. Nem kíván ugyan emléket állítani a magyar történelem létfontosságú eseményeinek, nem iktatja törvénybe fontosnak ítélet személyek emlékét, de összegzi mindazokat a történelmi folyamatokat, melyek három évszázad alatt a forradalom és szabadságharc kitöréséhez vezettek, és melyek mérvadóak a nemzeti identitás kialakulásában. Főként akkor, amikor nem volt saját nemzeti identitása hazánknak.³¹¹

Az *1906. évi XX. törvénycikk II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak hamvainak hazahozataláról* szóló jogszabály interpretációmban inkább emlékezettörvény, mert (újra)értelmezi a magyar történelem egy részét, s kijelöli a új helyét a történelmi emlékezetben. A preambulum az újraértelmezés fontosságára vezeti a fókusz: „végkép letűnt korszak történelmi emlékeit” idézi a törvényszöveg szerint a Rákóczi-szabadságharc. Ráadásul a regnáló Ferenc József részéről a törvény egyfajta gesztus lehetett a kor Magyarországa felé. A Rákóczi-kultusz mindig is domináns volt hazánkban, mindazonáltal felerősödése számottevő

³⁰⁹ Petőfi Sándor emlékének törvénybe iktatására született ugyan törvényjavaslat Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásiügyi miniszter javaslatára, de törvénybe iktatására végül nem került sor. A javaslat indokolása szerint azért lett volna erre szükség, mert Petőfi a magyar néplelek legművészebb, legnemesebb, legjellemzőbb megnyilatkozója közé tartozott. Lásd HALÁSZ-SCHWEITZER (2010b) i. m. 126.

³¹⁰ Ezzel kapcsolatban lásd: SZABÓ Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In.: LACKÓ Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 479–504.

³¹¹ „Háromszáz esztendeje mult, hogy a magyar nemzet szabad választás által az osztrák házat, kétoldali kötések alapján, a királyi székbe emelé. És e három század nem egyéb, mint a folytonos szenvedés három százada.”

volt az 1818-1849-es szabadságharcot követően. Thaly Kálmán volt a legfőbb szócsöve a hamvak hazahozatalának.³¹² Míg Thököly Imre hamvait Késmárkra rendeli vinni a törvény, addig a többiekét Kassára. Az egymondatos, de kifejezetten hosszú preambulumból és az öt §-ból álló törvény normatív tartalommal is rendelkezik: a hamvak elhelyezésén túlmenően rendelkezik a hazahozatalról, valamint egy emlékmű költségeinek fedezésére szolgáló alappal is. Jogtörténeti szempontú különlegesség, hogy hatályon kívül helyezi az 1715. évi XLIX. törvény 2.-3. §-ait.³¹³ A felállítandó emlékműre azonban közel három évtizedet kellett várnia hazánkunknak: a mai napig látható lovas szobor a Kossuth téren ugyanis csak 1937-ben került átadásra.³¹⁴

5.3. Határterületek

A 1945-48. közötti 'fordulatig' megvizsgált törvények emlékezetpolitikai aspektusból való értelmezése során találhatóak olyan törvények, melyek ugyan nem felelnek meg az általam a 2.1.5. alpontban meghatározott munkadefiníciónak, de emlékezeti szempontból mégis kiemelkedő jelentőségűek. Ezek 1298 és 1844 között az adott törvényhozási időszakok *Előbeszédei* és/vagy *Befejezései*. Ezek szövegében majdnem minden esetben lehet utalásokat találni Szent Istvánra, olykor II. Andrásra – de alapvetően mégsem emlékezeti célúak. Államalapító királyunkra való hivatkozás több esetben a „Szent István apostoli király jeles rendje nagykeresztes vitézének”,³¹⁵ vagy a Szent István rendre történik utalás.³¹⁶ Mivel normatív tartalommal nem rendelkeznek az emlékezet kapcsán, ezért értelmezésemben csupán maga az elnevezés nem válik hangsúlyossá emléktörvényi szempontból.

Érdekes csoportot képviselnek azon törvények, melyek vagy megerősítik, vagy épp elvonják azokat a korábbi adományokat, melyeket előző uralkodó(k) tettek. Ezek megszövegezésében is van utalás az előző uralkodó emlékezetére, annak a történelmi emlékezetben betöltött szerepére, de nem kifejezetten ilyen céllal íródtak. Ilyen például az *1290. évi VI. törvénycikk* arról, hogy IV. Béla és V. István adományai érvényben maradjanak. A törvénycikk megfogalmazása szerint

³¹² https://rubicon.hu/cikkek/ii-rakoczi-ferenc-es-zrinyi-ilona-isztambulbol-hazahozott-hamvai-a-kassai-domba-kerulnek?gc_id=14734383555&h_ad_id=676904752758&gad_source=1&gclid=CjwKCAiAIJKuBhAdEiwAnZb7lZOEI8kZl7Y3qykIoT3uzJ-n-iU97lCAE3QurTmKUBo2Yyr0M-JfhRoCMw8QAvD_BwE; <https://multkor.hu/cikk.php?id=58>

³¹³ *Bünbocsánat a szatmári megegyezésben kitűzött határidőn belől hazatértek részére, s másoknak, kik arra a határidőre vissza nem tértek, száműzetése szóló 1715. évi XLIX. törvénycikk.*

³¹⁴ Lásd az 1935. évi XI. törvény indokolása, valamint

https://pestbuda.hu/cikk/20220505_nyolcvanot_eve_avattak_fel_ii_rakoczi_ferenc_lovas_szobrat_a_kossuth_teren

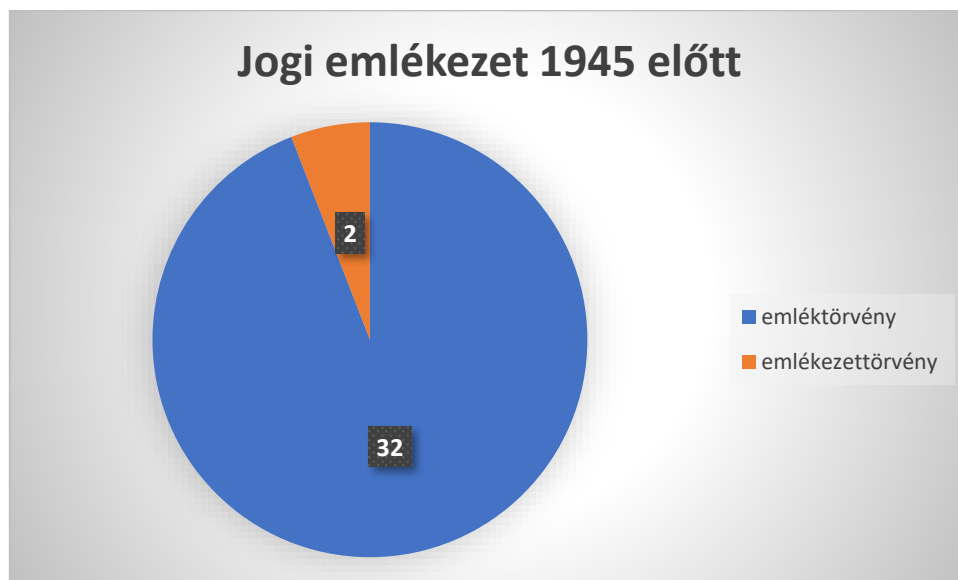
³¹⁵ Lásd például az *1764/65. évi törvénycikk* *Befejezés*.

³¹⁶ Lásd például az *1808. évi törvénycikk* *Befejezés*. A Szent István-rendet a 1764-ben Mária Terézia alapította, s az egyik legrangosabb magyar kitüntetés lett.

ők „Magyarország boldog emlékű, dicső királyai [... voltak] mivel ezek Magyarországot igazságosan, szerencsésen és kedvező eredménnyel kormányozták, és mindig üdvös tanácsokkal éltek.” De ezekhez hasonló az 1290. évi VII. és VIII. törvénycikk is, melyek IV. László jogos, illetve jogtalan adományait vizsgálja felül. A törvénycikkek ebben az esetben sem abból a célból születtek, hogy emléket állítsanak fiatal korában elhunyt IV. Lászlónak, de a megfogalmazása ebben a tekintetben vizsgálatra érdemes. A törvénycikk ugyanis ad egyfajta értelmezési keretet: „László király úr, a mi atyánkfia, zsenge korban lett királlyá”. Értelmezésben ezek a szövegek nem minősülnek emléktörvénynek – közel állnak hozzá, de funkcionálisan nem illeszthetők bele a fentiek közé.³¹⁷

5.4. Összegzés, különös tekintettel a nyelvhasználatra.

Egyértelműen megállapítható, hogy a disszertáció munkadefiníciói közül a fellelt jogszabályok majdhogynem kizárólag emléktörvények.

1. diagram

Mint ilyenek, céljuk az emlékezetbe vésés, a jövőbe mutató pozitív út, kép bemutatása, a remény méltatása. Ennek eredményeként a szemantikai szinten megjelenő 'válogatás' mint eszköz képes elérni a kívánt célt. Nem értek egyet Tóth Judit azon állításával, miszerint „E törvények nyelvezete még akkor is irracionálisan magasztos, allegóriákkal teli, ha a modernitás közepette egy racionális eseménysorról van szó a törvényben.”³¹⁸ Ezekre a törvényekre, dekrétumokra ugyanis még nem vonatkozott semmilyen olyan jogszabály-alkotási előírás,

³¹⁷ Ide tartozik még az 1492. évi XIV. törvénycikk a Mátyás király halála után elfoglalt összes fekvő jószágok visszadandók címmel, valamint az 1500. évi XX. törvénycikk, mely a Mátyás idején elfoglalt várakra és birtokokra nézve mindenben megtartandó a kisebb decretum címet viseli.

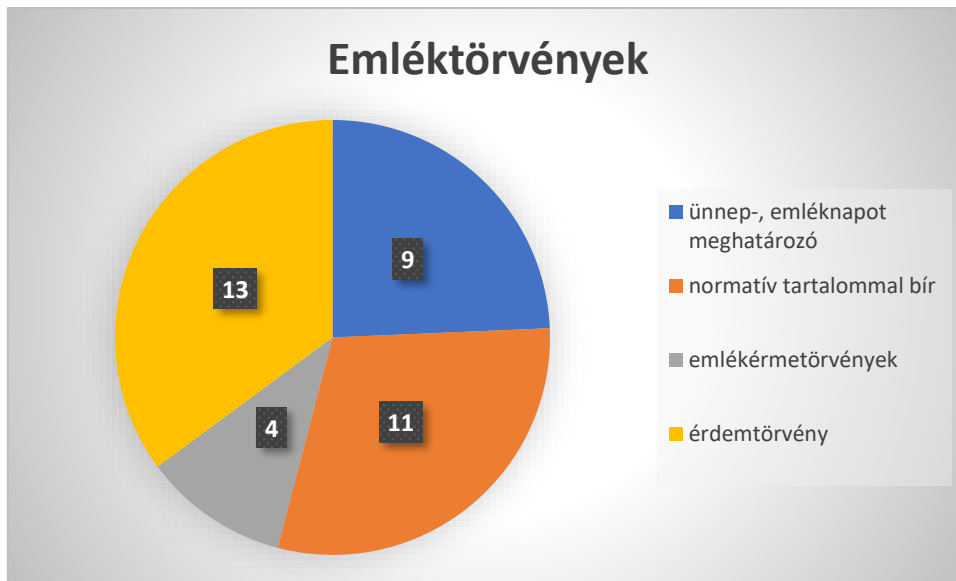
³¹⁸ Lásd TÓTH (2002) i. m.

amelynek meg kellett volna felelniük. Éppen ezért a kifejezni kívánt érzelmeknek megfelelőnek tartom.³¹⁹ A textuális elemzés után kritikát tudok megfogalmazni Tóth Judit kategorizációjával szemben is.³²⁰ Az emléktörvények alkategóriájára vonatkozóan a Tóth Judit-i érdemtörvényekről, projektörvényekről, emlékműtörvényekről vagy éppen éremszabályokról annak fényében beszélhetünk csupán, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar szakterminológia még az alapvető emlék- és emlékeztetési törvényi definíciókkal is adós. Mindemellett ezt a felosztást amiatt sem tartom szerencsésnek, mert vannak olyan emléktörvények, melyek megfeleltethetők több kategóriában valónak is. Ebből kifolyólag az alábbi diagram sajátos csapdahelyzetet rejt. Megállapítható, hogy a harmincnégy releváns jogszabály³²¹ közül harminckettő emléktörvény, kettő nevezhető emlékeztetési törvénynek. Az általam végzett tudományos szegmentáció szerint nyilvánvaló, hogy az 1849. évi II. törvénycikk, valamint az 1906. évi XX. törvénycikk eltér a többi emléktörvénytől. Előbbi esetében azt állítom, hogy ez az alkotmányos emlékeztetési előfutura, míg utóbbi kitűnően illusztrálja a helyzetet, amikor a jogalkotó újraértelmezi a magyar történelem bizonyos időszakát. A harminckettő emléktörvény kapcsán elmondható, hogy nem kizárólag egy, hanem több kategóriába is besorolható. Arányait tekintve konstatació, hogy legtöbbjük esetében valamely személy vagy történelmi esemény érdemei folytán kerül a nemzeti emlékeztetési törvénybe. Ezt követő leggyakoribb a normatív tartalmú emléktörvény, melyek mind emlékműtörvények egyben. Érdekes arra is fókuszálni, hogy kilenc ünnep- vagy emléknapot határoz meg. Ráadásul ezek jelentős része egyben Szent Istvánra vonatkozó előírás. Végezetül a legkisebb egység az emlékérmékre vonatkozó jogszabály.

³¹⁹ Utalok a 604/B/2009. AB határozatra, mely a rendszerváltást követő időszak szabályozását tekintve is kimondja, hogy „Az Alkotmánybíróság megjegyzi, hogy a magyar jogtörténeti hagyományok alapján az Országgyűlés diszkrecionális döntése az, hogy az Alkotmány értékrendjével összhangban álló ún. emléktörvény megalkotásával jelentős történelmi esemény vagy személy emlékét törvénybe iktassa, összefoglalva abban az említett esemény vagy személy tevékenységét (életútját), és megindokolva annak jelentőségét.” Ez azért is bír kiemelt jelentőséggel, mert ekkor már létezett jogalkotási törvény, melynek szabályozásának és nyelvezetének meg kellett felelnie az emléktörvényeknek is.

³²⁰ TÓTH (2002) i. m.

³²¹ Kronologikus listáját lásd az 1. mellékletben.

2. diagram

A jogszabálysövegekben használt szavak jelentésmezője minden esetben a hála és a büszkeség érzelmeire vonatkozik, amikor érzelmi töltetűek a megfogalmazások. Az emléktörvények célja tehát olyan emléképítés, melyre az állampolgár büszke lehet, mely utat mutathat. Olyan személyek, események kerülnek a nemzeti emlékezeti csarnokba, melyekre ha 'feltekint' az egyszerű állampolgár, akkor jóérzés töltheti el. E megállapítás annak fényében bír majd jelentőséggel, hogy milyen arányban jelennek majd meg alkotmányos érzelmek a másik két időszak emlék(ezet)törvényeiben.

6. EMLÉK(EZET)TÖRVÉNYEK MAGYARORSZÁGON 1945 ÉS 1989 KÖZÖTT

A jog mint mnemotechnikai eszköz a népköztársaság idején

„A magyar köztársaság kormánya az egész magyar nemzet érzelmeinek vél kifejezést adni, amikor az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékének törvénybeiktatása végett ezt a javaslatot az országgyűlés elé terjeszti.”³²²

A disszertáció 6. fejezete az emlékezetdeficittel küzdő XX. század második felének emlék(ezet)törvényeit elemzi. Azt az ívet követi a fejezet, hogy mely pillanatokban és miért keveredik össze a jogalkotói szerep egy 'hivatalos' történelemértelmezőivel.

6.1. Időbeli határok kijelölése

A fejezet választott időszakjának kezdőpontja a II. világháború lezárása. A holokauszt mint történelmi trauma, annak országspecifikus karakterisztikuma természetesen befolyásolta az egyes nemzetek emlékezetkultúráját: amint az köztudott, határvonal ez az évszám filozófiai, irodalomtudományi, nyelvfilozófiai területen is. Ráadásul alig telt el pár esztendő, és az 1948-as 'belpolitikai fordulat' eredményeképpen létrejött egy olyan időszak, melyet az emlékezés tekintetében a hallgatás évtizedeként jellemezhetünk, azzal együtt, hogy rendszere igazán kevéssé mondható demokratikusnak. Az általános problémafelvetésem szerint a szocialista diktatúra időszaka alatt az emlékezés törvényi, törvényerejű rendeleti szinten való megjelenítése megszabja azt az emlékezési keretet és államalkotó narratívát, amelyet az ország jogkövető állampolgárainak követnie kell. A fejezet részhipotézisének fő kérdése az, hogy abban kimutatható-e az a típusú kulturális koncepcionális változás, melyet a Bevezetőben felvezettem. Intenzív értelmezésre hívja fel a kutatót e kettősség: emlékezési 'tilalom' a rendszerszintű törést okozó holokausztra, illetve a 'felkínált' új, szocialista narratíva, mely kizárta az állami identitás folytonosságának 1945 előtti érájának emlékeztetést.

Megerősítem a korábbi állítást, hogy a dolgozat nem jogtörténeti megközelítésű, hanem a jogtörténeti forrásokat szövegtörténeti vetületében vizsgálja. Így tud kimutatni a jogrendszeren 'kívülre', ettől válik erősebbé a kulturális koncepció.

³²² Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről szóló 1948. évi XXIII. törvény általános indokolása

6.2. Kutatásmódszertani sajátosságok az 1945-1989 közötti időszakban

A tanulmányozni kívánt időszak pontos kijelölése során mindenképpen számolnom kell a döntés önkényes mivoltával. A magyar jogtörténet/történelem egyik időszaka sem tehető csupán két évszám közé; szignifikáns különbség érhető tetten az 1945-1948 közötti időszak történelmében, mint az azt követőben.³²³ Ebből kifolyólag a fejezet alapját képező jogszabálylista részét képezi 1945-ben kiadott törvény is. Az időbeli koordináták közül a záró dátum pontosan meghatározható: 1989. október 23-a. Ez azt jelenti a kutatási eredményekre nézve, hogy tartalmazza az 1989-es esztendő vizsgálatát, így bekerült a mellékletbe a *Joszif Visszarionovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítéséről szóló 1953. évi I. törvény hatályon kívül helyezéséről szóló 1989. évi XII. törvény*, amely májusi hatályba lépésű, azonban az 1. semmisségi törvény néven vált híressé, az *1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény*, valamint a *közkegyelem gyakorlásáról szóló 1989. évi XXXVII. törvény* már nem képezi az elemzés tárgyát, mivel azok novemberi kihirdetésűek.

A fejezet kizárólag a kijelölt időszak törvényeit és törvényerejű rendeleteit (a továbbiakban: tvr.) vizsgálja. Azonban a kutatói attitűd teljességre törekvő volta megteszi a megállapítást, miszerint a magyar jogrendszer számos, nem törvényi szinten álló jogszabályt tartalmaz, mely elemezhető emlék(ezet)törvényi aspektusból. Ezek azonban jelen disszertációnak nem tárgyai.³²⁴ Ezzel szemben a teljességre törekvés jegyében a magyar jogrendszer sajátosságaként bővíteni kellett a szövegtörvényt a törvényerejű rendeletekkel is. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanács (a továbbiakban: NET) alkotott törvényerejű rendeletet 1949. augusztus 20-a

³²³ A disszertációs kutatómunka során kiemelt figyelmet szenteltem az 1945-1948 közötti időszaknak, részben az Ideiglenes Nemzetgyűlés jogalkotó tevékenysége, részben a demokratikus út próbája miatt. Csupán három olyan jogszabályt találtam, mely megfelel a disszertáció emlék(ezet)törvényi kategóriájának, amelyek azonban kollektív emlékezeti szempontból nem tartalmaznak közös tulajdonságokat. Ebből kifolyólag nem kezelem külön kronológiai egységnek; vállalván a kockázatot, hogy mint minden korszakolás, ez is mesterséges, így magában rejti a sugallt értelmezés veszélyét is.

³²⁴ A kutatói önreflexió jegyében rámutatok a döntés komplexitására. A jogszabályi hierarchia felsőbb szintjein a törvények és a törvényerejű rendeletek állnak a vizsgált esztendőben; valamint az általam jelzett nemzetközi tudományos diskurzusbeli *loi* és *law* kifejezések fordításai is arra vezetnek a kutatót, hogy csak a két jelzett jogszabálytípus között keressen. Azonban meg kell állapítani, hogy ha a kutatás legvégső célja az, hogy feltárja, milyen emlékezeti célú joganyagok találhatóak a magyar jogrendszerben, akkor jogforrási szempontból mélyrehatóbb kutatást is végeznie kell. Példának okáért szembesül a kutató azzal, hogy az 1948. évi XXIII. törvény mint emléktörvényt határozza meg az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítését, akkor a tematikai teljességhez hozzátartozik az is, hogy ebben az esztendőben született meg a 4800/1948. (IV. 25.) Korm. rendelet, mely ünnepi 5, 10 és 20 forintos jubileumi ezüstérmék verését rendeli el, s ezáltal vezeti az állampolgárt az emlékezés útján. Ráadásul szintén normatív tartalommal jelenik meg a 457251/1948. (III. 25.) BE rendelet, mely arról rendelkezik, hogy kötelező bemutatni a magyar mozgófényképüzemekben az „Emlékezzünk 48-ról” című filmet. Felmerül a kérdés, hogy a jogszabályi szűkítés nem eredményez-e szűkebb rálátást arra, hogy miként emlékeztet a jogalkotó 1945 és 1989 között, vagy pedig ez egy szükséges döntés, hogy kutatásunk tárgya befogadható nagyságú legyen... A válasz jelen fejezetben az utóbbi felé billentette a mérleg nyelvét; azonban ez nem jelenti azt, hogy ne lenne jövőbeli terv egy a jelenleginél szélesebb körű emlékezetkutatási irány.

és 1989. október 22-e között.³²⁵ A fejezet azért tér ki ennek a jogforrásnak a vizsgálatára is, mert a jogforrási hierarchia szempontjából törvénynek kellett tekinteni ezeket. Mindemellet pedig releváns a megalkotás is: a NET ugyanis Országgyűlést helyettesítő jogkörében bocsáthatott ki tvr.-t, amikor az Országgyűlés nem ülésezett.³²⁶ Azon túlmenően, hogy az Alkotmányt nem lehetett tvr.-rel módosítani,³²⁷ csupán annyi 'korlátozás' létezett, hogy az Országgyűlés következő ülésén be kellett mutatni a megalkotott tvr.-eket.³²⁸ Látható tehát, hogy a népköztársaság idején a köztársasági jelleg esszenciális magja, a népképviseleti igény, nem volt megtalálható a törvényekkel egy szinten megalkotott jogszabállyal szemben. A fenti levezetés nem hat nóvumként, azonban kontextuálisan felhívja a figyelmet arra, hogy az emlékezeti kánon kijelölés mint az állami identitás meghatározásának egy releváns eszköze egy szűk kollektíva³²⁹ kezében volt.

A fejezet részutatása három releváns irányt jelöl ki, hogy a hipotéziseit alátámassza. Az egyik a törvények és törvényerejű rendeletek listába szedése és szövegszerű elemzése, melynek eredményeként kirajzolódik egy ív arra vonatkozóan, hogy milyen emlékezeti utat jelölt ki a jogalkotó az állam identitásának megerősítése céljából. A másik irány azt vizsgálja, hogy az 1945 előtt született emlék(ezet)törvények közül helyezett-e hatályon kívül bármit is a jogalkotó. Az 1945 előtti emléktörvények szövegüniverzumára az emlékezés erőteljes, büszkeséggel eltöltő sajátosságai a jellemzők.³³⁰ A nyelvi meghatározottság is minderre utal. A Vasfüggöny felépítését követően azonban az egykori szocialista országok, így Magyarország tekintetében is, az volt a cél, hogy a felszabadító, segítő, a 'jó' utat kijelölő Szovjetunió narratívája legyen mérvadó, melybe nehezen illeszthető bele a tény, hogy Magyarország 1945 előtt is rendelkezett önrendelkezéssel és identitással. Adekvátnak tűnik tehát a feltételezés, hogy az 1945-ös esztendő megelőző emléktörvényei esetében történt hatályon kívül helyezés. Végül a harmadik irány azt vizsgálja, hogy ezeknek az emlék(ezet)törvényeknek mi lett a 'sorsa', akár 1989 előtt, akár azt követően, a hatályon kívül helyezés oka mi volt: egyszerű deregulációs, vagy tartalmi indok állt-e a háttérben. A textusok analízise arra a technikai megoldásra vezetett, hogy koherensebb eredmény érdekében a harmadik vizsgálati irányt az egyes emlék(ezet)törvények

³²⁵ Az 1989. október 22-ei időállapot szerint az akkori alkotmány 30. §-a a NET jogkörét teljesen átírta az 'új' alkotmány. Így a törvényerejű rendeletek megalkotására vonatkozó szabályozás is kikerült az Alkotmányból.

³²⁶ Alkotmány 20. § (4) bekezdés

³²⁷ Alkotmány 20. § (4) bekezdés

³²⁸ Alkotmány 20. § (5) bekezdés

³²⁹ Az Alkotmány 19 § (1) bekezdése alapján a NET tagjai annak elnökéből, két helyettes elnökből, titkárból és tizenhét tagból áll. Utóbbiakat az Országgyűlés választja.

³³⁰ Lásd részletesebben: IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Emléktörvények vs. emlékeztörvények – a magyar emlékezet jogi szabályozása az 1945-1948-as fordulatig. In: MISKOLCZI Barna – TAKÁCS Péter (szerk.): *Jog és Állam 42. szám. XXIII. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája*. Budapest, 2022, KGRE ÁJK, https://ajk.kre.hu/images/doc2022/pr/jog_es_allam_42.pdf, 101–113.

elemzésekor, vagyis az első vizsgálati iránnyal együtt fogom elvégezni. A kutatómódszertani kérdések meghatározása megadja azokat a kereteket, hogy e négy és fél évtized emlék(ezet)törvényeire mint jogi koncepcionális forrásokra is tekintsek. A szemiotikai elemzés során az azonos típusú emlék(ezet)törvényeket vizsgálom célzottan; így értelmet nyer a nem strukturalista szempont.

6.3. Emléktörvények

6.3.1.Érdemtörvények

Az emléktörvények egy szűkebb terminológiája az érdemtörvény, amikor kifejezetten megállapítja a jogszabály, hogy *milyen érdemek miatt* válik valaki érdemessé arra, hogy bekerüljön ebben a szűkkörű tárházba.

Kronológiailag az első emlék- és egyben érdemtörvény az *1945. évi IX. törvény, mely a Budapest főváros felszabadításánál elesett szovjet katonák emlékének megőrkítéséről* rendelkezik. A csupán három szakaszból álló jogszabályt még a Nemzetgyűlés alkotta meg, kihirdetésére 1945. november 16-án került sor.³³¹ A szóhasználatát tekintve a hála és kegyelet szavak biztosítják azt az 'érzést', amelyet a magyar nemzet a szovjet hősi katonákkal szemben érez a főváros felszabadítása kapcsán. A jogszabály a „Vörös Hadsereg sorsszerű küldetéseként” magyarázza a történeteket. Ez a megállapítás annak tükrében lesz releváns, hogy az 1945 előtti emléktörvényekben minden esetben kimutatható az isteni forrás, mely azt a tehetséget/tettet/bátorságot megalapozta, ami miatt az adott személy/történelmi esemény relevánssá vált a nemzeti emlékezeti kánonban. Ráadásul ez a „sorsszerű” szófordulat negligálja azt a tényt, hogy más, akár a magyar ellenállás szerepet játszott volna a felszabadításban. A törvény normatív rendelkezést is megfogalmaz, mivel hősi emlékmű felállítását írja elő. Ez a Szabadság téren álló emlékmű, melynek mind elő-, mind utóélete gazdag fordulatokban.³³² Az emléktörvény módosítására nem került sor, *az egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXII. törvény* helyezte hatályon kívül.

³³¹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés közjogi léte a háborús időszak sajátságos megoldása. 1944. december 21-én alakult meg az ország már felszabadított részeiről összegyűlt testület volt, mely célzottan törvényhozási szándékkal jött létre. Függetlenségéhez azért is fért kétség, mert a források arra utalnak, hogy létrehozásának célja a szovjet befolyás kialakítása volt. Lásd részletesebben: <https://mult-kor.hu/a-szovjetuniojoindulatabol-valaszthattak-meg-az-ideiglenes-nemzetgyulest-20221219>. Felosztatására 1945. november 4-én került sor, mert aznap tartották a nemzetgyűlési választásokról szóló 1945. évi VIII. törvény alapján a nemzetgyűlési választásokat.

³³² Lásd például: NAGY Tamás: *Az elnyomást vagy a felszabadítást jelképezi a Szabadság téri szovjet emlékmű?* https://hellomagyar.hu/2021/09/19/az-elnyomast-vagy-a-felszabaditast-jelkepezi-a-szabadsag-teri-szovjet-emlekmu/#google_vignette; *Kegyelet vagy politika? Szovjet emlékművek Budapesten 1945-1948.* <https://ujkor.hu/content/szovjet-emlekmuvek-budapesten-1945-1948>

Nem sokkal később, 1946 februárjában lépett hatályba a *Károlyi Mihály érdemeinek törvénybe iktatásáról szóló 1946. évi II. törvény*. Eme gyöngyszem egyike azon példáknak, amikor a jogalkotó (újra)értelmezi a történelmet, s ennek eredményeképpen történelmi rendszerektől függően alakul a nemzeti emlékezeti kánon. Más emlék- és érdemtörvényekhez képest jóval hosszabban méltatja Károlyi Mihály érdemeit a törvény. Szerkezetileg az 1. § kizárólag az újraértelmezett történelmi szerepét mutatja be:³³³

- „a magyar népnek az évszázados elnyomatástól való megszabadítása és földhözjuttatása,
- a magyar állam függetlenségének kivívása,
- a demokratikus államrendszer megvalósítása.”

Maga a mód, ahogyan Károlyi dolgozott ezekért a célokért, is említésre méltó: „csüggedést nem ismert”, „lankadatlan lelkesedéssel” a száműzetés időszakában is, a szabadság, az egyenlőség és a testvériesség eszméit szem előtt tartva. A 2. § normatív tartalommal rendelkezik, mert az emléktörvények sorába emelésen túlmenően vagyonának egy részét visszajuttatja, a vele szemben hozott bírói ítéleteket hatálytalannak minősíti, valamint birtokainak egy részét is visszaszolgáltatja. A törvénytövegehez képest még szükségesebb indoklás is hasonló szóhasználattal bír, lásd például: „hazafias érdem”, „emberi nagyság”, „államférfiúi bölcsesség”, „rajta esett méltatlan sérelem”; ezek eredményezték azt, hogy mintegy erkölcsi kötelezettségét teljesítse a kormány a törvényjavaslat benyújtásával. Kimondatlanul, de e jellemzők közül az első három kvázi példaként mutatkozzék a magyar állampolgárok előtt; az utolsó által pedig a kormány célja az, hogy ha egy meglátása szerint igazságtalan rendszer véget ér, akkor az igaztalanul meghurcoltak helyzetét rendbe hozza. Fókuszba kerül az igazságszerető nemzet is, az indoklás rövideje okán. Viszont az emléktörvény elemzése is azokra a diszkrpanciákra mutat rá, amelyet a 2.2. alfejezetben az emlék(ezet)törvények definiálásakor mutattam be: a jogalkotó válik történelemértelmezővé, történetíróvá. Az emléktörvénynek módosítása nem született, hatályon kívül helyezésére a már említett 2007. évi LXXXII. törvénnyel került sor.

³³³ Károlyi Mihály 1949-ben hagyta el az országot, 1955-ben hunyt el. 1962 márciusában újratemették, fia hamvaival együtt. „Újratemetése, bizonyos korlátok között engedélyezett kultusza beleillett abba a vonalba, amelyen haladva társadalmi pozíciót adtak a Rákosi által üldözött szociáldemokratáknak, kommunista veteránoknak, a Magyarország fasizálása elől Nyugatra menekült demokratáknak. Túl azon, hogy őket értelmetlenül, hamis koncepciók jegyében üldözték, és tisztázásuk megfelelt Hruscsov XX. pártkongresszusa szellemének, az első éveiben szűk társadalmi bázissal rendelkező Kádár-rezsimnek nagy szüksége volt ezeknek a nagyrészt idős baloldaliaknak a támogatására, akik már inkább a múltban éltek, s múltjuk rehabilitálása fontosabb volt nekik, mint az aktuális probléma: 1956, a szovjet intervenció megítélése.” Rehabilitálásáról lásd továbbá: HAJDU Tibor: Károlyi Mihály újratemetése. *Beszélő*, 1962., 2. évf., 4. szám <http://beszelo.c3.hu/cikkek/karolyi-mihaly-ujratemetese>; <https://mult-kor.hu/megalapozatlan-varakozasok-sodortak-az-orszag-elere-karolyi-mihalyt-20190304>

1948-ban ünnepelte a magyar nemzet az 1848-as forradalom és az azt követő szabadságharc centenáriumát. Amint az 5.1.4. alpontban is olvasható, ennek ötvenesztendő évfordulójára is született már emléktörvény, így várható volt, hogy 1948-ban is születni fog. A fejezet részhipotézise szempontjából azért releváns ennek fókuszba állítása a szöveglemezésen túlmenően is, mert a Szovjetunió befolyása, az épülő szocializmus új identitást épített a magyar közösségnek is. Mégis, maradtak olyan történelmi fordulópontok, melyeket meghagytak a nemzet sajátjának az oktrojált identitás ellenére is. Ez az emléktörvény az *1848/1849. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről szóló 1948. évi XXIII. törvény*.³³⁴ A nagyon rövid, mindössze kettő szakaszból álló emléktörvény igen hosszú preambulumból derül ki – amely az emléktörvények kapcsán általános jellemző –, hogy mi az az értelmezési keret, melyben az 1948-as jogalkotó visszatekint a forradalom és szabadságharc magyar történelmen belüli helyzetére. A forradalom kitörési napjára vonatkozó ténymegállapítást követően az alábbi célokat emeli ki, melyekkel – amint az a következő bekezdésben olvasható lesz – azonosulni tud az 1948-as Országgyűlés: a magyar nép függetlensége és szabadsága iránti vágy miatti harc kezdete, a jobbágyság megszüntetése, a feudalizmus láncainak letörése, valamint az idegen uralom igájának (*sic!*) lerázása. „Az Országgyűlés az 1848/49. évi forradalmi, demokratikus eszmék örökösének és megvalósításának tekinti magát.” – s ennek eredményeképp a fent jelzett négy célt ’továbbfejlesztve’ tartja relevánsnak az emléktörvény megalkotását. A szemiotikai nyomozás itt indul: ugyanis a II. világháborút követő zavaros időszakok eredményeként a sorok közötti utalás a béke iránti vágy – „népek közötti békés együttműködés” – ugyanúgy egy olyan karakterisztikum, amint az is, hogy miért csak ezt a négy értéket érezte magáénak a jogalkotó.³³⁵ Amint az a tudományos diskurzusban és széles körben ismert, *a törvények indokolása nem hivatalos*, de ebben az esetben annyira kirívó a magyarázat, a jogalkotó önreflexiója, amely ott olvasható és egyben megerősíti ennek elemzését, hogy indokolt a rá való hivatkozás. Ráadásul az indokolásban nem az a négy cél kap fókuszot, mint a törvénytövegben, hanem a rendiség és a Habsburg-dinasztia uralmának megdöntése, valamint a külső erőszak – ami 1848. március 15-én kérdéses, hogy mi volt – és a nép elnyomása; mindezek remekül beillszethetőek retorikailag az új köztársaság kialakítandó

³³⁴ A törvény kihirdetésére 1948. március 15-én került sor, Dinnyés Lajos kormányfői munkája alatt, Tildy Zoltán államfői aláírásával. Az Országgyűlés, melynek felügyelete alatt a törvény született, már a kékcédulás választások eredményeként felállott Országgyűlés volt. A korszak választásairól lásd részletesebben: BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–2004*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.; FÖLDESI Margit – SZERENCSE Károly (szerk.): *Halványkék választás. Magyarország 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok*. Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.

³³⁵ Ha összehasonlítjuk akár a 12 pont, akár a 1849-es törvények tartalmával, akkor jóval szélesebb körű volt a száz évvel ezelőtti forradalom és szabadságharc célja.

képébe. Az emléktörvényt csupán egyszer módosították,³³⁶ de mivel erre csupán az időközben hatályba lépő Alaptörvénnyel való összhang miatt volt szükség, ezért érdemben a szöveg nem változott. Normatív rendelkezést nem tartalmaz.

A szocialista időszak egyetlen olyan emléktörvénye, mely nem magyar személy/esemény érdemeinek emlékét emeli törvényi szintre az *1953. évi I. törvény, mely Joszif Visszárinovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítését* rendeli el. Sztálin március 5-én bekövetkezett halálát követően négy nappal már meg is jelent a jogszabály, amely az emléktörvények struktúrájához hasonlóan igen hosszú preambulumból áll, normatív rendelkezést pedig egyáltalán nem tartalmaz. Az emléktörvény elemzése két irányból lehetséges: egyrészt Sztálinnak a magyar történelemre vonatkozó érdemeinek méltatására lehetséges a fókuszot rávezetni, másrészt pedig a magyar nép Sztálinhoz való viszonyát lehet elemezni. Előbbi tekintetében a felszabadítás, a Szovjetunió önzetlen segítsége, a függetlenség, a szocializmus alapjainak megszilárdítása az, mely nevéhez köthető. Utóbbi tekintetében a hála, a tisztelet, a kegyelet, a rendíthetetlen hűség szavai jelennek meg. Az emléktörvény módosítására nem került sor, ellenben már a rendszerváltás előszeleként, az *1989. évi XII. törvény* által hatályon kívül helyezték 1989. május 26-ai nappal. Az utóbbi jogszabály nem önmagában, hanem értelmezésében emléktörvény, csupán kettő szakaszból áll, ráadásul mindkettő normatív. 1989 májusa már tényleg a demokratikus átmenet előszobája, így tarthatatlan volt, hogy hatályban maradjon az akkorra már megváltozott Sztálin-kultusz emléktörvénye. Azonban még egy lépést téve, érdemes fókuszálni az azt hatályon kívül helyező *2003. évi VIII. törvényre*, mely interpretálható deregulációs jogszabályként is; azonban meg kell jegyezni, hogy e fejezet alapját képező emlék(ezet)törvények közül számos csak ekkor lett hatályon kívül helyezve. Ez a tény azt mutatja, hogy a rendszerváltozást követően is el kellett telnie majdnem másfél évtizednek, mire a jogrendszer jelentős részének átvizsgálása megtörtént.

1954 decemberében jelent meg az *Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségének törvénybe iktatásáról* szóló *1954. évi XI. törvény*, mely az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának tizedik évfordulójára született. Az Országgyűlés ünnepi ülése is Debrecenben volt azon okból kifolyólag, hogy 1944 decemberében is ott alakult meg az Ideiglenes Nemzetgyűlés. A jogszabály számozását tekintve nem tartalmaz szakaszt, de mégis elkülöníthető egy bevezető rész, mely jóval hosszabb, mint az emléktörvényt kimondó két utolsó mondat. A nemzeti emlékezeti kánon formálása szempontjából két vizsgálati út is

³³⁶ Az egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról szóló 2011. évi CCI. törvény.

kínálkozik. Az első a bevezetőnek a megvizsgálása: az emléktörvény ugyanis egy olyan időszakban született, amikor az államszocializmus már kiépült, az új Alkotmányunk is hatályban volt; így nem kellett volna, hogy a jogalkotó célja az új politikai berendezkedés létjogosultságát igazolja. Mégis: valamiként viszonyulnia kellett a tényhez, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakítása az önálló Magyarország létrejöttének egyik lépcsőfoka volt. Ebből kifolyólag a nyitó mondat teremti meg azt a narratívát, melyen belül érvényesülhetett a magyar belpolitikai munka relevanciája: „Tíz évvel ezelőtt a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségének a fasizmus erői felett aratott világtörténelmi jelentőségű győzelme és népünk legjobbjainak a Magyar Kommunista Párt vezetésével folytatott szabadságharcuk lehetővé tette, hogy Magyarország visszanyerje szabadságát, állami függetlenségét.”. A másik út annak az utolsó bekezdésnek a vizsgálata, mely az Ideiglenes Nemzetgyűlés hazánk történelmében betöltött szerepére vonatkozik:

„Az Országgyűlés átérezve annak a történelmi fordulatnak fontosságát, amelyet sok évszázados rabság után a független, demokratikus magyar állam megalkotásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása jelentett, megemlékezve arról az eredményes munkáról, amellyel az Ideiglenes Nemzetgyűlés a magyar nép szabad fejlődésének alapjait lerakta, az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségét törvénybe iktatja.”

E tekintetben tehát kimutatható egy új, önreflexív út is, mellyel mintegy negligálja a magyar történelem dicsőséges időszakát, kizárólag a sok évszázados rabságra utal, melyből – a narratíva szerint – az Ideiglenes Nemzetgyűlés szabadította fel hazánkat. A módosítás nélkül évtizedekig hatályban lévő jogszabályt egy új emléktörvény helyezte hatályon kívül, *az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása emlékének megőrzéséről szóló 1994. évi LXXXI. törvény*. A törvény elemzése a 7. fejezetben kap majd helyet.

A Magyar Tanácsköztársaság emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1959. évi II. törvény a következő a kronológiai sorban. Struktúráját tekintve ismét egy kifejezetten hosszú preambulumból és csupán egy szakaszból álló jogszabály. A kétfokuszú vizsgálat kimutatja, hogy a jogalkotó a Tanácsköztársaság érdemei között az alábbiakat tartja példaértékűnek, követendőnek: sok évszázad szabadságharcainak végre eredménye lett, a feudális uralom megdöntése, függetlenség kivívása. A tanácsköztársasági narratívára az alábbi szavak utalnak: szegényparasztság, orosz proletariátus hagyományainak követése, feudális tőkés uralom. A másik vizsgálati út a jogalkotó jelenének viszonyát ábrázolja az emlékezés alapjául szolgáló Tanácsköztársaságra vonatkozóan: vagyis hogy miért tartja követendőnek 1959-ben: „Magyar Népköztársaság Országgyűlése ... hú.. a Tanácsköztársaság forradalmi hagyományaihoz”, „a magyar nép történelmi múltja kimagasló forradalmi hagyományának” egyik

legjelentősebbikeként tekint a Tanácsköztársaságra. Módosításra nem került sor – mint ahogy ezt általában elmondhatjuk az emléktörvényekről –, ellenben a hatályon kívül helyező, *a Magyar Tanácsköztársaság emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1959. évi II. törvény hatályon kívül helyezéséről szóló 1993. évi XXIX. törvény* egyértelműen meghatározza, hogy változó történelemszemlélet miatt nem lehetséges fenntartani a Tanácsköztársaság emléktörvényét, mivel az ellentétes a rendszerváltás során megváltozott Alkotmány jogállami mivoltával; a diktatorikus múlt nem lehet emlékezés tárgya.

A magyar nép felszabadulása történelmi jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1965. évi II. a következő a kronológiai sorban. Szerkezete kísérteties hasonlóságot mutat a fentebb bemutatott emléktörvényekkel. A preambulum maga a normaszöveg, habár normatív tartalommal nem bír. Egyértelműen beillik abba a történelemszemléletbe, mely szerint a felszabadulás a szovjet hadsereg és a magyar szabadságharcosok közös érdeme. Kitekint a közös, a szocialista államokkal testvéri összefogásban alakuló jövőre, melynek elérése a már többször bemutatott munka alapú társadalom sajátja. Hatályon kívül helyezésére közel három évtizeddel később került sor, *a magyar nép felszabadulása történelmi jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1965. évi II. törvény hatályon kívül helyezéséről szóló 1993. évi XXX. törvénnyel*, mely maga is emléktörvény. Az előző hatályon kívül helyező jogszabályhoz hasonlóan ez is csupán két szakasznyi normatív tartalommal bíró emléktörvény; a megváltozott történelemszemlélet itt is az indokolásban olvasható csupán.

6.3.2. Emlékműtörvények

Nagyon szorosan kötődik a fentebbi listához a következőkben elemzésre kerülő emléktörvény. Egyetlen különbség, hogy nem az emlék megőrzése kerül törvénybe, hanem az emlékeztetés céljaként valamilyen *emlékmű emelésére kerül sor*, és az azzal kapcsolatos normatív tartalmat határozza meg a jogalkotó.

A szovjet-orosz katonai emlékművek és hősi temetők kegyeleti gondozása tárgyában hozott 1947. évi XIX. törvény az első a sorban, melyet már az újonnan választott Nemzetgyűlés alkotott meg. Szoros kapcsolatban áll a fentebb bemutatott 1946. évi II. törvénycikkkel; ez a jogszabály azonban nem mondja ki, hogy a felszabadító katonák emlékét kell törvénybe iktatni, hanem az áldozatuk okán kell emlékművet és hősi temetőt alkotni, mely szakrális helyeknek a jogi kereteit tisztázza jelen törvény. A törvény mégis meghatározza az érzést, mely jelen jogszabály megalkotására ösztönözte: „eltelve a kegyelet érzéseivel”. A cél az – s egyben olvasható az önértelmezés egy szelete is –, hogy a „demokratikus Magyar Köztársaság kivívásáért magyar földön életüket áldozták, a hősiességüket hirdető” helyek jöjjenek létre. Amint korábban sem,

a disszertáció jelen fejezete sem a jogszabály normatív tartalmára fókuszál, hanem arra a szemiotikai többletre, amely az énaazonosságra utal. Az indokolás szerint ugyanis nem a Vörös Hadsereg volt az egyetlen és kizárólagos, mely a felszabadításban közreműködött; hanem a súlyos véráldozatokat egyéniesíteni, nevesíteni szeretné a jogalkotó, így megadva a tiszteletet azoknak a katonáknak, egyéneknek, névvel rendelkező személyeknek, akik „legdrágább kincsüket, életüket áldozták fel”. Érdekes ezt a narratívát összevetni a fentebb elemzett jogszabályok értelmezési kereteivel: az eredmény adja azt a szociokulturális többletet, ami a szemiotikai elemzések sajátja.³³⁷

6.3.3. Érdemrend- és díjtörvények

A fejezet perspektívájában az emléktörvényeken belül létezik egy kisebb, sajátos jelentéstöbbletet konstituáló halmaz, mely részben több, részben pedig kevesebb, mint a fent elemzett emléktörvények. A célja mégis ugyanaz: pozitív érzelmekre való felhívás az emlékezési konstrukciós munkában. A folyamat kettős szemiotikai utat kínál. Az egyik egyfajta konstrukció, körvonalazva azt, hogy kinek a munkássága és miért érdemes díjra: nem azért, hogy bekerül a nemzeti emlékezeti kánonba, a jövőre nézve pozitív példát adva, hanem múltbéli cselekményeikért a jelen idődimenziójában díjazták. A célt elérni a törvényben meghatározottak teljesítésével lehet. Jelen alpont azonban nem erre fókuszál, hanem a 2. szemiotikai út segítségével egyfajta dekonstrukciós folyamatot végez és az emlék(ezet)törvények kulturális koncepciója alapján azt helyezi középpontba, hogy az a tevékenység, érdem, amire vonatkozóan adják a meghatározott díjat/érdemrendet, milyen szerepet tölt be a magyar emlékezeti narratívában. Ha a korábbi dichotomikus felosztást alkalmazom, akkor az előbbi vizsgálati út az emléktörvények jogi, míg utóbbi a kulturális koncepciót erősítik. A megalapítandó érdemrendek és díjak jogszabályai természetesen tartalmazznak normatív rendelkezést is: ebben többek, mint az emléktörvények. A fejezet kutatómódszertani alaptézisének, mely szerint nem kizárólag törvényeket, hanem törvényerejű rendeletek is vizsgál, relevanciája itt érthető meg, mert egyértelműen kimutatható, hogy az 1949-es

³³⁷ Az emlék(ezet)törvények definiálási nehézségeit illusztrálom a disszertáció részét nem képező, de az 1947. évi XIX. törvényhez szorosan kapcsolódó *a szovjet katonai emlékművek és hősi temetők céljára szolgáló ingatlanoknak községi (városi) tulajdonba vételéről szóló 1949. évi I. törvényt*. Hiába él a kutató azzal a feltételezéssel, hogy az emlékezésre vonatkozóan talál majd akár a preambulumban, akár a valódi normaszövegben előírást, csatlakoznia kell. Még úgy is, hogy köztudott, 1947 és 1949 között már megtörtént a politikai fordulat, s már egy olyan narratíva vette birtokba hazánk történelemszemléletét (is), melyben kizárólag a Vörös Hadseregnek köszönhető hazánk felszabadulása. Ez utóbbi jogszabály mégsem tekinthető emlék(ezet)törvénynek, sőt nincs is ilyen szemszögből magyarázható része.

bevezetése után már csak törvényerejű rendeleti szinten alkottak meg ilyen típusú emléktörvényeket.

A Magyar Szabadság Érdemrend alapításáról szóló 1946. évi VIII. törvény 1946. május 10-én lépett hatályba. Indokolása és a törvényszöveg szerint is az érdemrend megalapítására okot adó, az emlékezeti kánont befolyásoló tevékenység, amelyet a független és demokratikus Magyarország megszületéséért és megerősítésért, valamint a szabadságért és a demokráciáért kellett folytatni ahhoz, hogy az érdemrendre valaki felterjeszhető legyen. A jogszabály egyértelműen a II. világháború alatti tevékenységre kíván reflektálni; megjelenik benne a példamutatás a jövő nemzedékére nézve, valamint a köszönetnyilvánítás is. A normatív tartalommal is bíró³³⁸ jogszabályt négy alkalommal módosították, melyek közül az utolsó kettő bír szemiotikai jelentőséggel. Amint arra fentebb is utalt a fejezet, az emlék(ezet)törvények elemzése a jogtörténet szövegtörténeti vetületeiként is interpretálhatóak. Jelen példa esetében a törvény hatályon kívül helyezéséről szóló 1953. évi V. törvény 8. §-a és annak indokolása, valamint az újból hatályba léptető 1957. évi 61. tvr. mögött kell megtalálni azt az erős koncepcionális háttérrel, ami a magyar történelem folyásában keresendő. 1953. április 4-e és 1957. október 28-a között tehát nem volt adományozható ez az érdemrend. Az újbóli adományozás okait majd a releváns tvr. elemzésénél elemzem. A törvény hatályon kívül helyezésére 1990. március 15-ei hatállyal került sor, *az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 1990. évi XXII. törvénnyel*, melynek 36. §-ához fűzött indokolás egyértelműen kimondja, hogy a történelmi események megítélésben bekövetkezett változásoknak tudható be a módosítás szükségessége, s kifejezetten politikai okokból nem tartja lehetőnek hatályban tartani. Ez a fajta dereguláció egyértelműen történeleminterpretációs alapokon nyugszik, melynek jogbölcseleti problematikusságára a fejezet bevezetője már felhívta a figyelmet.

A „Kossuth Érdemrend” alapításáról szóló 1948. évi XVII. törvény a következő a kronológiai sorrendben, melynek módosítása nem született. Alig öt esztendővel később hatályon kívül helyezte az *1953. évi V. törvény*, mert új törvény született az egyes kitüntetések adományozásáról. Mivel érdemrendről is rendelkezik, ezért a hat szakaszból álló normaszövegből öt szakasz tartalmaz normatív rendelkezést. Az ’általánosabb’ emléktörvényektől eltérően nem tartalmaz preambulomot, így az 1. § tartalmazza az indokokat,

³³⁸ Ugyanebben az esztendőben született *a Magyar Köztársasági Érdemrend és Érdemérem alapításáról szóló 1946. évi XXI. törvény* is, mely egy másfajta Érdemrend és Érdemérem odaítéléséről szól, azonban ez nem elemezhető emlék(ezet)törvényi szempontból; adományozására más okból kerül sor, nem valamilyen tevékenység emlékezetet válik relevánssá. Látható tehát, hogy létezik ellenpélda arra is, hogy az érdemrendekkel összefüggő jogszabályok egyben az emlékezésre is hatással vannak.

hogy a) mire emlékezve adják a Kossuth Érdemrendet; b) az érdemrend miért éppen Kossuth Lajos nevét viseli. Az alábbi teljesítményekre emlékezve adományozható a Kossuth Érdemrend: népek összefogása, világbéke szolgálata, tudomány vagy művészet terén szerzett kimagasló tevékenység. Kossuth Lajos mint névválasztás, ezáltal követendő példaként való bemutatás kizárólag a forradalmi időszak szabadságeszméjeként lel magyarázatra. Az már csak az indokolásból derül ki, hogy ezt követően ez minősült a legmagasabb magyar kitüntetésnek; egészen 1953-ig.

Szorosan összekapcsolódik ezzel a *Kossuth-díj alapításáról szóló 1948. évi XVIII. törvény*, mely kettő módosítást ért meg, hatályon kívül helyezésére az 1963. évi 36. tvr.-rel került sor. Hasonlóan az előző „Kossuth Érdemrend”-törvényhez, ennek szerkezete is akként épül fel, hogy nem a preambulum, hanem az 1. § rendelkezik a magyarázatról, míg a többi már normatív tartalommal rendelkező rész. A jogalkotó egyértelműen meghatározza, hogy „1848 március tizenötödikének a százados évforduló alkalmából való méltó megörökítése céljából” alapít újbóli díjat, amellyel a „magyar alkotó munkát” kívánja díjazni. Módosításai emlékezeti aspektusból nem relevánsak;³³⁹ hatályon kívül helyezésére az 1963. évi 36. tvr.-rel került sor, mely egy jogszabályba vonta a Magyar Népköztársaság Állami Díja, a Kossuth-díj, a Magyar Népköztársaság Kiváló Művésze és a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze kitüntető címek adományozásáról szóló szabályozást.

Szemiotikai szempontból kiemelkedő helyen áll a *Magyar Szabadság Érdemrend újbóli adományozásáról szóló 1957. évi 61. tvr.*: egyrészt a jogszabálytípus 1949-es bevezetése óta ez volt az első alkalom, hogy érdemrend, díj alapítására használta volna a NET ezt a jogszabálytípust; másrészt pedig vissza kell utalnom a fentebb bemutatott, 1946. évi VIII. törvényre. Itt az „újbóliség” emelendő ki a szöveg univerzumból. Az eltelt kilenc esztendő történelmi eseményei, köztük főként az 1956 októberének, novemberének történései az oka annak, hogy hiába ugyanaz az érdemrend, a jogalkotó már mást helyez fókuszba a az érdemrend megalapításakor. Összhangban az akkori politikai, történelemértelmezési narratívával: „az 1956. évi ellenforradalom leverésében érdemeket szerzett állampolgárok kitüntetésére” adományozható.³⁴⁰ Ez az érdem a NET szerint „akik magatartásukkal az 1956. évben lefolyt ellenforradalmi lázadás leverésében és a magyar dolgozó nép szabadságának védelmében kitűntek”. Visszautalok a korábban már többször felvetett emlék(ezet)törvényi problematikára,

³³⁹ Az 1951. évi 3. tvr. módosítása eredményeképpen kiegészíti a megjutalmazhatóak körét azokkal, akik „a szocialista építőmunkában legjelentősebb eredményeket” mutatják fel. Meglátásom szerint ez relativizálja a kört.

³⁴⁰ Visszautalok az érdemtörvények kapcsán a jogi és kulturális koncepció elválására: jelen tvr. tárgyalásakor ez a fókusz módosítás magyarázható azzal, hogy az érdemrend megalapítására okot adó tevékenység ’jelene’ másutt keresendő, mint a korábbi érdemtörvény esetében.

mely szerint a jogalkotó történelem(újra)értelmezői szerepben tetszeleg, s kérdéses, hogy ez mennyiben káros és/vagy üdvözítő. A törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezésére 1991-ben került sor a *Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvénnyel*: nem kizárólag egy jogtechnikai, deregulációs megoldás volt, hanem a hatályon kívül helyező törvény is emlék(ezet)törvény. Már a preambulum is kimondja, hogy „a haza számára”, „a nemzet szolgálatában” végzett példamutató, követendő tevékenység elismerésre méltó: ez büszkeséggel tölti el nem csupán az adott személyt, hanem példaként áll a teljes nemzet előtt. Éppen ebből kifolyólag, generálisan nem tiltja meg azoknak a díjaknak vagy érdemrendeknek a viselését, melyeket a rendszerváltás előtt kaptak az állampolgárok, hanem a kitüntetettre bízva erkölcsi kérdésként értelmezve a viselést. Ez alól csak néhány esetben tesz kivételt, amikor kifejezett tilalom jelenik meg a korábban adott kitüntetés viselésére: a kivételek egyike a fentebbi, *1957. évi 61. tvr.* alapján adott érdemrend.³⁴¹

Végezetül a *Szocialista Hazáért Érdemrend megalapításáról szóló 1966. évi 29. tvr.* kerül elemzésre, mely nem emléktörvény abban az értelemben, ahogy a fentiek esetében elhangzott. „[...] a felszabadulás előtt a forradalmi mozgalomban hazánk szocialista társadalmi rendjének megteremtése érdekében kifejtett és elismert kimagasló tevékenység” szerinti fordulat az, amelyet a NET követendőnek tart. Ismételten fókuszba kerül a már több alkalommal kifejtett probléma, mely szerint a jogalkotó történelemértelmezői pozícióban tünteti fel önmagát. Ezt támasztja alá az indokolás is:

„A felszabadulás előtti forradalmi mozgalom kiemelkedő harcosainak igazolása és nyilvántartásba vétele befejeződött. E több évtizedes, gazdag tapasztalatokkal rendelkező harcos forradalmárok nagyrészt ma is tevékenyen vesznek részt szocialista társadalmunk építésében, kisebb részük mint nyugdíjas végez jelentős társadalmi munkát. Indokolt, hogy a Kormány magas kitüntetéssel és a kitüntetéssel együttjáró jogok biztosításával fejezze ki e régi forradalmárokat megillető fokozott megbecsülését.”

A jogszabálynak módosítása nem volt, hatályon kívül helyezésére *az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 1990. évi XXII. törvénnyel* került sor.

6.3.4. Emlékérmék jogi szabályozása

Az emléktörvények kategóriáján belül létezik egy olyan jogszabálytípus, mely az emlékállítást tárgyiasult módon, emlékérmékkel igyekezett, igyekszik elérni. Ez nem előzmény nélküli a

³⁴¹ 1991. évi XXXI. törvény 5. § (2) bekezdés

magyar jogtörténetben – amiként az az 5.1.1.1. alpontban is olvasható. Mind a mai napig bocsát ki a Magyar Nemzeti Bank emlékérmet, mely tevékenységére, hogy valamilyen évforduló alkalmából történik.³⁴² A disszertáció nem tartalmaz minden emlékérmet, melyek kiadására 1945 és 1989 között került sor; kizárólag azokat, melyeket törvénnyel vagy törvényerejű rendelettel határoztak meg. Ami e típusnak sajátossága, hogy arányaiban jóval több normatív tartalommal bír, mint általában az emléktörvények; hiszen rendelkezik az emlékéremről, általában mellékletben, de rendelkezik az odaítélés módjáról is. Szemiotikai szempontból kizárólag azok a tényezők lesznek jelentőségteljesek, amelyek az emlékezés folyamatára vannak hatással.

A kronológiai ívben az első az 1959. évi 6. tvr.-rel hatályba léptetett a Tanácsköztársaság Emlékérem adományozásáról. A már fentebb bemutatott 1959. évi II. törvénnyel összefüggésben ez is a Tanácsköztársaság negyvenedik évfordulójára emlékezik:³⁴³ a jogalkotói narratívában a Tanácsköztársaság megalapítása forradalmi és nagy jelentőségű volt. Érdeemes megjegyezni, hogy mindkét jogszabály tartalmazza a március 21-ei megalapítási dátumot; a törvény jóval szélesebb körű interpretációs mezőt biztosít a Tanácsköztársaság érdemeinek. Az emlékérmetörvény hat szakaszából csupán az első rendelkezik magáról az emlékezési módszerrel, a többi – ahogy fentebb említettem – az adományozási, illetve az emlékérme rendjelekre való azonos alkalmazásáról szóló tartalmakkal bír.³⁴⁴ Hatályon kívül helyezésére az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 1999. évi LXI. törvény alapján kerül sor, mely egyszerű deregulációs törvény.

Tíz esztendővel később ismét emlékérme kibocsátásáról és adományozásáról döntött a NET: a Tanácsköztársaság Emlékérem adományozásáról szóló 1969. évi 5. tvr. kerül a vizsgálat középpontjába. Az ismételt kibocsátás oka az volt, hogy az emlékérme eredetileg egyszer volt adományozható, így az új tvr. 1. §-a hivatkozik is a fentebb bemutatott 1959. évi 6. tvr.-re, valamint arra, hogy ismételt adományozási jogszabály kibocsátása szükséges, amivel most már a Tanácsköztársaság 50. évfordulóját kell megünnepelni. Ebből kifolyólag nem tartalmaz semmilyen emlékezetre vonatkozó kifejezés az emléktörvény, hanem a normatív tartalom

³⁴² „A Magyar Nemzeti Bank - a külföldi jegybankok gyakorlatával összhangban - azzal a céllal bocsát ki emlékérmet, hogy az ország életében jelentős történelmi-, kulturális-, tudományos-, stb. évfordulókról, eseményekről az utókor számára maradandó formában állítson méltó emléket.” - <https://www.mnb.hu/bankjegy-es-erme/emlekermek>

³⁴³ Adalék csupán, hogy míg a tvr. február 15-én, addig maga az emléktörvény március 22-én lépett hatályba. Ez magyarázható azzal is, hogy a tvr. által előírt emlékérme-adományozáshoz szükséges előfeltételek megteremtésére is időt kellett biztosítani.

³⁴⁴ Érdeemes megjegyezni, hogy habár a melléklet részletesen leírja az emlékérme külsődleges jegyeit, az MNB honlapján mégsem lehet megtalálni a 2003 előtti emlékérme közötti listában a képek között. <https://www.mnb.hu/bankjegy-es-erme/emlekermek/2003-elott-kibocsatott-emlekermek>

kapcsán visszautal a tíz esztendővel korábbi emlékérmeszabályra. A jogszabály hatályon kívül helyezésére is ugyanazzal a deregulációs szabállyal került sor, mint fentebb.

Végezetül e tág négy évtizednek az utolsó emlékérmé-szabálya a *Felszabadulási Jubileumi Emlékérem alapításáról szóló 1969. évi 38. tvr.* Hasonlóan a korábban megállapított jellegzetességekhez e jogszabály esetében is elmondható, hogy a normatív tartalom mind az emlékérmé kinézetéhez, mind pedig az adományozás mikéntjéhez kapcsolódik. Ezért ebben az esetben is csupán az 1. § tartalmazza az emlékezési utat, melyet a NET kijelölt: „felszabadulásának huszonötödik évfordulójára”. A megadományozottak köre azonban nem ezzel függ össze, hanem azóta a szocializmus építésében jeleskedők köre közül kerül ki. Egyetlen módosítására 1976-ban került sor, mellyel hatályon kívül helyezték a viselések sorrendjére vonatkozó 2. mellékletet. A tvr. hatályon kívül helyezésére ugyanazzal a fentebb bemutatott 1999. évi LXI. deregulációs törvénnyel került sor

6.3.5. Célorientált emléktörvények – közhatalmiaktus-gyakorlás emlékezetpolitikai aspektusból³⁴⁵

Az emléktörvényeknek egy nagyon sajátos típusa a teleologikusan megalkotott, kizárólag *közkegyelem gyakorlásáról* szóló együttes. Közös jellemzője az emlékérmé-törvényekkel, hogy ezek normatív tartalma is jóval részletesebb, mint a 'klasszikus' emlék- vagy érdemtörvényeké. Szemiotikai szempontból a legjelentősebb vizsgálati irány a történelmi-társadalmi háttér, az emlékeztetés alapjául szolgáló évforduló, amelyre alapulva gyakorolja az állam a közkegyelmet.³⁴⁶

1948-ban a forradalom és szabadságharc emlékezete nem csupán emléktörvényt és emlékérmé-jogszabályokat generált, hanem arra is lehetőséget biztosított a jogalkotó *a magyar köztársaság megalapításának 2. és az 1848/49. évi szabadságharc és forradalom 100. évfordulójának emlékére engedélyezendő közkegyelemről szóló 1948. évi VI. törvénnyel*, hogy a köztársasági

³⁴⁵ Lásd részletesebben: NAGY Anita: Az általános kegyelmi eljárás egy kutatás tükrében. *Acta juridica et politica.* 2018/1., 743–754. http://acta.bibl.u-szeged.hu/54017/1/juridpol_081_743-754.pdf

³⁴⁶ Habár jelen fejezet keretein túlmutat, hogy a közkegyelem általános gyakorlásáról rendelkezzen, röviden összefoglalom a jelzett négy évtized közkegyelmi aktusaira vonatkozó szabályozást. Még a II. világháború alatt született meg az 1945. évi III. törvény a Nemzeti Főtanácsról, mely nem rendelkezhetett eljárási kegyelemről [3. § (1) bekezdés 9. pont], általános kegyelmezési jogkörrel pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés rendelkezett. Ezt követte a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény, melynek 12. § (1) bekezdése szerint amnesztiát továbbra is a Nemzetgyűlés adhatott, de a köztársasági elnököt ruházta fel eljárásra és végrehajtásra vonatkozó kegyelmezési jogosultsággal. A Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 10. § (1) bekezdése, valamint (3) bekezdés h) pontja alapján az Országgyűlést ruházta fel a közkegyelem gyakorlásárnak lehetőségével. Ezt a rendelkezést az 1972-es alkotmányrevízió módosítja, mely szerint már a NET rendelkezik ezzel a jogkörrel [30. § (1) bekezdés j) pont]. Ezt az ívet zárja le a jelen fejezet időkeretében már bele nem tartozó 1989. évi XXXI. törvénnyel módosított alkotmánymódosítás, mely alapján az Országgyűlés a közkegyelmezési, a köztársasági elnök pedig az egyéni kegyelmezési jogot kapta vissza.

elnök gyakoroljon közkegyelmet.³⁴⁷ Ez a tulajdonképpeni felhatalmazás két 'területen' adott lehetőséget a közkegyelem kapcsán a köztársasági elnöknek arra, hogy „a közkegyelem terjedelmének és egyéb részletes előfeltételeinek megállapítása tárgyában a szükséges intézkedéseket tegye”: ez pedig a „menthető ok” vagy a jogrend ellen való „enyhébb fokú vétés”. Visszakanyarodva a kegyelmi szabályoktól fókuszálók ismét arra a tendenciára, mely kimutatható az emlékezés útjának kijelölésekor. Szembeötlő, hogy nem kizárólag a centenáriumi okok a jogszabály megszületésére, hanem az új köztársaság létrejöttének 2. évfordulója is. A törvény azon kevesek egyike, mely az 1946-os államszervezetre és -szerkezetre is pozitív példaként tekint, ezért emléktörvényeink egyik ritkasága. A demokratikus államrend megszilárdulásának öröme vegyül a jogalkotó szerint a büszkeséggel, mely el kell hogy töltse a magyar állampolgárt, ha az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc dicsőséges eseményeire és vívmányaira gondol. Ennek az emléktörvénynek az is a sajátossága, hogy a XX. század történelmi eseményeit hasonlítja össze a történelem korábbi jelképeivel, így alakítva ki maga körül azt a jelentésudvart, ami a nemzeti emlékezeti kánonban a forradalom és szabadság jelent. Ez a kettős példa egészen egyedülálló az emléktörvények sorában. Hatályon kívül helyezésére az 1960 előtt kibocsátott jogszabályok rendezéséről szóló 1987. évi XII. törvénnyel került sor, mely egyértelműen egy deregulációs törvény.

A felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából *közkegyelem gyakorlása tárgyában született 1950. évi 9. tvr.* ad lehetőséget részleges közkegyelem gyakorlására annak emlékére, hogy hazánk felszabadulásának ötödik évfordulójára emlékezik az ország. Hasonlóan a fentebb ismertetett struktúrához hosszabb normatív résszel rendelkezik, mint a klasszikus emléktörvények. Megállapítható, hogy kizárólag az évforduló jelenik meg emlékezeti szempontból, mintegy kegygyakorlásként. Az *egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 2003. évi VIII. törvény* helyezte hatályon kívül.

A jogszabálylisták elemzése során megállapítható, hogy öt alkalommal született hasonló emléktörvény részleges közkegyelem gyakorlásáról. Ezek szerkezete hasonló, hatályon kívül helyezésükre egységesen a 2003. évi VIII. törvénnyel került sor; a kijelölt emlékezeti út az, hogy meghatározott évfordulók okán a NET lehetőséget ad az eseményre való emlékezés keretében a részleges közkegyelemre. Ezek a következők:

- *1959. évi 12. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról*, mely a felszabadulás 14. évfordulója alkalmából született;

³⁴⁷ Megjegyzem, hogy maga az emléktörvény hatályba lépési ideje is szimbolikus, március 15-e; míg a jelenleg elemzett közkegyelmi aktust meghatározó jogszabály korábban, január 29-én hatályba lépett.

- 1960. évi 10. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról, mely a felszabadulás 15. évfordulója alkalmából született;
- 1963. évi 4. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról, mely nem meghatározott évforduló alkalmából született,³⁴⁸ hanem a szocialista úton egyfajta eredményt elérve tartja lehetőnek a részleges közkegyelmet;³⁴⁹
- 1970. évi 7. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról, mely a felszabadulás 25. évfordulója alkalmából született;
- 1975. évi 7. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról, mely a felszabadulás 30. évfordulója alkalmából született;
- 1985. évi 3. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról, mely a felszabadulás 40. évfordulója alkalmából született.

Az ívet a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1989. évi XXXVII. törvény zárja a rendszerváltozást követően, azonban mivel ez nem emléktörvény, megemlézése is csupán utalásszerű.

6.3.6. Emléktörvények ünnepnapokra vonatkozó szabályozással

Az alábbi alpontba azok a jogszabályok, jellegzetesen törvényerejű rendeletek kerültek, melyek normatív tartalommal rendelkeztek, hiszen állami *ünneppé nyilvánítottak* bizonyos napokat. Ennél a megállapításnál azonban relevánsabb az a szociokulturális háttér, amellyel megmagyarázták, hogy a (magyar) történelem bizonyos dátumait szimbolikus jelentéstartalommal ruházzák fel.

Az *augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé nyilvánításáról szóló 1950. évi 1. tvr.*, ahogy nevéből is kikövetkeztethető, augusztus 20-át emeli a Magyar Népköztársaság ünnepévé. Rávilágítok a sajátosságra, mely szerint az 1949. augusztus 20-án hatályba lépett Alkotmány nem rendelkezik az augusztus 20-ai állami ünnepi mivoltáról, a jelzett tvr. pedig 1950. január 25-én lépett hatályba. Tényszerűen megállapítható, hogy a *Szent István király dicső emlékének megörökítéséről szóló 1938. évi XXXIII. törvény* 2. §-a kimondja, hogy augusztus 20-a nemzeti ünnep, de nem rendelkezett állami ünneppé nyilvánításról. Preambuluma is az Alkotmány hatályba lépési dátumára hivatkozik, de nem Szent Istvánt emeli piedesztálra, hanem azt tekinti eredménynek, hogy a „szocializmus felé vezető úton” ért

³⁴⁸ Ennyiben talán kivételnek tekinthető.

³⁴⁹ „Az elmúlt esztendőök állhatatos harca, az ellenforradalmi felkelés és a személyi kultusz torzításainak egyidejű és teljes leküzdése után népi demokratikus államunk, szocialista rendszerünk szilárd, törvényes rend érvényesül az országban.” Megállapítható, hogy az emlékezeti út közvetetten van kijelölve a preambulumban, de létéhez nem fér kétség.

el eredményt a magyar állam. Egészen sajátos, a történelmi háttérrel ismerve mégis magától értetődő történeleminterpretáció ez.

Ugyanebben az esztendőben született meg *az április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünnepé nyilvánításáról szóló 1950. évi 10. tvr.* A három szakaszból álló, preambulum nélküli jogszabály normatív tartalma kizárólag a nemzeti ünneppé nyilvánítás. Ezzel szemben nívumként hat(hat) az az interpretációs folyamat, ahogy az felszabadulást hazánk történelmébe illeszti. Az alábbi szavak, szófordulatok 'segítik' az eddig a magyar történelemben nehezen eligazodó olvasót: április 4-e „legdöntőbb fordulat Magyarország ezeréves történetében”, mely történelem „küzdelmekkel teli”. A felszabadulás mint mozzanat két oldalán a dicsőséges Szovjet Hadsereg, illetve a német fasiszták és magyar csatlósainak utolsó hordái álltak. Szó sem esik a magyar ellenállásról e narratívában. Helyette az alábbi irányt jelöli ki a 2. §:

„Április 4. a magyar nép soha el nem múló hálójának, forró szeretetének, a baráti és szövetségi hűségnek ünnepe, felszabadítója, példaképe, függetlenségének oltalmazója, a béke legfőbb őre és legerősebb támasza a Szovjetunió, a dicsőséges Szovjet Hadsereg, népünk és a haladó emberiség tanítója s igaz barátja, a nagy Sztálin iránt.”

Ehhez hasonló *a november 7. napjának, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünnepé nyilvánításáról szóló 1950. évi 37. tvr.*, mely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünneppé nyilvánításáról rendelkezik. Struktúráját tekintve számozással nem bíró egységekből áll, s kizárólag a nemzeti ünneppé nyilvánítás az, mely normatív tartalmú. Az ezt megelőző három bekezdés november 7-ének a világtörténelemben betöltött szerepéről ír, valamint hazánk és a Szovjetunió közötti kapcsolat okán az októberi forradalom eredményeinek Magyarországra való hatását mutatja be. Szemiotikailag releváns tényező az, hogy ez az egyetlen a három 'ünnep-törvény' között, mely nem a magyar történelemben felmerülő eseménynek talál szimbolikus tartalmat. A kapcsolat azonban élő és kettős a tvr. szerint: egyrészt az októberi forradalom eredményeként létrejött Szovjetunióknak köszönheti hazánk a függetlenségét, másrészt pedig vívmányait – „a kizsákmányolás minden fajtájának megszüntetését, a dolgozó nép teljes felszabadítását, a szocializmust” - hazánk is örömmel fogadta, fogadja.

Hogy mit jelentett 1950-ben állami vagy nemzeti ünneppé nyilvánítani egy-egy szimbolikus dátumot, az talán nem annyira köztudott, mint jelenleg. E tekintetben fókuszálók a legutolsó emléktörvényre, melynek végrehajtására született meg a *2019/1950. (X. 29.) MT határozat*, mely kimondja, hogy munkaszüneti nap és fizetett ünnepnap is egyben. Munkajogi szempontból csak *a Munka törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvény végrehajtásáról szóló*

34/1967. (X. 8.) Korm. rendelet ír elő normatív tartalmat: 48. § (1) bekezdése alapján munkaszüneti napnak minősülnek a fentebb meghatározott napok

Mindhárom törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezésére a Magyar Köztársaság állami ünnepeiről szóló 1991. évi VIII. törvény rendelkezett, az alábbi indokolással:

„Ünnepeink egységes szemléletű rendszerezése az elmúlt évtizedekben nem történt meg. Emellett a hatályos jogszabályok az egyes történelmi események állami vagy nemzeti ünneppé nyilvánításával összefüggésben egymásnak ellentmondó és meghaladott rendelkezéseket is tartalmaznak.”

6.4. Emlékezettörvények

6.4.1. Az alkotmányos út kijelölése³⁵⁰

Az első kartális alkotmány 'előszobája' az 1946. évi I. törvény Magyarország államformájáról.³⁵¹ Preambuluma arról rendelkezik, hogy a nemzeti identitás alapját adó történelemből mely események lettek méltóak hazánk első számú jogszabályának részévé válni: a királyság megszűnése 1918. november 13-án; az 1707 májusában-júniusában tartott ónodi országgyűlés; az 1849-es debreceni országgyűlési határozat (ezzel együtt az 1849. évi áprilisi törvények); valamint a két forradalmi kísérlet hazánk önállóságának kivívására. Az indokolás szerint ezek az események bizonyítják, hogy hazánk az európai köztársaságok sorába lépett. Szövegszerűen nem mutatható ki semmilyen érzelmi többletet sugalló szó vagy szófordulat: ezek hiányával támasztom alá, hogy ez a törvény az alkotmányos emlékezet egyik sarokköve. A parlamentarizmushoz való alkalmazkodás sem újkeletű a magyar közjogtörténetben, így nem mondhatjuk, hogy kizárólag ezzel a jogszabállyal szakított volna a magyar közjog a monarchisztikus törekvésekkel. Biztosan erősítette a II. világháborút lezáró időszak azon sajátos vonulata, hogy több közép-kelet-európai állam is ekkor szakított a monarchisztikus berendezkedéssel (pl. Olaszország, Jugoszlávia, stb.). Állandóság vagy alkalmazkodás jellemzi-e tehát ezt a jogszabályt, mely az alkotmányos érzelmek jelenlétének hiányával nyer helyet magának az emlékezettörvények sorában? Úgy vélem, mindkettő. Visszautalva a jogi emlékezet kulturális koncepciójának részhipotézisére, mely szerint ezeket a jogszabályokat a kollektív identitásgeneráló erő jellemzi, kiviláglik, hogy az önreflexió hiánya a múlttal való

³⁵⁰ Lásd részletesebben: IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Az Alkotmány és az Alaptörvény mint emlékezettörvény – az alkotmányos identitás és a történeti emlékezeti kánon kapcsolata: In: *Doktori Műhelytanulmányok 2023*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2023., 112 – 124. https://doktiskjog.sze.hu/images/Tp%203+1%20K%C3%B6tetek%20sz%C3%B6vege/14_Doktori_MT_2023_07_25.-DMT_2023++_.pdf

³⁵¹ Lásd részletesebben: KUKORELLI István: Az 1946. évi I. törvény közjogtörténeti jelentősége és az alkotmányos jogfolytonosság. *Acta Humana*, 2017/1., 21–26.

teljes szakítási igénynek is betudható. Ennyiben új; azonban a parlamentarizmus iránti igény megjelenése kapcsán pedig mégsem az. A törvény hatályba lépésére 1946. február 20-án kerül sor: a II. világháború romjai még mind fizikálisan, mind mentálisan jelen vannak az országban: érzelmi töltetű szavaknak ekkor helye még nincsen, hiszen az azt megelőző pár évhez való viszonyt sem tudta kialakítani magának sem egyén, sem az ország. A törvény deregulációjára a 2007. évi LXXXII. törvénnyel került sor.

Az 1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról eredeti szövegváltozatában semmilyen, a magyar történelmi emlékezetre utaló szöveget sem tartalmaz; a preambulum kizárólag a Szovjetunió felszabadító erejének adott hálát a tekintetben, hogy hazánk a szocialista köztársaságok tagjává válhatott. Alkotmánytörténetileg közismert, hogy ez az alkotmány az 1936-os szovjet alkotmány 'másolata', átvétele volt, ez a magyarázata annak, hogy hazánk múltját a nemzeti emlékezeti kánonban nem megfelelő módon helyezte el. Egyetlen szimbolikus utalása az volt, hogy augusztus 20-án hirdették ki, akkor is lépett hatályba.³⁵² Az Alkotmányunk is az állandósult emlékezet egyik példája, mivel az 1946-os köztársasági rendszert szilárdítja meg. Érzelmi síkon azonban jóval komplexebb a kérdés: a magyar történelmi múltba való reflexió hiánya és kizárólagosan a szocialista múltba való kapcsolódás eredményeként azokat a történelmi hagyományokat negligálja, melyekre büszke lehetne a magyar állam. A pozitív töltetű szavak, úgy mint „kemény küzdelmek”, „önzetlen támogatás”, „megedzött munkásosztályunk”, „Szovjetunióra támaszkodva” egyáltalán nem önállóságra, hanem a szovjet-magyar kapcsolatra utalnak. Alkalmazkodva az új történelmi-politikai helyzethez új értékrendszert hoz magával az Alkotmány szövege, ahol a büszkeség nem a magyar múltban rejlik, hanem a Szovjetunióval való barátságban.

A rendszerváltást megelőző legnagyobb alkotmányrevízióra 1972. április 26-ai hatállyal került sor: *az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről szóló 1972. évi I. törvény*³⁵³ volt az. Szövegszerű vizsgálat után kimutatható, hogy kizárólag a preambulum tartalmaz hazánk emlékezetére utaló részt. Szóhasználata is az erős, összetartó közösségre utal: „történelmünk”, „népünk” (két alkalommal is), „nemzeti létünk”, „hazánk” (két alkalommal), „eredményeink”, „előrehaladásunk”. A történelmi emlékezetből főként a Szovjetunióhoz, illetve a Tanácsköztársasághoz köthető események jelennek meg. S habár a Szovjetunió nyújtotta

³⁵² A *Szent István király dicső emlékének megőrkítéséről szóló 1938. évi XXXIII. törvény* 2. §-a szerint augusztus 20-a nemzeti ünnepnek számított. Megállapítható, hogy alkotmányos szinten ugyan nem jelenik meg a nemzeti ünnep mint identitásképző entitás, azonban a jogrendszernek a szabály része volt.

³⁵³ Lásd részletesebben: VASTAGH Pál: Alkotmányrevízió 1972 – kitérés kísérlet vagy korrekciós próbálkozás. *Múltunk* 2017/2., 203-244. http://real.mtak.hu/140022/1/vastaghp_17_2.pdf

segítségét mint új korszakot jegyzi, az azt megelőző közel ezeréves magyar történelemre kizárólag ennyi utalás történik: „Magyarországot több mint egy évezreden át a nép munkája, áldozatvállalása, társadalomformáló ereje élte és tartotta fenn.”. „Noha a későbbiek folyamán az alkotmány módosításai egyesek szeretnék volna, ha az alkotmány jobban kifejezné a magyar államiság történetét, ezek a törekvések nem vezettek eredményre.”³⁵⁴ olvasható Trócsányi László véleményében, mellyel szemben Vastagh Pál úgy fogalmaz, hogy:

„az ünnepélyes bevezetőben megerősítették a magyarság ezeréves múltjának különböző szakaszait összekötő kontinuitást, amely egybekapcsolta az egyes történelmi korszakokban a nép erőfeszítéseit Magyarország függetlenségéért és fennmaradásáért. A történelmi folyamatosság kiemelése megteremtette a kapcsolatot a nemzeti identitás és az Alkotmány között.”³⁵⁵

Az emlékeztető törvények szemiotikai elemzése erre a szociokulturális jelenségre mutat rá: nem meglepő, hogy e két, fentebbi citátum egymással ellentétes értelmezést ad, mégis ugyanarra az emlékezeti struktúrára utal. Az alkotmánybéli idézet szerint a nép munkájának gyümölcseként értelmezhető a magyar nép történelme: a 'kollektív' eredmény kiemelése azzal az eredménnyel jár, hogy semmilyen utalás nem történik individuális tettek, államalapító – és a kereszténységet meghonosító - Szent Istvánra sem. Mégis: ez a preambulumban, már ha csak egy hajszálnyival is, de közelebb kerül az emlékeztetés igényéhez.

6.4.2. Egyéb, kategorizálhatatlan emlékeztető törvények

A magyar emlékeztető törvények szegmentálásának oka részben annak 'esernyő'-jellege miatt van, részben annak 'nem egyedi'-volta miatt van, amint arra a Bán Marina-i definíció rámutat; részben pedig azért, mert a disszertáció feltételezése szerint ezek a törvények nem jövőbe mutató, büszkeséget mint alkotmányos érzelmeket előíró céllal születtek, hanem meghatározott történelmi eseményekre való reflexióként születtek, melyek az alkotmányos érzelmek közül egyértelműen negatívak, a szégyen és a büntudat köré épülnek.

A holokauszt magyar emlékeztetének egyik első emlékeztető törvénye *a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről szóló 1946. évi XXV. törvénycikk*.

A törvény részletes elemzése a disszertáció kereteit meghaladja, így kizárólag az emlékezeti módszerre fókuszál. Az 1946. november 15-én hatályba lépett jogszabály megalkotója még a Nemzetgyűlés. Az 1. § két irányú emlékeztetést jelöl ki a holokauszt kapcsán; ezek egyike a

³⁵⁴ TRÓCSÁNYI László: Az alkotmányozás elvi kérdései. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 167–185. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6829/1/juridpol_047_167-185.pdf

³⁵⁵ VASTAGH (2017) i. m. 39.

magyar nemzet és a Nemzetgyűlés jelentősége ebben: „a letűnt uralmi rendszernek idegen befolyáson alapuló mindazok a rendelkezései és intézkedései”, „ellenkeznek az emberiség örök eszményeivel, a magyar nép erkölcsi felfogásával és a magyar jog szellemével”, „mélységes megvetéssel bélyegzi meg ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket.”. Az 1. § (2) bekezdése egyértelműen köszönetet mond az ellenállásban résztvevőknek:

„Ezzel kifejezésre jutott a magyar nép egyetemének ellenállása, amely a reakciós rendszerrel szemben is mindaddig megakadályozta a faji üldözés nemzeti szocialista brutalitásainak maradéktalan érvényesülését, amíg a német megszállás és hatalmi erőszak teljessé válása be nem következett. Ez az ellenállás világossá tette, hogy a magyar nép nem azonosítja magát a faji üldözéssel.”

Történelmi szemmel lehetne vitatkozni azzal, hogy ez vajon azt is jelenti-e, hogy a német megszállás előtti jogfosztó rendelkezések sem az önrendelkezéssel rendelkező Magyarország saját jogszabályai voltak-e vagy sem.³⁵⁶ A másik emlékezeti út az, mely az áldozatokra vonatkozik: mit tudott és mit mert elismerni jogszabályi szinten a Nemzetgyűlés alig másfél esztendővel a II. világháború végét követően, mivel több pogrom volt hazánkban (is)³⁵⁷ a visszatérő zsidókkal szemben.

„... az ország lakosságának egy részét izraelita vallása, illetőleg zsidó származása címén jogaitól megfosztották, emberi méltóságában meggyalázták és végeredményben többségének - nagyobbrészt külföldi táborokban való - megsemmisítésére vezettek”, „a faji üldözésnek hamis indoklásra támaszkodó, a lakosság egy értékes és hazafias részét méltatlanul sújtó, idegen eredetű összes barbár szabályait ...”.

Az emlékezettörvény többi szakasza jóvátételi szabályokat tartalmaz – s ezeket a *Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. Cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról szóló 1997. évi X. törvény* hatályon kívül helyezte; így ezt követően a jogszabály többi része már nem tartalmaz emlékezettörvényi aspektusból elemezhető részeket.

³⁵⁶ Egy jelenbéli interpretáció olvasható az Alaptörvény Nemzeti hitvallásában: „Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselőt megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.”

³⁵⁷ 1945 és 1948 között több pogrom is zajlott hazánkban a visszatérő zsidókkal szemben. Erről lásd részletesebben: CSÖSZ László: *Antiszemita zavargások, pogromok és vérvádak 1945-1948.* http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek; BUNDULA István: *Antiszemita erőszakhullám Magyarországon 1946-ban. Emberevők. Magyar Narancs, 2018. július 2.* <https://magyarnarancs.hu/tudomany/emberevok-111640>

1947. január 14-én lépett hatályba az egyes címek és rangok megszüntetéséről szóló 1947. évi IV. törvény, mely nem a szó legszorosabb értelmében vett emlékezettörvény.³⁵⁸ „A magyar nemesi és főnemesi rang (herceg, örgróf, gróf, báró, nemes, primor, lófő, örökös főispán) megszűnik.” – rendelkezik az 1. § szabálya. Az indokolás szerint erre a döntésre két ok vezette a jogalkotót: „két alapvető elvet kíván érvényre juttatni, és pedig: I. az emberek származás szerinti megkülönböztetésének és II. a pusztán kitüntetésnek tekintendő címek megszüntetését”. Szemiotikailag az első a relevánsabb, az alábbi indokolás mentén van szükség a megszüntetésre:

„I. Az emberek származása szerinti megkülönböztetése az egyenlőség alapján álló demokratikus állami és társadalmi berendezéssel össze nem férhet, ezért az ilyen megkülönböztetésnek - bár az túlnyomó részben csak megkülönböztető címekben jelentkezik - el kell tűnni az ország demokratikus jogrendjéből.”

A nemesi rangok megszüntetéséről is rendelkezik a törvény, így azok címének használata is tiltottá válik. Ez az időszak a szabadon választott Nemzetgyűlés jogalkotásának időszaka, amelynek feladata a kollektív identitás meghatározásában sokrétű volt: szembe kellett néznie a háborús történésekkel, szembe kellett néznie a háborút megelőző magyar politikai berendezkedéssel, mindamelllett pedig már szembe kellett nézni a leendő a leendő kommunista párttal is. Éppen ezért megállapítható, hogy ez még nem a szocialista egyenlőség okán megalkotott törvény, hanem a nemesi, urizáló korszakot maga mögött tudni akaró, modern Magyarország egyenlősítő szándéka.

Közvetlenül a rendszerváltozást megelőző esztendőkből két sajátos emlékezettörvény született a magyar jogrendszerben. Az egyik az 1960 előtt kibocsátott jogszabályok rendezéséről szóló 1987. évi XII. törvény, ami elsőre egy egyszerű deregulációs törvénynek tűnhet, de közelebbről megvizsgálva, a jogtechnikai szükségességen túli indokokra fókuszálva láthatóvá válik, hogy jelentős hatása volt az emlékezetre is. Azon túlmenően, hogy ez helyezte hatályon kívül az 1948. évi VI. törvényt, az általános indokolás utolsó előtti mondata kap kiemelkedő emlékezetpolitikai funkciót: „A rendezés nem terjed ki a történelmi személyiségek és események emlékét és jelentőségét megőrkítő magas szintű jogszabályokra.”. Mivel jelen fejezet egyik vizsgálati útja az volt, hogy megállapítsa, az a kijelölt szocialista emlékezeti út, melynek emlék(ez)törvényeit bemutattam, kitörli-e azokat a jogszabályokat, melyek 1945-öt

³⁵⁸ A ma hatályos magyar jogrendszerből vett példákkal illusztrálva az emlékezettörvényi aspektusból elemzhető például a bíróságok elnevezését visszaalakító (pl. Kúria, járásbíróság) Alaptörvény alapján a bírósági szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény és a vármegyerendszer elnevezést bevezető 11. Alaptörvény-módosítás.

megelőzően születtek és emlék(ezet)törvényként elemezhetőek, megállapítható, hogy az sem tényleges, sem deregulációs törvénnyel nem történt meg. Hiába tűzi ki tehát a preambulum az elavult jogszabályoktól való megtisztítását a jogrendszernek, a jogalkotó nem tekinti egyetlen, az 5. fejezetben elemzett emlék(ezet)törvényt sem annak.

Ezzel szoros összefüggésben azonban egy egészen sajátos, mégis a rendszerváltást megelőzően, 1989. május 26-án hatályba lépett emlékezettörvény *a Joszif Visszárionovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítéséről szóló 1953. évi I. törvény hatályon kívül helyezéséről szóló 1989. évi XII. törvény*. A csupán kettő szakaszt tartalmazó, szűkszavú törvény semmilyen magyarázatot nem ad a hatályon kívül helyezésre, de az 1989-es esztendőt látva talán nem is kell keresnünk. Az emlékezettörvény hatályon kívül helyezésére a már többször hivatkozott, *egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 2013. évi VIII. törvénnyel* került sor.

6.4.3. Punitív emlékezettörvények

Az emlékezettörvények rendszerezésének egyik legeredetibb lehetősége az, hogy a *büntetőjogi szabályokat* teszi vizsgálat tárgyává.³⁵⁹ Ebből kifolyólag az alábbi alpontban azt vizsgálom, hogy az 1945 és 1989 között hatályban lévő büntetőjogi kódexekben volt-e olyan tényállás, mely – a jelenleg hatályos önkényuralmi jelkép használatához, illetve a nemzetiszocialista vagy a kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadásához hasonlóan – az emlékezetünket befolyásolja, befolyásolhatja. Ezek a jelenlegi struktúrában köznyugalom elleni bűncselekmények. Visszatekintve az 1989. október 23-a előtt hatályban lévő *a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvényre* megállapítható, hogy nem szerepelt ezekhez hasonló tényállás – az előbbi cselekmény 1993 óta, az utóbbi tényállás pedig 2013 óta része a hatályos büntető kódexnek. Szövegösszehasonlítás módszerével megvizsgáltam, hogy a jelen fejezet részét képező 1989 előtti időszakban volt-e ehhez hasonló tényállás, de nemleges választ találtam. Ugyanígy nem elemezhető az ezt megelőző, *a Büntető Törvénykönyvről szóló 1961. évi V. törvény* egyetlen tényállása sem. Ráadásul a lévő *Csemegi-kódex* különös része sem tartalmaz semmilyen olyan előírást, amely az emlékezetre vonatkoztathatóan emlékezettörvényi szempontból elemezhető volna.

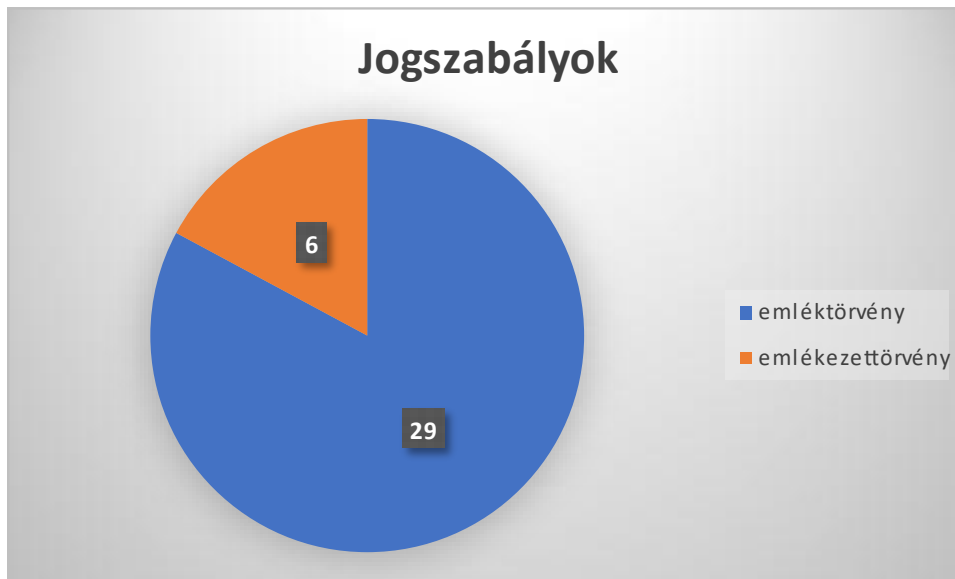
6.5. Összegzés

Ennek az időszaknak harminchat releváns jogszabálya volt, ezek közül hat emlékezettörvény, míg közel ötszöröse emléktörvény. Az Alkotmány eredeti szövegváltozata nem sorolható be

³⁵⁹ Lásd például: BÁN (2022) i. m. 14., valamint a 2.2. alpontot!

semelyik kategóriába sem, azonban az emlékezet hiánya is informatív.³⁶⁰ Az emlékezettörvények kapcsán megállapítható, hogy kettő is az alkotmányos emlékezet egy-egy példája: az 1946. évi I. törvény, illetve az alkotmányrevíziónak számító 1972. évi I. törvény. A disszertáció részhipotézise szempontjából a legkiemelkedőbb megállapítás annak tükrében tehető meg, hogy két emlékezettörvény esetében is kimutatható a szégyen mint alkotmányos érzelem (várt) jelenléte. Az egyik közvetlenül a II. világháborút követően reflektál a zsidó jogfosztásra: az 1946. évi XXV. törvényben kimutatható a szégyenteljes önreflexió, ami ennek értelmében egy önmagát vádló megközelítés. A másik jogszabály azonban a szocialista éra végéhez közeledvén jelenik meg, amikor a jogalkotó már más megvilágításba helyezi a magyar történelmi emlékezet egyik pregnáns emléktörvényét: amikor az 1989. évi XII. törvény megalkotó Országgyűlés kinyilvánítja, hogy számára már nem vállalható a Sztálin-emléktörvény, akkor kimondhatjuk, hogy történelemértelmezői szerepben lép fel. Magyarázatot azonban a sorok között nem lelünk, így hiába egyértelmű Sztálin szerepének újraértelmezése kapcsán annak elfogadhatatlansága, nem jelenik meg szövegszerűen annak ténye, hogy szégyellnie kellene magát a jogalkotónak, hogy közel három és fél évtizeddel korábban a magyar kollektív emlékezet részévé tette. Az emléktörvények Tóth Judit-i kategorizációja kapcsán ismét rámutatok annak problematikus voltára. A huszonkilenc emléktörvény legnagyobb arányú csoportját a közkegyelemre vonatkozó jogszabályok adják. Ez azt is jelenti, hogy a normatív tartalmú emléktörvények vannak túlsúlyban. Ezt követik az egyes érdemrend- és címtörvények. Ezeknek a kollektív emlékezetre vonatkozó hatása abban mérhető, hogy az új világrendhez szükségesek új kitüntetések, melyek csak ennek a rendszernek sajátjai. Az öt érdemtörvény hasonlít talán legjobban az 1945 előtti időszak érdemtörvényeihez: Károlyi Mihály, Sztálin, a magyar nép felszabadulása, az Ideiglenes Nemzetgyűlés és a Magyar Tanácsköztársaság olyan összetevők, melyek szimbolikus magasságokba emelkedhet és ezáltal a nemzeti emlékezet részévé válhat, példakövetés által. A három ünnepnapot meghatározó jogszabály közül kettő kifejezetten a szocialista éra sajátossága. Az emlékérmé- és az emlékműtörvények kapcsán nem lehet különleges eltérést bemutatni.

³⁶⁰ Ezért látható a diagramon eggyel kevesebb jogszabály.

3. diagram

4. diagram

A fejezet alapjául szolgáló időszak törvényeinek és törvényerejű rendeleteinek vizsgálata három irányú volt. A vizsgálat alapjául szolgáló hipotézis arra vezette a kutatót, hogy azt vizsgálja, a demokratikus átmenet, valamint a kommunizmus/szocializmus időszaka milyen mértékben élt azzal a lehetőséggel, hogy a nemzeti emlékezeti kánont a jog eszközeivel alakítsa. A három irányú kutatás fő csapásiránya bemutatta, hogy melyek voltak azok a szimbolikus történelmi személyek/események, akik esetében az emlékezési kötelezettség törvényi rangon

jelent meg. Megállapítható, hogy vannak olyan, a magyar történelemben szimbolikus többlettel bíró elemei, pl. Szent István, vagy az 1848/49. forradalom és szabadságharc, melyek tisztelete akkor is megmaradt, amikor hazánk egy teljesen új, oktrojált identitást kapott. Megállapítást nyert az is, hogy a Szovjetunió szerepének felmagasztalása kimutatható az emlékezeti struktúra megváltozásában is. A kutatás másik ága azzal foglalkozott (volna), hogy van-e olyan hatályon kívül helyezett emléktörvény, mely még 1945 előtt keletkezett. Vagyis az új társadalmi rendszer, az új történeleminterpretációs keretek, a szocialista berendezkedés tud és akar-e viszonyulni valamiként a magyar történelem korábbi jelentős személyeihez (pl. Erzsébet királyné, Liszt Ferenc), vagy történelmi eseményeihez (pl. II. Rákóczi Ferenc külföldi tartózkodása). Az ebben a kutatási irányban rejlő potenciál magában a szocializmus eszményképében is keresendő, amelyben a közösségiség nagyobb relevanciával bírt, mint az egyéni 'eredmények'. A vizsgálat azonban nem tudott kimutatni olyan emléktörvényt, melyet ebben a négy és fél évtizedes periódusban helyeztek volna hatályon kívül. Az analízis harmadik dimenziója pedig afelé mutatott, hogy hatályba lépő emlék(ezet)törvények hatályon kívül helyezésére mennyiben került sor a rendszerváltozást követően; kifejezetten abból a célból vizsgálva ezt, hogy miként viszonyult a rendszerváltozás az azt megelőző szocialista rendszer emlékezeti struktúrájához.

A mottóul választott emléktörvény indokolásában az olvasható, hogy az emlék(ezet)törvények egy egész nemzet igényét fejezik ki az emlékezésre. A fejezet épp ennek ellenkezőjét mutatta be: az emlék(ezet)törvények által a nemzeti emlékezeti ösvényt ki lehet jelölni, amely egy eszköz is lehet a jogalkotó kezében a nemzeti narratíva alakításában. Megállapítást nyert tehát, hogy a népköztársaság idején a jog is egy mnemotechnikai eszköz volt a jogalkotó kezében.

7. A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐ IDŐSZAK EMLÉK(EZET)TÖRVÉNYEK SZÖVEGKÖZPONTÚ ELEMZÉSE

„Mindaz, ami itt történt, botrány, amennyiben megtörténhetett, és kivétel nélkül szent amennyiben megtörtént.

Mindez igaz. Mégis gyötrelmesen ellentmondásos, s ha valahol, hát itt kap súlyt a Karamozovok párbeszéde. Aljósá hite és Iván közönybe burkolózó lázadása. A humánus egymaga tehetetlen azzal szemben, ami egyszer lezárult, s legfeljebb az emlékezés illúziójával képes behatolni a múltba. Viszont a legtündöklőbb jövő is mit ér? – amorális sivatag, üres elvontság a jóvátehetlen konkrétumokkal hétában. Marad tehát a lázadás, az „egész elvetése”, de még ez se érintheti legkisebb részletét se annak, aminek nevében mindent meg kellene tagadnunk.

Nem így a legkisebbik Karamazov. Aljósában föl sem merül a lázadás kísértése. A mozdulatlan és totális elkötelezettség, amiben eleve él, egyszerűen nem érzékeli e kihívást. A múlt – amiben Iván szükségszerűen az ártatlan szenvedések övezetét látja – Aljósá állandó lelkiállapota, a konkrétumokba való előbbrejutás, a vigasztalás és a megvigasztalódás tulajdonképpeni kezdete.”³⁶¹

Folytatva a korábbi egységek szerkezeti ívét, jelen fejezetben is először a kategóriák alapján osztom fel az emlék(ezet)törvényeket. Ezt követően az egyes kategóriákon belül alkalmazom a kronológiai módszert azzal a pontosítással, hogy megállapítást teszek arra vonatkozóan, vajon a rendszerváltástól számítva 2004-ig, 2004 és 2010 között, illetve 2010-et követően kimutatható-e bármi változása, ami alátámasztja a disszertáció első fejezetben tett megállapításokat. Végezetül a 7.4. alpontban összegzem a kutatómunka eredményeit.

7.1. Emléktörvények

A módszertani célkitűzésem az volt, hogy kutatásaim eredményei a kronológiai ív mentén összehasonlítható legyenek a korábbi két időbeli egységével; ezért ugyanazt a felosztást alkalmazom jelen alpontban is, mint amelyet az. 5.1. és a 6.3.1. alfejezetekben. A kutatómunka eredménye azonban oda vezetett, hogy azt tapasztaltam, eltérő okokból kifolyólag ugyan, de nem alkalmazható ugyanaz a felosztás. Ennek részben alkotmányjogi, részben politikai, részben

³⁶¹ PILINSZKY János: Ars poetica helyett. In: *Pilinszky János összes versei*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 89–90.

egyéb okai voltak, melyek feltárása nem jelen disszertáció feladata. A lehetséges helyen megőriztem a kategóriákat, más esetekben alkalmazkodtam az emléktörvényi szövegtörvényi jellegzetességeihez.

7.1.1. Érdemtörvények, tipikus emléktörvények

Amint arra már a 6.1. alfejezetben rávilágítottam, a rendszerváltozást mint folyamatot értelmezi a disszertáció. Mégis önkényes döntést hoztam arra vonatkozólag, hogy egyértelmű határt húztam 1989. október 23-ai napnál. Azt ezt követő első emléktörvény kihirdetésére csupán 1990. május 8-ig kellett várni: az *1956 októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1990. évi XXVIII. törvény* kapta ezt az úttörő szerepet. A tipikus emléktörvényi felépítésnek megfelelően a hosszú, kifejezetten történelemértelmező és -magyarázó preambulomot csupán kettő §-nyi normaszöveg követ. Normatív tartalma kizárólag a 2. §-nak van, mely október 23-át nemzeti ünnepnek nyilvánítja. Ennek oka kettős: részben a forradalom kezdetének napja, részben pedig a köztársaság kikiáltásának szimbolikus napja. A magyarázó-értelmező bekezdések a forradalom és szabadságharc jelentőségét adják meg, valamint a politikai jogfolytonosságot indokolják. A jogalkotó szóhasználata szerint az 1956-os forradalom és szabadságharc és annak a magyar történelemben betöltött szerepe az alábbiakkal volt jellemezhető: a forradalom reményteli volta, áldozatvállalás, párhuzam az 1848/1849-es forradalommal és szabadságharccal. Az említett politikai jogfolytonosság azokat a párhuzamokat mutatja meg, amiért a közel harmincöt évvel ezelőtti forradalmárok küzdöttek és amelyet az akkori jelen jogalkotója követendőnek tart: a többpártrendszerű demokrácia, az emberi jogok, végül a nemzet függetlensége.

A rendszerváltozást követő második emléktörvény az *1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról szóló 1991. évi XLIII. törvény* részben átmeneti abból a szempontból, hogy nem valamely esemény emlékének törvénybe iktatásáról rendelkezik, hanem azoknak a személyeknek rendelkezik emléklapot vagy emlékérmét adni, akik a jelzett történelmi eseményben releváns szerepet játszottak. Normatív rendelkezéseket is tartalmazó emléktörvény, de annyiban eltérő a 7.1.4. alpontban bemutatott emlékérmétörvényektől, hogy itt nem csupán az emléklap és -érme megnevezése utal az emlékezeti munkára, hanem kifejezetten a közel három és fél évtizeddel korábbi forradalom és szabadságharcban betöltött szerep miatt lehetett ezt elnyerni. Az érdemeket a „nemzet szolgálatában és a haza szabadságának védelmében” lehetett szerezni, így ezt a magatartást állítja elének követendő célnak a jogalkotó. Az indokolás szerint az 1956-os események végre méltó helyet kapnak a nemzeti emlékezeti kánonban.

Egészen sajátos helyet foglal el a magyar emléktörvények sorában az *Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása emlékének megörökítéséről szóló 1994. évi LXXXI. törvény*. Ez az egyik olyan szimbolikus szintre emelt esemény, melyről korábban emléktörvény is született: lásd a 6.3.1.1. alpontot. A szimbolikus dátumon, 1994. december 21-én kihirdetett és aznap hatályba is lépett emléktörvény ezen a módon is igyekezett tisztelni az 1944. december 21-én megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlés előtt. Amint az a 6.3.1. alpontban olvasható, a szerv jelentősége a II. világháborút követő időkben kimagasló volt. Jelen emléktörvény az alábbi szófordulatokat alkalmazza: korszerű jogállamiság, nemzeti függetlenség, fasizmussal való szembe fordulás, földreform, újjáépítés megindítása. Nem használ olyan magasztos kifejezéseket, amelyek érzelemgazdagok volnának, amint azt majd a későbbi emléktörvényeknél tapasztalható lesz; kizárólag történelmi eseményként hivatkozik a megalakulásra. Az indoklása pedig még a textusnál is szűkszavúbb: nem értelmez, hanem csupán megállapít; mindezzel együtt pedig hatályon kívül helyezi a 1954. évi XI. törvényt.³⁶²

1996-ban ünnepelte hazánk a *Honfoglalás millecentenáriumát*, ezért természetesen ennek emlékére is született egy emléktörvény: a *Honfoglalás 1100. Évfordulójának Emléknapjáról szóló 1996. évi XXX. törvény*. Annyiban nem tipikus emléktörvény, hogy egyszeri emlékezést ír elő, kizárólag 1996. augusztus 19-ét határozza meg emléknappak, s mivel munkaszüneti nappá is nyilvánítja, ezért ennek munkajogi vetületei kapcsán – keresztihivatkozás segítségével ugyan, de – van normatív tartalma is. Megjegyzendő, hogy a nagyon rövid szövegezés oka az is lehet, hogy annyira evidens és megkérdőjelezhetetlen a honfoglalás emlékének jelentősége, hogy nem szükséges részletgazdagon megindokolni az emléktörvény szükségességének indokát. Kizárólag a „magyar történelem fontos eseménye” fordulat jelenik meg a szövegben. Az indokolás sem gazdagabb a magyarázatban; inkább az augusztus 19-ei nap kiválasztását magyarázza a jogalkotó: mivel a honfoglalás nem köthető egyetlen naphoz, héthez, hónaphoz, ezért az egész esztendőben ünnepsorozattal emlékezünk méltósággal eme eseménysorozatról; az államalapítás szimbolikus dátuma azonban már régóta augusztus 20-a, s mivel a honfoglalás az államalapítás ’előszobája’ volt, ezért kötötte ide szorosan a jogalkotó. Az emléktörvényt az *egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 1999. évi LXI. törvény* helyezte hatályon kívül, amely egy deregulációs jogszabály; azt feltételezhetjük, az indok az egyszeri végrehajthatóság lehet a Honfoglalás Emléknap kapcsán. Így azonban azt

³⁶² Az emléktörvénynek csupán egyetlen módosítása született, amikor 2007-ben hatályon kívül helyezte a jogalkotó az 1954. évi XI. törvényt hatályon kívül helyező 2. §-t. Érdemben változás nem történt, ez csupán egy deregulációs hatályon kívül helyezés volt.

látjuk, hogy a honfoglalásnak nincsen emléktörvénye, amiként emléknapja is csupán egyszer volt.

A Nagy Imre mártírhaltalt halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény részleges elemzése megtörtént már a 2.3.1. alpontban, annak ismétlését elkerülöm. Az akkori elemzésben a szimbolikusság valamint az emléktörvények normatív tartalmának kötelező/lehető jellege került fókuszba.³⁶³ A teljes textus a választás és szükségesség magyarázata: nem tartalmaz sem emléknapot, sem hatályba léptető rendelkezést. Mintha a magyar történelem eseményeinek összefoglalása, magyarázata szükséges volna a jogalkotó számára/szerint. Az aktualitását a volt miniszterelnök születésének 100. évfordulója adja,³⁶⁴ azonban ahogy a címből is kitűnik, ez nem kizárólag az ő emléktörvénye, hanem mindazoké, akik az 1956-os forradalom és szabadságharc idején életüket, szabadságukat áldozták. Ami azért is rejthet magban némi ambivalenciát, mert a preambulum is visszautal arra, hogy létezik már egy emléktörvény, az 1990. évi XXVIII. törvény, mely kifejezetten az 1956 októberi forradalom és szabadságharc jelentőségét igyekszik törvénybe iktatni. A jelenleg tárgyalt szöveg azonban a személyeket emeli szimbolikusan piedesztálra, az ő áldozatuk előtt tiszteleg, mivel „a haza függetlenségéért semmilyen áldozat nem hiábavaló”. Nagy Imre és az általa képviselt politika elhelyezése a forradalom és szabadságharc eseményeinek sorában és értelmezésében ugyan nem jogalkotói feladat, mégis feljogosítva érezte magát az Országgyűlés – az alábbi okok miatt. Önmagában az 1956-os forradalom eszmeisége összeforr a magyar hazaszeretet, a szabadság iránti vágy, az erkölcsi helytállás képével, s ennek a szimbólumnak tud Nagy Imre arcot adni. Az elvontság helyett van már személy, aki 'mögé' fel lehet sorakoztatni azokat a követendő magatartásmintákat, azt az érzelmi többletet, melyet az akkori események hazánknak jelentettek. Amint azt a 7.2.5.1. alpontban egy 2002-es törvénymódosítás³⁶⁵ kapcsán bemutatom, Nagy Imre megítélése nem volt annyira egyértelmű, amint azt az emléktörvény láttatja. S erre utal a már hivatkozott Tamás Gáspár Miklós Beszélő-béli cikke. Ezért kérdéses számomra, hogy a centenáriumon túlmenően mi lehetett még az oka annak, hogy a mártírok közül kizárólag ő lett törvényi szinten szimbólummá. Mindezek mellett sajátos nézőpontot ad a törvény indokolása, melyben nyoma sincs a többi mártírtársnak, kizárólag Nagy Imre életútja kap helyet. Ráadásul az 1956 előtt

³⁶³ Lásd a 7/2004. AB határozat és az 5/2007. AB határozat elemzésénél tett megállapításokat.

³⁶⁴ Nagy Imre 1896. június 7-én született.

³⁶⁵ 2002. évi XXX. törvény a Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvény módosításáról. A módosítás eredményeképp került a jogszabályba a Nagy Imre Érdemrend.

betöltött politikai szerepének biztosít nagyobb hangsúlyt a jogalkotó. Sajátos kontroverzia ez Nagy Imre munkásságának értelmezésében.

A hazai emléktörvények egyik sajátos 'szereplője' a *Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény*. A jogszabály egy része a nemzeti jelképeink egyik legjelentősebbikének, a Szent Koronának az identitás- és nemzetalkotó jellemzőire utal. Emléktörvényi léte kizárólag a preambulumban és az 1. §-ban látszik. A textuális elemzés szerint az alábbiak a magyar történelem szimbolikus sajátosságai, melyre vissza kell tekinteni az ezredfordulón:

- Szent István uralkodása,
- a keresztény államiság,
- európaiság.

A törvény szerint e három vonás eredményeként tudott hazánk túlélni az elmúlt ezer esztendőben, s ezek válnak követendővé a jövő nemzedékei számára. Az emléktörvény másik része, a Szent Koronára vonatkozó előírások már normatív tartalommal bírnak, azonban jelen disszertáció szempontjából nem relevánsak. Sajátos megoldás ez a jogalkotótól, mert Szent István szimbolikus alakját mégis úgy választja el a Szent Koronától, hogy mindkettő folytonosságban létező komponens lett, mindkettőnek a szellemisége vált követendő. Ebből kifolyólag a jogalkotói tiszteletadás kötelező. Az indokolásban olvasható a magyar alkotmánytörténet sajátos megoldása, az úgynevezett Szent Korona-tan rövid összefoglalása, illetve annak nemzeti emlékezeti kánonban teret nyerő hordereje is. Mindeme közjogi gondolkodás mellett a Korona „az államalapítás tárgyiasult emlékének is tekinthet[ő].”

Az ország szabadsága visszaszerzésének jelentőségéről és a magyar szabadság napjáról szóló 2001. évi XVII. törvény rendelkező emléktörvény. A disszertáció által vizsgálat textusok közül ez adja meg a legkomplexebben a magyar történelem értelmezési kereteit. Az akkori kormányzó pártok narratívája a magyar történelem értelmezésére vonatkozóan ugyan majd a 2010-es fordulatot követően kristályosodik ki, de az alapokat e jogszabály (is) megadja.³⁶⁶ A rekordhosszú preambulumban az alábbi történelmi eseményeket emeli ki, arra helyezve a fókuszot, hogy hazánk mikor (nem) rendelkezett 'szabadsággal', szuverenitással:

- mohácsi vész mint az első alkalom, amikor hazánk elvesztette önállóságát;
- *pragmatica sanctio*;
- 1918 utáni szuverén évek;
- 1944. március 19. mint szuverenitásunk ismételt elvesztésének dátuma;

³⁶⁶ Hasonló történelemértelmezési anomália olvasható az Alaptörvény Nemzeti hitvallásában. Erre vonatkozóan az elemzés a 7.2.1. alpontban olvasható.

- az 1956-os forradalom és szabadságharc próbálkozása;
- 1991. június 19. mint annak a szimbóluma, hogy a hazánkat elhagyó utolsó szovjet katona egyben a „szabadság kincsének” teljes visszanyerése.

Ezt követően „[s]zabadságunk visszaszerzésével valóra vált a Zrínyiek és Thököly, a Rákócziak és Kossuth, forradalmaink és szabadságharcaink hőseinek és velük a magyar nép egészének álma.” Szimbolikus magaslatokba emeli a jogalkotó a szabadságot, az ország szuverenitását, és deklarálja, hogy ez az ország legnagyobb értéke; a kincs metaforát alkalmazza a jogi szövegben, s az eléréséig vezető harcot a szabadság iránti olthatatlan vágygal jellemzi. A történelemértelmezést megadó preambulomot követő négy szakaszból az első a törvénybe iktatást deklarálja, míg kettő emléknapot határoz meg, végezetül az utolsó hatályba léptető rendelkezés. Az egyik legkomplexebben elemezhető emléktörvényünk az alábbi kérdéseket veti fel. Milyen megfontolásból válogat a jogalkotó a magyar történelem szimbolikus eseményei közül? Feltűnő, hogy személyeket nem emel abból a szempontból piedesztálra, hogy igyekeztek volna a szabadságunkat kivívni, megőrizni vagy éppen visszahódítani. Azonban ha az értelmezési origó szabadságunk elvesztése volna, akkor miért nem kap benne helyet pl. a szigetvári vereség, vagy a trianoni békediktátum? Mondhatnánk, hogy ebben az esetben inkább a területi integritásunk vált martalékká? Meglátásom szerint a válogatás igen önkényes. A másik fő megállapításom az a narratív szál, amelyet már a 4.3.2. alpontban felvezettem: a magyar történelemértelmezésben látszik egy nagyon erős áldozatiság. Ez a passzív szerep megjelenik a szóhasználatban, illetve ahogy fentebb is bemutattam, abban a válogatásban is, amely eseményeket kiemeli a jogalkotó a magyar nép történelméből. Például: „adatott meg”, „sem bizonyult hosszú életűnek”, „Népünk az Európától való leszakadással, a gazdasági és társadalmi zsákutcába kerüléssel és a morális értékek megrendülésével sínylette meg szuverenitása legutóbbi, közel fél évszázados hiányát.” – mintha a modern kori Magyarország kizárólag az utolsó szovjet katona távoztával lett volna képes aktivitásra, de akkor is egyfajta passzív megéléssel: a szabadságunknak birtokába jutottunk, az események csak történetek velünk, alakítói nem mi voltunk. Mindemellert szembetűnő, hogy nem alakít ki semmilyen viszonyt a magyar történelem olyan eseményeivel, mely esetében szabadságunk ugyan létezett, szuverén döntéseink voltak, mégis a történelem folyását kizárólag egy adott diktatúra sajátjaként könyveli el. Érdeemes megfigyelni, hogy nem érinti az 1918-1920 közötti időszakot, amint azt is a német megszállásnak és a nyilas terror következményeinek könyveli el, hogy hazánk átélte a háború borzalmait és a szenvedéseket. Mintha negligálná azokat az eseményeket, mely e konstans, szabadságunkért vívott harcban nem pozitív tartalmúként jelenik meg. Növumként hat, hogy az indokolás jóval rövidebb, mint maga az emléktörvény.

Mindemellett kizárólag egyetlen eseményre, az 1991. június 19-ei dátumra fókuszál. Felvetődhet a kérdés, hogy a rendszerváltás, melynek ugyan egyetlen dátumát megadni nem tudjuk, hanem csak folytonosságában értelmezhető, miként zajlódhatott, ha e kijelölt emlékezeti narratíva szerint hazánk csak az utolsó szovjet katona távozta után nyerte vissza függetlenségét...

A magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló 2001. évi LXIII. törvény szóló emléktörvény azon jogszabályok egyik kivételes példája, mely nem egy meghatározott eseményt, személyt emel szimbolikus szintre, hanem kizárólag megemlékezik az olyan emberekről, akik a magyarság történelme során a szabadságért, a hazáért életüket adták. A harcuk lehetett fegyveres vagy anélküli, az áldozatvállalásuk deklaráltan nemtől független. A legtalálhatóbb kifejezés a preambulum utolsó mondata: a hősi tett – lett legyen az bármilyen is – célja a magyar nemzet és a magyar állam fennmaradása volt. A jogalkotó kettős célja az emlékállítás és a jövő nemzedékének példamutatás, illetve az erkölcsi elvárás a magyar társadalom felé. Kizárólag olyan szavakat találunk, melyek jelentésmezője ezekkel összefügg: tisztelettel adózik, emlékük megörökítése, példamutatása a jelen és a jövő nemzedékeinek, hősök, hazafiak, soha el nem múló hála, okulás, hősök dicsősége, elismerés. Az emléktörvény különleges abból az aspektusból is, hogy meghatározza azt a személyi kört – bár kötelezettséget nem ír elő részükre –, akik a méltó megemlékezést folytatniuk kell: „az állami szervek, a helyi önkormányzatok, a vallási közösségek, a civil szervezetek, a magyar nemzet fiai és leányai”; ez a felsorolás lefedi az egész magyar társadalmat. Az emléktörvény egyben emléknap-meghatározást is tartalmaz: habár mozgó ünnep, de május utolsó vasárnapját jelöli ki a magyar hősök emléknapjául. Nem előzmény nélküli az emléktörvény sorában: amint azt a 5.1.4. alpontban bemutattam, az *1914-1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről szóló 1924. évi XIV. törvénycikk* is ugyanezt a napot határozta meg a magyar hősök emléknapjaként.³⁶⁷ Ennek hatályon kívül helyezésére csupán 2007-ben került sor: *az egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXXII. törvény* egyszerű deregulációs jogszabállyal. Így május utolsó vasárnapjára vonatkozóan közel hat esztendeig két emléktörvény is emlékezési kötelezettséget írt elő. Végezetül: felhatalmazó rendelkezést is tartalmaz az utolsó előtti mondat: a Fővárosi Közgyűlés a budapesti Hősök tere közterület-használata kapcsán kap rendeletalkotási jogkört arra vonatkozóan, hogy a tér köznapi, ünnepi, idegenforgalmi és protokolláris használata összhangban álljon a magyar hősök szellemiségével.

³⁶⁷ Lásd az 5. fejezet 301. lábjegyzetét.

A magyar emléktörvények sorában kicsit különnek számít a *május 9-e Európa Napjává nyilvánításáról szóló 2005. évi XXXVII. törvény*. Ez az emléktörvény a II. világháborút lezáró béke és az 1950. május 9-én megtett, az Európai Unió létrejöttének előszobájaként jegyzett lépések emlékére tartja Európa Napjaként május 9-t. Az európai emlékezetnek a magyar emlékezetbe való bevonása teszi egyedivé. Illetve ennek inverzeként annak elismerése, hogy a magyar emlékezet az európai kollektív emlékezet része. A jogalkotói indokolás szerint szükséges megemlékezni az áldozatokról és a történelmi traumákról, a náci Németország legyőzéséről, az ezt követően a kettéosztott Európa újraegyesítéséről, valamint a szolidaritásról és a kontinenst jellemző demokratikus közgondolkodásról. Az újraegyesítés itt a Schuman-tervet jelenti, mivel Robert Schuman 1950. május 9-én tett javaslatot az európai szén- és acéltermelés közös felügyeltére. Amint az köztudott, ezt követően 1951 áprilisában írta alá a hat alapító tagállam a Párizsi Szerződést. Az indoklás arra is kitér, hogy az uniós tagállamokban 1985 óta ünneplik az emléknapot, s mivel hazánk is a közösség tagja 2004. május 1-je óta, így törvényi szinten szükséges deklarálni az Európa-nap tényét.

A „*Civitas Fortissima*” - *Balassagyarmat, a legbátrabb városról szóló 2005. évi XXXIX. törvény* tovább gyarapítja a klasszikus emléktörvények sorát. Amint azt a 2.3.2. alpontban bemutattam, a jogszabály és a CFK kapcsán felmerülő alkotmányjogi kérdésekre adott választ a taláros testület, miközben az emléktörvény definícióját is igyekezett körülírni. A CFB 2005. június 12-én lépett hatályba, megalkotására egy 1919. január 29-ei történés adott okot.³⁶⁸ Az I. világháborút követő zűrzavaros időszakban több helyütt tanúbizonyságot adták hazánk települései bátorságnak és hűségnek. Balassagyarmat esetében a bevonuló csehszlovák csapatok ellen Bajatz Rudolf és Vized Zsigmond vezetésével támadást intéztek az idegen csapatok ellen. Mind a jogszabály, mind annak indokolása a bátorságot és a hősiességet emeli ki követendő példaként, emlékállítási céllal.

Szintén a 604/B/2009. AB határozat³⁶⁹ kapcsán került már az elemzés fókuszába a „*Communitas Fortissima*” - *Kercaszomor a legbátrabb faluról szóló 2008. évi LXIV. törvény*. A 2008. november 20-án hatályba lépett emléktörvény ismét bemutatja a már többször említett jogbölcseleti problémafelvetést, mely szerint a jogalkotó hogyan lehet egyszerre történelemértelmező is? A szimbolikussá emelt történelmi eseményre 1920. augusztus 1-jén került sor. Az 1919. augusztus 12-én meghúzott országhatár akkor még külön értelmezte Kerca

³⁶⁸ <https://balassagyarmat.hu/civitas-fortissima/>; GERE József: A balassagyarmati „csehkiverés” története. Múltkor, 2013/nyár. https://mult-kor.hu/20130501_a_balassagyarmati_cseh_kiveres_tortenetebr_

³⁶⁹ <https://public.mkab.hu/dev/dontesek.nsf/0/157A84127328A76CC1257ADA0052841D?OpenDocument>

és Szomoróc községeket;³⁷⁰ utóbbit jugoszláv fennhatóság alá téve, hiába volt teljesen magyar falu. A kijelölt határok el nem fogadásának egyik példája az eseménysor, mivel kercai férfiak és Rankay József hadnagy megrohmozták a Szomorócot megszálló idegen katonákat; s habár a hadnagyot leváltották és a szomoróci lakosságon megtorolták a történeteket, mégis olyan eseménysort indított el a fellépésük, melynek eredményeként 1922. február 9-én mégis Magyarországnak ítélték a települést. A méltó emlékezést Vas Megyei Közgyűlés kezdeményezte a Kormánynál 2002-ben.³⁷¹ Az emléktörvény szövege szerint követendő a tántoríthatatlan bátorság és a Magyarországhoz való tartozás iránt kifejtett önfeláldozás: ezek emelik szimbolikus magasságokba a bátor falusiakat.³⁷²

A trianoni békediktátum 90 éves évfordulójára született meg a *Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény*. Felépítését tekintve a preambulum egy többszörösen összetett mondatban indokolja meg a törvény szükségességét. Az alábbi ív mentén épül fel a jogszabály: az 1. § főhajtás a békediktátum áldozatai előtt, illetve mindazok előtt, akik a nemzeti önazonosságuk felvállalása eredményeképpen bármikor az elmúlt 90 esztendőben életüket veszítették. Ez a főhajtás és tisztelgés egyben értéként is jelenik meg a jogalkotói érzelmi skálán. A 2. § ennél szélesebbre tárja az interpretáció kapuját nemzetközi politikai vizeire evezve. Megkérdőjelezve a békediktátum eredményességét fókuszál arra, hogy bármely határmódosítások „kiindulópontja csak az egyének - a nemzeti önazonosság megválasztását is magában foglaló - szabadsága, s a nemzeti közösségek belső önrendelkezéshez való joga lehet”. Elítéli az ennek eredményeként létrejövő földrajzi egységeken zajló asszimilációt is. A 3. § ismét inkább a magyar társadalomra, a magyar nemzettestre helyezi a fókuszot, mely közösségnek alapja a „államhatárok feletti összetartozása”. A 4. § az emléknapi deklaráción túlmenően igyekszik azt is megfogalmazni, hogy a trianoni események hatására pozitív érzések is fókuszba kerülhetnek, mégpedig az összefogás, a nemzeti megújulás, a nemzeti összetartozás. Ez az emléktörvény egyike azon keveseknek, amelyeknek az indokolása rövidebb és kevesebb információt tartalmaz, mint maga a jogszabály. Így nem is ebben, hanem a törvényalkotási folyamatban lehet részletesebb információkra bukkanni; ennek bemutatásra azonban sor került már a 2.3.2. alpontban, amikor

³⁷⁰ Kercaszomor község 1942-ben jött létre.

³⁷¹ Részlet az indokolásból: „2005. november 18-án T/18242. számon már kezdeményezésre került Kercaszomor község számára a legbátrabb község cím adományozása. Az irományt az Önkormányzati bizottság 2005. december 12-én megtárgyalta és azt általános vitára alkalmasnak találta, a törvény elfogadására ebben a parlamenti ciklusban nem került sor.”

³⁷² Lásd részletesebben: <https://kercaszomor.hu/communitas-fortissima/>; DR. ZSIGA Tibor: *Kercaszomor, a legbátrabb község*. Szombathely, Kercaszomori Önkormányzat és Linea Nyomda, 2004.; Kercaszomor nem lehet a legbátrabb község <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=10037>, 2005. június 12.

az emléktörvény mint törvényfajta jellemzőit mutatta be a disszertáció. Az emléktörvény kapcsán hivatkozom még *a nemzeti örökségről szóló 33/2012. (IV. 18.) OGY határozatra*, mely már kifejezetten közép-kelet-európai narratívában határozza meg a trianoni eseményeket, s eredményeit tekintve is ebben értelmezi. Az emléktörvény kapcsán utalok arra az egyik, a kutatási kiindulópontot megadó feltételezésre, mely szerint a XX-XXI. századi magyar történelem egyik mesternarratívája a trianoni békediktátum emlékezete, mely azonban meglepően kevésszer jelent meg a hazai nemzeti emlékezetben törvényi szinten. (Részletesen lásd a 8.4. alfejezetet!)

A „*Civitas Invicta*” - *Szigetvár, a leghősiesebb városról szóló 2011. évi CXXXVI. törvény* a török elleni 1566-os ostromnak állít emléket mind az indokolás, mind a normaszöveg szerint. Strukturálisan nem tér el a klasszikus emléktörvények ívétől. A preambulumbéli indokolásból és három szakasznyi szövegből az derül ki, hogy a példaállítás célja az alábbi értékek követendővé nyilvánítása: bátorság, hazaszeretet, áldozatvállalás, önfeláldozás. Amint az köztudott mind a magyar történelemből, mind a magyar irodalomból, a szigetvári ostrom 1566 augusztusában-szeptemberében zajlott le, s a hősies várvédő kapitány, Zrínyi Miklós és katonáinak halálával ért véget. A vereség azonban nem csupán a magyarok részére okozott maradandó eredményeket, hanem ennek eredményeképpen az akkori Oszmán Birodalom és Habsburg Birodalom közötti határvonal is nyugatabbra tolódott: vagyis az előbbi geopolitikai megerősödését okozta.³⁷³ Érdemes megjegyezni, hogy habár nem jogszabályi szinten, de az *1834/2015. (XI. 24.) Korm. határozat* a „Zrínyi Miklós-Szigetvár 1566” emlékéve meghirdetéséről segítségével is igyekezett méltón megemlékezni a 450 esztendő évfordulóról. A *hűség falvairól szóló 2014. évi CIII. törvény* az emléktörvények elméleti problémafelvetésének legjobb iskolapéldája. A 2015. január 7-én hatályba lépett törvény az eddigieknél rövidebb preambulummal mutatja be jogszabály megalkotásának szükségességét, ami az alábbi: az ország területi integritásának olyan megvédése, amely az adott települések választásán alapulva a jelenlegi Magyarországhoz való csatlakozást választották Ausztria helyett. Érdemes megjegyezni, hogy mind a preambulom, mind az 1. § - mely ugyan normatív tartalommal nem bír – utal az I. világháborút követő időszak kaotikus éveire, illetve az 1922-es népszövetségi döntésre, melyet a hét falu³⁷⁴ követelt ki magának. A történelmi események

³⁷³ Lásd továbbá például: FODOR Pál – PAP Norbert – KITANICS Máté: Szulejmán szultán elveszett zarándokvárosa. *Rubicon*, 2016/5–6.; VARGA Szabolcs – PAP Norbert – HAN CZ Erika – KITANICS Máté: *Szigetvár, 1566*. Pécs – Szigetvár, Publikon–PannonCastrum Kft., 2015.

³⁷⁴ Szentpéterfa, Ólmod, Narda, Felsőcsatár, Horvátlövő, Vaskeresztes és Pornóapáti. Lásd részletesebben: DR. ZSIGA Tibor: „*Communitas Fidelissima*” *Szentpéterfa: a magyar-osztrák határmegállapítás 1922/23*. Szombathely, Kiadó Corn Kft., 2003.

értelmezésére az indokolásban lehet bukkanni, mely levezeti a szavazáshoz vezető utat egészen az I. világháborút lezáró békétől. Az emléktörvény kapcsán fókuszba kell állítanom azt a tényt is, hogy habár hazánk áldozatnarratívája is magán viseli a közép-kelet-európai államok jellegzetesen duális, ezért versengő áldozatnarratíváját, jóval kevesebbszer találkoztam az emlék(ezet)törvények kapcsán a trianoni mesternarratívával. Jelen emléktörvény indokolása ezzel a történelmi ténnyel szembesít minket, de a falvak lakóinak viselkedése kapcsán mégis a hazafias lét, a büszkeség, a bátorság jelenik meg mint követendő magatartásmód. „Döntésével az Országgyűlés méltó emléket állít a trianoni békével szemben ellenálló, a magyar hazához hű, zömmel német és horvát ajkú magyaroknak.” Az emléktörvény emléknap bevezetését nem tartalmazza, hanem címadományozásról rendelkezik. Használatára vonatkozóan nem tartalmaz előírást.

„Az Erdélyi Fejedelemség Országgyűlése 1568. január 6-13. közötti ülészakán, Tordán elfogadott vallásügyi törvény a világon először foglalta törvénybe ily módon a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogot.”³⁷⁵ Ennek állít emléket az *1568. évi tordai vallásügyi törvény jelentőségéről és a Vallásszabadság Napjáró szóló 2018. évi I. törvényl.* A tipikus emléktörvényi felépítésnek megfelelően ez is egy jóval hosszabb, bár egyetlen mondatból álló preambulumból áll, majd ezt követi három §-nyi normaszöveg, mely kizárólag a január 13-ai emléknapot határozza meg normatív tartalommal. Bár természetesen ennek kikényszeríthetősége ugyanúgy kérdéses, ahogy erre már korábban többször utaltam a disszertációban. A szövegüniverzum ugyanazt az elfogadást sugallja, mint amit a tordai vallásbéke is sugallni igyekezett: istenhívők vagy sem, a közösség mégis egy, mert összeköti ezeket az embereket az azelőtti főhajtás, hogy 450 évvel korábban megjelenő vallási tolerancia szellemi előfeltétele volt a modern demokráciák hitről vallott nézeteinek. Értelmezésemben nagyon konstruktív mozzanat és egyben jelenre való reflexió, amely konvergál azzal a helyzettel, amikor a négy vallás szabad gyakorlása volt kérdéses hazánkban. Szövegszerű elemzés során arra az eredményre jutok, hogy ez az emléktörvény a nemzeti emlékezeti kánont egy olyan, a társadalom számszakilag része számára talán ismeretlen szimbolikus eseménnyel

<https://www.martinus.hu/hirek/12417/megemlekezo-unnepseg-szentpeterfa-magyarorszaghoz-valo-visszacsatolasanak-100-evfordulojan>; <https://repcevidek.hu/kozelet/a-huseg-falvai.html?page=3>; KERESZTURINÉ PINTÉR Mária: *Adalékok Felsőcsatár történelméhez*. <https://felsocsatar.hu/wp-content/uploads/2021/06/Adal%C3%A9kok-Fels%C5%91csat%C3%A1r-t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez.pdf>

³⁷⁵ Lásd részletesebben: BENDA Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. In: *Fejedelemszorongók és vallásszabadság Erdélyben: tanulmánykötet és kiállítási katalógus*. Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, 2016. 62–66.; GALI Máté: *Torda. A magyar vallásszabadság őrbástyája*. <https://rubiconintezet.hu/project/torda-a-magyar-vallasszabadsag-orbastyaja/>; ALBERT András: Az erdélyi vallásszabadság és a 16-17. századi Európa. *Jog-Állam-Politika*. 2018/4. 101–116.

igyekszik színesíteni, melyben a büszkeség, a méltóság nem jelenre/jövőre fókuszál, hanem kifejezetten a tordai elődökre; s ezt a tapasztalatot igyekszik továbbvinni.

A kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény és az azzal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2016. évi XCII. törvény olyan jogszabály, mely nem klasszikus emléktörvény, viszont a Kötv. 2. mellékletét úgy módosítja, hogy három helyszínnel is bővíti a nemzeti emlékhelyek körét. Ezek a helyszínek: Nagycenken a Széchenyi-kastély műemléki együttesen, a szigetvári vár, valamint az esztergomi Várhegy és Víziváros. A melléklet sorrendjében az alábbi értékek, követendő példák indokolták az adott helyszínek szimbólummá emelését. A nagycenki együttes esetében Széchenyi István mint a magyar modernizáció, a hazai polgári átalakulás szimbolikus alakja állítatik piedesztálra; ráadásul „a nemzet felemelkedésében kiemelkedő és máig meghatározó szerepet játszó korszakot, a reformkort is reprezentálja”. Mint vágyott aranykor jelenik meg az indokolása szerint. Ehhez képest a szigetvári vár a jogalkotó szerint hősiesség, a dicsőséges áldozatvállalás kell, hogy része legyen e nemzeti emlékezeti kánonnak Visszautalok a 2011. évi CXXXVI. törvényről írtakra: vagyis a történelmi vereségben elhunyt Zrínyi Miklósnak és a vele harcoló magyar és horvát hősöknek már öt esztendeje létezett egy emléktörvénye, mire a jogalkotó a szakigazgatásban is reprezentáltatta a helyszínt. Végezetül az esztergomi helyszín kapcsán érdemes megjegyezni, hogy nem derül ki az indokolásból a bővítés oka.

Atipikus emléktörvény is született 2016-ban: *a Habsburg Ottó Alapítványról szóló 2016. évi XCIX. törvény*. Előre utalva jegyzem meg, hogy 2016 óta már több olyan emléktörvény is létezik, mely önmagában nem tipikus, hanem alapítvány létrehozása által normatív tartalommal emlékezik meg meghatározott, a 'hatályos' narratívába beleillő személyekről. Ez lehet a jövőben a magyar emléktörvények egyik új kategóriája. A disszertáció szempontjából releváns kérdés jelen jogszabályok esetében nem az a jogtechnikai megoldás, hogy miért szükséges alapítványokon³⁷⁶ keresztül megtenni a védelmet, az emlékkörzést, hanem hogy kit és milyen indokokkal emel piedesztálra a jogalkotó? Habsburg Ottó esetében az alábbi indokok jelentek meg: „Magyarországért és a magyarság ügyéért kifejtett kiemelkedő teljesítménye”, „magyar és az európai történelem meghatározó személyisége”. A preambulum ráadásul ennél holisztikusabban fogalmazza meg örökségünk identitásgeneráló hatását. Habsburg Ottóról születéskor mint trónörökös-várományos emlékeztek meg. Habsburg Ottó és a család közjogi szerepe hosszas jogi és történelmi huzavona után oldódott meg, ráadásul hazájába is csak a

³⁷⁶ <https://habsburgottoalapitvany.hu/>

hatvanas években térhetett vissza.³⁷⁷ Az eredeti kérdésre visszatérve azonban: a személyének szimbolikus volta vajon a Monarchia és a Trianon előtti létállapot miatti nosztalgia és/vagy a páneurópai törekvésekben betöltött kulturális, politikai szerep miatt releváns? Az alapítvány által végzett munkából ez nem derül ki.³⁷⁸

A Kötv. 1. mellékletének érdemi változását közölte *egyes törvények kiemelt nemzeti emlékhellyel összefüggő módosításáról szóló 2017. évi XCIX. törvény*, mely kiegészítette hazánk egyetlen kiemelt nemzeti emlékhelyének együttesét a Vértanúk terével. A törvény indokolása szerint ezen a helyen kívánja a Kormány felépíteni a Nemzeti Vértanúk Emlékművét. A tér ezen részén eddig Nagy Imre szobra állt, melyet 2019 nyarán a Jászai Mari téren állítottak fel.³⁷⁹ Az új emlékmű egy korábbinak a másolata lenne, s a korábbi története is sokatmondó: a II. világháború után ugyanis a szisztematikus, de nem jogi eszközökkel megtett emlékezetrombolás áldozata lett. Fókusztesztés nélkül annak a szoborkomplexumnak a részleteiről: az 1934-ben felállított emlékmű „A nemzet vértanúinak 1918-1919” állított emléket. Ha a dátumok, az alkotók tényszerű jelzései mögé nézünk, azt állapíthatjuk meg, hogy 2018-19-ben a magyar hivatalos emlékezetpolitika Nagy Imre mint szimbólum emlékezetét eltávolította hazánk egyetlen kiemelt nemzeti emlékhelyéről, s helyette visszakerült az 1918-1919-es vérzivataros évek áldozatainak emlékműve. Természetesen magyarázható ez azzal is, hogy az eredeti állapot visszaállítását tűzte ki célul a nemzeti emlékezeti kánont formáló jogalkotó. A kutatóban mégis felmerül a kérdés, hogy van-e ennek a szobormozgatásnak bármilyen szimbolikus üzenete az emlékművek és ezáltal a felidézendő emlékek közötti erőssorrendben? Mit közvetít azáltal a kollektív identitásunk felé, hogy a nemzeti emlékezetünk szívéből Nagy Imre mint az 1956-os forradalom egyik áldozata és mártír miniszterelnöke helyett az I. világháborút követő kaotikus időszak áldozatainak emlékezetét teszi e tér részé? Ráadásul a Nagy Imre-szobor új helyszíne is szimbolikus jelentéssel bír: a Jászai Mari téren ugyanis a jelenlegi képviselői irodaház elé került a szobor; azonban köztudott tény, hogy ez az épület a rendszerváltást megelőzően Fehér Ház néven egy ideig, az ötvenes években éveiben

³⁷⁷ Lásd részletesebben a Habsburg-válságról és annak jogi előzményeiről: Gordon BROOK-SHEPHERD: *A megkoronázatlan király: Habsburg Ottó élete és kora*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2005.; ORMOS Mária: *Habsburg Otto és kora*. In: Uő: *Múlt a jelenben*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 2013. 260–271.; HUSZÁR Pál: *Történelmi háttérrel az egységes Európáért: Habsburg Ottó közéleti tevékenységéről*. Veszprém, Faa Produkt, 2005., *Habsburg Ottó és a rendszerváltozások* (szerk.: VASBÉNYAI Ferenc). Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány, 2021.

³⁷⁸ <https://habsburgottoalapitvany.hu/kiadvanyok/>; <https://habsburgottoalapitvany.hu/programok/>

³⁷⁹ Lásd részletesebben:

https://pestbuda.hu/cikk/20190606_lelepleztek_a_nagy_imre_szobrot_a_jaszai_mari_teren;

https://pestbuda.hu/cikk/20191031_pestbuda_hu_ujra_felavattak_a_nemzeti_vertanuk_emlekmuvet;

<https://www.sipzrt.hu/projects/vertanuk-tere/#a-projekt>.

az ÁVH központja volt, ezt követően pedig az MSZMP pártközpontja lett.³⁸⁰ A kérdés az akkori közéletet is megosztotta,³⁸¹ aminek eredményeként az egységes emlékezet kialakítása ismételten töréssel járt.

A hazai emléktörvények sorában már nem az első, de nem egyedülálló a *Waclaw Felczak*³⁸² *Alapítvány létrehozásáról szóló 2017. évi CLXVI. törvény*, amennyiben atipikus, hiszen nem emlékéllítási céllal született, hanem a Kormány részére ad felhatalmazást alapítvány létrehozására (lásd korábban a Habsburg Otto-emléktörvényt). Vagyis normatív tartalmú a törvény. A magyar emlékezetpolitika szempontjából létfontosságú a preambulumbeli állítás, mely szerint a lengyel nemzettel ápolt barátság a magyar nemzeti identitás és kultúra elengedhetetlen része. Ez és a későbbiekben elemzett, *a független Lengyelország felállításának centenáriumáról szóló 2018. évi C. törvény* kijelöli azt az emlékezeti ösvényt, melyet a jogalkotó új narratívaként határoz meg a magyar közösség részére. Ez a jogszabály nem mondható a regnáló politikai hatalom érdekeitől mentesnek, hiszen a 2010 óta fennálló éra lengyelbarátsága szól belőle. Jelen emléktörvény és a Habsburg Ottó-emléktörvény lehet a magyar emléktörvények egyik új kategóriája, amelyek esetében alapítványrendeleten keresztül történik egy emlékezeti struktúra kiépítése.

A hazai emléktörvények sorát színesíti a *független Lengyelország felállításának centenáriumáról szóló 2018. évi C. törvény*³⁸³, amely a korábban bemutatott jellemzőknek

380

https://pestbuda.hu/cikk/20210124_hetven_eve_koltozott_az_avh_a_feher_hazba_hamarosan_felujitjak_a_duna_part_hires_modernista_epuletet; https://hvg.hu/tudomany/20101228_avh_feher_haz

³⁸¹ <https://www.valaszonline.hu/2019/01/21/wachsler-tamas-nagy-imre-szobor-nemzeti-vertanuk-emlekmuve/>; <https://24.hu/belfold/2019/06/05/nagy-imre-szobor-atadas/>; <https://mandiner.hu/velemeney/2018/07/jeszenszky-geza-egy-nagy-hazafi-emlekenek-sarbatiprasarol>; <https://www.szoljon.hu/orszag-vilag/2018/08/trianonnak-es-a-vorosterror-aldozatainak-is-lesz-emlekhelye-a-kossuth-teren>; <https://fidelio.hu/plusz/elbontottak-nagy-imre-szobrat-a-vertanuk-tererol-141856.html>; <https://mandiner.hu/velemeney/2018/07/trombitas-kristof-eleg-volt-a-nagy-imre-kultuszbol>; https://index.hu/belfold/2018/07/19/nagy_imre_szobor_athelyezes_tiltakozas/; https://hvg.hu/itthon/20180814_Tenyleg_eltavolithatjak_Nagy_Imre_emlekmuvet.

³⁸² Személyére vonatkozóan a törvény indokolásából is képet kaphatunk. „Waclaw Felczak professzor (1916-1993) történész, a magyar-lengyel kapcsolatok kutatója, a két nép közötti barátság és a közép-európai összefogás eszméjének áldozatos terjesztője, a náciizmus- és kommunizmusellenes lengyel ellenállás egyik vezetőszemélyisége volt. ... 1983-ban adták ki fő művét, a „Magyarország története” című könyvét lengyelül, amely hazánk történelmének máig az egyik legfontosabb összefoglaló alapműve Lengyelországban. A nyolcvanas évek végén fontos hatást gyakorolt a magyar rendszerváltás folyamatára, a mai magyar többpárti demokrácia megalakulására is.”. Wojciech FRAZIK: *Waclaw Felczak – A szabadság futára*. Göd, Rézsong Kiadó, 2019.; <https://wfa.hu/>

³⁸³ Lengyelország 1795 és 1918 közötti időszakban elvesztette függetlenségét. Az I. világháború végével azonban felcsillant a remény az újbóli függetlenedésre. Azonban nem volt egységes a lengyel politikai és katonai elit, Josef Pilsudski marsallnak mégis sikerült elérni, hogy 1918. november 11-én, amikor a Német Császárság aláírta a fegyverszünet megállapodást a compiegne-i erdőben, az akkor már önálló lengyel haderővel (Lengyel Légión) Varsóban letették a német katonákkal a fegyvert. S habár a főváros felszabadult, a határok olyannyira ’rugalmasak’ voltak, hogy kialakításuk éveket tartó újabb háborút eredményezett az ország körül; de ezekben Lengyelország már szuverén államként vehetett részt. Lásd részletesebben: <https://m.mult-kor.hu/a-modern-lengyelorszag-az-első-világhaborut-kveto-kaoszban-szuletett-meg-20201111>; JESZENSZKY Géza: *A feltámadt*

teljesen megfelel – egyetlen kivétel az, hogy nem a magyar történelemből, hanem a lengyel emlékezeti kánonból emel ki egyet. A preambulum három érveléssel magyarázza a jogszabály szükségességét, melyben a magyar-lengyel barátságot és közös történelemre, a közös geopolitikai helyzetre és az egymás iránt tanúsított szolidaritásra helyezi a fókuszot. A szövegszerű vizsgálat kimutatja azt is, hogy az emléktörvény a magyar kollektív emlékezetet úgy próbálja formálni, hogy részben megemlékezik azon magyarokról, akik segítségükre voltak a lengyeleknek függetlenségük kivívásában. Az indokolásból egyértelműen kiderül, hogy mely példákra gondol a jogalkotó: Lengyelország 1918-as függetlenségének kikiáltásában „harcában számíthatott a háborúban vereséget szenvedett és területében súlyosan megcsönkített Magyarország és a nemzeti önrendelkezési jogától megfosztott magyarság támogatására”; a II. világháborúban a Lengyelországból menekültek befogadása során is tanúbizonyságot tettek hazánk állampolgárai; az 1956-os forradalom és szabadságharc idején pedig a lengyel kiállítás adta támogatás volt kiemelkedő; végül, de nem utolsósorban a rendszerváltozás hasonló módon való lezajlása is összeköti a két országot. Az indokolás még mélyebbre ás a közös történelemben: „Az I. világháború során mintegy félszáz magyar önkéntes harcolt a lengyel szabadságért, a visszaszerzett függetlenség védelmezésében sorsdöntő jelentőségű 1920. augusztusi varsói csatában pedig a magyarországi lőszerszállítmányok tették lehetővé a lengyel győzelmet.”³⁸⁴ Az öt szakaszból álló törvényszöveg egyetlen normatív tartalommal bír, ez pedig a 4. §-beli felhatalmazás arra vonatkozólag, hogy a Kormány tegyen előkészületeket annak kidolgozására, hogy az oktatásban jelenjen meg a lengyel-magyar barátság barátságának a továbbélése. Nehéz nem aktuálpolitikai áthallást találni az emléktörvény azon passzusai mögött, mint a 3. §, mely szerint:

„Az Országgyűlés megerősíti azon meggyőződést, hogy az állami önállóságát őrző Magyarország és Lengyelország történelmi sorsközösségre épülő szoros kapcsolata elengedhetetlen előfeltétele úgy a nemzeti érdekeink érvényesítésének, mint Közép-Európa befolyása növekedésének az európai együttműködés rendszerében.”

Az indokolás szerint ez egyértelműen a V4 országok közös szövetségét tartalmazza, felmerülhet a kérdés, hogy akkor a maradék két országra vonatkozóan miért nem született emléktörvény.

főnix és az elszállt sas: Lengyelország újjászületése és Magyarország felosztása az I. világháború győzteseinek politikájában. Budapest, MTA-TTI, 1991. 257–266.

³⁸⁴ A 2. §-hoz írt részletes indokolás alapján: 1920. augusztus 15-én a lengyel-szovjet háború egyik legjelentősebb csatája zajlott Varsóban, amely csatát sokan a szovjet diktatorikus terjeszkedés egyik első állomásaként emlegetnek. Így annak ténye, hogy megállították a szovjet sereget, a közép-kelet-európai történelem potenciális alakulásának egyik sarokköve volt. <https://www.magyarhirlap.hu/kulfold/20200815-szazeves-a-varsoi-csata-gyozelem-a-szovjetek-felett>; <https://instytutpolski.pl/budapest/2020/08/15/a-varsoi-csata-lengyelorszag-gyozelme-europa-szabadsagaert/>.

Az emléktörvény kapcsán megjegyzem, hogy az indokolásból kiderül, hogy a Magyar-Lengyel Barátságnak is létezik emléknapija: március 23-a, de nem kötelező erővel bíró jogszabály rendelkezik róla, hanem a 17/2007. (III. 14.) OGY határozat, mely – amint összevetjük a dátumokat – több mint egy évtizeddel korábban született, mint az emléktörvény.

A Kötv. 1. mellékletének érdemi változását eszközölte *az egyes törvényeknek az épített és a természeti környezet védelmével, valamint a kulturális örökségvédelemmel összefüggő módosításáról szóló 2019. évi LXIV. törvény*, mely a kiemelt nemzeti emlékhelyek listáját bővítette a Kossuth tér és az Alkotmány utca kereszteződésével. Az indokolás szerint „Az Alkotmány utca Kossuth Lajos tér felőli végén a Kormány döntése alapján épül a Nemzeti Összetartozás Emlékhelye.”³⁸⁵ A földre süllyesztett sétány falán olyan településnevek olvashatóak, melyek hazánkhoz tartoztak az 1913-as helységnévtár alapján. Az emlékmű elkészültének dátuma természetesen szimbolikus, hiszen a trianoni békediktátum százéves évfordulójára emlékeztet.

A győri Káptalandomb nemzeti emlékhellyé nyilvánításáról szóló 2020. évi XV. törvény nem saját jogán létező emléktörvény, hanem kizárólag a Kötv. 2. mellékletét módosítja azáltal, hogy a győri Káptalandomb is nemzeti emlékhellyé válik. A normatív részt is tartalmazó, ezért atipikus emléktörvény indokolásában lelhetőek fel azok az érvek, amelyekből megtudható a jogalkotó elgondolása. Megvizsgálván a használt szavakat arra a következtetésre jutunk, hogy az ezeréves keresztény kultúra mint identitásalkotó tényező indokolja, hogy a nemzeti emlékezeti kánonban méltóbb helyet kapjon a győri terület. Különlegessége, hogy az alkotmányos érzelmek közül a büszkeség helyett inkább a méltóság érzelmei köszönnek vissza. *Az egyes közigazgatási tárgyú törvények módosításáról, valamint ingyenes vagyonyjuttatásról szóló 2020. évi XXX. törvény* ismét a Kötv. 2. mellékletét módosítja: nemzeti emlékhellyé emeli Mátraverebély-Szentkút és Máriapócs bizonyos, a kulturális identitás számára eszmei szereppel bíró részeit. A jogszabály indokolása szerint: „Nemzeti kegyhelyeink keresztény identitásunk hordozói, amelyek évente jelentős számú zárandokot fogadnak.”

A rákosmezei Királydomb nemzeti emlékhellyé nyilvánításáról szóló 2020. évi CLIX. törvény sem saját jogán létező emléktörvény, szintén a Kötv. 2. mellékletét módosítja azáltal, hogy a rákosmezei Királydomb is nemzeti emlékhellyé emeli. Hasonlóan az előzőhöz, ez is normatív tartalommal bíró módosítás; nemzeti emlékezetre vonatkozó hatása kizárólag az indokolásból derül ki. Ezért is állítom, hogy habár emléktörvény, de atipikus. A normatív tartom nem ebből a módosító jogszabályból derül ki, hanem a kulturális örökségvédelemre vonatkozó

³⁸⁵ <https://www.oeh.hu/>; <https://www.parlament.hu/-/az-%C3%B6sszetartoz%C3%A1s-eml%C3%A9khelye>.

szakigazgatási rendszerbeli ismeretekből. Fókuszálva azonban az indokolásra: „magyar történelem sorsfordító tanácskozásainak színhelyét, a Királydombot a feledés veszélye fenyegeti”. A középkori magyar történelem, alkotmány- és jogtörténet szerint több alkalommal is döntően jelentős helyszín volt az Árpád-kortól egészen a XVI. századig. Az előterjesztői indokolás szerint a hely emlékezetének is van története, ami egészen sajátos önreflektivitást igényel a kollektív emlékezetünkre nézve: „a későbbi évszázadok emlékezetében a magyar nemzeti szuverenitás és népképviselő szimbólumává vált”.

2021-ben született meg a *Hauszmann Alapítványról és a Hauszmann Alapítvány részére történő vagyonjuttatásról szóló 2021. évi XIV. törvény*, mely szintén ’atipikus’ emléktörvény, inkább emléktörvényi aspektusból is elemezhető részeket tartalmaz. Normatívan, de mégis az emlékezésre meghatározó szabálya a Hauszmann Alajos Emlékház létrehozása törvény segítségével, mely indokolásában is nagy szűkszavú az emlékezésre vonatkozólag. Mivel a disszertáció lezárásához nagyon közeli dátumú jogszabályról van szó, ezért inkább valószínűsíthető, hogy a közeljövőben is lesz olyan, a magyar nemzeti pantheonból kiemelkedő személy, akinek emlékére törvényi szinten úgy emlékeznek meg, hogy a jogszabály maga is egy felhatalmazás a Kormány felé: „az Országgyűlés felhívja a Kormányt, hogy az állam nevében tegye meg a szükséges intézkedéseket az Alapítvány közérdekű vagyonkezelő alapítvány formájában történő létrehozására”. Kérdéssé válik ezt követően az emléktörvények törvényi szintű megalkotásának indokoltsága.

Az 1222. évi Aranybulla jelentőségéről és az Aranybulla Napjáról szóló 2022. évi XLVI. törvény, mely december 1-je óta hatályos.³⁸⁶ Hasonlóan a korábban tett megállapításokhoz, itt sem találkozhatunk normatív tartalommal. A csupán három bekezdésből álló törvény hosszabb preambuluma tartalmazza ismét a megalkotás indokait. Érdeemes megjegyezni, hogy a jogalkotó egyértelműen a „történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosságunk”-ra hivatkozik, mely megjelent már korábban az Alaptörvény 7. módosítása kapcsán bemutatott elemzéskor a 7.2.1. alpontban. Az indokolás kimondatlanul de ennek az identitásnak részeként kezeli a nemzeti emlékezetet is, s ezért tartja jelentékenynek a törvény megalkotását. Mindemelett mind magyar, mind európai jogtörténeti jelentőséget is fűz hozzá a jogalkotó, megalapozva azt a folyamatosságot, melynek végpontja a modern kori demokráciák állama. Az indokolásban is részben jogtörténeti indokok olvashatóak: a nemzeti tulajdonjog és az ellenállási záradék jelentőségének illusztrálásával megmagyarázta, hogy miért tekinthető a dokumentum a fentebb említett eszmei előszobának. Mindezek eredményeként a dokumentum „magyar nemzet

³⁸⁶ Az emléktörvény külön emlékérmé-rendeletet is kapott: a *17/2022. (V. 19.) MNB rendelet a „II. András Aranybullája” részötvetű emlékérmé kibocsátásáról* szóló jogszabály rendelkezik erről.

szellemi öröksége”; pozitív, követendő az a szellemiség, melyet az Aranybulla képviselt 1222-ben és képvisel azóta is. Az alkotmányos érzelmek közül itt is a büszkeség identitásgeneráló ereje jelenik meg.

7.1.2. Emlékműtörvények

Megállapítható, hogy külön, kizárólag emlékmű építésére irányuló emléktörvény törvényi szinten nem született a rendszerváltozást követően.

7.1.3. Érdemrend- és díjtörvények

Összehasonlítva az 1945-1989 közötti éra és a rendszerváltozást követő időszak listáját, az állapítható meg, hogy nem található fordulatot követő évtizedekben olyan emléktörvény, mely egyértelműen megfeleltethető lenne a korábbi érdemrend- és/vagy díjtörvényeinek. Díjtörvényekkel találkozhatunk, de azok jóval komplexebbek emlékezetpolitikai szempontból, mint korábbi társaik. Ráadásul nem is az emlékállítás, hanem az emlékeztetés a céljuk: nem jövőbe mutató, hanem inkább múltba révedő. Ezért emlékeztetőként kerültek az értekezésbe.

7.1.4. Emlékérmeszabályok

A rendszerváltozást követő éra egyik sajátossága, hogy nem külön emléktörvényekként, vagyis szimbolikus elemekként rendelkezik az emlékezés fizikai megtestesüléséről. Amint az fentebb olvasható volt, 1991-ben még olyan emléktörvény született,³⁸⁷ mely saját jogán rendelkezett emlékérmékről; azóta azonban nem született ilyen típusú jogszabály. Így a következőkben azt járom körül, hogy mik az emlékérmék kiadásának szabálya, hogy láthatóvá válják, miért nem szerepelnek emléktörvényi szinten az emlékezés eme módjai. Így ennek az alpontnak az elemzése inkább közelít a szakigazgatási, mintsem a jogbölcseleti felé.

A *Magyar Nemzeti Bankról szóló 2011. évi CCVIII. törvény* 4. § (2) bekezdése rendelkezik arról, hogy emlékérmét és emlékbankhójegyet kiadni a Magyar Nemzeti Bank jogosult, illetve a 65. § (1) bekezdés d) pontja szerint kibocsátására a Magyar Nemzeti Bank elnöke rendeletben jogosult. Az új MNB törvény, a *2013. évi CXXXIX. törvény* sem változtat ezen a konstrukción: a 4. § (2) bekezdés és a 171. § (1) bekezdés d) pontja feleltethető meg a korábbi szabályozásnak. Az ezeket megelőző MNB-törvények nem rendelkeznek emlékérmék és emlékbankjegyek kiadásáról.

³⁸⁷ Ez az emléktörvény az *1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról szóló 1991. évi XLIII. törvény*.

A jogi adatbázis használata segítségével³⁸⁸ kikereshető minden olyan emlékérmé, mely a rendszerváltást követően hazánkban kiadtak. Ennek eredményeként látható, hogy törvényi szinten egyik sem jelenik meg.

7.1.5. Célorientált emléktörvények – közkegyelem gyakorlása

A 6.3.1.5. alpont pregnáns elemei voltak azok az általam célorientáltnak nevezett emléktörvények, melyek preambulumból derült ki, hogy meghatározott közhatalom gyakorlására, nevezetesen a közkegyelem gyakorlására milyen emlékezeti okból került sor. A rendszerváltozást követő érában ez a kategória jóval szűkebb számú. Ezek körül az egyik kifejezetten a rendszerváltozáshoz köthető *a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1989. évi XXXVII. törvény*. Az 1989. november 4-én kihirdetett és hatályba lépett törvény a Magyar Köztársaság október 23-ai kihirdetését határozta meg emlékezési alapként: ezt nevezte meg olyan jelentős szimbólumnak, mely lehetőséget ad a közkegyelem gyakorlására. Mivel ez egy célorientált emléktörvény, természetesen hosszabb normatív tartalommal is rendelkezik. Az egymondatos preambulum mellett az indokolásban olvasható annak a hagyománynak a magyarázata, mely szerint kiemelkedő nemzeti hagyomány vagy esemény szokott az amnesztia alapja lenni.

Ezt követően alig fél esztendővel lépett hatályba *a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1990. évi XXXIX. törvény*, mely preambuluma szerint Nagy Imre és mártírtársainak haláláról megemlékezve és az Országgyűlés megalakulása alkalmából gyakorol amnesztiát.

Megközelítőleg három évtizedig nem született olyan közkegyelem gyakorlására vonatkozó emléktörvény, mely valamilyen szimbolikus eseményen alapult volna. Ezt a csendet töri meg a *közkegyelem gyakorlásáról szóló 2012. évi XII. törvény*, mely az Alaptörvény hatályba lépése alkalmából ad lehetőséget erre a közhatalmi aktusra. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy ma a jogszabály alig három hónappal később lépett hatályba, mint az emlékezés alapjául szolgáló Alaptörvény, így nem múltra visszatekintő, hanem a jövőnek utat mutató emléktörvény ez.

7.1.6. Ünnepnapokat meghatározó emléktörvények

Az emléktörvények kategóriájának utolsó egyésgé az ünnepnapokat meghatározó jogszabályok. Tudatos kutatói döntés eredménye az, hogy nem ebben az alpontban, hanem a klasszikus emléktörvényeknél elemeztem ezek jelentősebb részét, mivel nem kizárólag az ünnepra vonatkozóan tartalmaztak előírást.

³⁸⁸ <https://njt.hu/search/eml%C3%A9k%C3%A9rme:-:-:-:-:1:-:-:-:/1/10>

Egyetlen kivétel ebben a tekintetben a *Magyar Tudomány Ünnepe*ről szóló 2003. évi XCIII. törvény tér el, mely önmagában csak arra vonatkozólag tartalmaz előírást, hogy november 3-a a magyar tudomány ünnepnapja; ennek törvényszövegbeli megindokolásában olvasható, hogy 1825-ben ezen a napon ajánlotta fel Széchenyi István egyévi jövedelmét a Magyar Tudós Társaság felállítására. A felajánlásra vonatkozóan, amint azt már a 5.1.5. alpontban elemeztem, született emléktörvény – jelen jogszabály azonban mégsem a tipikusnak mondható felépítés mentén határozza meg az emlékezés tárgyát, sőt. Csakis a magyarázatban leljük fel az emlékeztetési szándékot egy olyan cselekedetre, mely példaértékű, követendő a magyar állampolgárok számára. Érdekes a preambulum szóhasználatában is keresni az erre vonatkozó kifejezéseket; ennek eredményeként inkább egy jövőbe néző, bizakodóbb jogalkotói attitűdöt fedezünk fel, s csupán egy rövidebb mondat erejéig jelenik meg a szimbolikus főhajtás a pénzügyi áldozatot vállaló elődök előtt. E tekintetben érdemes a többszámra is fókuszálni, ugyanis nem kizárólag Széchenyi felajánlásának köszönhető a magyar tudományos élet anyagi háttérének megadása; felajánlását ugyanis követte Vay Ábrahám húszezer forintos, gróf Andrassy György tízezer forintos, valamint gróf Károlyi György negyvenezer forintos felajánlása.³⁸⁹

E törvény kapcsán a disszertációnak még egy nem is oly' marginális kérdésre is rá kell világítani: ez pedig az, hogy habár kutatómódszertani döntésként leszűkítette a kutatásom a törvények, törvényerejű rendeletek szintjére, de ez járhat negatív eredménnyel is. Ez a fókusz ugyanis ebben az esetben azzal jár, hogy nem kerül bemutatásra a törvény előzményeként a *Tudomány Napjáról* szóló 55/1997. (IV. 3.) Korm. rendelet. Itt azonban kizárólag az ünnepnappá nyilvánítás olvasható, az nem, hogy miért ezt a napot tekintették relevánsnak hat esztendővel korábban.

7.2. Emlékeztőtörvények

A korábbi fejezetekhez hasonlóan ebben is az emléktörvények bemutatását követi az emlékeztőtörvények szövegszerű elemzése. Azonban az 5.2. és az 6.3.2. alponttól eltérően más struktúrát követ az értekezés; ennek oka az, hogy mind szerkezetileg, mind tartalmilag egészen mások az emlékeztőtörvényként definiált jogforrások jellemzői a rendszerváltozást követő

³⁸⁹ Erről lásd részletesebben: BÉNYEI Miklós: *A nemzeti és polgári kultúra felé: tanulmányok a reformkori magyar művelődés történetéből*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.; GAZDA István: Széchenyi alkotásai. *Rubicon* 6. évf., 1995/1-2. 9–14.; KÁLMÁN Béla: 150 éves a Magyar Tudományos Akadémia. *Nyelvünk és kultúránk*, 1975/20. 6–10.; NAGY Ferenc: 175 éve állított fel a Magyar Tudós Társaság. In: *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban*: 2000. 135–138.; R. VÁRKONYI ÁGNES: Tudomány és függetlenség. *Magyar tudomány*, 43. évf. 1998/5. 590–601.; R. VÁRKONYI ÁGNES: Tudomány és társadalom a magyar polgári átalakulás időszakában: a Magyar Tudományos Akadémia történetének első fejezete. *Világosság*, 16. évf. 1975/10. 609–613.

szövegüniverzumban, mint a korábbi időszakban. Részben visszautalok a disszertáció munkadefiníciójára is, részben pedig kiemelem azt a kutatói kiindulópontot, hogy ezek nem mind emlékezettörvények, hanem vannak köztük olyan jogszabályok, melyek témája egészen más, de az adott törvénynek vannak olyan részei, melyek emlékezettörvényi szempontból jelentősek. Ez a kifejezés segíti a kutatót a teljesség felé. Jelen alfejezet az alábbi ívet követi. Elsőként az alkotmányos emlékezet mint a jogiemlékezet-kutatás újszerű eredményének illusztrálására kerül sor. Ezt követik a büntető témájú jogszabályok elemzései, majd a *transitional justice* jogszabályai. A negyedik kategóriának egységes nevet adni nem lehetséges; végezetül pedig a szimbólumkezelésre vonatkozó emlékezettörvények lesznek az elemzés tárgyai

7.2.1. Az alkotmányos emlékezet születése

7.2.1.1. Az Alkotmány a rendszerváltás után³⁹⁰

A szakirodalom egységes abban a tekintetben, hogy az Alkotmány szövegét a rendszerváltozást követő időre vonatkozólag a befejezetlenség és az ideiglenesség jellemzi. Köztudott az is, hogy ez az átmenetiség egészen 2010-ig tartott, habár a köztes évtizedekben többször kezdődött alkotmány-előkészítési munkálat. A disszertációnak nem célja ezeket a munkálatokat bemutatni, csupán utal arra az ambivalens helyzetre, mely az alkotmányozási esztendőket jellemezte hazánkban. „Az alkotmányozás a politika *rendkívüli* állapota.” – állítja Körösenyi András.³⁹¹ Azonban a közjogi berendezkedés folyamatos változtatása alapján megállapítható, hogy „A politika rendkívüli állapota *permanenssé* vált.”³⁹² a demokratikus fordulat idején.

A folyamatos alkotmánymódosítások, amint azt fentebb Körösenyi András nagyon találóan megfogalmazta, kivételes entitásból általánossá lettek. A választott kutatásmódszertan alapján megállapítható, hogy az Alkotmányt csupán az 1989-1990-es esztendőkből összesen tizennégy alkalommal módosították. A disszertáció azonban minden módosítás közül csupán egyre fókuszál, az *Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvénnyel* bekövetkezett módosításra, mely 1990. március 12-én lépett hatályba. A szövegszerű vizsgálatok ugyan ebben sem mutatnak ki olyan fordulatot, mely a történelmi emlékezetre utalna, de ezzel a módosítással helyezték hatályon kívül a preambulum azon fordulatait, melyek a 6.3.2.1. alpontban

³⁹⁰ Az alpont gerincét adó tanulmány eredeti megjelenési helye: IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Az Alkotmány és az Alaptörvény mint emlékezettörvény – az alkotmányos identitás és a történelmi emlékezeti kánon kapcsolata: In: *Doktori Műhelytanulmányok 2023*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2023, 112–124.

³⁹¹ KÖRÖSÉNYI András: Alkotmányozás és Alaptörvény. In: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris – MTA TÁTK Politikatudományi Intézet, Budapest, 2015., 85.

³⁹² KÖRÖSÉNYI (2005) i. m. 93.

olvashatóak. Maga a hatályon kívül helyezés is informatív. Köztudott, hogy ez az Alkotmány csupán átmenetinek szánt, éppen ezért érthető, hogy a közjogi rendszer megváltoztatása prioritást élvezett a történelmi emlékezet alkotmányos identitásképző szerepének megemlékezésével szemben.

7.2.1.2. Az Alaptörvény mint emlékeztetvény

Hiába történt meg a demokratikus átmenet, nem létezett egy szimbolikus cezúra az 1989 előtti alkotmánnyal szemben, ezért többször is felmerült az igény egy új alkotmány megalkotására, hogy a kommunizmus esztendeivel való szakítás véglegessé válhasson.

Smuk Péter az Alaptörvényt abból a nézőpontból vizsgálta,³⁹³ hogy a nemzeti identitás alkotóelemei szövegszerűen miként találhatók meg benne. Bár deklarálja, hogy „A nemzeti értékek és a nacionalizmus ’tematikáját’ alapvetően meghatározza a nemzet fogalma körüli bizonytalanság.”³⁹⁴ A nemzeti identitás részének tekinti a közös történelem, a közös kultúra, a nemzeti szimbólumok és az egyéb nemzeti intézmények létét az Alaptörvényben. Emlékeztetvényi aspektusból a közös történelem vizsgálata lesz nagy horderejű.

Az Alaptörvény szövegvizsgálata kapcsán az alábbi szövegváltozatok képezik a vizsgálat tárgyát:

- (1) az Alaptörvény hatályba lépéskori szövege;
 - (2) az Alaptörvény 4. módosítás (hatálybalépés: 2013. március 25.);
 - (3) az Alaptörvény 7. módosítása (hatálybalépés: 2018. június 28.);
 - (4) az Alaptörvény 11. módosítása (hatálybalépés: 2022. július 23. és 2023. január 1.)
- (1) A hatályba lépéskori szövegváltozatban az alábbiak vizsgálhatóak emlékeztetvényi aspektusból:

„Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette.

Büszkék vagyunk az országunk megmaradásáért, szabadságáért és függetlenségéért küzdő őseinkre.

Büszkék vagyunk a magyar emberek nagyszerű szellemi alkotásaira.

Büszkék vagyunk arra, hogy népünk évszázadokon át harcokban védte Európát, s tehetségével, szorgalmával gyarapította közös értékeit.

³⁹³ SMUK Péter: Nemzeti értékek az Alaptörvényben. In: SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr, 2013. Universitas – Győr, 446–465.

³⁹⁴ SMUK (2013) i. m. 446.

Nem ismerjük el történeti alkotmányunk idegen megszállások miatt bekövetkezett felfüggesztését. Tagadjuk a magyar nemzet és polgárai ellen a nemzetiszocialista és kommunista diktatúrák uralma alatt elkövetett embertelen bűnök elévülését.

Nem ismerjük el az 1949. évi kommunista alkotmányt, mert egy zsarnoki uralom alapja volt, ezért kinyilvánítjuk érvénytelenségét.

Egyetértünk az első szabad Országgyűlés képviselőivel, akik első határozatukban kimondták, hogy mai szabadságunk az 1956-os forradalmunkból sarjadt ki.

Hazánk 1944. március tizenkilencedikén elveszített állami önrendelkezésének visszaálltát 1990. május másodikától, az első szabadon választott népképviselői megalakulásától számítjuk. Ezt a napot tekintjük hazánk új demokráciája és alkotmányos rendje kezdetének.

Legyen béke, szabadság és egyetértés.”

A szavak szintjén kezdett vizsgálat kapcsán szembeszökő a Nemzeti hitvallás T/1. személyű ikealakjainak összessége: hogy ez a közösség vajon a Záró rendelkezésben szereplő „a 2010. április 25-én megválasztott Országgyűlés képviselői”-e, vagy az Alaptörvény szövegét megnyitó megszólalók: „MI, A MAGYAR NEMZET TAGJAI”, esetleg más opció is lehetséges-e, nem derül ki. A kérdés azért is releváns emlékezetpolitikai szempontból, mert olyan állítások is szerepelnek a Nemzeti hitvallás emlékezeti kánont teremtő narratívájában, melyek megítélése nem egységes. A disszertáció alapkövét adó elméleti kérdés, mely szerint problémás, ha a jogalkotó egyben történelemértelmezői szerepben is fellép, jelen normaszövegben remekül nyomon követhető. A magyar nemzet (bármit is jelent ez a kifejezés) múltjához való viszonyában az alábbi kifejezések lesznek relevánsak: büszkeség (hat alkalommal), negligálás/elítélés (három alkalommal), szimbolikus dátumok kijelölése (négy dátum meghatározása), folyamatosság kiemelése (két releváns komponenshez: a történeti alkotmányhoz és a Szent Koronához).

Az állítások jelentősebb része az Alaptörvény Nemzeti hitvallásában találhatóak. A Nemzeti hitvallás normatív erejére vonatkozóan számos tanulmány született;³⁹⁵ a szöveg tulajdonságai miatt ez még az Alaptörvény R) cikkével együtt is felmerülhet kérdésként.³⁹⁶ A fókusz azonban

³⁹⁵ Lásd például: BERKES Lilla – FEKETE Balázs: Nemzeti hitvallás: csupán díszítő szavak? *Közjogi Szemle*, 2017/1. 15–25.; BOR Bettina: Mi a Nemzeti hitvallás? *Ars Boni*, <https://arsboni.hu/mi-a-nemzeti-hitvallas/>; SZABÓ Patrik: Nem kötelező, de erősen ajánlott – A Nemzeti hitvallás és a benne foglaltak normativitásáról. *Ars Boni*, 2019/7. 3–13.

http://www.epa.hu/02700/02769/00018/pdf/EPA02769_arsboni_2019_03-04_003-013.pdf

³⁹⁶ Lásd részletesebben: Miklós KÖNCZÖL – István KEVEVÁRI: History and Interpretation in the Fundamental Law of Hungary. In: Grażyna BARANOWSKA and León CASTELLANOS-JANKIEWICZ (eds.): *Historical Memory in Post-communist Europe and the Rule of Law – First Part*. European Papers, Vol 5., 2020, 161–174.

a preambulumnak is beillő szöveg egyéb sajátosságaira vezetem. Ahogy Fekete Balázs is megállapította:

„A Nemzeti Hitvallás legtöbb terminusa nélkülözi a jogi-dogmatikai jelleget, ami a szöveg politikai-ideológiai küldetéséből következik. A jelenlegi magyar alkotmánypreambulumban alapvetően a történelmi gondolkodásból és a politikai filozófiából kölcsönözte terminusai jelentős részét. E kifejezéseknek nincs fogalmi értelemben vett jogi jelentésrétege vagy olvasata, azaz nem képezhetik egy jogi érvelés részét.”³⁹⁷

Az Alaptörvény indoklásából egyértelműen látszik, hogy célja a teljes szakítás a legsötétebb kommunista diktatúrában született Alkotmánnyal; mintha még az emlékezetét is szeretné kitörölni annak, hogy valaha létezett, s mintha azáltal, hogy egy olyan időszakban megszületettnek minősíti, amelyben nem volt hazánkban állami önrendelkezése, mintegy tagadja is az Alkotmány rendszerváltozás során és után vállalt jelentőségét. Érdekes az indokra is fókuszálni, ami az Indokolásban nem jogi, hanem inkább politikai-közéleti: ez pedig a legitimitáció, amelyet az Alaptörvény alkotója szerint megkapott 2010 tavaszán a választóktól. Az Alkotmány elutasításának indokai sorrendjében az utolsó az, hogy alkotmányjogilag is több fogyatékosága van. Mindezek összegzése azért is releváns, mert habár a dolgozatnak nem célja az alkotmányozási folyamatok elméletét, problémáit feltárni, de az nem kizárólag közjogi vagy politikaelméleti gondolkodók között köztudott, hogy az Alaptörvény megalkotásának gyorsasága nem mutat párhuzamot annak legitimitációjával. A procedurális legitimitációt megadja a Záró rendelkezések 2. pontja, mely visszautal az Alkotmány 19. § (3) bekezdés a) pontjára; de tartalmi legitimitációról³⁹⁸ elég döcögösen beszélhetünk.³⁹⁹

Az idegen megszállások általi felfüggesztett önrendelkezés problémájával összefüggésben inkább utalnék az alaki vs. anyagi jogfolytonosság elméletére.⁴⁰⁰ Utóbbira fókuszálva: a

https://www.europeanpapers.eu/it/system/files/pdf_version/EP_eJ_2020_1_9_SS1_Articles_Miklos_Konczol_Istvan_Kevevari_00388.pdf

³⁹⁷ FEKETE Balázs: *Európai alkotmánypreambulumban. Összehasonlító és elméleti perspektívák*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019. 105.

³⁹⁸ A 2010-es országgyűlési választásokat követően június 29-én már létrehozott az Országgyűlés egy eseti bizottságot 45 fővel az alkotmányozás szabályozásának elvei kidolgozására. Ezt az Országgyűlés március 11-én elfogadta és március 14-én (!) már a szövegváltozatot is benyújtotta az Országgyűlésnek. Kilenc vitanapot tartva, társadalmi konzultációt követően, az Alaptörvény elfogadására 2011. április 18-án került sor.

³⁹⁹ Erre vonatkozóan lásd például a *Fundamentum* 2011-es különszámait; MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény Interjúkötet hazánk új alkotmányáról*. Budapest, HVG-ORAC, 2013.; TÓTH Zoltán József: *Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti Hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés. Polgári Szemle*, 2013/3-6. 284–286.; CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.

⁴⁰⁰ Erre vonatkozóan lásd: CSINK – FRÖHLICH (2012) i. m.: 128. ; RIXER Ádám: *A magyar jogrendszer jellegzetességei 2010 után*. Budapest, Petrociunium, 2012. 121–131.

jogrendszer csúcán elhelyezkedő, nemzeti identitásunkat meghatározó jogszabály quasi *ex lex állapotként* írja le azt a közel ötvenhat esztendő. Ez egyrészt történelmileg is kérdéseket vet fel, mert a valódi szuverenitásvesztés 1944 októberére datálható, amikor Szálasi Ferenc került Horthy Miklós helyére. A másik probléma ebben a tekintetben az, hogy a két diktatorikus rendszer között nem tesz különbséget az Alaptörvény – „emlékezetátépítés”-ként utal erre a negligenciára Sárközy Tamás.⁴⁰¹ Ráadásul a Nemzeti hitvallásban meghatározott nemzeti kánon elfeledkezik az 1946/1949-es esztendők átmeneti időszakáról, amelynek jelentőségét a disszertáció 6.1. alpontja mutatja be.

Összegezve az Alaptörvény emlékezetre vonatkozó szabályait: nem értek egyet Kis János alábbi megállapításával:

„Az Alaptörvény csak az 1944 előtti magyar történelem dicső lapjait ismeri, az önbírálatra okot adó tettekről és mulasztásokról nem vesz tudomást. Csak a magyar népnek idegen hatalmak által okozott – vélt vagy valódi – sérelmeket tartja számon, a magyar állam saját polgárai és más népek ellen elkövetett vétekiről nem akar tudni.”⁴⁰²

Vagy ahogy Majtényi Balázs írja: „Az új közjogi szemlélet mintegy zárójelbe teszi a magyar történelem diktatorikus korszakait, sőt rendszerváltásait, demokratikus szakaszait is, és e korszakok valóságait, a hétköznapi tapasztalatát.”⁴⁰³ Mindezek mellett utalok Horkay-Hörcher Ferenc megállapítására:

„A rendszerváltás dokumentumára hárulna az a feladat is, hogy a XX. században eltévelyedett, történelmi bűnöket elkövető és elszenvedő magyarság önvizsgálatának eredményeit összefoglalja, és így a politikát visszavezesse a magyar nemzet történelmi fejlődésének természetes vágányára. Egy ilyen – felemelő, ám egyáltalán nem könnyű politikai – munka elvégzése előtt ugyanis nemcsak a rendszerváltás folyamata nem tekinthető befejezettnek, de nem tekinthető lezártnak a magyar politikai közösség XX. századi eltávolodása az európaiság zsidó–görög–keresztény eszmekörben fogant eszméitől és a magyar történetialkotmányos hagyományoktól.”⁴⁰⁴

Az Alaptörvény alkotmányos identitására vonatkozó megállapítások terén összegezhető, hogy az alkotmányos rendszerváltás teljessége iránti igény ötvöződött az Arató András

⁴⁰¹ SÁRKÖZY Tamás: *Kétharmados túlkormányzás – avagy gólerős csatár a mély talajú pályán*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2014. 166.

⁴⁰² Vélemény Magyarország Alaptörvényéről 2011. *Fundamentum*, 2011/2. 4. o.
<http://fundamentum.hu/sites/default/files/11-1-06.pdf>

⁴⁰³ MAJTÉNYI Balázs: Az Alaptörvény premodern rendszere. In: FEDINEC Csilla, ILYES Zoltán, SIMON Attila és VIZI Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kiritkája*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2013. 31. o.

⁴⁰⁴ HORKAY-HÖRCHER Ferenc: Az értékhiányos rendszerváltás. *Fundamentum*, 2003/1., 71.

megfogalmazása szerinti jellegzetesen kelet-európai, az alkotmányozás harmadik modelljeként interpretálható 'úttal'.⁴⁰⁵

A tényleges normaszövegből az Alapvetés J) cikke Magyarország nemzeti ünnepeinek és az állami ünnepnek felsorolását tartalmazza: tehát meghatározza azokat a nemzeti minimumokat, amelyek szimbolikusan a történelmi emlékezetünk építőkövei. Az Alkotmányban erre vonatkozólag nem találtunk előírást; ezzel szemben az Alaptörvény indokolása szerint „a történelmi tudat ápolása mellett a nemzeti összetartozás kifejezését is szolgálja.” az ünnepek kijelölése.

(2) Az Alaptörvény 4. módosítása a következő az elemzendők sorában. Ennek eredményeképpen lépett hatályba az U) cikk, mely a kommunista diktatúra emlékezetét hivatott – többek között – a nemzeti kánonban elhelyezni. A módosításnak köszönhetően jött létre a Nemzeti Emlékezet Bizottsága a *2013. évi CCXLI. törvénnyel*,⁴⁰⁶ melynek célja a „kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzése”. Kétirányú kérdésfelvetést tartalmaz az U) cikk beiktatása: egyrészt miért két esztendővel az Alaptörvény megszületését követően volt erre szükség; másrészt pedig miért nem ismeri el más, a nemzetiszocialista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzését az állam? Egyik kérdésre sem lehet kielégítő választ kapni sem az Indokolásból, sem pedig az országgyűlési jegyzőkönyvekből.

Ez a fajta erkölcsi elégtételnek tűnő intézkedés közel két és fél évtizeddel a rendszerváltozást követően jelenthetné a szakmaiságot is, de éppen a fentebbi kérdésekre meg nem adható válaszok miatt ez kérdéssé válik. Érdeemes arra is fókuszálni, hogy az Indokolás használja a „kiemelten fontos közérdek” fordulatot arra vonatkozóan, hogy a kommunista rendszerben betöltött szerepek esetében milyen jogkövetkezményei vannak/lehetnek a jelenben. Az állami emlékezet súlya és a tudományos kutatás szabadságának kapcsolatára utaló szabály az is, hogy minden irat, mely a kommunista diktatúrában keletkezett és megfelel a (3) bekezdésben felsorolt szervezetek által ellátott feladatoknak, állami tulajdonba kerül, kutathatóságáról ismételen csak törvényi szabályozás által lehet beszélni. Ez összefügg azzal a kérdéssel is, melyet a 7.2.4. alpontban elemeztünk, a levéltári kutatásra vonatkozó szabályok emlékeztetőtörvényi szempontból való értelmezhetőségére vonatkozik.

Végezetül ez a módosítás emeli be a Záró rendelkezések 5. pontjába azt az alkotmányjogi sajátosságot, mely szerint az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése előtt hozott határozatokra nem hivatkozhat. Mivel a disszertáció nem alkotmányjogi témájú és

⁴⁰⁵ ARATÓ András (2004): Kelet-Európa: az alkotmányozás harmadik modellje. In: MAJTÉNYI László – MIKLÓSI Zoltán (szerk.): *És mi lesz az Alkotmánnyal?* Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2004. 25–31.

⁴⁰⁶ Részletes elemzését lásd a 7.2.4. alpontban.

módszertanú, így ennek elemzésére, hatásainak bemutatására nem törekszem, azonban emlékezeti aspektusból az eredményezett helyzetre reflektálok. Az 5. pont 2. mondata szerint ugyan „E rendelkezés nem érinti az ezen határozatok által kifejtett joghatásokat.”, azonban érdemes abból a szempontból vizsgálni a szabályt, hogy mi az elért értelmezés a rendszerváltozást követő időszak alkotmánybírói munka súlya tekintetében. Teljes mértékben nem lehet negligálni a taláros testületnek ezt a fajta alkotmány feletti örökösét, azonban mégis olybá tűnik, hogy nem tekinti elfogadhatónak (értékrendi, alkotmányjogi, ... szempontból) az jogalkotó. Az Indokolás szerint: „E rendelkezés célja, hogy az Alaptörvény rendelkezései az Alaptörvény összefüggéseivel együtt, a korábbi Alkotmány rendszerétől függetlenül kerüljenek értelmezésre.” A jogi értelmezés lehetővé teszi ugyan, hogy ugyanarra az eredményre jusson a taláros testület, ami látszólagos szabadságot mutat ugyan, de a kiváltani kívánt emlékezetpolitikai cél ennél mélyrehatóbb.

(3) Az Alaptörvény 7. módosítása 2018. június 28-án lépett hatályba. A módosító jogszabály 1. cikke magát a Nemzeti hitvallást módosítja akként, hogy történeti alkotmányunkra való hivatkozással beemeli azt a közjogi nemzeti kánonba, valamint megerősíti z értelmezést, hogy Szent Korona az alkotmányos identitásunk alappillére. Mindemellett létrehozza a terminus technicust, mellyel az alaptörvényi emlékezetpolitika azonosulni tud, s mely így meghatározza a magyar jogrendszer emlékezetpolitikai alapjait: „történeti alkotmányunkban gyökerező önazonosság”. Ezt pedig a 3. cikkel módosított R) cikk, mely új negyedik bekezdést kapott, rögtön védendő összetevőként határozza meg. Mit jelentenek ezek a módosítások emlékezeti szempontból? Nemzeti, alkotmányos identitásunk alapját képező Alaptörvényünk 2018 óta deklaráltnan mondja ki, hogy a történeti alkotmányra mint egyfajta jogfolytonosságot megelőző, azt megalapozó fundamentumra kell tekinteni. A disszertáció már korábban utalt arra, hogy hazánk első kartális alkotmányának előzményeként értelmezhető az 1946. évi I. törvény – még akkor is, ha sokan ezzel nem értenek egyet -, de az azt megelőző évszázadokban kialakult alkotmányos értékrendszer nem vesztethető el. Sőt: ahogy arra már korábban felhívta a dolgozat a figyelmet, az Alaptörvény ezt tekinti méltó alapnak, a formai és az anyagi jogfolytonosságot kizárva, az Alkotmányt nem. Kijelöl tehát egy olyan alkotmánytörténeti, -elméleti struktúrát, melyben az Alkotmány nem, de a történeti alkotmány kiemelkedő relevanciával bír önazonosságunk tekintetében. Az alaptörvény-módosítás indokolására fókuszálva a 'miért most' kérdésre kaphatunk ugyan választ, azonban ez nem elég meggyőző:

„Az Európát sújtó tömeges bevándorlás és a bevándorláspárti erők tevékenysége Magyarország nemzeti szuverenitását fenyegeti. ... Az alaptörvény-módosítás részeként a szuverenitás és az alkotmányosság védelme érdekében kiegészül a Nemzeti Hitvallás.

A jövőben - összhangban az Alkotmánybíróság döntéseivel - az állam szerveinek kötelezettsége lesz az alkotmányos önazonosság védelme.”

Szövegszerű vizsgálata eredményeképpen megállapítható, hogy a nemzetfogalom, melynek alkotmányos identitását hivatott az Alaptörvény megalapozni, nem annyira egységes, mint az Alkotmány 'mi' használata. A kérdés, mely szerint 'Ki beszél az Alaptörvényben?' nehezen válaszolható meg, mert „Némi zavart okozhat, hogy a 'mi' alany szöveghelyenként eltérő.”⁴⁰⁷ A módosítás emellett elkezdí visszavezetni a magyar jogrendszerbe az elkülönült közigazgatási bírósági rendszert is. Ez is egy olyan jogtörténi hagyományhoz nyúl vissza, melynek elődjét 1949-ben törölték a magyar jogrendszerből.⁴⁰⁸ Ez a fajta régihez való visszanyúlás illeszkedik a magyar emlékezeti narratívába.

(4) Az Alaptörvény tizenegyedik módosítása 2022. július 23-án, illetve bizonyos cikkei 2023. január 1-jén léptek hatályba. A módosítás eredményeként került vissza a magyar közigazgatási rendszerbe a vármegye elnevezés, amely (vissza)módosítás indoka a történelmi hagyományok és a történelmi alkotmányunk vívmányai. Az indokolás az 1949-es cezúrát határozta meg, mely szakított minden, korábban a magyar alkotmányos és államigazgatásra jellemző sajátossággal. Viszont a vármegye mint alapegység az államalapítás óta létező – anakronisztikum. A kérdés ugyanis nem az, hogy az elnevezés biztosítja-e az ezeresztendő magyar államiság alkotmányos folytonosságát (meglátásom szerint nem), hanem az, hogy ez a nosztalgikus érzület ténylegesen szükséges-e a magyar jogrendszer működőképességének elősegítése céljából? Az indokolásban használt kifejezések a következők: nemzeti összetartozás, közös történelmi emlékek konzerválása, magyar demokrácia nemzeti karaktere, nemzeti szuverenitás, európai civilizáció megvédése. Mindez egyetlen előtagban, a 'vár-' szóval kifejezve. Ez a módosítás beleillik abba a narratívába, mely a 8.2. alfejezetben az alkotmányos érzelmek közül a büszkeséget vetíti elénk, s ezzel kövezi ki a nemzeti emlékezet ösvényét. Azt sugallja ez az alkotmányos emlékezeti út, hogy az 1949 előtti vágyott állapot – lett légyen az bármikor is, vármegyei évszázadokból – nagyobb mértékben nemzeti, fennmaradásunk alapját képező, mint maga a működési mód.

⁴⁰⁷ SMUK (2013) i. m. 447.

⁴⁰⁸ Magyar közigazgatási bíróságokról: kiépítése 1880-ban kezdődött és 1896-ban a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság felállításával fejeződött be. A rendszer 1949-ig működhetett. Jelenleg a *közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény* adja meg az alapokat. Lásd részletesebben például: HORVÁTH E. Írisz: A magyar közigazgatási bíraskodás története. *Iustum Aequum Salutare*. III. 2007/2. 161–173.

7.2.2. Punitív emlékezettörvények⁴⁰⁹

7.2.2.1. A büntető törvénykönyvek textuális elemzése

Az emlékezettörvények kutatásának egyik közös nevezője, hogy a büntető témájú emlékezettörvények zárt és elkülönült csoportot képeznek (lásd a 2.2. alfejezetben bemutatott kategorizációkat). Határai jóval egységesebbek, mint a többi emlék(ezet)törvényé. Ebből kifolyólag a disszertáció is külön alpontra elemzi a magyar büntető kódexek emlékezetre fókuszáló tényállásait, és ennek eredményeként arra próbál választ találni, hogy a rendszerváltozást követően az egyes önkényuralmi jelképekre és használatukra vonatkozó szabályozás milyen rendszerben értelmezhető.⁴¹⁰ Ez abból a szempontból nyer kiemelkedő szerepet, hogy végre lehetővé vált a rendszerváltozást megelőző időszak önkényuralmi rendszereinek artikulálása: annak kimondására, hogy ezek diktatúrák voltak, illetve annak kimondására, hogy ez nyomot hagyott a történeti emlékezetben. Ezeknek a rendszereknek konkrét szimbólumrendszerük is volt.

„A hosszabb ideig létező totális rezsimek pedig a magánszférába való behatolással többgenerációs élményekké váltak, ugyanis az emlékezet nemcsak az explicit jelképeket köti e rendszerekhez, de a mindennapi élet megannyi rutinszerű jelenségét is (például emlékezhetünk többek között a Trabantra mint a kommunizmus szimbólumára). Ez és különösen a totalitárius politikai rendszerek jelképekhez való vonzódása eredményezi, hogy az önkényuralmi rendszerek szimbolikája meglehetősen sokszínű. Az általuk használt vagy hozzájuk köthető jelképek jogi megítélését szolgálja, ha e jelképeket konkretizáljuk, ami néhány szimbólum explicit néven nevezésével, de a diktatórikus rendszerhez való kötődés megragadásával is lehetséges.”⁴¹¹

E tekintetben az alábbi táblázattal szeretném szemléltetni, hogy a büntető kódexek miként válhattak emlékezettörvényé a rendszerváltozást követően. Fókuszom továbbra is a nemzetiszocialista és a kommunista diktatúrákra való emlékezésen lesz.

	1978. évi IV. törvény	2012. évi C. törvény
Önkényuralmi jelképek használata	A kódexbe az 1993. évi XLV. törvény iktatja be – hatályba lépés: 1993. május 21.	A kódex hatályba lépéskori (2013. július 1.) szövege is

⁴⁰⁹ Jelen alpontra alapját adó tanulmány első megjelenése: IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Emlékezettörvények a rendszerváltozást követő Magyarországon. In: ERDŐS Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2021*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021. 13–29.

⁴¹⁰ SMUK PÉTER: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. *In Medias Res*, 2019/2. 230–252.

⁴¹¹ SMUK (2019) i. m. 236.

		tartalmazza; a további módosításokat lásd alább.
	<p>„Önkényuralmi jelképek használata</p> <p>269/B. § (1) Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot vagy ezeket ábrázoló jelképet</p> <p>a) terjeszt;</p> <p>b) nagy nyilvánosság előtt használ;</p> <p>c) közszemlére tesz;</p> <p>ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.</p> <p>(2) Nem büntethető az (1) bekezdésben meghatározott cselekmény miatt, aki azt ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el.</p> <p>(3) Az (1)-(2) bekezdés rendelkezései az államok hatályban lévő hivatalos jelképeire nem vonatkoznak.</p>	<p>„Önkényuralmi jelkép használata</p> <p>335. § (1) Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot vagy ezeket ábrázoló jelképet</p> <p>a) terjeszt,</p> <p>b) nagy nyilvánosság előtt használ, vagy</p> <p>c) közszemlére tesz,</p> <p>ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt elzárással büntetendő.</p> <p>(2) Nem büntethető önkényuralmi jelkép használata miatt, aki azt ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el.</p> <p>(3) Az (1)-(2) bekezdés az államok hatályban lévő hivatalos jelképeire nem vonatkozik.”</p> <p>[A (2)-(3) bekezdés a 4/2013. (II. 21.) AB határozat alapján nem lép hatályba.]</p>

	<p><i>(4) Az önkényuralmi jelképek használata esetén el kell kobozni azt a dolgot, amelyre a bűncselekményt elkövették.</i></p> <p><i>[A (4) bekezdés szövegét hatályon kívül helyezte a 1998. évi LXXVII. törvény.]</i></p>	
A holokauszt nyilvános tagadása	A kódexbe a 2010. évi XXXVI. törvény iktatja be, hatályba lépése: 2010. április 10.	
	<p><i>„A holokauszt nyilvános tagadása</i></p> <p><i>269/C. § Aki nagy nyilvánosság előtt a holokauszt áldozatának méltóságát azáltal sérti, hogy a holokauszt tényét tagadja, kétségbe vonja vagy jelentéktelen színben tünteti fel, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.</i>”</p>	
Nemzetiszocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása	A kódexbe a 2010. évi LVI. törvény iktatja be, hatályba lépése: 2010. július 23.	A kódex már a hatályba lépéskor is tartalmazza; a módosításokat lásd alább.
	<p><i>„A nemzeti szocialista és kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása</i></p> <p><i>269/C. § Aki nagy nyilvánosság előtt a nemzeti</i></p>	<p><i>„A nemzeti szocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása</i></p> <p><i>333. § Aki nagy nyilvánosság előtt a nemzeti szocialista</i></p>

	<i>szocialista vagy kommunista rendszerek által elkövetett népiirtás és más, emberiség elleni cselekmények tényét tagadja, kétségbe vonja vagy jelentéktelen színben tünteti fel, büntetést követ el, és három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”</i>	<i>vagy kommunista rendszerek által elkövetett népiirtás vagy más, emberiség elleni cselekmények tényét tagadja, kétségbe vonja, jelentéktelen színben tünteti fel, vagy azokat igazolni törekszik, büntetést miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”</i>
--	--	---

A táblázat elemzése során kizárólag a történeti emlékezetre fókuszálok, s felteszem az alábbi kérdéseket. Miért akkor és miért úgy módosították/iktatták be a szövegváltozatokat a büntető kódexekbe? Miként adott ez teret az emlékezet 'megregulázására'?

A régi Btk. 1993. évi XLV. törvénnyel történő módosításának oka a törvényindokolás alapján:

„A különböző szélsőséges (fasiszta és bolsevista) szimbólumok továbbélése, újra felhasználása felháborítja, jogos érzékenységében sérti a társadalom jelentős részét. Ugyanakkor a törvényjavaslatban leírt cselekmények rontják hazánk nemzetközi hírnevét is. Indokolt ezért e köznyugalmat zavaró cselekmények büntetendővé nyilvánítását.”

E kettősség, kvázi külső és belső igény arra vonatkozólag, hogy pönalizálandó legyen a cselekedet, a módosító törvény preambulumaival együtt már arra enged következtetni, hogy ez a belső igény már kifejezetten az emlékezésre utal: vagyis az az emlékezés, aminek a célja/iránya a múlt, mely hosszú időn keresztül diktatúrában élt, fájó (lehet).

„A XX. század szélsőséges politikai eszméi Európában és Magyarországon a hatalom erőszakos megszerzése és kizárólagos birtoklása útján olyan diktatúrákat hoztak létre, amelyek semmibe vették az emberi jogokat és magyar állampolgárok tömeges kiirtásához vezettek. Az Országgyűlés abból kiindulva, hogy az említett szélsőséges eszméket magukénak valló államok, szervezetek, mozgalmak jelképeinek használata fájó sebeket szaggat fel és összeegyeztethetetlen alkotmányos értékeinkkel, az alábbi törvényt alkotja:”

A 2010. évi XXVII. törvény, mely 2010. április 10-ei hatállyal hatályba léptette a 269/C. §-t, az akkor még csak a holokauszt tagadását büntetni rendelő tényállást, az alábbi magyarázattal szolgált annak szükségességére. Az Európai Unió Tanácsának *a rasszizmus és az idegengyűlölet*

egyes formái és megnyilvánulásai elleni büntetőjogi eszközökkel történő küzdelemről szóló kerethatározata is előírja, hogy a tagállamok büntetni rendeljék a *Nemzetközi Katonai Törvényszéknek az 1945. augusztus 8-i Londoni Egyezményhez csatolt chartája* 6. cikkében meghatározott bűncselekmények nyilvánosság előtti védelmezését, tagadását vagy súlyosan jelentéktelen színben való feltüntetését, ha azt faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek egy csoportja vagy e csoport valamely tagja ellen irányuló módon követik el.⁴¹² Tehát nem a magyar államtól származott az emlékezési, emlékeztetési igény a holokauszt tagadásának pönalizálására.

Amikor e passzust három hónappal később ismét megváltoztatta a 2010. évi LVI. törvény, akkor annak az oka már egyértelműen a magyar állami emlékezetben keresendő, mégpedig az Alkotmánybíróság 14/2000. (V. 12.) AB határozatában⁴¹³ – indokol a jogalkotó. Ez ugyanis kimondta, hogy büntetőjogi szempontból azonos mércével kell mérni a XX. század diktatúráit: „az Alkotmánybíróság a Btk. vizsgált rendelkezése tekintetében sem lát okot arra, hogy a közvélemény által is egységesen kezelt önkényuralmi rendszerek között bármiféle megkülönböztetést tegyen.” [IV. 4.] A taláros testület visszautal azokra a határozataira, melyekben korábban már más jogterületi kérdés kapcsán, de megvilágította, hogy nem tehető különbség a két diktatúra között: a tulajdoni kárpótlás tekintetében a 28/1991. (VI. 3.) AB határozat,⁴¹⁴ az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló törvény kapcsán a 60/1994. (XII. 24.) AB határozat⁴¹⁵ elemzi ezt a problémakört.

Az új Btk. hatályba lépéskori szövegei tekintetében két helyen található eltérés a régi Btk.-hoz képest. Az egyik az, hogy önkényuralmi jelkép használata esetében elzárással büntethető az elkövető; míg a másik különbség az, hogy a másik tényállás esetében az „igazolni törekszik” fordulat is megjelenik elkövetési magatartásként. Utóbbira vonatkozóan az indokolás szerint: „... hiszen nemcsak a tények tagadása, hanem azok jogszerűségének igazolása is veszélyes a társadalomra”.

Ez az alpont láttatja, hogy a XX. századi történelmi traumák esetében a jogalkotó belátta, hogy azok szimbólumrendszere a közösségben félelmet kelthet, illetve e traumák alatt olyan cselekmények történtek, melyek tagadása erkölcsi szempontból lehetetlen. Hogy ezek megtörténtek, szégyenteljesek a magyar népre nézve – s hogy nehogy ismét megtörténhessenek, ezt a szégyenérzetet kvázi figyelmeztető jelleggel, fenn kell tartani.

⁴¹² Lásd a módosító jogszabály indokolását.

⁴¹³ <https://njt.hu/jogszabaly/2000-14-30-75>

⁴¹⁴ <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=660FCF1E31C857F2C1258382003F5D71>

⁴¹⁵ <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=3CE3AC41D7375EDCC1257ADA00527D8D>

7.2.2.2. Esetjogi kérdések

A tényállásokkal összefüggésben a kutatás marginális részét képezte azon ügyek vizsgálata, melyek esetében beszélhetünk közös metszéspontról a történeti emlékezet, a jogi emlékezet és a jogvédelem között. Az EJEB elé kerülő magyar ügyekben ugyanis az a közös, hogy a) a véleménynyilvánítás szabadságával összefüggő kérdéseket elemez, b) olyan szimbólumok használata esetén, c) melyek egy korábbi diktatúrához köthetőek.

7.2.2.2.1. A Vajnai-ügy

A 33629/06. számú Vajnai-ügy alapja egy 2003 februárjában tartott rendezvényen viselt vörös csillag kapcsán az akkor hatályos Btk. 269/B. §-a szerinti önkényuralmi jelkép használata volt.⁴¹⁶ ⁴¹⁷ A magyar bíróság a vörös csillag viselése miatt büntetés kiszabása nélkül egy évre próbára bocsátotta Vajnai Attilát, mely ítéletet a Fővárosi Bíróság 2005 novemberében fenntartott. Ezt követően fordult Vajnai az EJEB-hez arra hivatkozva, hogy a jogerős döntés megsértette az EJEE⁴¹⁸ 10. cikkében foglalt véleménynyilvánítás szabadságához fűződő jogát. A kérelem befogadhatóságáról egyhangúan döntött a testület: kutatásom szempontjából az alábbi legrelevánsabb kérdéseket emelem ki.

1. A Vajnai Attila által viselt vörös csillag mint jelkép olyan véleménynyilvánítási szabadságnak minősül-e, mely sérti az EJEE 17. cikkében foglalt joggal való visszaélés tilalmát vagy sem?
2. A tiltott önkényuralmi jelkép viselése sérti-e mások emberi méltóságát?
3. A tiltott önkényuralmi jelkép viselése jelent-e azonosulást azzal a diktatorikus rendszerrel, melynek jelképe, vagy sem?

Az érdemi döntésből és annak kritikájából a következő, olykor tautologikus magyarázatok képezik a koherencia alapját, vagy éppen annak hiányát. AZ EJEB megállapította, hogy a vörös csillag viselése jelen esetben egyértelműen a politikai véleménynyilvánítás egyik módja. Ez a kijelentés már maga is holisztikus nézőpontot követel. A vörös csillag viselése mint a régi Btk. 269/B. § hatálya alá eső elkövetési tárgy jelen esetben szimbólum, ami már maga is absztrakt módon megfogható a jog világában. A szimbólum a nyelvben mindaz, amit leírni 'képtelenség';

⁴¹⁶ Ez volt az egyike az első magyar jogeseteknek, melyben az EJEB előtti eljárást megelőzően hazánk először előzetes döntéshozatali eljárás keretében az EuB-hoz fordult. Hazánk 2004-ben bekövetkezett uniós csatlakozásának ezen új jogintézményének használatáról remek összefoglalót nyújt KECSKÉS László: A „két első” magyar döntéshozatal iránti kérelem az Európai Bírósághoz. In: BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs (szerk.): *Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2005. 225–248.

⁴¹⁷ A tényállás kapcsán a későbbiekben részletesen kitérek a 4/2013. (II. 21.) AB határozatra is, mely több esetben is hivatkozott a Vajnai-ügyben megállapítottokra.

⁴¹⁸ https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Convention_hun

bár már maga a nyelv is szimbolikus, s innentől kezdve elég nehéz a jog világának kiszámíthatóságát, egyértelműségét követelnie a jogkövető állampolgárnak. A vörös csillag ugyanis szimbóluma az 1989-et megelőző totalitárius rendszernek, ezáltal mint önkényuralmi jelkép használatának tilalma a rendszer elítélését és a demokráciával azonosuló emberek méltóságának védelmét jelenti. Azonban szimbóluma a nemzetközi munkásmozgalomnak is, amelynek a diktatorikus rendszerhez semmilyen köze nincs, ráadásul jelen ügyben a panaszos a Munkáspárt alelnöke is volt egyben. Tehát érdemes feltenni a kérdést, hogy milyen jelentésekkel bír a büntetőjogilag önkényuralmi jelképként titulált vörös csillag? Viselése jelenti-e azonnal az önkényuralmi rendszerrel való azonosulást? E kérdés azért is összetett, mert megválaszolására csakis az elsőként feltett kérdés után van lehetőségünk; vagyis értelmeznünk kell a kontextust. Tehát el kell különítenünk a külső és a belső azonosulást; az egyikhez egyben annak a veszélye is hozzá tartozik, hogy sértheti a rezsím áldozatait, vagy esetlegesen a demokrácia iránt elköteleződő embereket. A belső azonosulást azonban a jog nem büntetheti, hiszen az már nem a jog terrénuma.

Számomra egy egészen új, s némileg megdöbbenítő érve az volt az EJEB érdemi döntésének, hogy az eset idején hazánk már egy stabil demokráciának számít, hiszen eltelt közel két évtized a rendszerváltás óta, nem várható újból a diktatúra. Habár a testületnek tagja volt Sajó András is, ezek az érvek számomra nem tükrözik a jog stabilitására való szükségességet, s nem is támasztják alá a testület jövőben látható képességét.⁴¹⁹

Az EJEB helyt adva Vajnai Attila kérelmének megállapította, hogy azon szimbólumok esetében, melyek többjelentésűek, nem lehet általános jelleggel tiltani a használatot – pontosan azért, mert esetről esetre egyedileg kell elbírálni. Koltay András cikkében⁴²⁰ pontról pontra megadja a döntés kritikáját, így én ezt alapul véve, kiegészítve azt az emlékezetpolitikai kutatások jogi, szemiotikai, szociológiai aspektusaival, illeszttem be saját kutatásomba. Az első és legfőbb érve az, hogy a vörös csillag jelentésének többértelműsége nem feltétlenül igaz hazánkban: Magyarországon ugyanis nem feltétlenül a munkásmozgalmak jutnak eszébe az embereknek egy vörös csillag láttán, hanem annak az elnyomó rendszernek az emléke ez, mely alig három évtizede még meghatározta a mindennapjainkat. Így érvelésében azt jelzi, s én ezt meg is erősíteném, hogy a többértelműség földrajzilag és időben is viszonylagos. Ez saját kutatásomban úgy jelenik meg, hogy a punitív emlékeztetőtörvények vizsgálata során tudatosan kell arra figyelni, hogy nemzetközi összehasonlításban más-más jelképek jelenhetnek meg.

⁴¹⁹ Ezzel összefüggésben lásd a Rekvényi-ügyet, 25390/94. kérelemszámon.

⁴²⁰ KOLTAY András: A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntethetőségéről. *JeMa*, 2010/1. 77–82.

A kritika egy jelentős része a korábban már általam is problémásnak vélt időbeliség kérdésére utal. S ebben nem csak hogy egyet tudok érteni Koltay Andrással, de tovább is tudom vezetni azt a szálát, hogy a diktatúráktól való időbeli távolodás abból a szempontból nem bírhat lényeges szereppel, hogy egy demokráciát mennyire ítélünk meg stabilnak vagy sem. Ez politikai, társadalmi, gazdasági kérdés – de nem függ az időbeliségtől. Saját, kissé szubjektív meglátásomat ezzel kapcsolatban a befejező sorokban fogom majd bemutatni.

Az EJEB gyakorlatában változás állt be ennek az ügynek a kapcsán abból a szempontból, hogy elegendő-e a szélsőséges ideológia hirdetése ahhoz, hogy lehessen korlátozni a szólásszabadságot – vagy pedig kell, hogy 'valós és jelen lévő' veszély is jelen legyen az azonosulás alapjául szolgáló diktatorikus nézettel.⁴²¹ Egyrészt ez azért nagyon nehéz kérdés, mert az egyes államok demokráciaállapota is dinamikusan vizsgálható, így az esetjogi változás nem feltétlenül fejlődést jelent, hanem inkább választ az adott állam státuszára. Vagyis mondhatjuk-e azt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának határa attól is függhet, milyen valós társadalmi szükségletre reagál – vagy jelen esetben olyan diktatorikus emlékekről van szó, melyek e tekintetben nem lehetnek relatívak. Ezekre a problémákra hívja fel Weller Mónika is a figyelmet⁴²² – azonban írásában ő úgy látja, hogy abban a jelenben, amikor tanulmánya íródott, sokkal nagyobb valószínűsége volt egy szélsőségesen jobboldali, mint egy szélsőségesen baloldali diktatúra visszatérésének. Vagyis az EJEB által jelzett időbeli távolság együtt értelmezendő az adott államok aktuális állapotával.⁴²³

A Vajnai-ügy a hazai büntetőjogra is hatással volt, mivel egyértelművé vált, hogy az akkor hatályos 269/B. § akkori módosítása elkerülhetetlen. Annak módjáról megoszlottak azonban a vélemények. Ezt az inkongruenciát oldotta fel az Alkotmánybíróság a 4/2013. (II. 21.) AB határozat⁴²⁴ segítségével, amint a 7.2.2.2.4. alpontban bemutatom.

7.2.2.2.2. A Fratanolo-ügy

A Fratanolo-ügy nagyon sokban hasonlít a fentebb bemutatott Vajnai-ügyhöz. Az alapszituációban egy, a Munkáspárt helyi vezetője által, a 2004. május 1-jén viselt vörös csillag formájú kitűző volt az eljárás alapja. Az EJEB ítéletében ugyanúgy elismerte, hogy a vörös csillag viselése egyértelműen politikai nézet hangoztatása, amely pedig az Egyezmény 10.

⁴²¹ Ahogy Koltay rámutat, ez a *clear and present danger* és a *real and present danger* közti különbséget jeleníti meg.

⁴²² WELLER MÓNIKA: A Vajnai ítélet és lehetséges hatásai az önkényuralmi jelképek használata tilalmának szabályozására. *Acta Humana*, 19. évf. 2008/3. 78–95.

⁴²³ A felvetett kérdésre a továbbiakban a 4/2013. (II. 21.) AB határozatban megfogalmazottak során térek ki.

⁴²⁴ <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=E1E95AF7B7C1A24EC1257ADA00524F2E>

cikkének védelme alá esik. Jelen dolgozatban a magyar bíróságok és az EJEB érvelését abból a szempontból vizsgálom, hogy kiemelt-e mást, mint a Vajnai-ügy során.

Az egyik főbb különbség az, hogy azt vizsgálta az EJEB, hogy a korlátozás ugyan megsértette az Egyezmény 10. cikkét, de e tény miként viszonyul ahhoz, hogy a demokratikus társadalomban egy ilyen korlátozás mikor lehet szükséges.

„Az EJEB ismételten kiemelte, hogy a demokratikus társadalomban való szükségesség feltétele, hogy a korlátozás nyomós társadalmi érdeket szolgáljon, és ennek megítélése során a tagállamok élveznek bizonyos mérlegelési szabadságot. Végző soron azonban az EJEB felülvizsgálhatja a nemzeti hatóságok döntéseit, bár azok helyét nem veheti át. A felülvizsgálat során a bíróság mérlegeli az állam által a korlátozás mellett felhozott érveket (hogy azok relevánsak és megfelelők-e), valamint hogy a korlátozás arányban áll-e az elérni kívánt céllal.”⁴²⁵

Egy újabb érv volt a EJEB elemzésében az is, hogy irreleváns az, hogy mind Vajnai Attila, mind Fratanolo János a Munkáspárt tagjai, szimpatizánsai, magas tisztséget betöltő személyei voltak; a magyar jogszabály ugyanis mindenki számára tiltja az önkényuralmi jelkép használatát, függetlenül a belső azonosulással. Tehát célnak sem kell a bűncselekmény megtörténtéhez; ezt már a II. fokú bíróság is kiemelte. Ellenben az a tény, hogy politikai szereplőként viselte, az politikai véleménynyilvánítás, mely tehát a 10. cikk védelme alá esik.

„Érdekessége volt még a Fratanoló-ügyben született jogerős ítélet indokolásának, hogy abban a Pécsi Ítéletábla Krémer László vezette tanácsa kifejezetten kitért a Vajnai-ügyben született EJEK-döntésre, kimondva azt, hogy a strasbourgi ítélet egy konkrét ügyben született, azonban azt követően a magyar jog változatlan maradt, sem a jogalkotó nem változtatta meg a kérdéses Btk.-szakaszt, sem az Alkotmánybíróság nem nyilvánította azt alkotmányellenesnek, így a Vajnai-üggyel teljesen azonos tényállás alapján sem tehet mást a magyar bíróság, mint alkalmazza a hatályos magyar jogot.”⁴²⁶

Ez tehát még az EJEK előtti eljárás egyik különlegessége, azonban látszódik a magyar bíróság kapcsolata a korábbi EJEK-döntéssel.

A Fratanolo-ügy egy másik sajátossága az, hogy a végrehajtása körül a magyar állam ismét szembe került a strasbourgi bírósággal.⁴²⁷ Jelen dolgozatban nem a végrehajtás körüli jogi érvrendszert vázolnám fel, hanem arra utalok, hogy az EJEK döntéseiben – s az állítás alatt nem

⁴²⁵ POLGÁRI ESZTER: Fratanoló János Magyarország elleni ügye. *Fundamentum*, 2011/3. 89–90.

⁴²⁶ TÓTH J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítás szabadság korlátja. *Jogelméleti Szemle*. <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj54.pdf> 9.

⁴²⁷ Erről részletesen lásd BÁRD Petra: Strasbourg kontra Magyarország avagy az Európai Emberi Jogi Egyezmény esete a magyar jogrenddel a Fratanoló-ügy kapcsán. *Kriminológiai Közlemények* 77. 145–204.

csupán a magyar döntéseket értem – kifejlődni látszik az Egyezmény 10. cikke és az önkényuralmi jelképek használata közötti disszonancia feloldásának konzisztenciája. Ez viszont azt is eredményezné a jövőre nézve, hogy a végrehajtás(ok) elmaradása hazánk jogrendje folyamatosan szembe kerülne az EJEB döntéseivel, illetve az abban vallott érvrendszerrel. S itt kap kiemelkedő szerepet az Alkotmánybíróság tevékenysége – akár annak hallgatólagossága formájában is.

A következőkben a 4/2013. (II. 21.) AB határozattal⁴²⁸ összefüggő jogkérdést elemzem, mivel annak egyik kiinduló alkotmányjogi problémája a *res iudicata* volt. Ha azonban az Alkotmánybíróság nem dönthet másként a *res iudicata* miatt, illetve nem is dönthet, akkor nehéz volna a joggyakorlat fejlődésébe beleilleszteni az EJEB általi alapjogvédelmi érvrendszert. Ezzel a mondattal azonban rögtön vitatkoznom is kell – vagy inkább úgy fogalmazok, hogy a mondat tovább gondolásra ad okot. Ezek szerint hazánkban az alapjogok védelmének egy jogilag releváns része az EJEB munkája? Döntései lehetnek/kell hogy legyenek hatással a hazai joggyakorlatra, jogalkotásra? A gordiuszi csomót az alábbi érveléssel oldotta meg az AB:

„az AB felfogása szerint >>az Egyezmény, valamint az EJEB gyakorlatának figyelembevétele nem vezethet az Alaptörvény szerinti alapjogvédelem korlátozásához, alacsonyabb védelmi szint meghatározásához<<, illetve >>a strasbourgi gyakorlat, valamint az Egyezmény az alapjogvédelemnek azt a minimum szintjét határozza meg, amelyet minden részes államnak biztosítania kell<<, ezért az Alkotmánybíróság figyelembe vette azt az értelmezési standardot, amit az EJEB a politikai szólás és az annak szabadságához való jog körében az elmúlt években kialakított, és az alkotmányos (alaptörvényi) véleménynyilvánítási szabadság védelmi szintjét is ehhez igazította.”⁴²⁹

A 4/2013. AB határozat azonban az önkényuralmi jelképek használatával összefüggő emlékezési kérdésekre is jelentős válaszokat igyekezett adni. Példának okáért felveti dr. Kiss László párhuzamos indokolásában

„Szélsőséges eseteket kivéve csak a jogalkalmazó (elsősorban a bíró) tud állást foglalni abban a kérdésben, vajon a fasiszta, náci jelzésekkel, vagy azokra emlékeztető szimbólumokkal kísért cselekvések ... olyan megzavarása-e a köznyugalomnak, amely mára fennálló alkotmányos rendet is veszélyeztetni vagy az emberi méltósághoz való jog sérelmét okozza.”⁴³⁰

⁴²⁸ <https://njt.hu/jogszabaly/2013-4-30-75>

⁴²⁹ TÓTH J. (2019) i. m. 13.

⁴³⁰ 4/2013. AB hat. [109]

Ezt egy másik szemszögből elemzi dr. Szívós Mária különvéleményében, amikor három aspektusból is megtámadottnak érzi a közösséget egy-egy önkényuralmi jelkép használata során: a) fókuszba állítja az áldozatok emlékét; b) az emlékező személyek méltóságát is védeni igyekszik; c) a véleménynyilvánítás szabadságával való visszaélésnek tekinti a tiltott szimbólumok használatát, jelezve, hogy azok emlékeztetnek olyan traumákra, melyek alapja szélsőséges ideológia volt.

7.2.2.2.3. A Fáber-ügy

Egy 2007 májusában megtartott, rasszizmus és gyűlölet elleni megemlékezésen a megemlékező tömeg mellett megjelent egy másik demonstráció is, melyet a Jobbik Magyarországért Mozgalom szervezett. Fáber Károly a két demonstrációtól távolabb állva árpádsávós zászlót lengetve kísérté figyelemmel a történéseket. A rendőrség - látva a jelképet - felszólította Fáber Károlyt, hogy vagy hagyja abba a zászlólengetést, vagy hagyja el a helyszínt. A későbbi panaszos erre nem volt hajlandó, mondván a zászló történelmi jelkép, amelynek használatát semmilyen jogszabály sem tiltja. Előállítását követően pénzbírsággal sújtották, mellyel szemben fellebbezéssel élt a panaszos. Ekkor már heraldikai szakértő is részt vett az eljárásban, részletesen elemezve, hogy az árpádsávós zászló miként illeszkedik bele hazánk identitásába, a magyar zászlóisorba. Felhívnam a figyelmet a bíróság érvelésére, mely szerint: „bár az árpádsávós zászló önmagában nem önkényuralmi jelkép és közszemlére tétele semmilyen jogszabály nem tiltja, annak használata az inkriminált esetben mégis provokatív volt, mivel a ... résztvevőkben ellenérzést, a zászlós csoport szidalmazását váltotta ki.”⁴³¹

Ezt az érvelést el nem fogadva Fáber Károly eljárást indított az EJEB előtt, melynek során megállapították, hogy hazánk megsértette a fentebb hivatkozott 10. cikket. A bírósági érvelés magját az ún. versengő alapjogok adják: a kérelmező véleménynyilvánítási szabadsága szembe áll a demonstráló gyülekezési szabadságával, s jelen helyzetben egyik alapjog prioritása sem biztosított. Az EJEB érvelése szerint a magyar fél nem igazolta azt, hogy az árpádsávós zászló jelenlétének eredménye lett volna az erőszak nyilvánvaló fenyegetése és a közvetlen veszély sem. Jelen dolgot megállapításában az az egyik legújabb érv, hogy a testület azt állapította meg, hogy egy olyan szimbólumról van szó, mely önkényuralmi rendszerekhez köthető, de büntetőjogi eszközökkel nem üldözött. Vagyis az árpádsávós zászló használatának tilalma nem található meg a büntetőjogi tényállásban, de a szimbólum bizonyos jelentési szintje már köthető az egyik totalitárius rendszerhez. Ebben az esetben kiemelt jelentőséggel bír az értelmezés:

⁴³¹ GRANYÁK LÍVIA: A Fáber-ügy. *JeMa hallgatói különszám*, 2013. 12.

nagyon érzékeny, képlékeny terület egy olyan szimbólum, mely heraldikai üzenettel bír, mégis nyelviségében kell megállapítani azt, hogy okozhat-e traumatikus érzéseket egy emlékezési folyamatban. Ez már nem a jog terrénuma. Talán épp e képlékenysége miatt alapozta az EJEB a döntését a véleménynyilvánításra mint egy demokratikus alapjogra, amikor megállapította, hogy

„Az ítélet végső konklúziója tehát, hogy bármilyen megdöbbenőnek és elfogadhatatlannak tűnnek is bizonyos nézetek vagy eszmék, az olyan esetekben, amikor nem kerül sor erőszakos cselekményekre, vagy azokra történő felhívásra, illetve ezek veszélye sem fenyeget, nem lehet megalapozott a véleménynyilvánítás szabadságába való beavatkozás, mivel az nem szolgálja a demokráciát, ...”⁴³²

Jelen érveléssel jómagam nem tudok egyetérteni, mivel nem általános jelleggel tiltotta meg a bíróság a zászló használatát, hanem az adott helyzetben tekintette köznyugalom megzavarására alkalmasnak.

7.2.2.2.4. A 4/2013. (II. 21.) AB határozat és az EJEB esetjogának kapcsolata

A már fentebb elemzett Vajnai-ügy kapcsán előrevetíttem az alkotmánybírósági határozat bizonyos releváns részeit, mert célom annak bemutatása, hogy miként reflektált a taláros testület az EJEB döntésére, milyen, a magyar jogrendszerben és történelmi szituációban aktuális problémákat mutatott be, milyen érvek és ellenérvek ütköztek. E részt arra alapozom, hogy az EJEB döntése deklaratív ugyan, vagyis nem kell ennek hatására közvetlenül jogszabályokat megváltoztatni, azonban az érvelés – akár annak kritikája során is, de - az alapjogok értelmezésében vezérfonal lehet. Nem fogok azonban olyan alkotmányjogi kitekintést tenni, mint a *res iudicata* kérdése az AB munkájában, vagy éppen a *pro futuro contra ex nunc* megsemmisítés jogi következményeinek alkotmányjogi elemzése.

A határozat alapját az adta, hogy az EJEB döntést követően Vajnai Attila alkotmányjogi panasszal fordult az Alkotmánybírósághoz, miszerint a fentebb bemutatott régi Btk. 269/B. §-ából az ’ötágú vöröscsillag’ fordulatót megsemmisítését kérje utólagos normakontroll keretében. Az Alkotmánybíróság vizsgálatának eredménye az lett, hogy az egész 269/B. §-t alaptörvény-ellenesnek nyilvánította, s pro futuro 2013. április 30-ai hatállyal megsemmisíti. Ennek eredménye lett az, hogy a szövegmódosulást követően új tényállás került a régi Btk.-ba, mely ugyanazon tényállási szöveggel került át az új Btk.-ba.

⁴³² GRANYÁK (2013) i. m. 14.

A régi Btk.-ba az 1993. évi XLV. törvény illesztette be; indokolásként nagyon tömören, röviden annyiban foglalta össze, hogy a két diktatúra azonos súlyú, illetve hogy nem kizárólag azokat érinti érzékenyen a jelképek használata, akik valamilyen módon érintettek voltak,⁴³³ hanem azokat is, akik a demokráciáért felelősséget vállaltak. Mindemellett pedig hazánk hírnevének rombolása is lehetséges az ilyen jellegű jelképek használatával. A Vajnai-ügy kapcsán tett relativitásról tett levezetésemet jelen AB határozat az alábbiakban fogalmazta meg: „[25] ... Egy jogintézmény alkotmányosságának megítélése egy másik országban az adott állam alkotmánya, a szabályozásnak a jogrendszerbe illeszkedése, továbbá a történeti és politikai háttér függvényében eltérő lehet.”

Az EJEB gyakorlatának elemzésekor az AB a véleménynyilvánítás szabadságából indul ki, s azt elemzi, hogy az Egyezmény már hivatkozott 17. cikkével lehet csak ezt összhangban vizsgálni. Ha a politikai alapjog büntetőjogi korlátával foglalkozunk, akkor a fenti alkotmánybírói értelmezés kart karban öltve együtt menetel az EJEB gyakorlatával: „[44] az EJEB következetesen hangsúlyozza, hogy ... figyelembe kell venni az adott norma világos voltát, annak egyértelmű nemzeti gyakorlatát, valamint több tényezőt is vizsgálni kell.”

A Vajnai-ügyet azon okból kifolyólag teszi fókuszba, mert az ügy EJEB előtti központi kérdése az volt, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozása megfelel-e a nyomós társadalmi szükségletnek. Az időbeliség alapvető mivoltát kiemelve hivatkozik az EJEB megváltozó gyakorlatára, köztük a Rekvényi-ügyre.

A következőkben a párhuzamos indokolásokra és a különvéleményekre helyezem a hangsúlyt. Bragyova András ugyanis akként értelmezi az önkényuralmi jelképek használatával kapcsolatos kérdést, hogy tartalmától függetlenül nem lehet korlátozni, s ennek a korlátozásnak az alapja az kell, hogy legyen, hogy a demokratikus alapértékek társadalmi elfogadottságát korlátozzák. Az értékek diverzitásában ugyanis közös az alapértékek elfogadása, s emiatt a korlátozásnak igazolhatónak kell lennie. Ennek feltétele, hogy az adott eset 'átmenjen' a szükségesség és arányosság tesztjén. Indokolásának végén azzal érvel, hogy a taxatív felsorolás nem alkalmas az elérni kívánt célhoz, mert azokat a jog által védett értékeket más hasonló, de a felsorolásban nem szereplő szimbólumokkal is meg lehet sérteni. Itt azonban vissza is térnék ahhoz a megállapításhoz, hogy a jelkép nyelviségéből adódóan bármi lehet, amely utalhat a diktatúrákra. Ez így viszont nem biztosítja a kiszámíthatóságot és *ultima ratio*-jellegét sem. Dienes-Ohm Egon párhuzamos véleményéből azt emelném ki, hogy jelentőséget tulajdonít az időbeliség tekintetében annak is, hogy hazánknak már Alaptörvénye van és nem egy,

⁴³³ Bár meglátásom szerint nagyon kevés olyan ember létezhet, aki valamilyen módon ne volna érintett.

deklaráltan átmenetinek, ideiglenesnek tartott Alkotmánya. Hazánk politikai berendezkedését megszilárdult jogállamnak tartja, melyben kétséges, „hogymely jelkép pusztá használatát bűncselekménynek kellene minősíteni, feltéve, hogy az nem párosul más társadalomra veszélyes büntetőjogi következménnyel fenyegetett cselekmény elkövetésével, illetőleg nem irányul mások méltóságának megsértésére.” [103] Kiss László párhuzamos véleménye külön kitér az EJEK-ítéletre abból az aspektusból is, hogy a döntés kötelezi-e hazánkat. Habár maga a határozat is kimondta, hogy csak deklaratív, de a magyarázat azt is tartalmazza, hogy az alapjogok értelmezésének *sine qua nonja* az ítélet.

7.2.2.3. Egyéb, büntetőjogi szempontból releváns, emlékezettörvényi aspektusból elemezhető törvények

Az emberiség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló 2011. évi CCX. törvény kapcsán alapvetően azt gondolhatnánk, hogy ez nemzetközi büntetőjogi témájú. Azonban a jogszabály szövegszerű elemzése kapcsán láthatóvá válik, hogy rendszerszerűen illeszkedik a 2010-es fordulatot követő érába abba a narratívába, melyet az új kormányzat a kommunista diktatúráról vallott. S itt visszautalok a 7.2.1.2. alpontban az *Alaptörvény Átmeneti Rendelkezései* 2. cikk (2)-(3) bekezdésében foglaltakra a kommunista bűncselekmények elévülésére. A fókusz e cselekményekkel összefüggésben az értelmező rendelkezésekre vezetem. Megmagyarázza a kommunista bűncselekményt, a kommunista diktatúra, a pártállam nevében elkövetett bűncselekmény, a pártállam érdekében elkövetett bűncselekmény, valamint a pártállam egyetértésével elkövetett bűncselekményt a jogalkotó. A történelemértelmezői kör ugyan e jogszabályra vonatkozik, azonban már olyan holisztikus rendszerbe kell beilleszteni ezt a jogszabályt, mely megköveteli, hogy szembenézzen azokkal a múltfeltárási mozdulatokkal, amikor valakivel szemben 1990. május 2-a és 2011. december 31-e között indítottak büntetőeljárást. A jogalkotói interpretáció úgy lesz teljes, hogy a) meghatározza a kommunista diktatúra időszakát [1949. augusztus 20. és 1990. május 1.], pontosabban szólva az ebben az időben elkövetett bűncselekményekre vonatkozik e jogszabály; b) a múlttal való szembenézés kapcsán egy kevésbé önreflexív, de mégis értékítéletet tartalmazó megállapítás az, hogy 2011. december 31-ei dátumot is egyfajta határvonalként fogja fel. Vagyis hitelesen nem lehetett szembenézni a kommunista diktatúra cselekményeivel 2011. december 31-e előtt.

Nóvumként hathat, hogy a kommunista bűncselekmény fogalmát egy összefoglaló megnevezésként alkalmazza azoknak a cselekménynek, amely az Alaptörvény Átmeneti Rendelkezéseiből következő feltételeknek megfelel.

„A büntetőeljárás kommunista diktatúrában politikai okból történő elmaradásával kapcsolatban önálló kritériumokat nem állapít meg, hanem egy vélelmet állít fel, miszerint ha az adott cselekmény az elkövetésekor hatályos büntető törvény szerint bűncselekmény volt, és azt a pártállam nevében, érdekében, vagy egyetértésével követték el, akkor a bűncselekmény üldözésének elmaradása politikai okokra vezethető vissza.”

– olvasható az indokolásban.

7.2.3. *Transitional justice*⁴³⁴

A disszertációnak nem célja, hogy az átmenet igazságszolgáltatásaként fordítandó jelenségről újabb, a magyar példára vonatkozó megállapításokat tegyen. Kutatói munkámban ennek létét tudomásul véve, a jellemzőit szem előtt tartva tekintem kiindulópontnak azt, hogy két jogi-politikai-gazdasági-társadalmi rendszer találkozásánál az időben utóbbi miként tud jogilag reflektálni az időben korábbira. Ennek elméleti nézőpontjára helyezem a fókuszot és keresem a kapcsolatot azzal a problematikával, mely a 8.3. alfejezetben az emlékezettörvények kapcsán a *self-exculpatory/self-inculpatory* megközelítésben hódított teret.

Jelen alpontban bemutatott jogi textusok nem a jog- és politikatörténeti, nem az alkotmányjog, nem polgári jogi elemzéseknek lesznek példái: csak és kizárólag szemiotikai emlékezeti nyomozás folyik a szövegekben. Így nem fog sor kerülni például a kárpótlási törvények kapcsán az akkori FKGP-n belüli politikatörténeti szempontból releváns összeütközések leírására,⁴³⁵ nem fog sor kerülni a vagyonszármoltatási törvény kapcsán az eredmények bemutatására,⁴³⁶ illetve nem fog sor kerülni a Zétényi-Takács féle törvényjavaslat kapcsán a javaslat szövege és a 11/1992. (III. 5.) AB határozat elemzésére sem.⁴³⁷

⁴³⁴ Ahogy korábban említettem, a *transitional justice* kérdése marginális a disszertáción belül. Marginális, de nem megkerülhető. Az összefüggések jogi emlékezet-szemponitú megértéséhez lásd részletesebben: Csaba VARGA: *Transition? To rule of law?: Constitutionalism and transitional justice challenged in Central & Eastern Europe*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2008.; Ruti G. TEITEL: *Transitional justice*. Oxford, Oxford University Press, 2000.; Wojciech SADURSKI: *Decommunisation, lustration and constitutional continuity: dilemmas of transitional justice in Central Europe*. Florence, European University Institute, 2003.

⁴³⁵ KÁVÁSSY János Előd: A kisgazdák nagy harca a termőföldért. *Magyar Hírlap*, 2016. július 4. https://www.magyarhirlap.hu/tudomany/A_kisgazdak_nagy_harca_a_magyar_termofoldert

⁴³⁶ NOSZKÓ-HORVÁTH Mihály: A szovjet kényszermunka intézménye a magyar kárpótlási jogszabályok tükrében és a vonatkozó kárpótlási iratok. *Veritas*, 2018/1. 353–371.

⁴³⁷ Lásd például: Szakértői vélemények az „igazságtételről”. *Társadalmi Szemle* 47. évf. 1992/1. 69–90.; MÉCS János – ORBÁN Endre: „Sólyom elnök úrra várva.”: a 11/1992. (III. 5.) AB határozat elemzése. In: GYÖRFI Tamás – KAZAI Viktor Zoltán – ORBÁN Endre (szerk.): *Kontextus által világosan: a Sólyom-bíróság antiformalista*

7.2.3.1. Semmisségi törvények⁴³⁸

A semmisségi törvények alkotmányjogi és jogbölcseleti különlegessége az, hogy törvényi szinten deklarálja: az elkövetés/elbírálás jogrendjéhez képest más jogi értékrend a követendő. Ebből kifolyólag értékbeli különbség lesz domináns az ítéletek korának joggyakorlata és a semmisségi törvény megalkotása közötti jogrend között. Nem tételes jogi, nem jogdogmatikai, nem is jogértelmezési változás, hanem értékrendbeli. Sajátos összetevő ez a politikai rendszerváltozásokkal rendelkező társadalmak jogrendszerében. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy ezek az emlékeztető törvények szintén rendelkeznek normatív tartalommal, s kizárólag a preambulumban, illetve a nemhivatalos indoklásban az, melyben az emlékezés iránti mutatók folyhatnak.

Az ún. 1. semmisségi törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény, mely 1989. november 1-jén lépett hatályba. A törvény már a preambulumban használja az emlékezés szót, melyhez értéket is tűz: kegyelettel emlékezik a jogalkotó. Releváns, s a későbbiekben ismét szerepet fog majd játszani, hogy a jogalkotó kifejezetten meghatározza azt, hogy az 1956. október 23-a és 1963. április 4-e⁴³⁹ közötti időszakra vonatkozó népfelkeléssel összefüggésben tett elítélések semmisségéről van szó. Tehát a jogalkotó értelmez is: a kegyelettel való emlékezés e két, magyar történelemben meghatározott dátum közé eső időszakra vonatkozik csupán. Nem minden cselekmény nyilvánítható tehát semmisnek: a tisztelettel, megbecsüléssel járó emlékezés csak meghatározott körnek van lehetősége. Ez a minimum arra vonatkozólag, hogy láthatóvá váljék a változó értékrend, mely meghatározza, miként kell értelmeznünk az 1956-os eseményeket: nemzeti tragédiaként. November 1-jei hatályba lépésű törvény esetében is, hajszálnyira csupán az 1989. október 23-ai eseményektől. Az alkotmányos berendezkedésünk alapja még a kommunista diktatúra, de már elismeri a jogalkotó, hogy a saját maga által vallott értékrend alapján a jogszabályok iránya is változó. A szóhasználat azonban eltér azoktól az emléktörvényektől, melyek erre a történelmi eseményre vonatkoztak, de 1989 után születtek: míg azok esetében a büszkeség, a mártírlét pozitív volta jelent meg, addig itt egyértelműen negatív, fájdalmas konnotációjú szavak találhatók. Az indoklás is az értékrendbeli változással, illetve a politikai rendszerváltás miatt más történelemértelmezéssel indokolja a

elemzése. Budapest, L'Harmattan, 2021. 203–225.; KENDE Péter: Igazságtétel. *Beszélő*, 1992/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/igazsagtetel>.

⁴³⁸ Lásd részletesebben: HACK Péter: Az átmenet igazságszolgáltatása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005.: jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás*. Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007, 1. kötet, 538–568.

⁴³⁹ E dátum létjogosultságát a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1963. évi 4. törvényerejű rendelet jelenti.

jogszabály szükségességét. Ráadásul egyértelműen deklarálja az indokolás, hogy nem a megemlékezés a fő cél, hiszen arra funkcionálisan alkotható – és alkotott is emléktörvény –, hanem „Nem megbocsátástól vezérelt gesztusértékű elhatározásról van szó, hanem annak a kinyilvánításáról, hogy a politikai bűncselekmények miatti elítéléseknek nem volt jogalapjuk.” Az emlékeztetvényt négy alkalommal is módosították, ezért itt is alkalmazva a szövegösszehasonlítás módszerét kimutatható, hogy érdemi módosítás nem történt; az időmúlás okán a legutóbbi módosítás⁴⁴⁰ nevezhető talán érdemihez közelítőnek abból kifolyólag, hogy az elítelt halála után annak oldalági rokona is benyújthatja a kérelmet a Kúria felé.⁴⁴¹

A 2. semmisségi törvény már átlépte azokat a kereteket, melyet még nem mert átlépni a jogalkotó az 1. semmisségi törvény megalkotásakor. Az *1945 és 1963 közötti törvénysértő elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1990. évi XXVI. törvény*⁴⁴² megszületésében az a felismerés játszott szerepet, hogy az egyedi felülvizsgálat kvázi lehetetlen a nagy számú koncepciók miatt, így *ex lege* mondja ki az elítélések semmisségét. Érdemes egy pillanatra a preambulumba, annak szóhasználatára is fókuszálni. Kimondja ugyanis, hogy csak a II. világháborút követő időszakról van szó, s annak is a „Magyarországon létrejött sztálinista államhatalom” keretében létrejövő jogfosztásokra vonatkozik a semmisség.

„Mindezekért az Országgyűlés megköveti a nemzetet, és fejet hajt a törvénysértések valamennyi áldozata előtt kinyilvánítva, hogy a bűnöket nem ők, hanem a sztálinista államhatalom követte el. A nemzeti megbékélés előmozdításáért az Országgyűlés átérzi a felelősséget, és az elmúlt évtizedek bűneinek jóvátétele érdekében törvényt alkot.”

A jogalkotó ekkor még mindig ugyanezen alkotmányos berendezkedés által választott Országgyűlés, s mintegy kollektív bűnösnek megnevezve a korábbi törvényalkotót mint személyektől független jogintézményt; ennek függvényében kvázi bocsánatot kér a nemzettől, azzal együtt, hogy a felelősséget a sztálinista államhatalomra hárítja. Ez a megfogalmazás inkább státuszkérdéssé degradálja a felelősségi kérdést, mintsem meg merné határozni a jogi felelősség kereteit. Ezt majd a későbbiekben más jogintézménynek kell megtennie.

⁴⁴⁰ *Az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2021. évi CXXXIV. törvény* 2. §.

⁴⁴¹ Hogy a helyzet mennyire gyors reagálást váltott ki a magyar társadalomból, annak jogászai testületeiből, remek példa a 16/1990. (VII. 11.) AB határozat a 108/1989. (XI. 1.) MT rendelet 1-3. §-ának alkotmányellenességéről. Az egyéni indítvány alapja az volt, hogy „a törvény a semmisnek tekintendő elítéléssel érintett személyek társadalombiztosítási helyzetének olyan rendezését írta elő, amely a korábbi hátrány megszüntetésével mindenekelőtt lehetővé teszi a szabadságvesztés tartamának szolgálati időként való figyelembevételét.” Megállapítható tehát, hogy alig telt el nyolc hónap a politikai rendszerváltozás óta, de már láthatóvá vált, hogy az átmenet igazságszolgáltatására, a semmisségi törvények nem csupán politikai emlékezetet határoznak meg, hanem annak az egész társadalomra, gazdaságra való hatása lesz.

<https://njt.hu/jogszabaly/1990-16-30-75>

⁴⁴² 1990. március 31-én lépett hatályba.

Szembeszökő és az emlékezettörvények definiálási kérdéseinél felvetett *self-exculpatory/self-inculpatory* megközelítésekre fókuszál az a tény, hogy ez a hozzáállás, lehet, hogy a rendszerváltozás ünnepi és felhevült érzelmi időszakában, de egyértelműen egy önvádoló hozzáállás; amely már kevésbé jellemezte a magyar emlék(ezet)törvényeket a következő három évtizedben, amint azt majd a 8.3. alfejezet bemutatja.

A rendszerváltozási folyamat közepén, amikor a teljes alkotmányos berendezkedésünk próbált átalakulni, az Országgyűlés a szembenézés jegyében felvállalta azt a törvényalkotási problémát, hogy a 2. semmisségi törvény által a túl hosszú várakozási idő miatt (pedig a két törvény hatályba lépése között öt hónap telt csak el, látható tehát, mekkora igény lépett fel a felülbírálatokra) képes volt jogszabályi úton semmissé nyilvánítani az 1945 és 1963 közötti elítéléseket. Érdekes alkotmányjogi megközelítés viszont az, hogy a jogalkotó kvázi felülbírálta értékrend- és rendszerváltozás alapján a korábbi bírósági ítéleteket. Ez a hatalmi ágak szétválasztásának és a múlttal való szembenézés összeütközésének jogilag kérdéses, de mondhatjuk talán, hogy etikailag vállalható útja volt. Egyértelmű történelemértelmezés hallatszik ki azokból a sorokból, mely szerint a 2. semmisségi törvény által felölelt időszak az 1963. évi 4. törvényerejű rendelettel biztosított közkegyelemmel zárul, mivel ennek lehetőségét politikai konszolidációként fogta fel már 1990-ben a jogalkotó. A szélesebb önreflexivitás tehát már ekkor teret kap.

Hasonlóan az 1. semmisségi törvényhez megállapítható itt is, hogy érdemi módosítás az azt követő három évtizedben nem történt.

Hack Péter állítása szerint⁴⁴³ három sajátossággal rendelkezik az első két semmisségi törvény. Meglátása szerint dogmatikailag az lett volna autentikus megoldás, ha rendkívüli perorvoslat keretében történik meg a semmisség kimondása. Ez azonban az áldozatok számának nagysága miatt nem volt lehetséges. Ezért volt szükséges a jogalkotási megoldás. A megoldási út felveti a hatalmi ágak különválasztásának kérdését: a jogalkotó avatkozik bele a bíróság által kimondott ítéletek érvényességébe. Erre az érvre a már korábban bemutatott ellenérve az volt a jogalkotónak, hogy van egy olyan mértékű jogi-politikai-erkölcsi sérelem, amelynek megítélésekor az áldozatok sérelme erősebb, mint a fentebbi jogelv. Végül, de nem utolsósorban az utolsó sajátossága az, hogy *ex tunc* hatállyal mondja ki az ítéletek érvényességét. Ez azonban annak a büntetőjogi elvnek mond ellent, hogy milyen kapcsolatnak kell fennállnia az elkövetés kori és az elbíráláskori pozitív jog között.

⁴⁴³ HACK (2007) i. m. 542–543.

A 3. semmisségi törvény az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény. Ez egyrészt már időben is kiterjeszti a fentebb hivatkozott közkegyelmi tvr. és 1989. április 15-e közöttre az elítélések semmisségét, másrészt pedig bővíti a tényállások körét, melyre vonatkozik a semmisség. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miért kellett erre a bővítésre kettő esztendő várni? Úgy vélem, a történelmi kutatások, a jogtörténeti elemzések arra világítottak rá, hogy nem elegendő a közkegyelem a jogsértések kiküszöbölésére, mert az azt követő időkben is voltak olyan értékek, melyek mentén működött annak az időszaknak a joggyakorlata, azonban elvi szinten sem találkoznak ezek az értékek a rendszerváltozást követőével. Ahogy a törvény preambuluma is kimondja, a kiterjesztett időszak ítélkezési gyakorlata sem állt összhangban már az akkori Alkotmány alapelveivel és az emberi jogokra vonatkozó általános alapelvekkel. Ráadásul az Országgyűlés azt is elismeri, hogy ezek nem csupán a büntetőjog, hanem a szabálysértés és más igazgatási eljárásokban is megtörténhetett. Mivel a semmisségi törvényt megalkotó Országgyűlés ezt visszamenőleg nem tudja más jogtechnikai eszközzel kifejezni, ezért szükséges bizonyos elkövetések esetében az elítélések semmissé nyilvánítása, s ezáltal politikai, erkölcsi és jogi elégtétel megadása. Érdekes az indokolásban a 'torzult ítélkezési gyakorlat' fordulatot közelebbről megvizsgálni: az Országgyűlés ugyanis egy másik hatalmi ágról mond kritikát olyan éllel, melynek nemzetközi visszhangja is lehetett/volt. Szövegösszehasonlítás módszerével megállapítható, hogy ugyanazon esetekben módosították ezt a semmisségi törvényt is, mint a korábbi kettőt, de emlékezeti aspektusból érdemi módosításra ebben az esetben sem került sor, csupán a korábbiaknak megfelelően a 2021. évi CXXXIV. törvény az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról vezetett be olyan változtatást, mely szerint az elítélt hozzátartozója, halála esetében oldalági rokona is indítványozhatja az eljárás megindulását.

Végül, de nem utolsósorban a 4. semmisségi törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény. Ez a semmisségi törvény eltér az előzőektől, mert kizárólag a rögtönbíráskodásban, a gyorsított eljárásban, illetőleg a népbírói tanácsban hozott ítéleteket nyilvánítja semmissé: vagyis nem anyagi, hanem eljárásjog felől indul ki a jogalkotó a szükséges önreflexió kapcsán. Alapja az a logika, hogy ez a három eljárástípus és az ezekben eljáró tanácsok amikor az 1956-os forradalom és szabadságharcot követő leszámolási ügyekben jártak el, nem feleltek meg olyan eljárási elveknek, mint az elfogulatlanság és a pártatlanság igazságszolgáltatással szemben támasztott követelményei. A jogalkotó 2000-ben vélte úgy, ez a tény már független attól, hogy mi volt a cselekmény büntetőjogi minősítése. Disszertációm

egyik mottójának ennek a jogszabálynak a preambulumból származik: „A törvények tükrözik a jogalkotó értékrendjét.” Hogy ez igaz-e, vagy sem, arra igyekszik ez a kutatás választ adni. De az látható, hogy a rendszerváltozást követően több mint egy évtizeddel még mindig felmerült a jogalkotóban az igény a szembenézésre, a teljes politikai és jogi kárpótlásra. Ráadásul a jogállamisági hivatkozás mint érték lesz követendő a magyar jogkövető állampolgároknak. Más követendő értéket, (alkotmányos) érzelmet nem lehet találni a jogszabályban, amiként az indokolásban is kizárólag a jogi, politikai, erkölcsi elégtétel szerepel.

7.2.3.2. Kárpótlási törvények⁴⁴⁴

Az átmeneti időszak jogalkotásának egyik legtöbb vitára okot adó témája az úgynevezett kárpótlási törvényekkel összefüggő kérdések, így a következőkben ezeket fogom kizárólag emlékezetpolitikai szempontból vizsgálni.

Az első ezek közül *a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény*. Az 1991. augusztus 10-én hatályba lépett jogszabály preambuluma és indokolása tartalmazza azokat a történelemértelmezői magatartásokat, melyet a jogalkotó annak érdekében magáénak tudott, hogy a tulajdonviszonyok részlegesen helyükre kerülhessenek. A szavak szintjén tett elemzés teljes objektivitást mutat, értékmentesség jellemző rá. „Az utóbbi öt évtized során az egymást váltó történelmi korszakokban különböző állami intézkedések több alkalommal is alapjaiban csorbították az állampolgárok magántulajdonát.” – olvasható az indokolásban. Nem viszonyul sehogy az elmúlt rendszerek berendezkedéséhez, hanem az önreflexivitás alapját a társadalom igazságérzetében keresi, alapul véve azt a tényt, hogy sérelem érte a társadalom bizonyos rétegeit. Emlékezetpolitikával foglalkozó kutatóként kiemelkedően hangsúlyos az 1. és a 2. melléklet, mely felsorolja azokat a jogszabályokat, amelyek ezt a fentebbi sérelmet okozták. Abból a szempontból is releváns ez a lista, hogy láthatóvá válik, a XX. századi történelmi traumákra való reflexióként itt jelenik meg először, azonos fajsúllyal a holokauszt és a kommunizmus történelmi emlékezete. Érdeemes megvizsgálni a szövegben azokat a történelmi dátumokat, melyekre vonatkozóan a megszületett jogszabályok által okozott károk miatt érvényes a részleges kárpótlás: ezek a határok 1939. május 1. és 1949. június 8. Olyan jogi határvonalat jelentettek, melyekre vonatkozóan a magántulajdon olyan sérelmét látták a rendszerváltozás utáni érában, hogy azt

⁴⁴⁴Lásd továbbá: SZÜCS P. Julianna: *A rosszközérzet stílusa*. Szombathely, Savaria University Press, 1994.; KAHLER Frigyes: *Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás, avagy társadalmi várakozás és valóság a vagyoni kárpótlás területén*: forrásgyűjteménnyel. Lakitelek, RETÖRKI könyvek, 2017.

orvosolni kellett. A szóhasználat értékmentessége az indokolásban is tetten érhető: „csorbították az állampolgárok magántulajdonát”, „egykori sérelmek, károk orvoslása”, „állam kötelezettséget vállal a magántulajdonukban sérelmet szenvedett természetes személyek kártalanítására”.

Ezt követően született meg *a tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-től 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1992. évi XXIV. törvény*. Az 1. kárpótlási törvény felhatalmazása alapján volt szükséges ennek a megalkotására. Megállapítható, hogy emlékezetpolitikai szempontból szintaktikailag ugyanaz az objektív, érzelemmentesség jellemzi ezt is, mint az egy esztendővel korábbi kárpótlási törvényt. Mind az indokolása, mind a jogszabályszöveg – a preambulummal együtt – deklarálja a magántulajdon sérelmének orvoslása iránti szükségletet, s az ország akkori teherbíró képességét figyelembe véve igyekszik azt kibővíteni.

Végül, de nem utolsósorban a 3. kárpótlási törvény *az 1992. évi XXXII. törvény az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról*. A preambulum Magyarország történelmének utolsó fél évszázadára fókuszál mint olyan történelmi egységre, mely áldozati szereppel járt. Ennek alapja a megkülönböztetés volt. Kiemelkedőnek tartom, főleg a disszertáció későbbi interpretációi miatt, hogy nem tesz különbséget a jogalkotó a politikai rendszerek között, hanem egységesen megkülönböztetésről ír. A megkülönböztetés eredménye a törvény szóhasználatában valamilyen sérelem, melyért kárpótlás jár. Ez az értelmezési ív magába foglalja azt az értékítéletet, hogy ezek a megkülönböztetések nem fenntarthatóak, nem elfogadhatóak a jelen jogalkotója szerint – és ezzel együtt egyfajta bocsánatkérés gyanánt szeretné kárpótolni a normaszövegben meghatározott kört. A jogalkotó által kijelölt időszak, amikor elkövethető volt a megkülönböztetés, az eddigi legszélesebb: 1939. március 11. és 1989. október 23. közötti időszak. Előbbi tekintetében az indokolásban találjuk a magyarázatot:

„1939. március 11., a honvédelemről szóló 1939. évi II. törvénycikk kihirdetésének napja. Ez a törvény még nem tartalmazott kifejezetten faji megkülönböztetést hordozó rendelkezéseket, - a második zsidótörvény ekkor még előkészületi szakaszában tartott - mégis egyes cikkelyei törvényes alapot szolgáltatottak a kötelező munkaszolgálat bevezetéséhez. A törvény 230. cikkelye teremtette meg a munkaszolgálat alapját, erre hivatkozással a Minisztertanács 5070/1939. M. E. számú rendelete tartalmazta munkaszolgálat általános elveit és megszervezésének részleteit.”

Kutatásom során a módosítások közül az 1997. évi XXIX. törvény vált az analízis tárgyává. Ennek eredményeként lépett hatályba a 2/A. és 2/B. §, mely a deportálásért és a szovjet kényszermunkára hurcolásért is kárpótlást határozott meg. Ezek a sérelmek ugyanis olyan kárpótlási jogcímek, melyek kiemelkednek az élettől való megfosztástól. Az indoklás az 1/1995. (II. 8.) AB határozatban⁴⁴⁵ megállapítottakra utal, mely szerint „a második világháború alatt faji, vallási vagy politikai okból külföldre történő deportálások és a kényszermunkára hurcolások pusztá szabadságelvonásnak minősítése önkényes csoportbasorolásnak minősül, ezért alkotmányellenes”. Érdemes e tekintetben arra vezetni a fókusz, hogy az áldozatok kapcsán „csoportba sorolásról”, „csoportba minősítésről” beszél a jogalkotó, ami egyértelműen annak a külső, oktrojált csoportképzési módszernek a kiindulópontja, ami a törvényalkotás jelenében elítélendő. A 3. kárpótlási törvény és annak 1997-es módosítása közötti időből származó 22/1996. (VII. 25.) AB határozat^{446 447} szerint azonban a szabadságelvonástól elkülönülő eljárási és kárpótlási szabályokkal, mert ugyan „külön kategóriáit teremti meg, és konzisztensek a diszkrimináció alkotmányos tilalmával azok a rendelkezések, amelyek e sérelmekhez a kárpótlás összegét illetően azonos jogkövetkezményeket fűznek”. A megkülönböztetés alkotmányjogi létjogosultsága az áldozatiság kiemelkedése a többi áldozat közül. Ez egyben azt is jelenti, hogy elismerheti a jogalkotó azoknak a traumáknak a kiemelkedett voltát, melyek áldozatai a 2/A. és 2/B. § szerinti kárpótlás jár.

7.2.3.3. Bekategorizálhatatlan emlékeztetvények a *transitional justice* terepében

Az átmenet igazságszolgáltatása kapcsán felmerül azon jogszabályok bemutatásának igénye, amelyek nem sorolhatóak be egyik, fentebbi kategóriába sem. Ezek közül a legkorábbi (és talán legképlékenyebb emlékeztetvényi aspektusból) *a magyar állampolgárságtól megfosztó határozatok hatályának megszűnéséről szóló 1990. évi XXVII. törvény*. A jogszabály szövege nem tartalmaz emlékeztetre vonatkozó előírást, semmilyen érzelmi többlettel rendelkező (akár pozitív, akár negatív konnotációjú) kifejezéseket. A kutatásom alapján mégis az átmenet igazságszolgáltatásának az emlékeztetre vonatkozó egyik példája ez, mégpedig a kifejezetten szükséges indoklás által alkalmazott „felülvizsgálat” kifejezés miatt. A két rendszer erőpróbája ez, s ahogy a jogszabály is mondja, törvényi szinten semmisítenek meg jogfosztó határozatokat az egyén igénye alapján. 1990. április 5-én lépett hatályba a törvény: vagyis a rendszerváltás folyamatában már ekkorra eljutottak egy olyan önreflexió szintre, amikor

⁴⁴⁵ <https://njt.hu/jogszabaly/1995-1-30-75>

⁴⁴⁶ <https://njt.hu/jogszabaly/1996-22-30-75>

⁴⁴⁷ Amely az akkor még csak törvényjavaslatként létező T/1268. iromány kapcsán került az Alkotmánybíróság látóterébe.

felmerült az igény a jogalkotóban az élet majd' minden területén lévő felülvizsgálat. A jogszabály módosításai közül egy értelmezhető emlékezeti aspektusból is relevánsnak: ez pedig 1990. évi XXXII. törvény, mely kiszélesíti a jogosultsági kört a már elhunyt személyekre is. Hatályon kívül helyezésére *a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi V. törvénnyel* került sor.

A következő a sorban *az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonelszámoltatásáról szóló 1990. évi LXXIII. törvény*. Preambulumában, illetve indoklásában csupán egy releváns emlékezeti fordulat található, amely kijelöli azt az utat, melyre a hatályba lépés dátuma vonatkozásában, 1990. szeptember 18-a előttre tekinteni kell: „szabad választásokat megelőző korszak[hoz]” kifejezésként jellemzi a jogalkotó azt az érárt, melynek szervezeteinek elszámoltatásáról van szó. Az 1. § nevesíti azokat a szervezeteket, melyekre ez vonatkozik, melyek tehát a jogalkotói értelmezés szerint nem felelt meg az új, demokratikus jogállami berendezkedés társadalmi-gazdasági alapelveinek. A taxatív felsorolás már maga is értelmezés, mivel ezeket tartja az antidemokratikus rendszerhez legközelebb állónak az új Országgyűlés. Ezek a szervezetek az alábbiak:

- Magyar Szocialista Párt (mint a Magyar Szocialista Munkáspárt jogutódja),
- a Demokratikus Ifjúsági Szövetség és tagszervezetei (mint a Kommunista Ifjúsági Szövetség és az Úttörőszövetség jogutódjai),
- a Társadalmi Egyesülések Szövetsége (mint a Hazafias Népfront jogutódja),
- az Országos Béketanács,
- a Magyar Szovjet Baráti Társaság,
- a Magyar Nők Országos Szövetsége,
- a Magyar Ellenállók, Antifasiszták Szövetsége és
- a Magyar Honvédelmi Szövetség.

Figyelemreméltó a dátumok alkalmazása is a jogszabályban, mivel ennek segítségével kijelöli a jogalkotó, hogy mely időszak nevezhető a preambulumban olvasható szabad választásokat megelőző korszaknak: 1949. január 1-je és 1990. augusztus 31. (ingatlanok esetében 1988. augusztus 31.) közötti időszakokra vonatkoztatható az értelmezés. A jogszabályszövegnek több érdemi módosítása is volt, azonban ezek közül nincsen olyan, mely emlékezeti indokoltságú volna. Hatályon kívül helyezésére *az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 2003. évi VIII. törvénnyel* került sor, melynek deregulációs oka volt.

Ennek a megközelítésnek 1993-ban volt egy tapasztalati okból történő szélesítése, módosítása: *az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonelszámoltatásával összefüggő intézkedésekről szóló 1993. évi IV. törvény*. Hasonlóan az előző törvényhez itt is

kizárólag az emlékezet jelentésmezőjére fókuszálok: így megállapítható, hogy közel három esztendővel a rendszerváltozás után is csupán az „elmúlt rendszer” fordulattal tud élni a jogalkotó. Ez olvasható a törvény preambulumban, ez olvasható a törvény indokolásában is.

7.2.4. Kategorizálhatatlan emlékezettörvények

Ahogy a 7.2. alfejezetben a szerkezet bemutatásakor jeleztem, a disszertáció munkadefiníciójának szerint vannak jogszabályok, melyek emlékezettörvényi szempontból elemezhetőek, illetve melyeket Bán Marina kvázi emlékezettörvény kifejezéssel illet. Jelen alpon ezeket gyűjti össze; azonban ez az csoport egy igen heterogén együttes, így a kronológiai ívre tudom felfűzni az elemzési ívet.

A rendszerváltozást követő éra egyik legelső, emlékezettörvényi aspektusból elemezhető jogszabálya a *nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény*. Előreutalva a 2011-es nemzetiségi törvényre állapítom meg jelen törvénynél is, hogy elméleti szempontból éppen fordított irányú mozgás lép fel emlékezet és jog kapcsolata között: vagyis az emlékezet eredményeként születik jogszabály valaminek a védelmében. Ahogy a jogszabály preambuluma is megállapítja: „Az Országgyűlés a történelmi együttélés tényéből kiindulva” ... látja szükségét a jogvédelemnek. Azok az értékek, melyek mentén megszületett ez a jogszabály, azok a „a határok nélküli Európa megteremtésének, a kisebbségi létből adódó hátrányok mérséklésének és felszámolásának, az ehhez szükséges demokratikus intézményrendszer továbbfejlesztés[e]” voltak. A rendszerváltozáshoz ilyen közeli dátum egyben azt is mutatja, hogy végre lehetővé vált a kisebbségek elismerése.

A kilencvenes évek közepére tudott kiteljesedni a történelmi kutatás megkerülhetlenségének jogi védelme: a *köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény* ennek értelmében a kulturális örökségünk egy olyan szegmensét óvja, amelynek alapja maradandó értékű iratok. A disszertáció kategorizációja szerint ez is egy olyan törvény, mely emlékezettörvényi szempontból elemezhető; illetve ahogy Bán Marina állítja, kvázi emlékezettörvény. S habár a törvény indokolásában inkább a nyugat-európai példákkal indokolja az új törvény szükségességét, megállapítva a történelmi előzményeket, nem negligálhatjuk azt a tényt, hogy alig öt esztendővel a rendszerváltozást követően a levéltárak kutathatóságának szabályozása magával vonta azt a lehetséges következményt is, hogy a történelem, a múlt vizsgálata olyan eredményekre vezet meghatározott személyek, események esetében, melyek szenzitívek lehetnek. A rendszerváltás nem jelentette, nem is jelenthette azt sem hazánkban, sem más poszt-socialista államban, hogy a korábbi rendszer kiszolgálói, az abban dolgozók személyének ténye ki ne derüljön. Így ez a jogszabály magában rejti

potenciálisan a veszélyt erre vonatkozólag. Mégis, a történelem megismerése és annak autentikus módja nagyobb érték. Ezt a jogszabályt a későbbiekben elemzendő 2003. évi III. törvény helyezte hatályon kívül.

Visszautalva a 7.2.2. alpontban bemutatott büntetőjogi elemzést az önkényuralmi jelképek használatának tilalmáról, valamint előremutatva a 2012. évi CLXVII. törvény elemzésére hivatkozom *a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvényre*, melynek 84. § (1) bekezdés d) pontja meghatározza, hogy sportrendezvényre néző akkor léptethető be, ha „nem tart magánál mások iránti gyűlölet keltésére alkalmas feliratot, zászlót vagy egyébként jogszabály által tiltott önkényuralmi jelképet”. A sporttörvényen belüli magyarázatra nincsen szükség, mivel evidens, hogy az „egyébként jogszabály” fordulat a hatályos Btk.-t jelenti. A 2004. március 13-án hatályba lépő új sporttörvény, a 2004. évi I. törvény is ugyanilyen fordulattal tiltja az önkényuralmi jelkép magánál tartását a sportrendezvényre való belépéskor.

A szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény is emlékeztető törvényi aspektusból elemezhető jogszabály, de nem sorolható be egyértelműen sem emlék-, sem emlékeztető törvénynek. A jogszabály elfogadása is szimbolikus: 2011. június 19-e, az utolsó szovjet katona országelhagyásának huszadik évfordulóját írja ekkor a magyar emlékezet; ráadásul a disszertáció 3. mellékletét képező jogszabálylista és a 7.1.1. alpont alapján látható, hogy egy tipikusnak nevezhető emléktörvény, *a magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló 2001. évi LXIII. törvényt* is ekkor fogadták el. Ez az összefüggés az emlékezeti kánont formáló narratíva része tehát, nem kérdéses. A normaszöveg nem tartalmaz semmilyen utalást a kollektívemlékezetre, illetve annak identitásképző erejére. Bán Marina felosztásában ez is egy kvázi emlékeztető törvény volna ebből az okból kifolyólag; jelen disszertáció szerint ez az egyik fő példája annak, hogy ilyen kategóriák használata nem előnyös, mert ennek a törvénynek a megértése és a magyar emlékezetpolitikában való elhelyezése csak rendszerszerűen érthető. Ahogy majd a 8.4. alfejezetben bemutatom, a Trianon-mesternarratíva nem jelenik meg közvetlenül a magyar emlékezetpolitikában, közvetve azonban annál többször; 2010 után szinte folyamatosan. Ennek egyik korábbi példája jelen jogszabály, melynek autentikus elemzéséhez érteni kell azt, hogy közel egy évtizeddel a rendszerváltozás után, az Európai Unió előszobájában miért volt lehetséges/szükséges ennek a törvénynek a megalkotása. A trianoni békediktátum által elvont területeken maradt magyarok leszármazóinak kedvezményeket biztosító törvény azzal a céllal íródott, hogy fenntartsa azt a narratívát, mely szerint a magyar nemzet nem államhatárok által szabdalt. E kijelentés annyiban visszás, hogy a törvény 1. §-a szerint nem érinti a Burgenlandban maradt magyarok leszármazóit, az ott magukat magyarnak vallók jogait, lehetőségeit; ez azért kérdéseket vet fel.

Ráadásul a törvény nem csupán önmagában a magyar jogrendszerben vált ki hatásokat, hanem a nemzetközi szinten is jelentékeny hatása van ennek a poszttrianoni közvetett emlékezésnek. A 7.2.3. alpontban elemzett, a *transitional justice* magyar emlékeztetvényeihez kapcsolódó jogszabály az *elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény*. Ez az emlékeztetvény is azt az állítást támasztja alá, amelyet Bán Marina tett: léteznek olyan jogszabályok, melyek kvázi emlékeztetvények; a saját definiálási kísérletem szerint pedig külön egységet alkotnak a semmisségi, a kárpótlási törvényekkel és a múlt feltárása vonatkozó jogszabályokkal együtt (lásd korábban), mert jogkövetkezményük közvetetten van az emlékezetre. A 2003. január 22-én hatályba lépett törvény már címében is arra utal, hogy kutatásának célja kizárólag:

- az elmúlt rendszer
- titkosszolgálati tevékenysége.

Nem ígér mást: a múlttal való szembenézés e nagyon érzékeny területének majdnem másfél évtizedes felkészülést követően ad a jogalkotó saját jogszabályt. Mind a preambulum, mind pedig az indokolás az érintettek információs önrendelkezési jogára alapozza a törvény szükségességét, mindemellett az áldozatok információs kárpótlása⁴⁴⁸ és a közérdekű adatok megismerésének alkotmányos biztosítása is támogatja a jogalkotó ezt a célját. Megállapítható, hogy nem található semmilyen érzelmi többlet az emlékeztetvények szóhasználatával összefüggésben e jogszabályban, nincsen semmilyen alkotmányos érzelmi szín, mely akár a szükségességet is indokolná. Az indokolásban jelenik meg csupán egyszer a „morális kötelesség” szófordulat arra vonatkozólag, hogy az elmúlt rendszer áldozatainak lehetőséget biztosítson a jogalkotó a róla készült jelentések megtekintésére.⁴⁴⁹ A közvetettebb magyarázat

⁴⁴⁸ Lásd részletesebben: RÁTH Olivér – VARGA Ádám: Gondolatok az információs kárpótlás aktuális kérdéseiről. *Pázmány Law Working Papers*, vol. 8. (2015) 1–16. https://plwp.eu/docs/wp/2015/2015-08_Rath-Varga.pdf; KUTRUCZ Katalin: Módosításra várva: a Történeti Hivatal működését szabályozó törvényjogi problémái. *Fundamentum*, 2000/1. 134–138.; TRÓCSÁNYI Sára: Információs kárpótlás helyett. *Fundamentum*, 1999/1. 115–119.; TRÓCSÁNYI Sára: Információs jog – Múlthoz való jog? In: MAJTÉNYI László (szerk.): *Az odaátra nyíló ajtó*. Budapest, Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. 139–150.; TRÓCSÁNYI Sára: *Forradalom az irattárban – Az információs kárpótlás jogi aspektusai*. Budapest, Holnap Kiadó, 2007.; GYARMATI György: A közelmúlt feltárása és az ügynökkérdés. *Mozgó Világ*, 33. évf. 2007/9. 77–85.; RÉVÉSZ Béla: A politikai átalakulás és a titkosszolgálatok változásainak kapcsolata az újabb források tükrében. *De iurisprudencia et iuro publico*, V. évf. 2011/4. 3–88. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-4-04.pdf>

⁴⁴⁹ Kutatásmódszertani döntés volt, hogy nem szerepel e jogszabály 'előszobája', az egyes fontos tisztségeket betöltő személyek ellenőrzéséről szóló 1994. évi XXIII. törvény a disszertáció törzsanyagában. Ennek oka az volt, hogy a jogszabály, annak indokolása, a vele összefüggő jogszabályok szövegszerű elemzése arra az eredményre vezetett, hogy nem a kollektív emlékezetre vonatkozó hatást, jogkövetkezményt kívánt ennek megalkotásával elérni a jogalkotó, hanem kizárólag – amint a preambulumban is olvasható – a „demokratikus államélet tisztaságát” szeretné biztosítani. S habár ekkor a vizsgálat során időben egészen a Nyilaskeresztes Párt tagságáig kellett visszavezetni kutatást, kimondott célja nem a felfedés, a múlttal való szembenézés volt. Így a disszertáció

e tekintetben a múlttal való szembenézés és a diktatúra teljesebb, mélyebb és hitelesebb megismerése volt. Az emlékezettörvény kapcsán rámutatok arra a történelemértelmezői szerepre, melynek eredményeként két dátum is bekerül szövegbe: az egyik az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalapítása, 1944. december 21., a másik pedig 1990. február 14-e.⁴⁵⁰ Ezek mesterséges határvonalak hazánk történelmének belül a titkosszolgálatok mikrotörténelmének alrendszerében: maga a jogalkotó jelenti ki, hogy a szocialista rendszer titkosszolgálati érájának vége 1990. február 14-re, a BM III. Főcsoportfőnökségének felszámolásának időpontjára tehető.⁴⁵¹

Szövegszerű elemzéssel megállapítható, hogy habár a törvénynek számos módosítása volt az elmúlt két évtized során, ezek között kevés olyan van, mely emlékezetpolitikai szempontból lett volna releváns. Az egyik ilyen módosítás a NEB-törvény hatályba lépésével történt meg, mely módosításnak az elemzése annál a jogszabálynál fog megtörténni. Valamint ilyen *az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi XCIV. törvény*, mely jelentősen módosította, illetve pontosította azon iratok körét, mely a meghatározott levéltárba kerülnek és ott kutathatóvá válhatnak. Ez összefügg azzal az ívvel, mely a magyar kutatási szabadságot megkurtítását jellemzi, ezáltal kevésbé elérhetővé téve a múlt pontos megismerését. Ez mint emlékezettörvény a 7.2.4. alpontban kerül elemzésre.

Az emléktörvények története szempontjából kiemelkedő deregulációs törvény *az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 2003. évi VIII. törvény*. Emlékezetpolitikai szempontból azt jelenti, hogy a hatályon kívül helyezendő jogszabályok, törvények és törvényerejű rendeletek nem a közösségi emlékezetből törődnek, hanem formálisan nincsen szükség rájuk. Így lesz teljes az elemzési ív példának okáért a Sztálin-emléktörvény kapcsán: hatályon kívül helyezi a 1989. évi XII. törvényt, mely önmaga is egy hatályon kívül helyező jogszabály: Joszif Visszárionovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítéséről szóló 1953. évi I. törvény hatályon kívül helyezéséről rendelkezett. Hatályon kívül helyezi a 1993. évi XXIX. törvényt is, mely az előzőhöz hasonlóan szintén egy hatályon

törzs-jogszabályai közé nem került be, de a teljesség igénye miatt utalásszerűen mindenképpen foglalkozni kell létével.

⁴⁵⁰ https://www.abtl.hu/iratok/alt_tajekoztato

⁴⁵¹ A törvény részletesen rendelkezik az információs önrendelkezési jog mellett arról is, hogy az iratok feltárásának és nyilvánosságra hozatalának milyen elveknek kell megfelelni. Mivel nem a disszertáció témájához tartozik, ezért csupán utalok azokra az alkotmánybírói határozatokra, melyek e témában születtek, a téma szempontjából relevánsak, de nem emlékezetpolitikai, hanem alkotmányjogi témájúak: 15/1991. (IV. 13.) AB határozat; 60/1994. (XII. 24.) AB határozat; 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

kívül helyező jogszabály: a Magyar Tanácsköztársaság emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1959. évi II. törvény hatályon kívül helyezéséről rendelkezett. Ugyanezen okból kifolyólag a 1993. évi XXX. törvényt is hatályon kívül helyezi, mely eredetileg *a magyar nép felszabadulása történelmi jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1965. évi II. törvény* hatályon kívül helyezéséről rendelkezett. Más okból kifolyólag – mivel már végrehajtott rendelkezéseket tartalmazott - rendeli hatályon kívül helyezni a 1950. évi 9. törvényerejű rendeletet, mely a felszabadulás 5. évfordulója alkalmából közkegyelem gyakorlása tárgyában született. Szintén a végrehajtott rendelkezések miatt bizonyult feleslegesnek az 1953. évi 11. törvényerejű rendelet, mely közkegyelem gyakorlásáról rendelkezett. Hasonló okból kifolyólag volt szükség a részleges közkegyelem gyakorlásáról szóló 1959. évi 12. törvényerejű rendelet, valamint a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1970. évi 7. törvényerejű rendelet, és az 1975. évi 7. törvényerejű rendelet hatályon kívül helyezésére (elemzésüket lásd a 6.3.1.5. alpontban).

Éppúgy, mint a deregulációs 2003. évi VIII. törvény, az *egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXXII. törvény* is akként válik emlékezettörvényi szempontból elemezhetővé, hogy hatályon kívül helyez több korábbi emlék- és emlékezettörvényt is. A szemiotikai elemzésnél is olvasható a disszertáció állítása, mely szerint a hatályon kívül helyezés nem jelenti az adott szimbólum törlését a nemzeti emlékezeti kánonból. Ahogy az Indokolásban olvasható:

„Az 1989. október 23-a előtt alkotott törvények esetében a törvény azt az elvet követi, hogy a deklaratív, szabályozási tartalommal nem rendelkező jogszabályokat általában nem jelöli meg hatályban maradóként, kivéve néhány kitüntetett jelentőségűnek ítélt emléktörvényt. Mindez értelemszerűen nem jelenti azt, hogy az előterjesztő nem azonosul a hatályban tartani nem javasolt emléktörvények tartalmával, mindössze azt fejezi ki, hogy a jogszabályoknak az életviszonyok szabályozása a feladata, ezért az ilyen tartalommal nem rendelkező normák hatályban tartása jogalkotás-tanilag nem indokolt.”

Kutatói kérdésként merül fel, hogy mi alapján válogatott a jogalkotó a hatályban maradás során? Így ennek fényében állapítom meg az alábbiak hatályon kívül helyezését:

- azoknak nevei, a kik a tudós társaság fölállítására, vagy a hazai nyelv terjesztésére is ajánlatokat tettek, az utókor emlékezete végett törvénybe iktattatnak című 1827. évi XII. törvény,
- Deák Ferencz emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1876. évi III. törvény,

- a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1896. évi VII. törvény,
- a soproni népszavazás emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1922. évi XXIX. törvény,
- Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar emlékének törvénybeiktatásáról szóló 1925. évi XLV. törvény,
- március tizenötödikének nemzeti ünneppé nyilvánításáról szóló 1927. évi XXXI. törvény,
- Kossuth Lajos örök érdemeinek és emlékének törvénybeiktatásáról szóló 1927. évi XXXII. törvény,
- Szent István király dicső emlékének megörökítéséről szóló 1938. évi XXXIII. törvény,
- a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről szóló 1946. évi XXV. törvény,
- egyes rangok és címek megszüntetéséről szóló 1947. évi IV. törvény,
- az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről szóló 1948. évi XXIII. törvény,
- az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény.

A magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény az egyik első a magyar emlékezettörvények sorában, mely a 2010-es fordulatot követően a kollektív emlékezetet nem közvetlenül kívánta meghatározni, befolyásolni. Szövegszerűen nem található benne olyan kifejezés, amely a nemzeti emlékezeti kánonra hatással volna, sőt kifejezetten normatív tartalommal rendelkező módosító jogszabály. A 2010. június 1-jén kihirdetett és 2010. augusztus 20-ai szimbolikus dátummal hatályba léptetett módosítás ugyanis lehetővé tette a határon túli magyarok számára a kettős állampolgárság biztosítását. Nem túlzás azt mondani, hogy ez volt az Országgyűlés egyik legelső elfogadott törvénye.⁴⁵² S abban is egyetért a tudományos diskurzus, hogy ez egy már régóta dédelgetett politikai válasz volt a 2004. december 5-én tartott népszavazás eredménytelensége miatt.⁴⁵³

⁴⁵² <https://www.parlament.hu/a-kepviselovalasztas-kituzesetol-a-akormanyalalkitasig> – látható, hogy a kormány megalakulását követő első ülés 2010. május 31-én volt.

⁴⁵³ A határon túli magyarok kettős állampolgárságának kérdése a rendszerváltást követően folyamatosan terítéken volt kisebb-nagyobb intenzitással. A kérdés a kétezres évek elejére hazánk uniós csatlakozása miatt vált ismét jelentékeny méretűvé. Az akkori kormány jóléti kérdéssé egyszerűsítette a felvetett jogi-politikai ügyet. A népszavazás végül eredménytelen lett, azonban tagadhatatlan, hogy rányomta és azóta is rányomja a bélyegét a magyar baloldali-liberális politikai erők nemzethez való viszonyának láttatására. A kérdésről részletesebben lásd:

Érdemes tehát ezt a formális közösségi formálást abból a politikai narratívából vizsgálni, melyben a trianoni döntés kapja a legelső nagyobb szerepet. Mint már több helyütt említettem, a trianoni mesternarratíva nem aktívan kap szerepet a magyar emlékeztető törvények vizsgálatában, de például ennél az emlékeztető törvényi aspektusból vizsgálható módosításnál észrevehető a politikai közösségformálás messze ható erejét.⁴⁵⁴ Mindezt alátámasztja a törvény indokolása is, mely az akkor hatályos Alkotmány 6. § (3) bekezdésére hivatkozik a módosítás szükségessége kapcsán: „a Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatuk ápolását.” Az egyszerűsített honosítási eljárás könnyebbség a határon túli magyaroknak, de élni vele nem kötelező. A módosítás természetesen egyéb alkotmányjogi kérdéseket is felvetett,⁴⁵⁵ melynek egyik alapkérdése választójogi volt. Az indítványból vett részlet alapján: „az Áptm.⁴⁵⁶ megalkotásával lehetővé vált, hogy a kedvezményesen honosítottak valahol Magyarországon (...) bejelentkezzenek (...) [e]zzel pedig (...) részt vehetnek a választásokon”. Az Alkotmánybíróság akkor még elutasította – figyeljük meg, a határozat kihirdetésnek dátuma 2010. november 12-e – az indítványt, mondván az akkori választójogi szabályokat nem érinti ezt a jogszabályt, és nem sérti a népszuverenitás elvét. Az emlékeztető törvényi kutatás e jogszabály esetében azonban úgy válik teljessé, hogy rávilágít a 2012. január 1-jén hatályba lépő, az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény szövegére. Ennek 12. § (3) bekezdése egyértelműen kimondja, hogy a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgár szavazhat pártlistára. Tehát a kedvezményes honosítás által is megnövekedett számú határon túli magyarok számára pártlistás választójogot biztosít. Ebből kifolyólag jelen kutatás ezt a két jogszabályt együtt tartja emlékeztető törvényi szempontból relevánsnak⁴⁵⁷ – nem csupán alkotmány-, vagy választójogi szempontból, hanem a korábbi levezetésnek megfelelően emlékeztetőpolitikai aspektusból is. A törvény indokolásának szóhasználata, a „nemzettárs” is arra a kialakulófélben lévő narratívára vonatkozik, mely szerint a magyar

GANCZER MÓNKA: A határon túli magyarok kettős állampolgárságának nemzetközi jogi és belső jogi aspektusai: a kollektív elvesztéstől a könnyített megszerzésig. *Kül-Világ*, VIII. évf. 2001/1–2. 64–81. Ez a tanulmány már az Alaptörvény hatályba lépését követő módosításokkal együtt világítja meg a kérdést. HALÁSZ IVÁN–MAJTÉNYI BALÁZS: 6. § (3) bekezdés. In: JAKAB ANDRÁS (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I.* Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 344–349.; ABLONCZY BALÁZS: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: ABLONCZY BALÁZS – BÁRDI NÁNDOR (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában, 2006-2008.*, Budapest, KEHI, 2010. 11–40.

⁴⁵⁴ A magyar állampolgársági kérdések XX. századi jogi megoldásaira lásd továbbá: KISTELEKI KÁROLY: Magyar állampolgárság a XX. században. *Állam- és Jogtudomány*. 41. évf., 2000/1–2. 57–78.

⁴⁵⁵ Lásd például a 188/2010. (XI. 12.) AB határozatot.

⁴⁵⁶ Az indítvány a kutatás tárgyát képező állampolgársági törvény módosítását előíró törvényt rövidíti ilyen módon.

⁴⁵⁷ Ezért is töri meg jelen egység a korábban lefektetett kronológiai ívet.

nemzet tagjait nem választhatja el országhatár, nemzetközi szerződés vagy épp nemzetközi jogi szabályozás. A kritikus hangokat azzal igyekeztek elnémítani a narratívát támogatók, hogy a kettős állampolgárság sok szomszédos országban nem is megengedett, illetve hogy a kedvezményes honosítás csupán lehetőség, amivel nem kötelező élnie senkinek sem.

A bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény (a továbbiakban: Bszi.) megalkotásának oka az Alaptörvény, ezáltal az új alkotmányos út és az új alkotmányos emlékezet volt. A továbbra is négy szintű bírósági rendszer elnevezése visszanyúl az *első folyamodású bíróságok szervezetéről szóló 1871. évi XXXI. törvénycikkhez*. A Kúria elnevezését az Alaptörvényre vezeti vissza. A négy szintű bírósági rendszert ezt követően a Kúria-ítélőtábla-törvényszék-járásbírók kvadrigája működteti. Ez a módosítás beleillik abba a múltba való visszatekintő folyamatba, mely a 2010-ben hatalomra került kormányzatot jellemzi. Amint köztudott, a Magyar Kúria 1949-ben szűnt meg, utolsó elnöke dr. Kerekes István volt.⁴⁵⁸ Az ítélőtáblák felállítása azonban régebb óta húzódó folyamat, névválasztása nem a múltba tekintés mérföldköve. A járásbírók és a törvényszékek elnevezés alkalmazása is a kúriai út jellemzőit takarja.⁴⁵⁹

A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény egy igazán sajátos, közvetlenül az emlékezetünkre ható, vagy éppen abból táplálkozó, emlékeztető törvényi aspektusból elemezhető jogszabály. Bán Marina a saját felosztásában kvázi-emlékeztető törvényként definiálja.⁴⁶⁰ A szövegben a kollektív emlékezetünk pregnáns részét képező, de más nyelvű, kultúrájú nemzetiségek védelme érhető tetten.⁴⁶¹ Vagyis azt deklarálja a törvény, hogy a magyar emlékezetnek a nemzetiségek is részei, ahogy a preambulumban is írja: „nemzetiségek a magyar politikai közösség részei, államalkotó tényezők”. A nemzetiség fogalma exkluzív abban az értelemben, hogy nem számol a jelenleg a világban történő változásokkal, nem reflektál rájuk, nem érzi szükségét annak megállapítását, hogy ez a nemzetiségi közösség nyithatóvá válik. Ez a szelektivitás nem is változott az elmúlt két évtizedben, amióta a törvény hatályban van. Visszatérve azonban az emlékezet és jog kapcsolatának jogfilozófiai kérdésére, jelen törvény abban a tekintetben különleges, hogy a deklarálás az együttélés eredménye: vagyis nem hatással akar lenni a törvény az emlékezetünkre, hanem abból 'meríti' a

⁴⁵⁸ <https://kuria-birosag.hu/hu/kuria-tortenete>,

⁴⁵⁹ BÓKA Zsolt: A bíróságok régi-új elnevezései: Kúria és törvényszék. *Jog – Állam – Politika*, 2010/4. 129–152. <https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2010/4/B%C3%B3ka.pdf>; GAÁLNÉ Barcs Eszter: A Legfelsőbb Bíróság 1950 után. In: BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei*. Budapest, HVG-ORAC, 2014. 1. kötet, 222–231.

⁴⁶⁰ BÁN (2020) i. m. 52., 168., 170., 186.

⁴⁶¹ A törvényről a Velencei Bizottság által kiadott értékelésre jelen disszertáció nem tér ki: tudottnak és ismertnek veszi; bemutatásra azért nem kerül sor, mert emlékeztető törvényi szempontból irreleváns.

felhatalmazást. A közös történelem, a kulturális sokszínűség, az egymás mellett élő hagyományok 'okai', nem pedig eredményei az emlékezettörvény megalkotásának.⁴⁶²

A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX törvény is már abba az értelmezésbe illeszkedik, mely az elnevezésekben bekövetkező változások narratív erejében hisz, s ezáltal közvetetten van hatása az emlékezetünkre. Az önkormányzati rendszerünk egyik pillére ugyanis a járás lesz, amint az az Alaptörvényben (lásd a 7.2.1. alpont elemzését) is olvasható. Ez a jogszabály és a *jársók kialakításáról, valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról 2012. évi XCIII. törvény* az emlékezettörvények azt a csoportját gyarapítja, melyeket Bán Marina látszólagos emlékezettörvénynek nevez, jelen disszertáció pedig emlékezettörvényi aspektusból elemezhető jogszabálynak. A 2012. július 6-án hatályba lépő textus ugyanis sem preambulumban, sem főszövegében, sem pedig az indokolásban nem tartalmaz olyan magyarázatot, ami a nemzeti emlékezeti kánonra vonatkozna. Mégis, mivel része annak a narratívának, mely a 2010-et követő időszak jogalkotását jellemzi a dicső múlthoz való visszanyúlást illetően, ezért kap kiemelkedő szerepet. A járás mint közigazgatási egység évszázados múltra tekinthet vissza, amint köztudott. Elnevezése arra utalt, hogy egy nap alatt be lehetett járni azt a területet, melyet magába foglalt. Közigazgatási szervként a királyi vármegye része volt, és meghatározott közigazgatási feladatokat látott el. Jelen disszertáció szempontjából a fókusz arra irányítom, hogy megszüntetésére a egy rövid időre a Tanácsköztársaság idején volt példa, ezt követően 1950-ben egy nagyon szűk időre tért vissza, míg végül 1983-ban szüntették meg végleg.⁴⁶³ Három évtized elteltével, 2013. január 1-jei hatállyal történt meg a közigazgatás 'Jó Állam' címszava alatti átalakítása, amely alapegységévé a járást választotta. Kimutatható tehát, hogy ez a módosító jogszabály önmagában nem emlékezettörvény, hanem csak és kizárólag abban érhető tetten az emlékezetre irányuló hatása, hogy olyan elnevezést vezet vissza a magyar közigazgatási jogba, mely korábban már létezett. Bevált és létezett – értékőbbséggel azonban nem bír. Hogy mégis e narratív ívnek a része, azt az bizonyítja, hogy átnevezésre került hazánk megyerendszerre vármegyrendszerre, amint korábban a bírósági rendszer visszanevezésre került.

⁴⁶² Lásd részletesebben: MAJTÉNYI Balázs: Történelmünk hagyományai. *Fundamentum*, 2011/2. 56–61.

⁴⁶³ Lásd részletesebben: BORDÁS Mária (szerk.): *A járási rendszer kialakítása*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2015.; BUSKÓ Tibor László: A járások jelenéről történeti perspektívában. In: PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor: *Ünnepi Tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: labor et etiam ipse voluptas*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 227–235.; SZALKAI Gábor: A járások kialakításának módszertani megalapozása. *Területi statisztika*, 52. évf. 2012/3. 215–229.; IVANCSICS Imre: A járások múltjáról és lehetséges jövőjéről. *Területi statisztika*, 52. évf., 2012/1. 6–33.

2013. január 1-jei dátummal lépett hatályba az egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról szóló 2012. évi CLXVII. törvény. A jogi emlékezet módosuló jogszabályai a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény (a továbbiakban: Ctv.), a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (a továbbiakban: Mttv.), a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény (a továbbiakban: Ectv. nyt.), valamint a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Ötv.). Módszertani döntés részemről, hogy a módosítást csak jelen esetben elemzem, az egyes törvényeknél nem. A 2013. január 1-jétől hatályba lépő módosítás a négy fentebb jelzett törvény esetében kimondja, hogy nem viselheti cég, közterület, közintézmény, sajtótermék, médiaszolgáltatás és (civil) szervezet olyan személy nevét, aki a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek megalapozásában, kiépítésében vagy fenntartásában részt vett, illetve nem viselhet olyan kifejezést vagy olyan szervezet nevét, amely a XX. századi önkényuralmi politikai rendszerre közvetlenül utal. Érdemes a fókuszot a „XX. századi önkényuralmi politikai rendszerek” kifejezésre vezetni; kifejezetten tág értelmezési lehetőségét biztosítja, hogy bármelyik diktatorikus berendezkedésre gondoljunk, ne csupán egyre; ellentétben azzal, mint például a később elemzett NEB-törvény kapcsán bemutatásra kerül. Mivel a jogszabálynak preambuluma nincsen, ezért ez a tág feltételezés abból nem derül ki. Szemben az indokolással, amely viszont nevesíti, sőt az „elsősorban” kifejezéssel jelentőssé teszi a kommunista és a tanácsköztársasághoz köthető, alkalmazhatatlan nevek használatának tilalmát.⁴⁶⁴ Növumként jelenik meg a szükségesség okaként a lakosság és a média részéről megjelenő igény, a hivatkozott nevek használatának tilalmára. A törvény célja az önkényuralmi politikai gyakorlattal történő teljes körű szakítás, ennek eredményeként mind nevek, szervezetek, jelképek és ideológiák kerülnek a tiltott lista szimbolikus összetevői közé, ezáltal vezetve ki a magyar köztudatból az emlékeztető jegyeket. Az indokolás szerint ennek eredménye a demokratikus jogállam felé vezető úton előre tett lépés. Újdonságként hat, hogy a jogalkotó nem magának vindikálja a jogot arra vonatkozólag, hogy eldöntse egy kétséges esetben az önkényuralmi politikai rendszerhez való köthetőség tényét, hanem a Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalására hagyatkozik ebben az esetben.⁴⁶⁵ Az Akadémia honlapján szerepel

⁴⁶⁴ Részlet az indokolás első mondatából: „a diktatúrákhoz, elsősorban a kommunista diktatúrához, valamint a tanácsköztársasághoz köthető személyekről”.

⁴⁶⁵ 2012. évi CLXVII. törvény 1. § (6) bekezdés, 2. § (2) bekezdés, 3. § (4b) bekezdés, 4. § (3) bekezdés.

egy gyűjtemény az eddig beérkezett megkeresésekről, illetve egy eljárásrendről, amiként az MTA ilyen kérdésekben működni kell.⁴⁶⁶

Amint azt fentebb, az Alaptörvény 4. módosítása kapcsán a 7.2.1.2. alpontban bemutattam, a hatályba lépő U) cikk is az üdvös szégyenébresztés egyik eszközeként értelmezhető. Az U) cikk (2) bekezdés szerint „a kommunista diktatúra működésének valóságghű feltárását és a társadalom igazságérzetét a (3)-(10) bekezdésben meghatározottak szerint kell biztosítani.” Tehát az Alaptörvény megalkotója magának vindikálja a jogot/lehetőséget arra, hogy meghatározza:

- mely szerv határozza meg a kommunista diktatúra működésének valóságghű feltárását és
- hogy ezáltal elérje azt a célt, hogy a társadalom igazságérzetét biztosítsa.

Ezt a (3) bekezdés alapján a Nemzeti Emlékezet Bizottságának felállításával kívánja megadni, mely szervezet struktúráját, feladatait, jogosultságát tartalmazza a (3)-(10) bekezdés. A Bizottság feladat- és hatáskörét, jogállását, tevékenységét a *2013. évi CCXLI. törvény a Nemzeti Emlékezet Bizottságáról* határozza meg.⁴⁶⁷ Az emlékezetörvény (1) bekezdése deklarálja, hogy „a kommunista diktatúrával kapcsolatos állami emlékezet megőrzésével, valamint a diktatúra hatalmi működésének feltárásával foglalkozó testület.” Vagyis maga a jogalkotó jelöli ki azt, hogy emlékezetmegőrzési feladata van e testületnek, de kizárólag a kommunista diktatúra felé irányul ez a feladat. A szavak szintjén végzett elemzés alapján nem mutatható ki semmilyen affektív többlet: nem vállalja magára a jogalkotó, hogy elődje bármilyen szerepet játszott volna a kommunista diktatúra kialakításában, nem kér bocsánatot, nem ad semmilyen kárpótlást. Az indokolás szerint az egész ország ér el eredményt azáltal, hogy a diktatorikus múltat fel lehet végre tární.

„Az új információknak köszönhetően a korszakról alkotott tudáshalmaz a jövőben teljesebbé válik. Össztársadalmi érdek, hogy a jövő generációi objektív képet kapjanak hazájuk történelmével kapcsolatban, továbbá, hogy a kommunista rendszerhez hasonló elnyomó, totális diktatúra soha többé ne jöjjön létre Magyarországon, és a kommunizmus bűnei ne ismétlődhessenek meg.”

⁴⁶⁶

https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo_XX_szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf. Ennek rövidített összefoglalására lásd:

https://mta.hu/data/dokumentumok/Osszefoglalo_a_XX.-szazadi_onkenyuralmi_rendszerekhez_kotheto_elnevezesekkel_osszefuggo_elnevezesek_szakmai_vizsgalatarol.pdf. Lásd továbbá: https://2015-2019.kormany.hu/download/c/fc/f0000/Onkenyuralmi_nevek_egyesített_tabla-MTA_%C3%A1II%C3%A1sfoglal%C3%A1sa.pdf

⁴⁶⁷ <https://neb.hu/hu>

Az idézett mondatok egyik legkomplexebb kérdéskörét felvető éppen az, mely a történelmi kutatások alapja volna, ez pedig az objektivitás. Kérdéses, hogy egy olyan Bizottság, mely nem az egész magyar történelmet, hanem csak egy szeletét vizsgálhatja, tagadva ezáltal a történelmi kontinuitás tényét, kiragadva és nem kontextuálisan szemlélve a magyar történelmet, miként tud objektív lenni. Ennek fényében az is kérdésessé válik, ami az egész disszertáció alapvető problémafelvetése: hogyan tud elválni a jogalkotói szerep a történelemértelmezőitől; illetve mi lehet annak a társadalmi-jogi következménye, ha deklaráltan nem is akar elválni egymástól, amint e törvény kapcsán is tapasztalható. Felhívom a figyelmet arra is, hogy a jogalkotó elég ambivalens magyarázatot ad arra vonatkozólag, hogy a kommunista rendszerben tevékenykedők, azok kiszolgálói tekintetében lehet kutatásokat végezni, nyilvánosságra hozni információkat, de e tevékenység szükségességét az áldozatok és a meghurcoltak igényeként határozza meg. Azonban még ennél is nagyobb kihívást rejt a 20. §: ez állapítja meg azokat a tevékenységi köröket, melyet a Bizottság végez. Felhívom a figyelmet az 1. § (6)-(7) bekezdéseiben foglalt jelentésekre és tényállításokra, melyekre vonatkozóan az Alaptörvény U) cikk (3)-(4) bekezdése szerint nincs lehetőség bírósági vagy hatósági jogorvoslatra. Az indokolás egyértelműen kimondja, hogy ez a Bizottság nem hatóság annak közigazgatási jogi értelmében, azzal érvelve ennek elfogadása mellett, hogy nincsen szankcionálási jogköre. Holisztikus összegzést adva: született 2014. január 1-jei hatállyal egy olyan szervezet, mely a jogalkotó szerint szakmai ugyan, de azon törvényeknek és Alaptörvénynek van alárendelve, melyre vonatkozóan már többször megállapítottam, hogy egyértelműen saját nemzeti emlékezeti kánont jelöl ki. Az alábbiak válnak kérdésessé válnak emlékezetpolitikai szempontból:⁴⁶⁸

- Miért kizárólag a kommunista diktatúra vonatkozóan létezik ilyen jogkörökkel rendelkező Bizottság?
- Miért nem lehet egy állítólagosan szakmai szervezet állításaival szemben jogorvoslattal élni?
- Miért az önkényes időpont-kijelölés a vizsgálható időszakra vonatkozóan?
- Miért nem alakítja ki saját véleményét a jogalkotó a vizsgált tevékenységekre vonatkozóan?

Amiként az majd a 8.2. alfejezetben olvasható lesz, ez az emlékezettörvény az üdvös szegényébredés egyik remek példája, így az alkotmányos érzelmek jelenlétének a magyar

⁴⁶⁸ Lásd részletesebben: <https://tasz.hu/cikkek/nem-jogallami-a-nemzeti-emlekezet-bizottsagarol-szolo-torveny>; https://tasz.hu/files/tasz/imce/allaspon_neb_20131218.pdf; UNGER Anna: A múlt velük kezdődik. *Magyar Narancs* 2013. december 31. [A múlt velük kezdődik – A Nemzeti Emlékezet Bizottságról | Magyar Narancs](#)

közéletben egyik sarokköve. A NEB-törvénnyel összefüggésben kell, hogy rámutassak a kutatómódszertani döntéseim egyik olyan eredményére, amelyik esetében nem lehetek biztos abban, hogy teljes mértékben megfelelő döntést hoztam, Amint a 4.1. alfejezetben bemutattam, a disszertáció kizárólag törvényi szinten vizsgálja az emlék(ezet)törvényeket. A NEB kapcsán azonban a magyar emlékezetpolitikai teljességéről csak úgy tudok autentikusan képet adni, ha rámutatok, hogy a Kormány a *VERITAS Történetkutató Intézet létrehozásáról szóló 373/2013. (X. 25.) Korm. rendelet* által felállított egy intézetet, mely az elmúlt 150 esztendő magyar történelmét hivatott vizsgálni: tehát a még az Osztrák-Magyar Monarchia történéseit is, az I. világháború, a két világháború közötti éra és a II. világháború alatti és azt követő időszakot is.⁴⁶⁹ A kormányzati cél a torzításmentes kutatás és bemutatás a nemzeti összetartozás elősegítése érdekében. Multidiszciplináris igény jellemzi a munkáját, valamint a közösségi emlékezetre vonatkozó hatásokkal bír. Ez az Intézet másfél jogosultságokkal rendelkezik, ráadásul felhatalmazását sem az Alaptörvény U) cikkéből eredeztethetjük, hanem a Kormány Alaptörvény 15. cikk (3) bekezdésében található eredeti jogalkotó hatásköréből. Hatályba lépése szinte ugyanaznap volt, mint a NEB-é. Látható tehát, hogy folytatódik az a történelemkutatási, -értelmezési igény az Országgyűlés részéről, melynek alapvetése az, hogy az ezt megelőző másfél poszt-rendszerváltás évtizedben nem tekinti hitelesnek, vagy éppen szakmainak. A VERITAS intézet kapcsán még ennél is nagyobb visszhangot kapott a 9/2019. (II. 5.) Korm. rendelet, mely az Intézetet átnevezte és beolvasztotta ide az akkor már az Országos Széchenyi Könyvtár szervezeti keretein belül⁴⁷⁰ működő 1956-os intézetet.⁴⁷¹ Ráadásul ugyanebben a történelemértelmezési új útba illeszkedik bele a *Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum létrehozásáról szóló 83/2013. (III. 21.) Korm. rendelet*, mely az emlékezetpolitika továbbra is a közösségi emlékezetet, továbbá a szavak szintjén objektív módszerrel kialakítandó nemzeti történelmi tudat és nemzeti összetartozás erősítése érdekében kutatta–eredeti feladata szerint– a rendszerváltás időszakát.^{472 473 474}

⁴⁶⁹ <https://veritasintezet.hu/hu>

⁴⁷⁰ 2012. január 1-jétől az 1956-os intézet közfeladatait az Országos Széchenyi Könyvtár szervezeti keretein belül látta el.

⁴⁷¹ Ennek eredményeként több nemzetközi hírű kutató, például Rainer M. János Ungváry Krisztián is távozott az intézetből. <https://1956osintezet.hu/hu/az-1956-os-intezet-tortenete>

⁴⁷² A 2013. március 22-étől létező kutatóintézet feladatait 2021. január 1-jei hatállyal a Lakiteleken működő Népfőiskola Alapítvány kizárólagos tulajdonában álló Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum Nonprofit Korlátolt Felelősségű Társaság vette át.

⁴⁷³ <https://retorki.hu/>

⁴⁷⁴ Lásd a *kutatás, fejlesztés és innovációs rendszer intézményrendszerének és finanszírozásának átalakításához szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2019. évi LXXVIII. törvényt.*

Szövegösszehasonlítás módszerével élve kimutatható, hogy habár az elmúlt esztendőkből több alkalommal is módosították érdemben a NEB-törvényt, olyan változtatás nem volt, mely kifejezetten emlékezetpolitikai célú/tárgyú volna.

A NEB-törvény hatályba lépésekor módosította a korábban elemzett ÁBTL tv.-t is, 2014. január 1-jei hatállyal ugyanis jelentősen módosítja az ÁBTL tv. 3. §-át: eddig a „kizárólag vele kapcsolatba hozható adat” fordulatot tartalmazta, amely a módosítás következtében a „rá vonatkozó adat” kategóriára bővült. Mindemellett pedig a megismerési lehetőség is szélesebbé vált: míg korábban a „megfigyelt és a harmadik személy között történt érintkezések” szöveget tartalmazta, 2014-től a „személyes érintkezéseit rögzítő adatok megismerésére” van már lehetőség. Érdeemes a NEB-törvény 33.–39. §-ára vonatkozó indokolást szó szerint idézni:

„Egyértelművé kellett tenni, hogy a megfigyeltnek joga van arra, hogy az életét befolyásoló, az állambiztonsági szerveknek tevékenykedő személyek kilétét megtudhassa. Erre a legalkalmasabb az adott személy természetes személyazonosító adatainak (név, nem, születési hely és idő, édesanyja neve) megismerése.”

Ez mind a múlttal való szembenézést segíti elő a jogalkotó szerint, ezáltal a szocialista rezsimitisztánlítását célozza meg, kifejezetten áldozati perspektívából. Egyúttal a hivatásos alkalmazott, a hálózati személy és az operatív kapcsolat a kizárólag vele kapcsolatba hozható személyes adatokat ismerheti meg. Ezáltal a titkosszolgálatokat működtetők körének mozgástere csökken, míg az áldozatoké nő a múltfeltárás terén.

Ahogy korábban már utaltam rá, az *elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi XCIV. törvénnyel* módosult a 2003. évi III. törvény. Kutatói módszertani döntés volt részemről, hogy a kronológiai ívet követve a módosítás emlékezetpolitikai szempontú bemutatására nem az eredeti jogszabálynál, hanem a 2017-es törvényeknél kerül sor. Így tudom alátámasztani hipotézisemet a rendszerváltást követő emlék(ezet)törvények strukturális változása tekintetében. A jogszabály eredményeként módosul azon iratok és adatok tárháza, melyek esetében az ÁBTL tv. hatálya alá tartozóak lesznek.

A *gyülekezési jogról szóló 2018. évi LV. törvény* sem önmagában emlékezet törvény, hanem van olyan szabályozása, mely emlékezet törvényi aspektusból elemezhető. Ez a 14. §, mely „A nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek áldozatainak emlékének védelme” alcímet tartalmazza. A normatív tartalom szerint a védelem kétirányú: egyrészt a gyülekezés alapjául szolgáló helyszín vagy időpont valamilyen módon köthető a két diktatúra áldozatainak emlékezetéhez; a másik annak a közvetlen veszély fennállásának lehetősége, hogy a két

diktatúra által elkövetett embertelen bűnökre vonatkozóan nem a valóságnak/történelmi értelmezésnek megfelelően tünteti fel és a gyűlés potenciálisan alkalmas a köznyugalom megzavarására. Érdeemes ezt a szabályozást a 7.2.2. alpontban meghatározott büntetőjogi védelemmel együtt értelmezni. Ez a kettős védelmi rendszer a német jogrendszerből átvett szigorúbb 'szűrő'.

A Magyarország 2023. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló 2022. évi XXIV. törvény módosításai révén nevezték át a kormány megbízottakat főispánokká. A jogszabályról a legkevésbé sem mondható, hogy klasszikus emlékezettörvény lenne, de a magyar történelem, jogtörténet ismerete kapcsán tudható, hogy az átnevezése beleillik abba a narratívába, mely a múlthoz való nosztalgikus közeledést támasztja alá. Ezáltal ismét egy olyan eszközhöz nyúlt a jogalkotó, mely normatív tartalommal, a mindennapok szóhasználata szintjén, külsődleges eszközökkel jelöl ki emlékezeti kánont. Az indokolás szerint egyértelműen a történelmi hagyományok tisztelete és újjáélesztése a jogalkotó célja. A kommunizmus mint határvonal – jelentsen ez időben bármit is – a jogalkotó narratívájában olyan cezúra, amely előttihez való visszatérés a cél 2010 óta.

7.2.5. Szimbólumok kezelése

Jelen alpontban olyan emlék(ezet)törvényeket, illetve egyéb törvényeket fogok a meghatározott szempontból elemezni, melyek a nemzeti szimbólumok láttatására, befogadhatóvá tételére vonatkoznak. Ebből kifolyólag igen heterogén listával fogom zárni a rendszerváltozást követő éra elemzését, mely során továbbra is arra helyezem a fókuszot, hogy miként illeszkedik ez nemzeti emlékezeti kánon kiépítésébe.

7.2.5.1. Díjakra vonatkozó szabályok

Mindenek előtt a díjakra vonatkozó emlékezettörvények kapcsán arra kell vezetnem a fókuszot, hogy ezek nem emlékállítási céllal születtek, így nem is az emléktörvények között kezelendők. Jelentős különbség ez a 6.3.1.3. alpontbéli díjtörvényekhez képest, amelyeket emléktörvényként definiáltam.

Az első a sorban *a Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvény*, melyről azt mondhatjuk, hogy szinte a rendszerváltozás folyamatában született meg. Emlékezetpolitikai aspektusból azért lesz elengedhetetlen, mert miközben a politikai-gazdasági-történelmi-jogi átalakulás zajlott, a jogalkotónak az volt a véleménye, hogy a szimbolikus identitásképzésre is energiát kell fordítani. Mindezzel együtt hatályon kívül helyezte az 1989 előtti éra legjelentősebb díjtörvényét, *Magyar Népköztársaság Állami Díja, a Kossuth-díj, a Magyar*

Népköztársaság Kiváló Művésze és a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze kitüntető címek adományozásáról szóló 1963. évi 36. törvényerejű rendeletet. A korábban alkalmazott elemzési metódus nem működik jelen jogszabály esetében. Ellenben annak történelmi visszatekintésnek, mely szerint 1963-ig más értékek mentén lehetett adományozni a Kossuth-díjat (lásd a 6.3.1.3. alpont emléktörvényi elemzését *a Kossuth-díj alapításáról szóló 1948. évi XVIII. törvény* kapcsán), ezt követően a szocialista gazdasági értékek mentén vált valaki díjazhatóvá. Ráadásul – amint ez egy későbbi jogszabály kapcsán is érvként olvasható – több személy, akár egész kollektívák is megkaphatták a díjat, ami presztízsveszteséggel járhatott. Ezek kiküszöbölésére született meg az új jogszabály, mely tehát a jogalkotó 1990 koratavaszi értékrendjét tükrözi. A szóhasználatot tekintve az is sokat mondó, hogy a korábbi Állami Díj helyett Széchenyi-díj kerül átadásra – így feloldva azt az inkonzisztenciát is, amely a reformkori két nagy magyar politikus között köztudottan fennállt. A jogszabály jelenleg is hatályos, módosításai között kevés emlékezetpolitikai szempontból releváns akadt. Ezek közül az egyik *a Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvény, valamint a Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvény módosításáról szóló 2000. évi XI. törvény*, mely érdemben magát az adományozandó díj külső jegyeit változtatta meg. Érdemes ennek indoklására fókuszálnunk: „jelenlegi formájukban és kivitelezésükben egy letűnt és történelmileg meghaladott korszak ízlésvilágát idézik. A külsőségeiben anakronisztikus jelvények nem méltóak a jövő Magyarországnak nevét öregbítő kiemelkedő [...] teljesítmények elismerésére.”

A Magyar Köztársaság állami ünnepeiről szóló 1991. évi VIII. törvény az első olyan emlék(ezet)törvény, mely az állami ünnepet mint szimbólumot használja a rendszerváltozást követően. A preambulum szerint a „Magyar Köztársaság államiségéről történő méltó megemlékezés céljából” alkot jogszabályt, melyben elkülöníti az állami és a nemzeti ünnepeket. Emlékezettörvényi aspektusból - meglátásom szerint - a kettő megkülönböztetése nem létfontosságú. A szimbolikus dátumok nem meglepőek: március 15., augusztus 20. és október 23. Az indoklásban, illetve a disszertáció korábbi 5.3.1.2., 6.3.1.6. és 7.1.1. alpontjaiban is olvashatóak azok az előzmények, melyek már rendelkeztek a hivatkozott napok ünneppé nyilvánításáról.⁴⁷⁵ Mégis szükségesnek tartotta a jogalkotó, hogy közel másfél esztendővel a rendszerváltozást követően új törvényben határozza meg a nemzetet összefogó, kollektív identitásunkat meghatározó ünnepeinket. Nem újkeletű tehát, de szükséges ismét kimondani az ünnepek emlékeztető relevanciáját. Mindezzel együtt helyezi hatályon kívül az

⁴⁷⁵ Ezek a 1927. évi XXXI. tc., a 1950. évi 1. tvr. és a 1990. évi XXVIII. törvény.

alábbi korábban, a 6.3.1.6. alpontban elemzett emlékezettörvényeket abból kifolyólag, mert eddig „[ü]nnepeink egységes szemléletű rendszerezése” nem történt meg: az *augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé nyilvánításáról szóló 1950. évi 1. törvényerejű rendelet*, az *április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünnepévé nyilvánításáról szóló 1950. évi 10. törvényerejű rendelet*, valamint a *Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünnepévé nyilvánításáról szóló 1950. évi 37. törvényerejű rendelet*. A jogszabály hatályon kívül helyezésére az *egyes törvények Alaptörvénnyel összefüggő módosításáról szóló 2011. évi CCI. törvénnyel* került sor.

A kutatói attitűdök közül a teljességre törekvés és a kritikai szemlélet adott okot összeütközésre, amikor a *Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvényt* is szimbolikus jogszabályok között elemzem. Az 1991. augusztus 1-jén hatályba lépő törvény sem emléktörvény, abból kifolyólag, hogy sem az odaítélési folyamat mikéntje, sem a díj maga nem köthető az emlékezeti kánonhoz, maga a kitüntetési procedúra azonban igen. Ráadásul az 2012. január 1-jei hatályon kívül helyezésig több alkalommal módosult, de emlékezetpolitikai aspektusból csupán egy volt releváns. Az indokolás azonban megadja a választ a kérdésre, hogy miért lesz mégis a lista része e törvény. A kitüntetés ugyanis egyfajta elismerés, lehet egyéni vagy közösségi, lehet erkölcsi, vagy anyagi is, az alapját adó teljesítmény lehet tudományos, erkölcsi, stb... Az indokolás szerint 1948-ban bekövetkezett egyfajta törés a magyar kitüntetés-adományozási metódusban (a korábbi, hasonló témájú emléktörvények elemzését lásd a 6.3.1.6. alpontban): „jellemzője volt a tömeges adományozás (...), a kitüntetettek kiválasztásánál a politikai szempontok elsődlegessége, kollektíváknak (...) járó kitüntetések alapítása, a kifejezetten politikai honorálásra alapított kitüntetésekkel járó jelentős privilégiumok biztosítása.” Ennek eredményeképp a nemzeti emlékezeti kánonban már nem egyének kerültek, nem olyan teljesítményért, ami a magyar kollektív identitásnak részévé akartuk volna hogy váljon. Ezt a törést szeretné orvosolni a jogalkotó, tudván azt, hogy a teljes rendszer átalakítása hosszabb időt vesz igénybe.⁴⁷⁶ Első lépésként a Magyar Köztársaság Érdemrend és Érdemkereszt került megújításra, melyet 1946 és 1949 között adományoztak. Ellentétben tehát a korábban bemutatott érdemtörvényekkel, e jogszabály esetében egészen más motivációt találhatunk. Emlékezetpolitikai szempontból három módosítás releváns. 1996-ban akként módosult a jogszabály az 1996. évi LI. törvénnyel, hogy lehetővé tette a Kormány számára művészeti díj alapítását (6/A. §), mely az évek során fokozatosan kiegészül.

⁴⁷⁶ Lásd a korábban jelzett módosítások számát.

A 2000. évi XI. törvény, amint azt már fentebb bemutattam, nem csupán ezt, hanem a *Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvényt* is módosította. A kitüntetések kapcsán módosítja a 6/A. és 6/B. §-t, mert az indokolás szerint hiányzik a kitüntetések közül a Magyar Corvin-lánc, -koszorú és -díszjelvény. Jelen disszertáció tematikáját tekintve azért lesz releváns ez a módosítás, mert „A kitüntetést 1930-ban Horthy Miklós kormányzó alapította, utoljára 1943-ban adományozták.” Érdemes fókuszálni arra a változásra, mely közel egy évtizeddel a rendszerváltozást követően a magyar történelem meghatározott személyiségeinek értékelésére vonatkozik. Horthy Miklós személyének megítélése ekkor sem volt vitától mentes, a jogalkotó mégsem egy másik, egy új kitüntetési csomaggal kívánta elismerni a magyar tudomány és művészet, valamint a magyar oktatás és művelődés fellendítése terén szerzett kimagasló érdemeket, hanem kifejezetten olyannal, melyet Horthy Miklós alapított.⁴⁷⁷ mindemellett pedig a már hivatkozott 6/A. § egészült ki a Kormány számára olyan lehetőséggel, hogy a „Magyar Köztársaság hírnevének öregbítése, a reális és korszerű Magyarország-kép kialakítása és terjesztése érdekében” folytatott tevékenység tekintetében is kitüntetés adományozható.⁴⁷⁸

A módosítások közül kiemelkedik a 2002. évi XXX. törvény, mely a Nagy Imre Érdemrend alapításáról rendelkezik. Adományozásának alapja a „a hazafias helytállással példát mutató, a magyar függetlenséget szolgáló, a társadalmi párbeszéd, a társadalmi béke, a nemzet egységének megvalósítása, a békés rendszerváltozás megteremtése érdekében kifejtett tevékenység” lehetett. A korábbi kritika az 1948-1989 közötti kitüntetés adományozás tömegessége tekintetében itt is célt ért: évente csupán öt személy kaphatja meg az érdemrendet.⁴⁷⁹ Azonban ez is, mint a kitüntetési törvény csupán 2011. december 31-ig volt hatályban, mert a *Magyar Köztársaság címerének és zászlajának használatáról, valamint állami kitüntetéseiről szóló 2011. évi CCII. törvény* hatályon kívül helyezte. Ez a törvény, s ezáltal a korábbiak hatályon kívül helyezése, beleillik abba az új nemzeti emlékezet-narratíva kialakítási folyamatba, mely a 2010-es kormányváltás óta hazánkat jellemzi. Emlékezetpolitikai szempontból tehát az új és egységes mivolt válik relevánssá. Az állami kitüntetések kapcsán újakat is megállapít és régieket is megújít törvényi szinten: Magyar Szent

⁴⁷⁷ A díjat Horthy Miklós kormányzósága alatt, 1930-1943 között megkapta például Dohnányi Ernő zeneszerző (1930), Hóman Bálint történész (1935), Lehár Ferenc történész (1943), Teleki Pál, földrajztudós (1930). 2001-et követően megkapta például: Makovecz Imre, építész (2001), Szabó Magda író (2001), Marton Éva operabíró (2012), Huszti Péter színművész (2018). Forrás: <http://corvinlanc.hu/>

⁴⁷⁸ Lásd pl.: 183/1997. (X. 17.) Korm. rendelet a Magyarországi Hírnevéről.

⁴⁷⁹ Az Érdemrendet megkapta például: Méray Tibor (2002), Lőcsei Pál (2003), dr. Király Béla (2004), Földvári Rudolf, Gönczöl Katalin (2005), Ferge Zsuzsa, Mészáros Márta, Újvári József (2007), dr. Kopácsi Sándorné, dr. Horn Péter (2008), Ujságh Tibor (2009), Mervó Zoltán (2010), Bácsi József, Dózsa László, Jecsmenik Andor (2011). Forrás: <https://www.nagyimretarsasag.hu/a-tarsasag-tortenete/>; <https://oktober23.kormany.hu/nagy-imre-erdemrend-56-os-emlekerem-56-os-emleklap>; <https://www.elte.hu/kituntetesek/nagyimre>

István Rend, Magyar Corvin-lánc,⁴⁸⁰ Magyar Becsület Rend, Magyar Érdemrend és Magyar Érdemkereszt (13.-17. §). Mindemellett a Kormánynak és más közjogi méltóságoknak is ad lehetőséget a törvény díj és emlékérme alapítására, adományozására. Visszautalva a szimbolikus jogállamra vonatkozó Tóth Judit-i, valamint a Halász Iván – Schweitzer Gábor által, a 2.3.1. alpontban meghatározottakra, fókuszalok arra a sajátosságra, mely a zászló és a címer mint emlékezetpolitikai eszköz használatának szabályozására utal.⁴⁸¹

Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2014. évi XIV. törvény 24. §-a iktatta be a 35/A. §-t, mely emlékülés (ünnepi ülés) megtartását teszi lehetővé. Két lehetőség van ennek megtartására: „Magyarország történelme szempontjából kiemelkedő jelentőségű esemény évfordulója, valamint nemzeti ünnep alkalmából” javasolhatja a Házbizottság.⁴⁸² Ennek a jogintézménynek a célja, hogy csakis ezzel a kiemelkedő jelentőségű eseménnyel foglalkozzon az Országgyűlés.

7.2.5.2. Szakigazgatás

Szem előtt tartván, hogy a disszertáció nem szakigazgatási tematikájú, a kutatói teljességre törekvési igényt mégis kielégítve a következő alpontban azokat a jogszabályokat mutatom be, melyek az emlék- és emlékeztetvények kapcsán a megemlékezési módra utalnak. A szimbolikussá tétel gyakorlati következményekkel is jár, főleg helyszínek tekintetében, mivel ezek közül több a kulturális örökségünk részévé válik. Fókusztevesztés, fókuszvesztés nélkül azonban csupán jelzésszerűen fogom a magyar emlékeztetvényi rendszert ebből a szempontból vázolni, a részletes elemzést meghagyva az ebbéli témában jártas kutatóknak.

A rendszerváltozást követően rendszerszerűen *a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény* (a továbbiakban: Kötv.) adja meg az emlékezési módozatokat az épített emlékezet terepében. Ahogy a preambulum is meghatározza, a nemzeti kultúra, a nemzeti múlt mint identitásgeneráló tényezők az örökkévalóságnak, de legalábbis a jövő nemzedékeknek való megtartása, megóvása céljából közkinccsek. A jelen disszertációban felsorolt emlék(ezet)törvények szempontjából kiemelkedő szabályozások az alábbiak. Az értelmező rendelkezések megadják, hogy a kulturális örökség elemei (7. § 11. pont) többek között a nemzeti emlékhelyek (7. § 21. pont) és a kiemelt nemzeti emlékhelyek. (7. § 8. pont).⁴⁸³

⁴⁸⁰ A 2023. évi LXIX. törvény rendelkezik a Magyar Corvin-lánccal és a Magyar Corvin-lánc *Testületéről*, mivel azonban ez az emlékeztetvény még közvetve sem tartalmaz rendelkezést, így nem került be a magyar emlék(ezet)törvények sorába.

⁴⁸¹ Lásd továbbá: <https://www.nemzetijelkepek.hu/>

⁴⁸² Eddig ilyen ülés volt például 2020. május 2-án: <https://magyarnemzet.hu/belfold/2020/04/unnepi-ules-majus-2-an-a-parlamentben>; <https://www.parlament.hu/-/emlekezni-es-emlekeztetni-legfokeppen-a-jovo-fele-fennalloadossagunk>;

⁴⁸³ Lásd részletesebben a 2017. évi XCIX. módosító törvény 1. §-át.

Visszatekintve a 7.1.1. alpont emléktörvényeire szembesülünk a ténnyel, hogy a jogalkotó a magyar történelmi múltból mely helyekhez fűzött olyan szimbolikus többletet, amivel (kiemelt) nemzeti emlékhellyé nevezve őket, ezáltal piedesztálra emelve, s természetesen rendszerszinten megőrizve az utókornak az emlékezési kötelezettséget, annak méltóságát. Kiemelt és nem kiemelt nemzeti emlékhellyé ugyanis kizárólag az Országgyűlés emelhet valamit, mutatva ezáltal az egységes jogalkotói akaratot (is). A törvény 1. számú melléklete tartalmazza a kiemelt nemzeti emlékhelyeket, míg 2. melléklete a nemzeti emlékhelyeket. A korábban hivatkozott emléktörvények, melyek ez utóbbi, 2. számú mellékletet módosították (lásd a 7.1.1. alpontot), az emlékezeti kánon meghatározása miatt kaptak kardinális szerepet a disszertációban. A törvény 4. Fejezete az emlékhelyek (értve ezalatt a történelmi emlékhely, nemzeti emlékhely és a kiemelt nemzeti emlékhelyeket is) védelméről, az 5. Fejezete a kiemelt nemzeti emlékhelyek védelmére vonatkozik.⁴⁸⁴ A *nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi LXXXIV. törvény* 19. §-a szerint a kiemelt nemzeti emlékhelyek 2012. június 30-ától az állami vagyon részét képezi. A jogalkotói indokolás semmilyen részletet nem tartalmaz erre vonatkozólag. A Kötv. 2013 decemberi módosítása a kiemelt nemzeti emlékhelyekre vonatkozóan különleges szabályokat is megállapít: *az egyes kulturális tárgyú törvények módosításáról szóló 2013. évi CCXVII. törvény* 18. §-a egészíti ki, indoklásában utalva arra, hogy hazánk „nemzeti kulturális értékeinek védelme” a cél az új kategóriájával, illetve az ennek megállapítására létrejövő új, Kiemelt Nemzeti Emlékhely Bizottsággal. A későbbiekben a magyar emlékpont (7. § 12. pont) kategória is a definíciós kör része lett, melyre vonatkozóan *2022. évi LXXVIII. törvénnyel* módosult a Kötv.: „az épített környezet vagy természeti helyszín nyilvánítható, amelyben vagy amelyen egy, az egyetemes vagy a nemzeti közemlékezetben kiemelkedő helyet elfoglaló személlyel összefüggésben a nemzet emlékezetére méltó esemény valósult meg”. Tehát ez nem kizárólag a magyar emlékezeti kánon része lehet, amire vonatkozóan az is előírás, hogy vagy angol, vagy az adott nemzetiség nyelvén is meg kell jeleníteni a pont kialakításának szükségességét. A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság⁴⁸⁵ jogköre ennek megállapítása. Ezekkel rokon, mégis más szinten álló a történelmi emlékhely (7. § 43. pont), melynek megállapítására a Kormánynak van hatásköre.⁴⁸⁶ Az eredeti mellékleteket módosítja még *a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról és azzal összefüggésben más törvények*

⁴⁸⁴ Lásd részletesebben: <https://www.kneb.hu/>; <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-emlekhelyek/>; <https://oroksegvedelem.kormany.hu/nemzeti-emlekhelyek>

⁴⁸⁵ <https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-emlekhely-es-kegyeleti-bizottsag/>

⁴⁸⁶ A történelmi emlékhelyekről szóló 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet.

módosításáról szóló 2014. évi CVI. törvény, mely a nemzeti emlékhelyek listáját egészíti ki az alábbiakkal: Budapest X. kerület, Rákoskeresztúri Újköztemető, 298., 300. és 301. parcella kiegészül és a Kisfogház Emlékhellyel; Pannonhalmi Bencés Főapátság nevében csupán technikai korrekció történt; végezetül kiegészül a lista az Egri Várral. 2017-ben is módosult a Kötv.: *az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény és a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2017. évi L. törvény* 202. §-a alapján a Kormány kapott szélesebb rendeletalkotási jogkört.⁴⁸⁷ Ugyanebben az esztendőben *az egyes törvények kiemelt nemzeti emlékhellyel összefüggő módosításáról szóló 2017. évi XCIX. törvény* Magyarország kiemelt nemzeti emlékhelye - az Országház és környezete – szabályozását teszi meg még szélesebb körűen. A törvény részben új településképi szabályokat és eszközt is megállapít, valamint a kiemelt nemzeti emlékhely védelmét és fenntartását szolgáló hatályos részletszabályokat is pontosítja. 2019-ben *a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény módosításához kapcsolódóan egyes törvények módosításáról szóló 2019. évi XXXVI. törvény* is módosította a Kötv.-t a (kiemelt) nemzeti emlékhelyekre vonatkozóan, de csupán kiegészítette a védelmi feladatokat ellátó kört a vallási közösségek kifejezéssel. A Kötv.-nek 2019-ben is történt egy módosítása, mely azonban klasszikus emléktörvénynek minősül a disszertáció szerinti felosztásban, ezért elemzésére a 7.1.1. alpontban került sor.

A *Városliget megújításáról és fejlesztéséről szóló 2013. évi CCXLII. törvény* is egy ebben a sorban: nem klasszikus emlék(ezet)törvény, hanem közigazgatási eszközökkel éri el, hogy a Városliget „országos jelentőségének és a nemzet emlékezetében betöltött kiemelkedő szerepének” tudatában a nemzeti emlékezeti kánon részévé tegye. Ez a jogszabály azonban egyike azon emlékezeti tárgyú törvényeknek, melyek elemzése nem történhet meg az adott állam aktuális politikai, társadalmi, közvéleményi kérdéseinek feltárása nélkül. Míg ugyanis ez a jogszabály önmagában nem mondana semmit az oktrojált emlékezetről, addig a folyamatos

⁴⁸⁷ 19.-23. pont

tiltakozások, az állam és a főváros közötti ellentét felszínre törése megmutatja azt, hogy miként lehet az emlékezetet eszközként is használni politikai célokra.^{488 489}

Sajátos elem a listában a *Nemzeti Kulturális Tanácsról, a kultúrstratégiai intézményekről, valamint egyes kulturális vonatkozású törvények módosításáról szóló 2019. évi CXXIV. törvény*. Relevanciája ott érhető tetten, amikor a nemzeti kultúra és az emlékezetpolitika kapcsolatát mutatja be. A rendszerváltozást követő emlékezettörvények sorában azért lesz sarkalatos a vizsgálat, mert ebben is manifesztálódik az az identitásgeneráló álláspont, mely szerint a közös emlékezet kultúráképző szereppel bír. Kulturális ágazatnak nevezi az emlékezetpolitikát a 2. § d) pontja, definiítva így tuja elhelyezni a magyar jogrendszerben. A már hivatkozott és elemzett 3. § (1) bekezdése pedig azt a jogalkotói gondolkodási struktúrát mutatja be, mely eszközzé emeli azon célból, hogy a nemzeti identitás fennmaradjon. Eszközmivoltának kihasználásához ún. kultúrstratégiai intézményeket is rendel a törvény, az emlékezetpolitika területén az alábbiakat: a Magyar Nemzeti Múzeum, a Szépművészeti Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Nemzeti Levéltár, a Magyarságkutató Intézet.

2021-ben ismét módosult a Kötv.: a már többször hivatkozott 2. mellékletet módosította az *egyes kulturális tárgyú és egyéb törvények módosításáról szóló 2021. évi CXLVIII. törvény*. A nemzeti emlékhelyek száma nem emelkedett, hanem a 2012 óta nemzeti emlékhelynek minősülő Nemzeti Gyászpark és Kisfogház bővül három további helyszínnel: a váci, a márianosztrai és a sopronkőhidai rabtemetővel. Mindemellett pedig egy technikai pontosításra került sor Győri Káptalándomb és vár nemzeti emlékhely kapcsán. Érdeemes átgondolni, hogy azok a rabtemetők, melyekkel most kiegészült a Nemzeti Gyászpark, a XX. század diktatorikus évtizedeinek is szimbólumai voltak: a jogalkotó a börtön, a kivégzőhely mint szimbólum vonalát emelte be az emlékezeti kánonba.

A 2022-ben született az *egyházakat érintő egyes törvények módosításáról szóló 2022. évi LXXVIII. törvény* is több helyütt módosítja a Kötv., de szakigazgatásilag talán a legfontosabb módosítás, hogy a nemzeti emlékpont terminológia helyett ezt követően a magyar emlékpont funkcionál a magyar jogrendszerben (6. §, Kötv. 2. § 12a. pontja). Mindemelett a nemzeti emlékhelyek listájában technikai pontosítások születtek. A haza emlékezetpolitikai kérdések

⁴⁸⁸ A vitáról lásd részletesebben: DR. LOVAS Dániel: Élet a régi Városligetben. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2013. <https://www.valaszonline.hu/2019/11/18/petri-lukacs-adam-liget-projekt-vita/>; GULYÁS András: *Üvöltöző épületek – a Liget-projekt konzervatív szemmel*. PETRI Lukács Ádám: „Nagyszerű küzdelem előtt állunk” – a Liget-projekten dolgozó Petri Lukács Ádám válaszol a tervet ért konzervatív kritikákra. <https://www.valaszonline.hu/2019/11/18/petri-lukacs-adam-liget-projekt-vita/>; MAJKÓ Zsuzsanna: *Az elhallgatott tényekről; helytörténész szedi ízekre a Liget-építkezések alapérvét*. <https://www.valaszonline.hu/2019/11/22/majko-zsuzsanna-liget-projekt-vita/>; LIGETFALVI György - MAJKÓ Zsuzsanna: *Városliget lexikon*. Városháza Kiadó, 2017.

⁴⁸⁹ Lásd a jogszabály általános indokolását!

szintén sokatmondó szabálya került be a Kötv.-be, azáltal, hogy „A nemzeti emlékhely részét képező ingatlanra a Magyar Államot elővásárlási jog illeti meg. A Magyar Államot nem illeti meg elővásárlási jog, ha az ingatlan tulajdonjogát egyházi jogi személy az érintett egyház belső egyházi jogi személyére ruházza át.” (Mód. tv. 12. §).

7.3. Összegzés

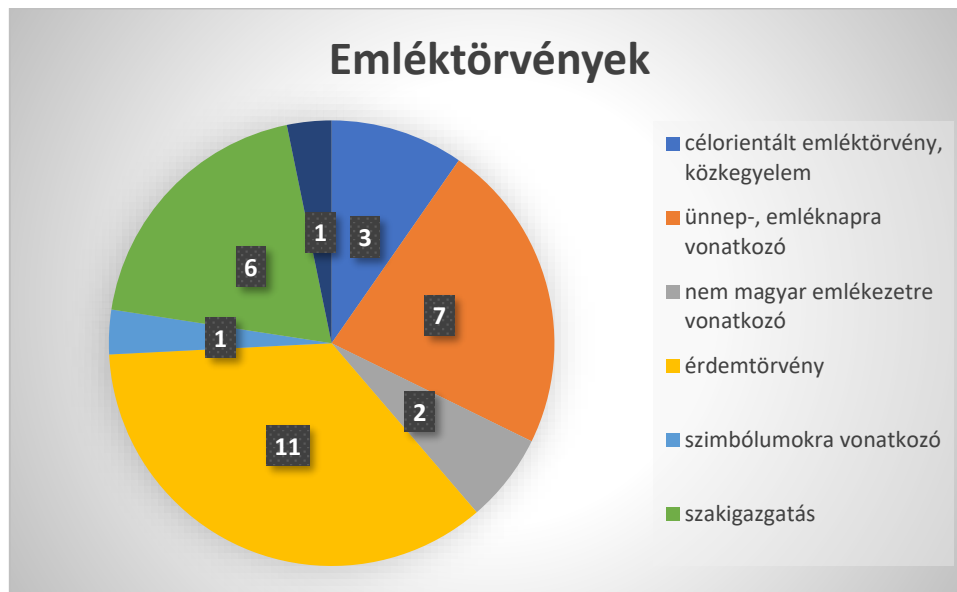
Összehasonlítva a korábbi két időszak emlék(ezet)törvényi listájával, megállapítható, hogy számszakilag jóval több jogszabályról beszélünk a rendszerváltozást követő időszakban. Ez abból a szempontból természetesen nem meglepő, hogy az 1989/1990-es fordulatot követően vált ismét szabaddá az emlékezés hivatalos útja, amelyet azonban már sajátos úton indít el a több alkalommal hivatkozott traumaemlékezet. Ahogy az 5. diagramból is látható, egyértelműen megfordul a tendencia abban a tekintetben, hogy az emlékeztetőtörvények (illetve az emlékezeti aspektusból elemezhető törvények kerülnek túlsúlyba, még hozzá jóval nagyobb volumenű az arányok közötti megoszlás, mint korábban. Ez egyértelműen magyarázható az emlékezeti boommal, ami a XX. század végére, a XXI. század elejére tehető.

5. diagram

Az emléktörvények 6. diagram szerinti kategorizációja alapján látható, hogy a korábbi csoportok mellett megjelenik egy új emléktörvényi besorolás, mégpedig a szakigazgatási szempontból releváns emléktörvény. Jellemzően a Kötv. módosítások tartoznak ide, fókuszálva a 2. mellékletben található nemzeti emlékhelyek listájának módosulásaira. A mindenkori jogalkotó által szimbolikus szintre emelt helyszínek magukkal vonják ezek példaszintre való emelést: ezek a helyszínek olyan történelmi események tanúi, melyek pozitív hatással vannak a kollektív identitásunkra, példaértékűek, ezért jogosultságot kapnak a Kötv. 2. mellékletében való részvételre. A korábbi időszakok kategóriáján túlmenően egy nagyon sajátos jogi emlékezeti út a nem magyar és a magyar emlékezet összekapcsolása. A rendszerváltozást követően - illetve 2010-et követően - kettő emléktörvény is született (még ha az egyik az

alapítványrendelet miatt atipikusnak is mondható), melyben az évszázadok óta fennálló lengyel-magyar barátságunk szentelt törvényt a jogalkotó.

6. diagram

A 7. diagram illusztrálja, hogy az emlékezettörvények esetében is találhatóak új alkategóriák. Érthető okokból kifolyólag ebben az időszakban lehetséges a *transitional justice* -ra jellemző emlékezettörvények vizsgálata, aránya azonban kiemelkedő a többi emlékezettörvényből. Az általam közvetett emlékezettörvényeknek nevezett elemek száma a legnagyobb: ebbe azok a jogszabályok tartoznak, melyek nem közvetlenül hatnak az emlékezetünkre, értve ezalatt például a főispánra vagy a Kúriára való átnevezést. Ezekben a jogszabályokban nem találunk az emlékezetre való közvetlen utalást, azonban értelmezői szabadságunkkal élve egészen egyértelmű, hogy jelentős önreflektív hatása van kollektív emlékezeti szinten. Az emléktörvények mellett az emlékezettörvények kapcsán is találkozhatunk szakigazgatási jogszabályokkal. Az alkotmányos emlékezet már korábban létező kategória, azonban arányaiban ebben az időszakban (fókuszáltnan 2010 után) a legnagyobb mértékű. Kutatásom számomra meglepő eredménye, hogy punitív jogszabályokkal ilyen kis mértékben lehetséges csupán találkozni az emlékezettörvényekben – főként annak fényében érdekes eredmény ez, hogy a 2.2. alpont definiálási kísérletei közül nem egy felosztás alapja az, hogy egy emlékezettörvény punitív-e vagy sem.

7.diagram

A 8. diagram⁴⁹⁰ által készített kimutatás eredményeként megállapítható, hogy három kormányzat⁴⁹¹ alatt volt nagyobb mértékű az emlékezet-, mint az emléktörvények aránya. Ez azt is jelenti, hogy ebben az időszakokban a múltra való visszatekintés, annak (újra)értelmezése kapott nagyobb hangsúlyt az emlékállítás helyett. Mindezzel együtt érdekes konzekvencia szűrhető le a 9. diagramból, mely azt igyekszik bemutatni, hogy van-e különbség az egyes kormányzati időszakokban a *self-exculpatory* és a *self-inculpatory* állami emlékezeti hozzáállásban.⁴⁹² ⁴⁹³ Előrevetítve az eredményeket megállapítható, hogy egyértelműen többségben vannak az önfelmentő megközelítésű emlék(ezet)törvények. Az olyan hivatalos emlékezeti narratíva tehát, mely a magyar történelem bizonyos eseményeinek felelősségéért nem tud azonosulni az elkövetői oldallal. Ez a sajátos áldozatiság kiemelkedő abban a tekintetben, ahogyan a kommunizmussal szemben öninterpretációt valósítja meg a jogi emlékezet. Részleges összefüggés mutatható ki e diagram és a 10. diagram között, mely az alkotmányos érzelmek megjelenését vizsgálja. A disszertáció 8.2. alpontjában olvasható részhipotézis szerint ugyanis kifejezetten az emlékeztőtörvények az üdvös szégyenébresztés eszközeiként értelmezhetőek, így nyerve létjogosultságot a definíciók között. Amint azt korábban bemutattam, 1989-ig elenyésző az emlékeztőtörvények száma; így a nemzeti emlékezeti ösvény kijelölésének eszközei eddig főként az emléktörvények. A kategória elemei

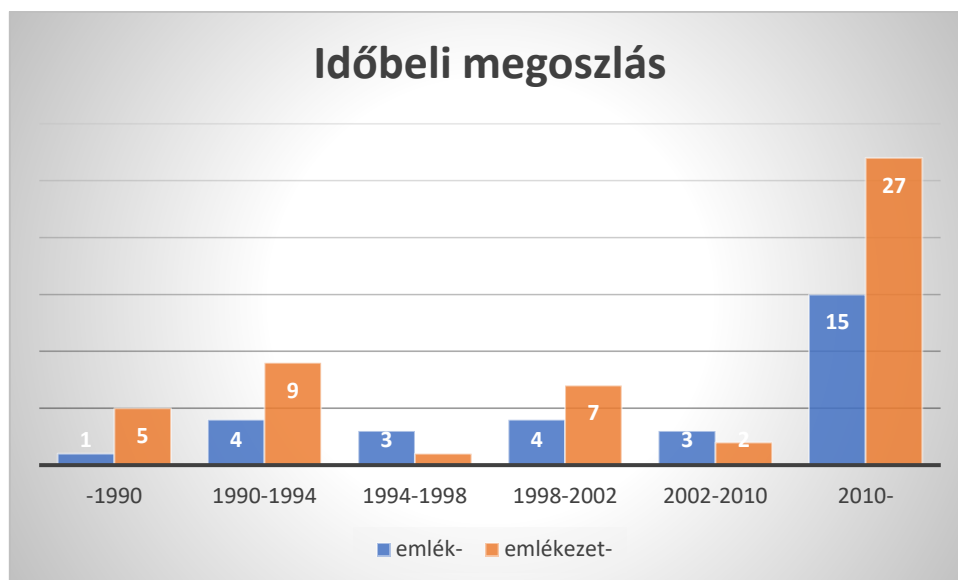
⁴⁹⁰ A diagram -1990 egysége azt az időszakot mutatja be, ami a rendszerváltozás önkényes határidejének kikiáltott 1989. október 23-ai dátum és az első szabadon választott Országgyűlés megalakulása, 1990. május 2-a között telt el.

⁴⁹¹ A magyar belpolitikai paletta tekintetében az egyes kormányzatok mentén bontottam fel az évtizedeket, az azonos értékrendszer mentén kialakított kormányzatok éveit azonban nem bontottam tovább. Ennek értelmében egy egységet képez a 2010-2024 közötti időszak, valamint a 2002-2010 közötti időszak is.

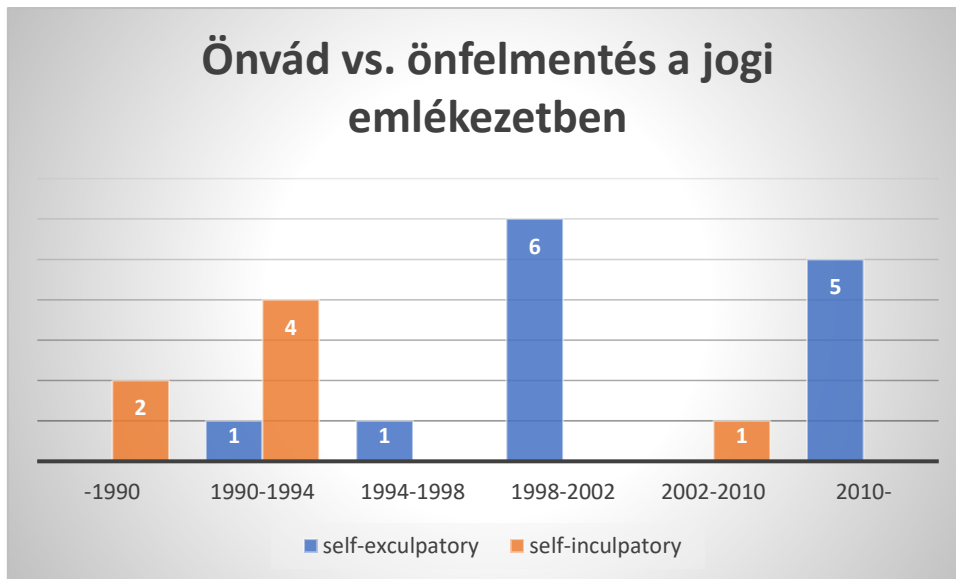
⁴⁹² Definícióját lásd a 2.4. alfejezetben.

⁴⁹³ Részletesen lásd a 8.3. alfejezetben.

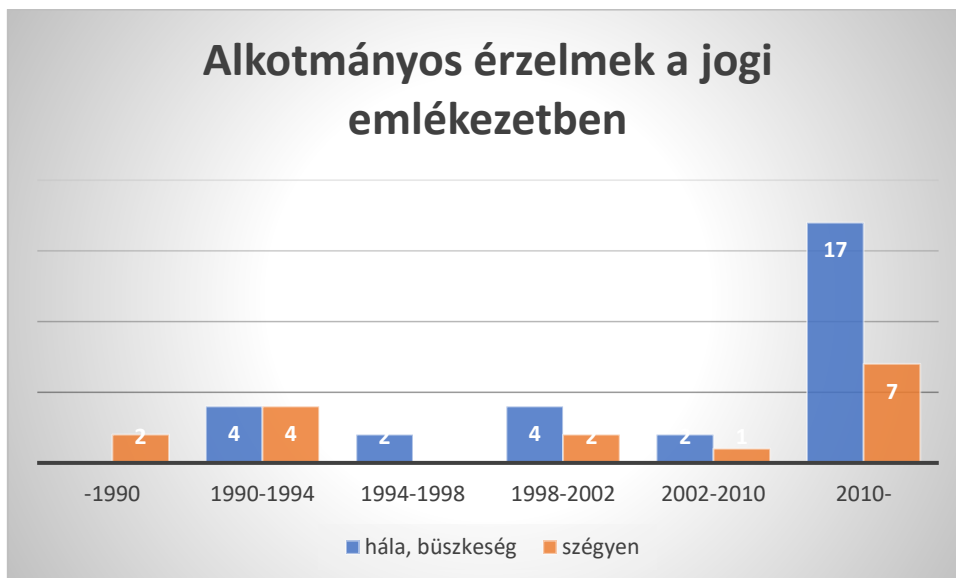
a hála, a kegyelet, a büszkeség érzéseivel töltötték el a jogszabály szövegeket – és a jogkövető állampolgárt. Ez a fajta jövőbe néző, példaállító magatartás azonban a traumákkal való szembenézés eredményeként megváltozik, és ennek eredményeként megjelenik a szégyen mint alkotmányos érzelem a jogi korpuszban. A diagramból látható, hogy 2010-et követően ismét (még arányaiban is nagyobb mértékű) növekedés állt elő az érzelmek megjelenése terén. Ráadásul az is kimutatható e statisztikából, hogy 1994-ig kétszer annyi szégyenközpontú emlék(ezet)törvény született, mint 1994 és 2010 között. 2010 után 7 olyan jogszabály született, melyben a múlttal való szembenézés egyértelműen az attól való elhatárolódást célozza meg. Ami azonban a kutatás szempontjából sajátos meglátás, az a kapcsolat a *transitional justice*, a *self-inculpatory* és a szégyen korai jogszabályokban való megjelenése: nagyjából ugyanazon korai emlék(ezet)törvények fedik le ezek metszeteit: a semmisségi és a kárpótlási törvények. Ezzel szemben 2010 után már főként a *self-exculpatory* megközelítés mutatható ki a szégyen-jogszabályok kapcsán.

8. diagram

9. diagram

10. diagram

8. A RENDSZERVÁLTOZÁST KÖVETŐ IDŐSZAK JOGI EMLÉKEZETÉNEK SAJÁTOSSÁGAI

„... és ez a tényészet csendesen morajlott, mint valami végső, nagy mocsárban, ahol a szereplők, akár valamilyen ezópusi rémmesében, még levonják az utolsó tanulságot, és valakinek az a melancholikus ötlete támadt, hogy mindenki mondja meg, hol volt, amire bágyadt koppanásokkal, mint átvonuló felhőből, mely már rég kiadta erejét, hullani kezdtek a nevek: Mauthausen, a Don-kanyar, Recsk, Szibéria, a Gyűjtő, Ravensbrück, a Fő utca, az Andrássy út hatvan, a kitelepítés falvai, az 56 utáni börtönök, Buchenwald, Kistarcsa, már-már félttem, rám kerül a sor, de szerencsére megelőztek: 'Auschwitz', mondta valaki, a győztes szerény, de magabiztos hangján, és nagyot bólintott a társaság: 'Überolthatatlan', amiként a házigazda, félig irigykedő, félig neheztelő, de végső soron mégiscsak elismerő mosollyal nyugtázta.”⁴⁹⁴

Magyarország egyetlen irodalmi Nobel-díjas alkotója Kertész Imre. Holokauszt-túlélőként írt regényében, a *Sorstalanság*-ban használt traumanyelvért kapta díjat. Ezt a traumanyelvet azért alkotta, hogy elmondhassa az elmondhatatlant, a táborbéli tapasztalatait. A *Kaddis a meg nem született gyermekért* című írásában olvasható a mottóként választott idézet, az úgynevezett lágerpóker. A regény egyik kulcsjelenetében különböző táborokat megjárt túlélők beszélgetnek táborbéli élményeikről, de akként, hogy kizárólag a táborok nevét használják a tapasztalataik verbalizálására. Mintha egymásra licitálnának: Mauthausen, Recsk, Ravensbrück; hallatszódhatnak a földrajzi nevek; és amikor elhangzik a szó, Auschwitz, az mindent visz. „Überolthatatlan.” A részfejezet kiindulópontja szerint a náci és a szovjet diktatúrák eredményeként olyan egyéni és kollektív tapasztalatok jöttek létre, melynek hatása volt az emlékezetre mind egyéni, mind közösségi, mind globális szinten. De – és itt az alfejezet fő kérdése – miként tudja a diktatúrák tapasztalata Európa és az Európai Unió emlékezetpolitikáját befolyásolni, ha a tapasztalat eltérő volt a Vasfüggönytől keletre és nyugatra? A disszertáció részhipotézise szerint a posztmodern Európa alapítómítoszai ezeknek a diktatúráknak emlékezte, mely azonban versengő áldozatnarratívákhoz vezetett a rendszerváltozást követő időszakban. Az ebben a megközelítésben rejlő potenciál emlékeztetvényi szempontból az, hogy kimutatható-e a rendszerváltozást követő időszak emlék(ezet)törvényeiben valamiféle elmozdulás, megfelelés az európai/globális áldozatnarratívákhoz való kapcsolatában. Mivel a

⁴⁹⁴ KERTÉSZ Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Budapest, Magvető, 1990. 47.

7. fejezet a demokratikus fordulatot követő éra emlék(ezet)törvényeinek elemzését adja, az ezt követő elméleti jellegű alfejezetek egyikeként a következőkben azt a fordulatot alapozza meg a disszertáció, amelyre építkezve kvalitatív és kvantitatív választ tud adni a 8.1. alfejezet: miként oszlik meg a figyelem a XX. század két traumatikus történelmi eseménye között a magyar emlék(ezet)törvények soraiban? A 8.2. alfejezet a kortárs jogelmélet egy marginális szeletének, a jog és érzelmek kapcsolatának elemzési aspektusát vonja be a kutatásba; végül pedig összhangban a 8.3. alfejezet feltételezésével együtt adja a vizsgálati alapot arra, hogy a magyar emlék(ezet)törvények kapcsán kimutatható-e elmozdulás a *self-exculpatory/self-inculpatory* tengelyen, s ez értelmezhető-e a versengő áldozatnarratívák egyik alternatív útjaként? Mindezzel együtt a Trianon-narratíva közvetett jelenléte is kiemelkedő jelentőséggel bír, ahogy a 8.4. alfejezet bemutatja; valamint szoros kapcsolat mutatható ki az alkotmányos érzelmek és a jogi emlékezet között. Ez a négy irányvonal együtt adja a rendszerváltozást követő időszak struktúraváltásának alappilléreit.

8.1. Versengő áldozatnarratívák – a modern Európa alapítómítoszai a XX. század történelmi traumáinak tükrében^{495 496}

8.1.1. A versengő áldozatnarratívák relevanciája a disszertációban⁴⁹⁷

8.1.1.1. Az emlékezet korlátozott volta

Nem hat nóvumként a megállapítás, mely szerint a személyközi kapcsolatokban minden esetben kialakul egyfajta verseny a korlátozott javakért. A 2.6.1. és a 3.1.2.1. alpont – amint maga a Bevezetőben tett „überolhatatlan” Auschwitz mint referenciapont is megállapítja – alaptézise szerint az európai identításban az emlékezet korlátozott „jóság”. Pontosítva: az emlékezet korlátozott volta a holokauszttal kezdődik,⁴⁹⁸ tehát a posztholokauszt éra tudományos diskurzusának kiemelkedő területe az emlékezet kérdése, legyen az bármely (humán) tudományterület. A zsidó hagyomány *Záchor* parancsa kapcsán⁴⁹⁹ felmerül a kérdés,

⁴⁹⁵ E fejezethez nyújtott segítségéért szeretnék köszönetet mondani dr. Zombory Máténak (ELTE TÁTK, docens; MTA TK SZI, kutató) és dr. Kővágó Pálnak (pszichológus, KRE, PPKE). A velük való szakmai beszélgetés izgalmas kérdéseket vetett fel és számos gondolkodnivalót adott.

⁴⁹⁶ A fejezet A KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM ÚNKP-22-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK A NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS ALAPBÓL FINANSZÍROZOTT SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL készült.

⁴⁹⁷ Az alfejezet részletesebb kifejtése az alábbi tanulmányban történt meg: Katalin IZSÁK-SOMOGYI: Victims and/or perpetrators. The founding myths of Europe in the light of the traumas in the 20th century. In: Petr AGHA – Jan GÉRYK: *Political Imagination and Utopian Energies in Central and Eastern Europe*. Berlin, Peter Lang, 2024. A kötet megjelenés alatt van.

⁴⁹⁸ Lásd a 3.1.2.1. alpontot a holokausztot követő időszak emlékezni vágyó emberképi vizsgálatairól.

⁴⁹⁹ A Záchor parancsa a zsidó kollektív történelmi emlékezés bibliai eredetű parancsa. Identitásképző parancsolat az emlékezés kötelezettségéről, mely egyben morális parancsolattá is lett. Lásd 3.1.2.1. alpontot a továbbiakban.

hogy ha 'gyűjtőpontként' kezeljük ezt a történelmi eseményt, akkor választ kell találnunk arra a kérdésre is, hogy mely nemzet történelmének/történelmeinek a részeként tekintünk rá. Ez a kérdés annyiban adekvát, amennyiben az erre adott válasznak hatása van az egyes politikai rendszerek működésére, s ezáltal arra, hogy miként igyekszik az adott politikai rendszer jogalkotója a nemzeti emlékezeti kánont kijelölni.

Az alfejezet az Auschwitz-Gulág bináris kód szimbolikus tengelyen való nagyon finom, törékeny mozgáson alapul. Ez a bináris kód kifejezetten szignifikáns. Amíg a Vasfüggönytől nyugatra a holokauszt és a II. világháború volt az emlékezetformáló, -befolyásoló tapasztalat, mely kiindulópontként szolgált a fentebb említett 'emlékezet mint korlátozott jószág' nézőponthoz, addig a Vasfüggönytől keletre a sztálinizmus (később a kommunizmus) és a holokauszt együtt adták ezt a tapasztalatot. Ráadásul a rendszerváltások után derült ki, hogy a közép-kelet-európai régió nem tette magáévá a megemlékezés módszereit és útjait, amint arra már fentebb utaltam,⁵⁰⁰ így a diktatúrák tapasztalatait utólag, akkor kellett beépíteniük az önmagukról kialakított képbe, amikor ennek már kitaposott útja volt „nyugaton”. Az Európán belüli helyzetüket ez a „beépítési kötelezettség”-hozzáállás nehezíti meg.

Az emlékezetpolitikával összefüggő koncepcionális háttér mind nemzeti, mind globális, illetve uniós szinten kifejezetten áldozatközpontú: azok elismerésének mikéntje adja az emlékezetpolitika dinamikájának alapját. Ez az elismerési politikai a rendszerváltozást követően a posztkommunista országokban, így hazánkban is megtalálható, ráadásul a demokratikus fordulatokat követően a kommunizmus bűneinek el- és megismerése is megkezdődött mind európai (uniós), mind globális szinten.⁵⁰¹ Ezekre a történelmi eseményekre a leggyorsabban a szociálpszichológiai kutatások reagáltak: bekövetkezett ugyanis egy jelentős fordulat, mivel a kollektív áldozatokkal való kutatások⁵⁰² is fősodorba kerültek.⁵⁰³ Az állításnál

⁵⁰⁰ Amint azt a 6. fejezetben kimutattam, alig lépett hatályba új emlék(ezet)törvény a rendszerváltozásig terjedő időszakban, sőt a holokausztra való emlékezés kifejezetten tiltott volt. Visszatérve a szépirodalmi hagyományhoz utalok Kertész Imre: *A száműzött nyelv* című kötetére, melyben *A Holocaust mint kultúra*, valamint *A száműzött nyelv* című írások e kötelező hallgatásról szólnak, jelezve annak lehetőségét a traumairodalom termékenységére.

⁵⁰¹ Megjegyzem, Zombory Mátéval való konzultációm során jutottam arra az eredményre, hogy az a lépés, hogy az emberi szenvedésre redukálódik a múltreprezentáció, azt is jelenti, hogy az áldozati diskurzus lesz a legitimitási forrás abban a tekintetben, hogy a kommunikatív emlékezet visszakövetelhesse saját megillető helyét. A konzultáció eredményeinek beillesztése az emlék(ezet)törvények kutatásába magával vonta azt a kutatási eredményt is, amint azt a 8.3. pontban bemutatom, hogy kimutatható-e elmozdulás az önfelmentő-önvádoló emlék(ezet)törvények között a magyar emlékezetpolitikában.

⁵⁰² Lásd részletesebben KÖVÁGÓ Pál Lajos: *A kollektív áldozati élmény összefüggése a kisebbségi csoportokkal szembeni ellenséges és támogató attitűdökkel*, PhD disszertáció, PTE-BTK, 2020. <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=21366>

⁵⁰³ Lásd részletesebben: Henri TAJFEL – John C. TURNER: An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: W. G. AUSTEN – S. WORCHEL (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole, 1997,

figyelembe kell venni azt a tényt is, hogy nem jöhettek volna létre a kollektív áldozattudatokkal összefüggő kutatások anélkül, hogy ne tört volna utat magának az úgynevezett szociális identitás elmélet és az úgynevezett szelf-kategorizációs elmélet. Míg „A szociális identitás elmélete szerint az egyének identitásának megkerülhetetlen része, hogy milyen csoportokhoz tartoznak.”, addig

„A szelfkategorizációs modell (Turner, Hogg, Oakes, Reicher, & Wetherell, 1987) szerint különböző társas kontextusú helyzetekben, különböző úgynevezett szelf-kategóriákat választhatunk magunknak. Ez a választás motivációs alapon történik, azaz, általában azt a szelf-kategóriát választjuk magunknak, amely az önértékelésünk szempontjából a legkedvezőbb. Az önértékelésünk szempontjából kedvező kategória lehet például olyan, amelyiket összehasonlítva más kategóriával, a sajátunk kedvezőbben jön ki az összehasonlításból. Egy közösség tagjai motiváltak lehetnek arra, hogy az áldozati szelf-kategóriát válasszák, és azzal azonosuljanak, amennyiben ez társas előnyökkel jár (pl. támogatás, elismertség).”⁵⁰⁴

E két egymással összefüggő, a csoporthoz való tartozásunkat azonban mégis más aspektusból elemző tudományos diskurzus alapja az, hogy a kollektív áldozattudat esetében elegendő az áldozati csoporthoz való tartozás ténye ahhoz, hogy kognitívan és érzelmileg átéljék az áldozati mivoltot. Ennek oka az, hogy a szociálpszichológiai kutatások kimutatták: a kollektív áldozattudat nem csupán a jelenre vonatkoztatott, hanem múltbéli események, jelen alfejezet szempontjából relevánsan a holokauszt és/vagy a kommunizmus átélése is megadhatja az identitásképződés alapját. Ezekre a megállapításokra azonban egészen az 1980-as évek kutatásáig várni kellett. A pszichológiai kutatások a traumára adott érzelmi, kognitív és viselkedésbéli válaszokat annak fényében vizsgálják, hogy miként viselkednek az emberek, ha saját magukra mint a kollektív áldozati csoport egy tagjára tekintenek.

Előreutalva Balogh László Levente elméletére megállapítható, hogy az áldozatnarratívák is megváltoztak a demokratikus fordulatot követően. Az egyik karakterisztikumként ő azt határozza meg, hogy már nem egyéni a tettes-áldozat kapcsolat, hanem a kollektív áldozatiság együtt jár a tettes mint elnyomó rendszer kibővítésével is. Így azonban a személyközi tettes-

33–47.; John C. TURNER – Michael A. HOGG – Penelope J. OAKES – Stephen D. REICHER – Margaret S. WETHERELL: *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Cambridge, Basil Blackwell, 1987.

⁵⁰⁴ KÖVÁGÓ (2020) i. m. 12.

áldozat kapcsolat helyett egy kollektívum-rendszer kapcsolat lépett, ahol a kollektívum részének lenni kifejezetten előnyös (volt).

Amint a fejezet Bevezetőjében olvasható, tézisem egyik pillére a posztmodern Európa alapítómítoszainak tudományos diskurzusa. Ahhoz, hogy erről emlékezeti aspektusból beszélhessünk, be kell vezetni a Levy-Sznaider által megalkotott 'kozmpolita emlékezet' fogalmát. Tanulmányuk⁵⁰⁵ 2002-ben jelent meg, tehát már közel egy évtizeddel a demokratikus átmeneteket követően, a közép-kelet-európai államok Európai Unióhoz való csatlakozási tárgyalásainak időszakában.

„Álláspontunk szerint a holokauszt – a huszadik század egyik meghatározó eseménye, s az a fogalom, amely az európai zsidók 1941 és 1945 közötti, náci Németország által végrehajtott elpusztítását jelöli – közös emlékei megteremtik az új, kozmpolita emlékezet alapjait: olyan emlékezetét, amely meghaladja az etnikai és nemzeti határokat.”⁵⁰⁶

Ez egyben azt is jelenti, hogy értelmezésükben az emlékezés területtől, vagyis politikai berendezkedéstől, jogrendszerrel való elszakadást is jelent. Alapító mítoszként is meghatározzák ezt az eseményt annyiban, amennyiben identitásképző közös, narratíva elmondható forrásként tekintenek rá:

„A holokauszt emlékezete megkérdőjelezi magát a modernitást is, amely egészen a közelmúltig az intellektuális önértelmezés egyik elsődleges analitikai és normatív kereteként szolgált. Ebből a szempontból az európai zsidók náci általi tömeges elpusztítása nem a német-zsidó tragédiának tekinthető, hanem a józan ész vagy egyenesen a modernitás tragédiájának. ... azt állítjuk, hogy az ideológiai bizonytalanság korában ezek az emlékek a humanista és az univerzalista önazonosulás mércéjévé váltak.”⁵⁰⁷

Vagyis a fejezet Bevezetőjében jelzett alapítómítosz ebben a megközelítésben a holokauszt tapasztalata okozta törés, a józan ész, a kiszámíthatóság tragédiája. A véletlen mint az életben maradás esélye lesz az identitás egyik kulcsmozzanata. A holokauszt emlékezetének kozmpolitává válása ugyanakkor nem azt jelenti, hogy az egyéni/lokális emlékezetek

⁵⁰⁵ Lásd részletesebben a 4.3.3.3. alpontot. Daniel LEVY – Natan SZNAIDER: Határtalan emlékezés. A holokauszt és a kozmpolita emlékezet kialakulása. In: SZÁSZ Anna Lujza – ZOMBORY Máté (szerk.): *Transznacionálispolitika és a holokauszt emlékeztörténete*. Budapest: MTA TK SZI, 2014. 148–166.

⁵⁰⁶ LEVY–SZNAIDER (2014) i. m. 148.

⁵⁰⁷ LEVY–SZNAIDER (2014) i. m. 148–149.

irrelevánssá válnak, hanem hogy ezeknek helyet kell találniuk a transznacionális, sőt globális emlékezeti struktúrákban. Az emlék(ezet)törvények terepében ez azt jelenti, hogy hazánk holokauszt-emlékezetének helyet kell találnia az európai (uniós) emlékezeti (re)konstrukciós munkában. Ez azonban csakis a demokratikus fordulat után kezdődhetett el, illetve utólagosan azt mondhatjuk, hogy a csatlakozási esztendő megelőzően léphetett a következő szintre. E téren azonban, ahogyan arra az alfejezet további pontjai rámutatnak, megkérdőjeleződik a holokauszt emlékezetének egyedisége, s felmerül más történelmi traumák tapasztalataival való összehasonlíthatóság kérdése.

Daniel Levy és Natan Sznajder szerint a kilencvenes években hatalmas hatása volt a technológiai fejlődésnek az 'emlékezet-idő-kultúra tengelyen'. E változások kezdete nagyjából egybeesik a közép-kelet-európai térség demokratikus változásaival, sőt mi több, egy évtized alatt már kikerülhetetlen lett a tudományos diskurzusban ezek jelentősége. Az elektronikus média segítségével

„Az azonnali sebesség és az új globális kommunikáció képábrázolása hozzájárul a közös öntudat kialakulásához, és olyan kozmopolita emlékekhez, amelyek meghaladják a területi és nyelvi határokat. A néző morális javaslatot kap, amelyet vagy elfogad vagy elutasít, de aligha hagyhatja figyelmen kívül.”⁵⁰⁸

Meglátásuk szerint az 1980-as, 1990-es években, illetve a közép-kelet-európai államokban a kétezres években rengeteg tudományos vita merült fel a történetírásban is a fentiek kapcsán, mely viták egy része párhuzamba állítható a Gutenberg-galaxis végével.⁵⁰⁹ Ebben a tekintetben figyelemmel kell lenni arra a digitális forradalomra is, mely ebben az aspektusban azt jelenti, hogy a történetírás/történetmondás a transzmediális módszerekkel sokkal 'hatalmasabbá' válhat.⁵¹⁰ A történelemelmélet sem marad meg a narratív paradigmán belül, ezért a történelmi érzék narratív stratégiái is megváltoztak. Ezt a részhipotézist fogalmaztam meg a módszertani 4. fejezetben, amelyben az emlékezet-törvényekre mint a narratív paradigmán kívüli történetértelmezői fenoménokra tekintek.

8.1.1.2. Az áldozatiság kérdése a tudományos diskurzusban

A diktatúrák kutatásának tudományos diskurzusai diszciplínától függetlenül egyetértenek abban, hogy a XX. században az áldozatinterpretációkban végbement egy olyan változás, mely

⁵⁰⁸ LEVY – SZNAIDER (2014) i. m. 153.

⁵⁰⁹ Lásd továbbá: Marshall MCLUHAN: *Vége a Gutenberg-galaxisnak?* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1985.

⁵¹⁰ Lásd továbbá: KISANTAL (2017) i. m.

szerint az 'áldozat' szerep lett elfogadottabb a 'hős' motívummal szemben. A változás fundamentuma az, hogy az áldozat 'egyéni', individuális karakterisztikuma helyett kimutatható egyfajta az elmozdulás az áldozat 'közösségi' léte felé. Ez egyfajta passzív áldozati identitás. Ahhoz, hogy valaki belekerüljön a XX. század történelmi diktatúráinak áldozatai közé, nem kellett tennie semmit; oktrojált identitások alapján vált valaki üldözötté, az adott történelmi rendszer bukása után áldozattá. E szemantikai átkódolás kapcsán olvashatóak Martin Sabrow sorai: „Nicht der Held steht mehr im Mittelpunkt unserer heutigen Geschichtskultur, sondern das Opfer.”⁵¹¹ Állítása szerint ez a fordulat a német történelem példájával mutatható be.⁵¹² Míg a hős egyfajta alanyi státust jelent abban az értelemben, hogy rendelkezik saját identitással, képes (volt) a cselekvésre, önálló döntésekre, felelősségvállalásra, addig az áldozat mivolt inkább egyfajta tárgyiasult léttel azonosítható, ami annak passzivitásában érhető tetten, illetve abban is, hogy az áldozati szerepet/létet mások adják számára. A sabrowi retorikában ez a *Heldensopfer*” vs. „*Leidensopfer terminus technicus*-szal írható le, interpretációjában pedig a *szubjektum-státuszú* áldozatot állítja szembe az *objektum-státuszúval*. Gondoljunk csak a zsidótörvények által meghatározott 'zsidó' definíciókra, vagy éppen arra, hogy ki számított a kommunizmus ideje alatt kuláknak. Senki nem önként vállalta ezeket a címkéket, hanem jogszabály által meghatározott keretek között történt az azonosítás.

A szemantikai átkódolás kapcsán Aleida Assmann hívja fel a figyelmet egy új kategóriára, mely továbbárnyalja a sabrowi dichotómiát: ez pedig a 'saját bűnök áldozata' vs. 'empatikusan elismert áldozat' kategóriái. Mivel az nem képezi vita tárgyát, hogy az emlékezeti kultúránk áldozatközpontú (*opferzentriert*), arra kell fókuszálni a tudományos megállapítások esetén, hogy melyik áldozat definíciót értjük az adott aspektusban, különben ellentmondásos eredményekre juthatunk. Meglátása szerint a kiindulópont e témakörben az a megállapítás, hogy az emlékezet megfelelő helyen való értékelésével valójában a múlthoz való viszonyunkat írjuk meg/újra. Ha az emlékezettörvényeket a korábban elemzett kulturális koncepciójuk mentén értelmezzük, akkor ugyanezt teszik a jog sajátosságaival ötvözve: annak

⁵¹¹ Saját fordításomban: „Nem a hős az, aki a ma történelmi kultuszban a középpontban áll, hanem az áldozat.” Martin SABROW: Erinnerung als Pathosformel der Gegenwart. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. no. 51., 2012/2., 4–15.

⁵¹² Martin SABROW: *Heroismus und Viktimismus. Überlegungen zum deutschen Opferdiskurs in historischer Perspektive*. https://zzf-potsdam.de/sites/default/files/publikation/Bulletin/bulletin_43_44_sabrow_heroismus_viktimismus.pdf

normativitásával és kikényszeríthetőségével. Assmann azt állítja, hogy a múlthoz való viszonyunk meg/újraírásában kimutatható kulturális hatások öt elvben foglalhatóak össze.⁵¹³

„1. Az emlékezés, legyen az egyéni vagy csoportos, antropológiai univerzálé, a térben és időben való emberi tájékozódás központi formája. ...

2. Az emlékezés a múlt felidézése. ...

3. Az emlékezésnek ábrázolásra van szüksége. ...

4. Az etikai keret az emlékezéskultúra újdonsága. ...

5. Az emlékezeti diskurzus mint a kritikai önreflexió lehetősége.”

Assmann állítása szerint az elmúlt két évtizedben⁵¹⁴ a politikai emlékezetnek két jellemzője alakult ki: a) a negatív események jóval nagyobb dominanciával bírnak, mint a pozitívak; b) az áldozatok emlékezete inkább márvadó, mint az elkövetők emlékezete.⁵¹⁵

Vessük össze a fentebb leírt áldozat-központú emlékezeti konstrukciókat azzal a dichotomikus narratívával, amit a demokratikus fordulatot követően nem csupán a közép-kelet-európai államok, hanem az Európai Unió is magáévá tett: egyértelművé válik, hogy a történelmi traumák tapasztalata és a rájuk való áldozatközpontú emlékezeti munka lehetővé tette, hogy identitáskonstruáló lehetőséggé váljanak a történelmi tapasztalatok. Eltérés ott érhető tetten, hogy a közép-kelet-európai államok egy sajátos áldozati narratívát tettek magukévá: a sztálini diktatúra áldozatainak tekintették magukat. Ennek az áldozati narratívának kellett aztán a kilencvenes években, illetve még pregnánsabban az EU 2004-es bővítése után megtalálnia a saját helyét az európai, holokauszt-fókuszú emlékezetpolitikában. Ám azzal összhangban, hogy az áldozati narratíva kiszélesedett, sőt, meg is sokszorozódott, narratívává (elmondhatóvá) és elképzelhetővé vált. Áldozatnak lenni egy kifejezetten paradox helyzet lett/volt: némelykor kényelmesnek tűnő szerep, némelykor azonban egy egyszerű identitásképző karakterisztikum. Ebben a perspektívában azonban az áldozatiság, az áldozatlét pátosza később, a rendszerváltozást követően egyfajta morális felsőbbrendűséget is eredményezett, például hazánkban. Ez azonban egyfajta merevséggel is járt a kollektív önidentitás, a nemzeti emlékezet kapcsán. Az alfejezet azt állítja, hogy a közép-kelet-európai áldozatnarratíva is szenved ettől a

⁵¹³ Aleida ASSMANN: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2016. 265-275.

⁵¹⁴ A kötet 2013-ban jelent meg.

⁵¹⁵ ASSMANN (2016) i. m. 190.

merevségtől, mely kimutatható az emlék(ezet)törvényekben, mert azok szövegüniverzuma utat mutat abban, hogy melyik melyik áldozatnarratíva elfogadottabb egy adott időben.⁵¹⁶

A sabrowi, a német történelem problematikáját bemutató szemantikai átkódolás, valamint az assmanni múlthoz való viszonyunk újraírását bemutató áldozat(re)konstrukciós út után mutatom be Balogh László Levente elméletét, aki már kifejezetten a közép-kelet-európai lokalizáció miatt a magyar szituációs áldozatnarratíva tapasztalata alapján összegzi az áldozatnarratívák jellemzőit.⁵¹⁷

- 1) Az áldozatnarratíva kifejezés egy olyan fajta szűkítést tartalmaz, mely az áldozatok nevében való beszédet jelenti. Nem ők maguk tehát, hanem más beszél a nevükben. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy a beszélők nem tudják, sok esetben nem is akarják kizárólagosan megjeleníteni az áldozatok hangját. Ha például a többször emlegetett Nagy Imre-emléktörvény áldozataspektusára vezettem a fókuszot, akkor egy potenciális halálozás miatt képtelen már az áldozat a narratíva elmondására; míg ha az önkényuralmi jelképpel való visszaélés törvényi tényállásának áldozataspektusait vizsgálom, akkor mindenki áldozattá válhat, ha és amennyiben az adott önkényuralmi jelkép használata benne félelmet kelt.
- 2) Érdekes megközelítése a Balogh László Levente-i értelmezésnek, hogy ezek az elbeszélések inkább szólnak az elbeszélőről, annak morális felsőbbbségéről. A kijelentés első felével teljes mértékben egyet tudok érteni, utalva is arra a 4.2. pontban megállapított tényre, hogy az emlék(ezet)törvények elemzése kapcsán azokra mint a történelem nem narrativista megoldásaira gondolunk. Amint az a dolgozat részhipotézise is megállapította, az éppen aktuális jogalkotó emlékezetpolitikai céljai is befolyásolják ezeket az áldozatnarratívákat.
- 3) A tettes-áldozat kizárólagos dichotomikus felosztásával nem tudok egyetérteni a már korábban kifejtett szürke zóna kapcsán. A vizsgált emlék(ezet)törvények nem e dinamika mentén mozognak, nem kizárólagosságot mutatnak be, hanem vagy csak az egyik, vagy csak a másik aspektusra fókuszálnak.
- 4) A Balogh László Leventei-értelmezés megadja a versengő áldozatnarratívák időbeli kiindulópontját: a holokausztot tekinti az origónak.

⁵¹⁶ Erre vonatkozóan lásd a 8., 9. és 10. diagramot.

⁵¹⁷ BALOGH László Levente: Az emlékezetpolitika és az áldozat elbeszélései. In: BALOGH László Levente – VALASTYÁN Tamás (szerk.): *Az áldozat reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016. 363-366.

- 5) Az áldozatnarratíváknak célja egyfajta érzelmi plusz kiváltása – ez pedig azzal jár(hat), hogy kizárja a racionális kritikákat az áldozatok nevében beszélővel szemben. Nem tudok egyetérteni ezzel a megállapítással a jogszabályok elemzésének empirikus tapasztalati birtokában, mivel az a szöveguniverzum, amely a rendszerváltozást követően rendelkezésünkre áll, inkább arra fókuszál, hogy hazánk az adott időpontban milyen érzelmi helyzetben van annak a tekintetében, hogy a nemzeti emlékezeti kánonból kit/mit szeretne piedesztálra emelni.
- 6) Végül az áldozatiság kontúrjainak elvesztését határozza meg nóvumként. Egy klasszikus, kétszereplős viszonyban a tettes és az áldozat egyértelműen beazonosítható; míg az áldozatnarratívákban az áldozatok kollektivizálódása miatt a tettesi oldalon egy „személytelen erőszak-struktúra vagy rezsim”⁵¹⁸ áll. Ez a koncepcionális háttére annak, hogy meglátása szerint pozitívumként is megélhető az áldozati csoporthoz való tartozás, mivel mindenképpen kollektív ártatlanságot sugall. A 7.2.4. alponthban elemzett NEB-törvény kapcsán a jogalkotó egyértelműen meghatározza azt, hogy kik tartoznak a törvény hatálya kapcsán a tettesi kategóriába, így megadva a lehetőséget azoknak, akik a kommunista rezsim áldozatai voltak, hogy erkölcsileg föléjük helyezkedjenek.

8.1.2. A versengő áldozatnarratívák elmélete és lehetséges alternatívái

8.1.2.1. A posztmodern Európa alapító mítosza(i)

Ahogy az értekezés 1. fejeztében előkészítettem résztézisemet, a disszertáció azt állítja, hogy a rendszerváltozást követő időszak emlék(ezet)törvényei szövegszerű elemzései során tetten érhető az elmozdulás a versengő áldozatnarratívák közül az éppen aktuális előtérbe helyeződése kapcsán. A magyar szituáció a közép-kelet-európai lokalizációból és történelemből adódóan küzd ezzel e versengő áldozatnarratívával; melynek egyik alapkérdése, hogy lehet-e a holokauszt a zéró pont.⁵¹⁹ Erre vonatkozóan mutatnám be azon elméleteket, amelyek kifejezetten az áldozatiság tudományos diskurzusában a kettős áldozati léttel összefüggésben megjelentek az emlékezetkutatásban.

⁵¹⁸ BALOGH (2016) i. m. 366.

⁵¹⁹ Visszaulok a szövegszerű vizsgálatok tekintetében a magyar emlék(ezet)törvényi helyzetre, mely mintha 2010 után nem is tenné kollektív identitása részévé a holokausztemlékezetet jogszabályi szinten, ellentétben a kommunizmus emlékezetével.

Dan Diner⁵²⁰ és Lothar Probst⁵²¹ szerint a holokauszt emlékezetének legkiemelkedőbb európai jelentősége van. Kifejezetten európai, mert a holokauszt lokalitása kizárólag Európához köthető. Mind szolidaritásban, mind pedig az államok egymáshoz való kapcsolatában kialakult egyfajta 'összetartozunk' érzés. A holokauszt a XX. századi Európa posztmodern negatív alapító mítosza – negatív, ahogy Probst és Diner is állította. Paradox helyzet egy negatív eseményt alapító mítoszként meghatározni.⁵²² Viszont ilyen fokú traumatikus eseménynél, melyek magukkal vont egy sajátos traumanyelv létrehozását, amint azt a Kertész-idézzel is ábrázoltam, a szavak szintjén való jelentésemozdulás nem teszi lehetővé, hogy a preholokauszt éra szemantikai szintjén értelmezzük akár az alapító mítosz kifejezés jelentését is.

A már idézett Levy–Sznajder szerzőpáros által írt tanulmány szerint: „Mindent egybevetve elmondható, hogy a holokauszt gyakori felidézése rávilágított az egyediség és az összehasonlíthatóság kérdésére, és a múlt használatára általában.”⁵²³ Az általam kiemelt jellemzők kapcsán a legutolsóra fókuszálva a holokauszt morális imperatívuszára hívnám fel a figyelmet, amellyel kapcsolatban a disszertáció kutatási iránya az, hogy vajon az emlék(ezet)törvényekben kötelező jelleggel megjelenik-e.

A történelmi áldozatnarratívák kapcsán utalok vissza Balogh László Levente megállapítására: „Minden áldozatnarratíva alapvetően komparatív, és kvalitatív vagy kvantitatív szempontból szinte mindig a holokauszthoz mérik magukat. Az áldozatokról szóló viták jellemzője, hogy a szereplők mindig más áldozatokhoz mérik magukat.”⁵²⁴ Ez az összehasonlítás morális szempontból értelmetlen, hiszen nem lehet valaki áldozatabb a másik áldozatnál – a szenvedés nem összemérhető. Mégis, a tényt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, amint az elismeréspolitikai sem tudja figyelmen kívül hagyni a kérdést: van-e akkora a kommunista diktatúrák áldozatainak a jelentősége, áldozat-érzete, mint a holokauszté, hogy megjelenjen ez európai (uniós), vagy globális szinten a jogi emlékezetben is nyomot hagyó elismerése? Betörhet-e a holokauszt-áldozatiság mint alapítómítosz mellé más is?

⁵²⁰ Dan DINER: Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures. *New German Critique*, vol 90., Autumn (2003). 36–44.

⁵²¹ PROBST, Lothar: Founding Myths in Europe. *New German Critique*, no. 90. Autumn (2003) 45–58.

⁵²² E megközelítés egy korábbi, a modern Európára vonatkozó alapítómítosz-szerű referencia eseménye a francia forradalom, amint azt Alon Confino állítja. Interpretációja szerint a francia forradalom eredményein keresztül egyfajta 'szimbolikus kézikönyvvé' vált Európában: a forradalmi eseményeken 'keresztül' magyarázták a történelmi események értelmét a történetírók – egészen az 1980-as évekig, amikor is a közös kulturális keret a holokauszt emlékezte, interpretációja lett. Ez a fajta elmozdulás párhuzamba állítható az alfejezet korábbi szemantikai átkódolásának kérdésével is, amely szerint a forradalmi hős mint vágyott szereptől kimutatható egyfajta elmozdulás a passzív áldozat felé.

⁵²³ LEVY-SZNAIDER (2016) i. m. 163.

⁵²⁴ BALOGH (2016) i. m. 365.

Végezetül álljon itt egy másfajta megközelítés Heller Ágnes *Olvasonaplójából*:⁵²⁵ az ő értelmezésében nem állja meg a helyét a holokauszt mint Európa alapító mítosza az emlékezetéről szóló diskurzusban. Sem. Egyrészt a holokauszt nem lehet alapító mítosz – annak eredeti értelmében, ami egyfajta identitásképző narratíva. Másrészt, megkérdőjelezi a lehetőséget, hogy bármilyen identitás származhat a holokauszt emlékezetéből? Számára kérdéses, hogy létezik-e egyáltalán egyfajta morális imperatívusz, aminek eredete történelmi trauma? Meglátása szerint lehetne ez a 'soha többé'-elv, de sajnos, a történelmi tapasztalatunk azt mutatja, hogy ez a morális imperatívusz sem működik. Így nekünk, a ma Európájában, van lehetőségünk arra, hogy a történelmi trauma fényében, de az áldozatokra való emlékezéssel tiszteljük meg a holokauszt áldozatait – legyen az bármilyen széleskörű csoport –, de identitásképzővé nem válhat.

Mivel az alfejezet azt állítja, hogy nem kizárólag a holokauszt, hanem a sztálinizmus/kommunizmus is alapító mítosszá válhat, ezért a következőkben azt vizsgálom, hogy mikor és hogyan vált ketté az emlékezet(re)konstrukciós munka Európában, illetve azt is, hogy amikor ezek ismét összeérhettek a történelem viharai után, akkor milyen nehézségekkel néztek szembe, s hogy hogyan oldották fel e versengést.

8.1.2.2. A versengő áldozatnarratívák megközelítései

Hol érhető tetten Európa történelmében az a pont, amikor az európai emlékezet két útra vált, amely fundamentumát adja a két emlékezeti kultúrának? 1945. május 8-a és 9-e a győzelem napjaként vonult be a történelembe. Ez egyben Németország kettéosztottságának a kezdete is. Amint azt Richard Weizsäcker 1985. május 8-ai beszédében áll:

„... 8 May 1945 is a date of decisive historical importance for Europe. ... For us, the 8th of May is above all a date to remember what people had to suffer. It is also a date to reflect on the course taken by our history. ... 8th May is a day of remembrance.

⁵²⁵ HELLER Ágnes: *Olvasonapló 2015-2016*. In: Aleida ASSMANN: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2016. 264-270.

Remembering means recalling an occurrence honestly and undistortedly, so that it becomes a part of our very being. This places high demands on our truthfulness”⁵²⁶ ⁵²⁷

A dátumok ezirányú értelmezését követően megállapítható, hogy Németország emlékezete részévé tudott válni a nyugat-európai győzelmi narratívának anélkül, hogy el kellett vesztenie a saját áldozati narratíváját. Az emlékezeti (re)konstrukciós munka tekintetében a német út szimbolikusan is értelmezhető, mivel több diskurzusban is ezt a közép-kelet-európai országok és a nyugat-európai emlékezetpolitika küzdelmeihez hasonlítják. 1945 mint szimbolikus dátum azonban nem csupán Németországban, hanem a Vasfüggöny mentén is kettéosztja a kontinenst. A keleti részen ugyanis, amint az köztudott: „...nemcsak a nemzeti önmeghatározásra és a demokráciára irányuló bármely kezdeményezést tiltották meg politikailag, hanem brutálisan elnyomták a sztálini légerekben zajló kegyetlenkedések és megsemmisítés okozta szenvedésre való emlékezést is.”⁵²⁸

Könnyű belátni, hogy az emlékezetkultúra paradigmája az utóbbi években megváltozott. Az áldozatnarratívák XX. századi változásának van egy egyedi vonása, ami azon alapszik, hogy nemzetek önreprezentációs bázisa a kollektív szenvedés. Eredménye az, hogy az önviktimizációnak identitásgeneráló hatása van. A tudományos diskurzusban mégis felmerült az igény arra, hogy megszűnjön a verseny az áldozatnarratívák között, mivel a diktatúrától való időbeli távolodás kapcsán felmerül igény a hierarchizálás helyett a konszenzuseresésre, melynek nem csupán nemzeti, hanem európai szinten is identitásgeneráló hatása lehet(ne). Természetesen ez nem azt jelentené, hogy negligálnánk a különbségeket a történelmi traumák tapasztalatai között. E konszenzus egyik módja az úgynevezett Faulenbach-formula:⁵²⁹

a) A sztálinizmus emlékezete nem relativizálhatja a Holokauszt emlékezetét.

⁵²⁶ Saját fordításomban: „1948. május 8-a döntő történelmi jelentőségű Európa számára... Számunkra május 8-a elsősorban arra szolgál, hogy emlékezzünk, milyen szenvedéseket kellett elviselniük az embereknek. Ez a dátum arra is alkalmas, hogy elgondolkodjunk a történelmünk alakulásán... Május 8-a az emlékezés napja. Emlékezni annyit jelent, mint egy eseményt őszintén és torzítás nélkül felidézni, hogy az életünk részévé válhasson. Ez nagy követelményeket támaszt igazmondásunkkal szemben...” Richard von WIEZSÄCKER: *Speech by Federal President Richard von Weizsäcker during the Ceremony Commemorating the 40th Anniversary of the End of War in Europe and of National-Socialist Tyranny* https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Downloads/DE/Reden/2015/02/150202-RvW-Rede-8-Mai-1985-englisch.pdf?__blob=publicationFile.

⁵²⁷ Weizsäcker beszédében 23 alkalommal fordul elő a május 8-ai dátumra való hivatkozás. Ebből kettő alkalommal a 1949. évi Alkotmányt érti alatta, de a többi esetben erős szimbolikus töltést kap, s kijelöli azt a referenciakeretet, melyben ezt követően az emlékezeti konstrukciós munka is működni tud. Teszi ezt természetesen négy évtized távlatából.

⁵²⁸ ASSMANN (2016) i. m. 278.

⁵²⁹ A Faulenbach-formula eredetileg a német diktatúrák emlékezetére lett kidolgozva. Csakhogy ahogy Assmann után megállapítható, nagyon sok hasonlóság áll fenn az emlékezeti kultúra problematikája kapcsán az újraegyesített Németország és a Vasfüggöny lehullása után az újraegyesített Európa emlékezetkultúrája kapcsán.

b) A Holokauszt emlékezete nem relativizálhatja a sztálinizmus emlékezetét.⁵³⁰

A formula alapján a két diktatorikus rendszer által elkövetett cselekmények áldozatai között nem lehet erősrendet felállítani: sem egybemosni, sem relativizálni nem lehet. Ez a fajta hozzáállás már nem a 'vagy', hanem az 'és' térénuma. A formula Bernhard Faulenbach nevéhez kötődik, s már az 1990-es évek elején kidolgozta ezt, mintegy első lépésként a versengő áldozatnarratívák leküzdésére.

Aleida Assmann ezt a dinamikát akként magyarázta el 2013-as tanulmányában,⁵³¹ hogy képzeljünk el egy kétfókuszú ellipszist. Egyértelmű, hogy az egyik fókusza a holokauszt, a másik pedig a sztálinizmus. Ez a kettős fókusz azonban megosztja Európát még a hivatkozott Faulenbach-formula kidolgozása idején is. Transznacionális szinten a két fókusz között egyértelmű különbség lelhető fel. A stockholmi deklarációt⁵³² követően öt esztendővel az Európai Unió még mindig csak a holokauszt emléknapját ismeri,⁵³³ a kommunizmusnak/sztálinizmusnak még nincsen emléknapja. Miért osztja meg ez a kettős fókusz az európai emlékezetpolitikát?

Az alfejezetben vizsgált három évtized dinamikusán telt Európa keleti felének emlékezeti (re)konstrukciós munkájában is: a történészek megpróbálták integrálni a kommunizmus eseményeinek emlékét a nemzeti kollektív emlékezet(ek)be. Ebben az értelemben a jelzett integrációs törekvések megkettőződtek a Vasfüggönytől keletre. Ráadásul a második releváns diktatúra, a kommunizmus vége még nagyon közeli a rendszerváltozást követően a demokráciához, így emlékei még nagyon frissek, és állampolgárai még elhelyezhetőek az áldozat-elkövető tengelyen. A jólismert pszichológiai tényező, az ún. „szürke zóna” nehezen elfogadható az emberi elme számára, igaz ez erre a helyzetre is. Csakhogy miként menedzselhető ez a komplex történelmi-szociális-politikai helyzet, ha azt látjuk, hogy ez a kettős trauma kevésbé elfogadható, a transznacionális (értve itt az európai uniós) tengelyen?

Máshogy fogalmazva a kulcsfontosságú kérdést is a holokauszt kapcsán: tekinthetjük-e referenciapontnak, vagy a Faulenbach-formula szerint nem tekinthetünk különbséget közöttük

⁵³⁰ Bernd FAULENBACH: Probleme des Umgangs mit der Vergangenheit im vereinten Deutschland. Zur Gegenwartbedeutung der jüngsten Geschichte. In: Werner WEIDENFEL (ed.): *Eine Nation – doppelte Geschichte. Materialien zum deutschen Selbstverständnis*. Köln, Wiss. u. Pol., 1993. 190.

⁵³¹ Aleida ASSMANN: Versengő áldozatok. In: BALOGH László Levente – TAKÁCS Miklós – VALASTYÁN Tamás (szerk.): *Áldozatnarratívák*. Budapest, Kijárat Kiadó, 278.

⁵³² <https://www.holocaustremembrance.com/hu/about-us/stockholm-declaration>

⁵³³ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DE/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A52005IP0018>

relativizálási eredményt elérve? A történelmi szingularitás tézise⁵³⁴ szerint ugyanis a holokausztt semmilyen más eseménnyel össze nem hasonlítható. A szingularitásnak azonban létezik egy exkluzív és egy inkluzív értelmezése is. Az exkluzív szingularitás elmélete szerint más történelmi traumák nem hasonlíthatók a holokauszthoz, így a sztálinizmus/kommunizmus emlékezete elhalványul(hat). Ezzel szemben az inkluzív szingularitás szerint a holokausztt osztja más traumák jellegzetességeit. Az eddigiek alapján látható, hogy a kérdés eldöntése, habár filozófiai alapokra is helyezhető, nem kizárólag elméleti konzekvenciákkal bír.

Röviden utalok a Charles Maier és Kovács Éva között fennálló disszonáns megközelítésre. Egy kémiai metaforát használva Charles Maier amerikai történész azt állítja, hogy a holokausztt emlékezete egyfajta forró emlékezet:⁵³⁵ olyan, mint a plutónium, a metafora alapjául annak hosszú felezési idejét használva. Ezzel szemben Maier szerint a kommunizmus emlékezete inkább egyfajta hideg emlékezettel bír, mint a trícium: annak rövid felezési idejére alapozva.⁵³⁶ Kovács Éva az alábbiakban reagált a metaforára: „Amennyire meg tudom ítélni, a posztoszocialista országokban ennek pontosan az ellenkezője történt: a kommunizmus emlékezet forró toposzá lett, mely akár tömegek mozgósítására is képes, míg a nemzeti szocializmus emlékezet hideg maradt.”⁵³⁷

8.1.2.3. A versengés feloldása Aleida Assmann szerint

Aleida Assmann három utat javasol arra, hogy ne a versengés legyen a mérvadó az emlékezetpolitikában az áldozatok között.

- a) A Michael Rothberg-féle több irányból összekapcsolódó emlékezet-diskurzus szerint a cél a különbségek áthidalása.

„Rothberg új koncepciója magával az emlékezetkutatás alapvető kezdőpontjával indít, az emlékezés és az identitás kapcsolatával. Nem egyenes vonalú, természetesen adott összeköttetésről van szó, sem egyértelmű birtokviszonyról, hanem narratíváról és reprezentációkról, egy nyitott határokkal körbevett

⁵³⁴ Lásd részletesebben: LOSONCZ Márk: A történelmi szingularitás és a holokausztt. *Híd*, 2021/5-6. 110–134. http://rifdt.instifdt.bg.ac.rs/bitstream/id/8296/Hid_2021_05_06_mark.pdf

⁵³⁵ Ez a forró-hideg ellentétpár nem a Claude-Lévi Strauss által megalapozott és a Jan Assmann által továbbfejlesztett emlékezeti terminológiára utal.

⁵³⁶ Charles S. MAIER: Heisses und kaltes Gedächtnis. Über die politische Halbwertszeit von Nazismus und Kommunismus. In: *Transit*, vol 22., Winter (2001/2002.) 153–165. <https://www.iwm.at/transit-online/hot-memory-cold-memory-on-the-political-half-life-of-fascist-and%20>

⁵³⁷ KOVÁCS Éva: *Das Gedächtnis der Shoah als mémoire croisée der verschiedenen politischcn Systeme*. <https://www.eurozine.com/the-memoire-croisee-of-the-shoah-2/>

diszkurzív térben. A holokausztemlékezés ... ellátta [más emlékét] egy nyelvvel és egy új szociális kerettel.”⁵³⁸

Célja e tekintetben az, hogy a hasonlóságokra hívja fel a figyelmet, s ezáltal perspektívaváltást, átkeretezést helyezzen előtérbe. A traumatikus tapasztalat áll ennek a értelmezésnek a középpontjában..

- b) Lehetséges, hogy egy inkluzív áldozatfogalommal dolgozik az emlékezetpolitika. Nevéből adódóan az áldozatra fókuszáló elméletek háttérbe szorítják a tettesi kérdéskört: ez a problematika azért is releváns, mert a közép-kelet-európai államokban a kettős áldozati státusz nem teszi lehetővé azt, hogy a kommunizmus által elkövetett bűnök kapcsán a tettesek háttérbe maradhassanak, hiszen időben oly’ közel voltak még a diktatúra megszűnéséhez. Az emlékezettörvények elemzése során ráadásul éppen az mutatható ki – lásd például a NEB-törvényt, vagy a semmisségi törvényeket –, hogy a tettesi kör színrehozatala, megmutatása szükséges az új identitás kialakításához. Ez a fajta út ráadásul felveti az úgynevezett önviktimizáció kérdését is, mely szerint meghatározott célok elérése érdekében akár pozitívumként is értékelhető, hogy egy személy vagy éppen közösség saját magát bizonyos rendszer áldozataként tekinti: eltávolítva magától így a felelősség kérdését. Erre remek példa a jelenleg hatályos Alaptörvény Nemzeti hitvallásának utalásai hazánk nemzeti önrendelkezésének elvesztése kapcsán. Erre vonatkozóan lásd részletesebben a 7.2.1. alpont elemzését.
- c) Az Assmann által kidolgozott ’dialogikus emlékezet’-elmélete: ez a dinamika azon alapul, hogy habár fundamentuma a nemzeti emlékezetben van, de perspektivikusan felülemelkedik a nemzeti határokon abból kiindulva, hogy egy közösség sem önállóan, hanem viszonyaiban létezik. A párbeszéd célja a kölcsönös tanulás, az empátia és a versengés teljes negligálása. A tudás eszközt adhat az (ön)ismerethez – vagy ahogy Konrád György mondja: „Jó az, ha kicseréljük az emlékeinket és megtudjuk, mások mit gondolnak a mi történeteinkről (...). A közös európai történelem egyre inkább közös birtokunkká válik, amely mindenki számára hozzáférhető nemzeti vagy egyéb elfogultságok nélkül.”⁵³⁹

8.1.3. Részhipotézis: a versengő áldozatnarratívák vizsgálata az emlékezettörvények tükrében

⁵³⁸ Michael ROTHBERG: *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford, CA, 2009. Idézi: ASSMANN (2019) i. m. 289.

⁵³⁹ KONRÁD György: *Aufruhr*. Rede zur Eröffnung des 50-jährigen Bestehens der Aktion Sühnzeichen am 3. Mai 2008 im Haus der Kulturen der Welt in Berlin. – Hivatkozva ASSMANN (2016) i. m. 260.

Az alfejezet azt a részhipotézist igyekezett megalapozni, mely szerint a magyar emlék(ezet)törvények szövegszerű vizsgálata a rendszerváltozást követően megfelel az európai (uniós) trendeknek, melynek középpontjában az áldozatiság áll. Ráadásul hazánk lokalizációjából kiindulva az áldozat szerep kettős, mely egyben egy önviktimizációs szerepet is jelent. Alapozva a szociálpszichológiai kutatásokra állapítottam meg, hogy „az áldozati narratíva továbbadása lehetővé teszi az áldozati státusz megtartását, mely olyan előnyökkel járhat, mint a morális felsőbbrendűség érzése, a feljogosítottság érzése, empátia jogos igénye vagy éppen a kritika alóli felmentettség.”⁵⁴⁰ Ez a nézőpont találkozik a magyar történelem azon nemzettörténeti ívével, mely az elmúlt évszázadok narratívájába volt kénytelen beilleszteni a XX. század történelmi traumáinak elszenvedőiként azonosított áldozatidentitását.⁵⁴¹ A magyar kollektív áldozattudat kutatásakor felmerült a kérdés, hogy van-e ebből a szempontból mesternarratíva, mely kimutatható akár az emlék(ezet)törvények szintjén is. E tekintetben feltételeztem, hogy a mohácsi vereség, a trianoni békeszerződés, a török hódítás évei vagy a Habsburg Birodalom alatti önrendelkezési jog elvesztésével járó állapot az, de ilyenekre nem bukkantam. Dr. Kővágó Pállal való konzultációm kapcsán fordult a figyelmem e potenciális, a kollektív áldozati tudatot megalapító események kapcsán arra, hogy a kollektív áldozatiság kialakulásakor nem a történelmi tudás, hanem annak reprezentációja lesz a meghatározó. Éppen ezért a hazai kollektív emlékezetben kialakult „győztünk, de veszítettünk” érzés és a 4.3.2. pontban meghatározott lokalizációs tényezők együtt adják annak a lehetőségét, hogy az emlék(ezet)törvényeket mint reprezentánsokat vizsgáljam, ennek eredményeként fogom azt bizonyítani a 8.3. és a 8.4. alfejezetben, hogy megtalálható a versengő áldozatnarratíva a törvénytövegekben.

8.2. Az alkotmányos érzelmek és a magyar emlék(ezet)törvények kapcsolata⁵⁴²

A rendszerváltozás időszakát követően a megengedett, sőt, kötelezővé tett emlékezés és emlékeztetés a múlthoz való viszonyulásban az érzelmek teljes skáláját hívta elő. Ezek, amiként

⁵⁴⁰ KŐVÁGÓ (2020) i. m. 13.

⁵⁴¹ Lásd a továbbiakban: LÁSZLÓ János: *Történelem-történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.; LÁSZLÓ János – FÜLÖP Éva: A történelem érzelmi reprezentációja a történelemkönyvekben és naiv elbeszélésekben. *Történelemtanítás*, XLV. évf., 2010/1/3. 25–48.; SZALAI Katalin – LÁSZLÓ János: *Az aktív és passzív igék gyakorisága a csoportjelenségek tükrében.* V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. http://acta.bibl.u-szeged.hu/58682/1/msznykonf_005_242-249.pdf; LÁSZLÓ János – EHMANN Bea – IMRE Orsolya: *Történelem történetek: A történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás.* *Pszichológia*, 22. évf., 2002/2. 147–162.

⁵⁴² Az alfejezet megírásához folytatott kutatómunkát AZ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAM „TUDOMÁNNYAL FEL!” FELSŐOKTATÁSI DOKTORVÁROMÁNYOSI ÖSZTÖNDÍJ 2023/2024 tette lehetővé.

jelen alfejezet is bemutatja, szerepet kaptak a jogalkotás folyamatában is, már abból kiindulva is, hogy az jogalkotás alanyai is emberek, érzelmeik vannak. A részfejezet kiindulópontja azonban az, hogy ezek az érzelmeik, s közülük a büszkeség és a szégyen megjelentek a jogszabályokban is: célorientáltan elemezve bizonyos törvényeket illetve meghatározott törvényi szöveghelyeket részben a szégyenébresztés, részben pedig a példaállítás céljával lehet találkozni. Meglátásom szerint a kettő közül a szégyenébresztés abból az időbeli eltolódottságból indul ki, mely szerint későbből tekintünk vissza olyan traumatikus eseményekre és időszakokra, melyeknek alkapja az volt, hogy más miatt kelljen a résztvevőknek szégyenkezniük (a II. világháború alatt azért, mert zsidók voltak; a kitelepítések alatt azért, mert svábok voltak; a szocializmus alatt azért, mert vallásosak vagy éppen nagygazdák voltak; stb...) – a rendszerváltozást követően azonban ezek az értékek megváltoztak, s amiatt kellett szégyenkezni, hogy a fentebb leírtak egyáltalán megtörténhettek. Az alfejezet részhipotézise szerint az emlékeztetőtörvények létével összefüggő jogelméleti, jogfilozófiai kérdések egyike szerint az, hogy normativitásuk vagy deklarativitásuk bír-e nagyobb jelentőséggel. Álláspontom szerint egy emlékeztetőtörvény, illetve egy törvény bizonyos része, mely kifejezetten emlékeztetőtörvényi szempontból is elemezhető, nem biztos, hogy elhelyezhető ezen a tengelyen, viszont arra lehetőséget biztosít, hogy a jogalkotó, bizonyos esetekben az alkotmányozó által preferált érzelmeiket a társadalomban „felkeltse”, megerősítse, felszítssa. Jelen alpont erőteljesen támaszkodva a 8.1. alfejezetben elemzett versengő áldozatnarratívák problematikájára, azt állítva, hogy az emlék(ezet)törvény eszközként használható arra, hogy a kollektív szégyenhez vagy a jövőbe vetett bizalom kapcsán a büszkeséghez való viszonyt alakítsa. Ezek a viszonyok a már jelzett XX. századi időszakokra adott válaszként nagyon sérülékenyek lehetnek.

A kutatások arra az eredményre is vezettek, hogy kimutatható egy sajátos kapcsolat a magyar defíciós törekvések és az alkotmányos érzelmeik között. Az emléktörvények kapcsán, a hála, az érdemek, a büszkeség jelenik meg szövegszerűen a textusokban, míg az emlékeztetőtörvények kapcsán a rendszerváltozást követően a szégyen. Így a következőkben az alkotmányos érzelmeik megjelenését a korábbi kategorizációkon belül illusztrálom, bizonyítva ezzel a részhipotézist.

8.2.1. A jog és az érzelmeik kapcsolata⁵⁴³

⁵⁴³ Az alpont gondolati magját az alábbi könyvrészlet adta: FEKETE Balázs: *Jog és érzelmeik: veszedelmes viszonyok?* In: FEKETE Balázs – FLECK Zoltán: *Tanulmányok a kortárs jogelmélet.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 249–284.

8.2.1.1. A hipotézis bevezetése

A kortárs jogelmélet immár közel három évtizedes kutatási területe a jog és az érzelmek kapcsolata. Ez a kutatási vonal nem tagadja a jog és a racionalitás kapcsolatát, amint a korábbi évszázadok sem negligálták a jog világából az érzelmek jelenlétét – ami már csak abból kifolyólag sem volna lehetséges, mert a jog világából az emberi tényező kizárása lehetetlen. Fekete Balázs három fő fókuszpontot határoz meg kiindulópontul:⁵⁴⁴ jogtudomány és érzelmek kapcsolata; a 'jog és érzelmek' mozgalom; alkalmazott jog és érzelmek kapcsolata. A disszertáció tematikai keretei miatt kizárólag az utolsó pontra fókuszál, ennek oka pedig az, hogy jelen alpont részhipotézise az, hogy az emlékezettörvények az üdvös szégyenébresztés eszközei. Ez azt a problémakört jelenti, hogy egy érzelmek meghatározhatja, de legalábbis szerepe lehet bizonyos időszak jogalkotásában, konkrétan a rendszerváltást követő éra emlékezettörvényei esetében. A tudományos diskurzusban ez a demokratikus fordulatot követő időszak közép-európai alkotmányos átalakulásában érhető tetten. Éppen ezért tudományos igénnyel elemezhető ebből a szempontból a magyar Alkotmány- és Alaptörvény-fejlődéstörténete, de más, szégyennel összefüggő törvény is.

8.2.1.2. Alkotmányos érzelmek

Folytatva az ívet, melyet Fekete Balázs kijelölt az alkalmazott jog és az érzelmek kapcsolatának elemzésében fókuszál a disszertáció a Sajó András által 2011-ben megjelentett kötetére mely a *Constitutional Sentiments* címet viseli. *Introduction*, valamint *From Emotions to Constitutional Institutions* című fejezetei⁵⁴⁵ terminológiai újításokat vezetett be a jog és érzelmek kutatásán belül, továbbszűkítve az ösvényt, melyen az emlékezettörvényekkel összefüggő vizsgálatok zajlanak. Ezek egyike az úgynevezett alkotmányos érzelmek, a másik pedig a közérzés. A közérzés alapja egyéni szinten keresendő: ezek társadalmi szinten ható egyéni érzelmek összessége. A társadalmi szinten való hatás időbeliségében releváns: kvázi mintázatokat alkotnak, hosszabb távon tetten érhetőek, tudományos igénnyel elemezhető a hangsúlyosságuk. Sajó meghatározása szerint a „köz” jelleg a közügyekhez való kapcsolódásban nyilvánul meg, ezért az időbeliségen túl az összerendezettségük is meghatározó. Közügyek alatt jelen elemzésben politikai és alkotmányos kérdésekkel függenek össze. Előreutalok itt azon jogszabályokra, melyekre mint szégyen-központú emlékezettörvényként tekintek: az Alkotmányra, az Alaptörvényre, a büntető kódexekre, valamint a *XX. századi önkényuralmi*

⁵⁴⁴ FEKETE (2019) i. m. 251.

⁵⁴⁵ SAJÓ András: *Constitutional Sentiments*. New Heaven & London, Yale University Press 2011., 11–114.

rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról szóló 2012. évi CLXVII. törvény. A demokratikus átmenet ilyen közérzuletei, melyek politikai és alkotmányjogi kérdésekként is felmerültek már szűkebb terminológiával alkotmányos érzelmként definiálhatóak Sajó szerint.

„Hogyan és milyen feltételek között lehet sikeres – értve ez alatt azt, hogy képessé válik egyes alkotmányos rendelkezések tartalmi befolyásolására – egy alkotmányos érzelem? Természetesen számos alkotmányos érzelem verseng egy adott történelmi pillanatban és ezek közül mindig vannak olyanok, melyek nem tudják befolyásolni az alkotmányfejlődést, míg mások kifejezetten sikeresek e téren. Sajó szerint egy közérzület megjelenése az alkotmányban mindig a hatalom döntésétől függ, azonban vannak olyan tényezők, melyek javítják ennek az esélyét. Ezek közül az erkölcs az egyik legfontosabb.”⁵⁴⁶

Többtényezős koncepciójában tehát az erkölcs csak az egyik, emellett kiemeli a kultúra és a média elemi szerepét is abban a tekintetben, hogy mi válik elfogadottá a politika/kormányzat által megmutatott érték terén.⁵⁴⁷ Ahogy a részfejezet későbbi fejezetében olvashatóak lesznek Alkotmány és Alaptörvény szövegelemzése, a demokratikus átmenetet követő időszak dinamikájában kimutatható például a nemzeti érzelmek térhódítása az alkotmányos érzelmek terén is. Az alkalmazott jog és érzelmek kapcsolatának kutatása így válik tudományos igénnyel elemezhetővé.

8.2.1.3. Krokovay Zsolt kritikája⁵⁴⁸

A kötet egyik lehangosabb kritikáját Krokovay Zsolt filozófus adja meg; terminológiai logikátlansággal vádolva a szerzőt. E tekintetben az érzés-érzület-érezlem tengelyen fogalmazódik meg az alapvető kritika, amely azért is bír kiemelkedően jelentős, mert a szégyen mint összetett érzelem elemzése a későbbiekben a startvonalról induló sajtói megközelítésre alapul, miszerint az emberi érzelmek mindig érzelmi állapotok, folyamatok, melyek kultúra által determináltak. Olyan szubjektíven megélt élményekből táplálkozó pszichológiai jelenségek, melyek inkább mentális állapotok. Ehhez képest, állítja Krokovay, a magasabb rendű érzések, mint például a szégyen is, inkább viselkedésünket befolyásoló hajlamok. Ez

⁵⁴⁶ FEKETE (2015) i. m. 274.

⁵⁴⁷ A média megváltozott szerepéről az emlékezés folyamatában a 4.2.3.2. alpontban utalok.

⁵⁴⁸ KROKOVAY Zsolt: Alkotmányos „érezelmek”. *BUKSZ*, 2011/23. 135– 143.
<http://buzsz.c3.hu/1102/05bir.krokovay.pdf>

azonban eltérő kiindulópontot jelentenek, még akkor is, ha az alkotmányos érzelmek terén az erkölcsi 'intuíciók' válnak meghatározóvá.

8.2.1.4. A szégyen és a büszkeség mint érzelmek – (szociál)pszichológiai alapok

Evidensnek tűnő állítás, hogy a szégyen és a büszkeség is egy-egy érzelem. Az érzelmek értelmezése a jog világában nem egészen újkeletű, amint azt fentebb is megállapítottam. Azonban az érzelmek kutatása jóval régebbre vezethető vissza; a vizsgálódás szakterületei, kiindulópontjai pedig egészen szerteágazóak: gondoljunk akár a pszichológiai, biológiai, filozófiai vagy éppen irodalmi megalapozásra. Az alpont célja kizárólag az emlék(ezet)törvények aspektusából vizsgálni a büszkeség és a szégyen mint érzelem egy külső tekintély által való megjelenítését – éppen ezért eltekint azon alapok bemutatásáról, melyek nem pszichológiai aspektusúak. Ez nem jelenti azt, hogy ne ismerné el azok esszenciális szerepét, csupán jelen disszertáció keretein belül öncélúnak tartja azok elemzését.⁵⁴⁹ Az is köztudott, hogy nem a büszkeség, sem a szégyen nem számít alapérzelemnek.⁵⁵⁰ Alapérzelemnek azt nevezzük, melyek evolucionális meghatározhatóak, s hiába nem tagadjuk azt, hogy kifejezésük nyelvileg vagy éppen kulturálisan meghatározott, létük és kialakulásuk minden gyermekben egyaránt megvan születésénél fogva univerzalitásuk okán.⁵⁵¹ Ehhez képest vannak olyan érzelmeink, melyek nem velünk születtek, mint az alapérzelmek, hanem szükséges hozzá egy magasabb kognitív képesség: ezek közé tartozik a szégyen és a büszkeség is.⁵⁵² Dylan Evans azt állítja, hogy nem is annyira gyorsak és nem is annyira automatikusak, mint az alapérzelmeink; illetve nem lehet összekötni ezeket egy-egy meghatározott arckifejezéssel.⁵⁵³ Paul Griffiths filozófus szerint a magasabb szintű kognitív érzelmek magasabb szintű, vagy inkább több agyi tevékenységgel is járnak: agykérgünk neocortex nevű része aktivizálódik.

⁵⁴⁹ A továbbiakra lásd: az evolúciós biológia megközelítésére Charles Darwin: *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése* (1872/1963); az érzelmek megtestesülésének megközelítésére: William James: *The Principles of Psychology* (1890); a pszichoterápiás érzelmekutatásra Sigmund Freud munkásságát; Arisztotelész munkái közül mind a *Retorika*, mind a *Poétika* fogalmaz meg filozófiai téziseket az érzelmekről; a racionális filozófia atyjai közül Baruch Spinoza ad áttekintést áttekintést az *Etika* (1675) című írásában, míg René Descartes már neurofiziológiai szempontból elemzi azokat *A lélek szenvedélyei* (1649) című művében. A modern érzelmekutatásra lásd továbbá Keith OATLEY – Jennifer M. JENKINS: *Érzelmek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001., 48-61.

⁵⁵⁰ A pszichológia hat vagy hét alapérzelmet különböztet meg; ezek: boldogság, szomorúság, félelem, düh, undor, meglepődés, esetlegesen a kételkedés.

⁵⁵¹ Lásd részletesebben: OATLEY – JENKINS (2001) i. m.

⁵⁵² Ide tartozik még a szeretet, a büntudat, a zavar, a büszkeség, az irigység és a féltékenység is.

⁵⁵³ EVANS (2004) i. m. 34.

„A neocortex az agykéreg azon, viszonylag újabban kialakult része, amely az emberi evolúció utolsó ötmillió éve során a legnagyobb növekedésen ment keresztül. Ez a terület felelős az olyan összetett kognitív képességekért, mint amilyen a világos logikai elemzés. Az a tény, hogy a magasabb szintű kognitív érzelmek inkább kérgiek, mint az alapérzelmek, azt jelenti, hogy erősebben befolyásolják őket a tudatos gondolatok, és valószínűleg ez teszi lehetővé, hogy a magasabb szintű kognitív érzelmek nagyobb mértékben különbözzenek az egyes kultúrákban, mint az alapérzelmek.”⁵⁵⁴

Deklarálható állítás tehát pszichológiai szempontból is, hogy a kollektívidentitás-generáló büszkeség és szégyen mint magasabb kognitív érzelmek kultúra-, történelmi kontextus-, vagy épp társadalmi berendezkedés-függőek. A jogi emlékezet terén betöltött kiemelkedő jelentőségük itt érhető tetten.

A hivatkozott érzelmek egy másik sajátossága, hogy a társas érzelmek közé tartoznak. „Nem elsősorban a túlélést szolgáló érzelmekre utalnak ezekkel, és nem is olyan biológiai alapú kapcsolatokra, mint a kötődés, hanem a társas összehasonlításokra.”⁵⁵⁵ Ebből kifolyólag összetett érzelmeknek nevezik ezt a halmazt.

„Evolúciós szempontból az összetett érzelmek két családja fontos az emberek számára; ezek hiányoznak az alacsonyabb rendű emlősöknél, de csírájukban megfigyelhetők a csimpánzoknál. Ezek közé az egyik a hála köré épül. ... A komplex társas érzelmek második, evolúciós jelentőséggel bíró és érdekes csoportja a zavar, szégyen büntudat és társas szorongás családja.”⁵⁵⁶

A büszkeség és a szégyen kialakulása körülbelül 2-3 éves korra tehető, amikor a kisgyermek már képes önmagára visszatekinteni és önmagát értékelni. Más, úgynevezett önértékelési érzelmek is ekkortájt jelennek meg. Ennek oka részben abban keresendő, hogy az egyes szociális kihívásoknak való megfelelésre való reakcióként értelmezendők, a kisgyermekes esetében pedig a releváns szociális kihívások 2-3 évesen jelennek meg először. Nem keverendő azonban össze a büntudattal és a szégyenkezéssel – a jog és érzelmek kapcsolatát vizsgáló tanulmányok is kiemelik, releváns különbségek vannak abban a tekintetben, hogy a vizsgálatunk tárgya hol helyezkedik el a *shame-guilt-embarrassment* tengelyen.

⁵⁵⁴ EVANS (2004) i. m. 34–35.

⁵⁵⁵ OATLEY-JENKINS (2001) i. m. 120.

⁵⁵⁶ OATLEY-JENKINS (2001) i. m. 120.

„A büntudatot korábban gyakran összemosták a szégyennel, holott a két érzelem között alapvető különbségeket lehet megfogalmazni. Lényeges eltérés, hogy szégyenünk az énünkre, míg büntudatunk a viselkedésünkre vonatkozik. Vagyis ha szégyenkezünk, azt érezzük, nem olyanok vagyunk, amilyenek lenni szeretnénk, míg büntudat esetén a probléma forrása az, hogy úgy látjuk, megbántottunk valakit, vagy rosszat tettünk valakivel. Szégyen esetén teljes valónkat érezzük elfogadhatatlannak és emiatt gyakran megbámulunk, lefagyunk, míg büntudatnál jóvátételi cselekvésen gondolkodunk, például igyekszünk bocsánatot kérni.”⁵⁵⁷

8.2.2. A büszkeség, a hála és a kegyelet megjelenése a rendszerváltozást követő magyar jogi emlékezetben

A korábbi alpontok emléktörvényeiben egyértelműen olyan példarendszerrel találkozhattunk, amelyben – még ha volt is normatív tartalom – a pozitív jelentésmezővel rendelkező szavak voltak túlsúlyban. A jövőbe vetett hit és bizalom, a büszke példaállítás, a követendő minta egyértelműen jellemezte azokat a jogszabályokat, amelyeket kizárólag emléktörvényi terminológiával illett. Vagy ahogy Bán Marina említette, egyéni emléktörvények ezek. Az a szimbolikus szint, amelyre a jogalkotó helyezi ezeket a személyeket (például *Nagy Imre mártírhalált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény*), történéseket (például *a 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről*), helyszíneket (például *2005. évi XXXIX. törvény a „Civitas Fortissima” - Balassagyarmat, a legbátrabb városról*), egyfajta dicsőségfalat jelenítenek meg, s annak megfelelően, hogy az adott hatalmpolitikai rendszerben minek lehetett hálát adni (isteni gondviselés vagy épp a szocialista országok támogatása), teszi meg ezt a köszönetet és példaállítást a jogalkotó. Amint azt a 3.2. alfejezetben bemutattam, az emlék(ezet)törvények szemiotikai jelentősége abban rejlik, hogy azok a hatalmpolitikai jelekként értelmezhetőek, így remek újraértelmezési lehetőséget ad annak vizsgálata, hogy melyek azok az új értékek, melyek a rendszerváltozást követően a büszkeség mint kollektív érzelem kiváltására alkalmasak. Csupán példálózó jelleggel: önfeláldozás, „az egyének - a nemzeti önazonosság megválasztását is magában foglaló – szabadsága”, hazaszeretet, „belső önrendelkezéshez való jog”, „a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jog”, „adatott meg”.

A 2. és a 4. diagramok szerint 1989-ig elsöprő többségűek ezek az emléktörvények. Ahogy a disszertáció egyik részhipotézise is feltételezi, a rendszerváltozást követően bekövetkezett

⁵⁵⁷ VIZIN Gabriella: Elmerülni a szégyenben. *MIPSZI*, 2014/5. 24–27.

egyfajta strukturális változás a magyar jogi emlékezetben, mert felborul ez a fajta számszaki hegemonia, s az emléktörvények helyett az emlékezet- vagy az emlékezettörvényi aspektusból elemezhető jogszabályok lesznek túlsúlyban. Így még a csekélyebb mértékű, rendszerváltozást követő emléktörvények sorából is el-eltűnedezik az erő, a példamutatás, a piedesztálra emelés. Ez a fajta pozitívetérzés-csökkenés a kollektív emlékezetben kizárólag együtt értelmezhető a 8.1. alpont versengő áldozatnarratíváinak kontextusával, valamint a 8.4. alfejezetbeli Trianon-narratíva megjelenésének közvetettségével. Ezek viszont már az emlék-, hanem az emlékezettörvények terepében vizsgálhatóak.

8.2.3. A szégyen

8.2.3.1. A szégyen (jogi) szemiotikai szerepeiről

Releváns kérdés, hogy miért szükséges a szégyen pszichológiai aspektusait meghatározni egy jogbölcseleti témájú disszertációban. „Ezek a korai szégyenteljes tapasztalatok az önéletrajzi emlékezetben rögzülnek mint kondicionált érzelmi reakciók és nagy hatással vannak a szelf-releváns hiedelmek, forgatókönyvek, maladaptív belső munkamodellek és a negatív szelf-értékelések kialakulására ...”⁵⁵⁸ Kiemelkedő jelentősége van abban, hogy az adott társadalom/társadalmi réteg/egyén, mely oktrojált szégyenidentitást kap, annak társadalomban elfoglalt helye, társadalmi elfogadottsága is jelentékeny módon megváltozik. Ráadásul önmagát erősítő folyamatként megmutatkozik a jogszabályokkal szembeni elfogadottságban, a jogszabály alkotójának hitelességében, illetve abban is, hogy az egyén miként tekint a jogszabályok által identitásképző motívumként is megjelenő emlékezeti kánonra. Heller Ágnes *A szégyen hatalma*⁵⁵⁹ című írásában mintha egy lépéssel megelőzné az érzelmi vetületet: a szégyenaffektust teszi vizsgálat tárgyává.

„Az affektusok empirikus emberi univerzáliaiak; veleszületnek fajunk minden egészséges tagjával. Kifejezőek, beszédesek: arckifejezésekben, a hang árnyalataiban, gesztusokban nyilvánulhatnak meg. Az affektus alapvető kifejezései az ingerek meglehetősen bonyolult struktúráira adott nem tanult, hanem 'természetes' érzésreakciók.”⁵⁶⁰

⁵⁵⁸ VIZIN Gabriella: *A szégyen szerepe a mentális zavarokban*. Doktori értekezés. Budapest, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, 2017. http://old.semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/vizingabriella.d.pdf 29-58.

⁵⁵⁹ HELLER Ágnes: *A szégyen hatalma*. In: Uő: *A szégyen hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 7–92.

⁵⁶⁰ HELLER (1996) i. m. 13.

Az affektus pszichológiai jelentése jóval tágabb, mint a köznapi értelemben vett, sokszor tévesen azonosított érzelmi azonosítás. Kiváltói bizonyos ingerek, amelyek azonban idővel változhatnak; mégis kultúraspecifikusak, de eltérően más hellei affektustoktól, például a félelemtől, nem képzelhető el kultúraelőtti állapotában. „A szégyenkezés az az affektus, amely tulajdon kulturális környezetünkhöz való igazodásra készít bennünket.”⁵⁶¹

Alapvetően a szégyen teljesen egészséges, adaptív érzelem, addig, amíg nem internionalizálódik. Ekkor azonban krónikussá válhat, identitásunk részét képezheti. Kutatásom ennél a pontnál ragadja meg a fő különbséget a szégyen pszichológiai elemzése és emlékezettörvényi aspektusai között: a jogfilozófia világában ugyanis a szégyen minden esetben oktrojált, jogszabály által meghatározott: legyen az akár a kötelezően meghatározott zsidó mivolt, vagy az, hogy a NEB-törvény alapján részese volt-e valaki a kommunista diktatúra politikai rendszerének fenntartásának. Az identitásképzővé váló, kötelező jellegű szégyenre való reakció többféle lehet. Emlékezettörvényi aspektusból két megközelítés lehet releváns. Paul Gilbert 1997-ben publikált szociális rangsor elmélete⁵⁶² szerint egy kétféle lehetséges megoldást felmutató megközelítés: az egyik a düh, a másik pedig az elrejtőzés. Meglátása szerint ez a két elkerülési módot annak függvényében választják az emberek, hogy az adott egyén szociálisan miként pozicionálja magát. Aki alacsonyabb rangon képzei el magát a szociális rangsorban, az inkább teszi magáévá a szégyent és inkább rejtőzik el, mint az, aki magasabb helyzetűként gondolkodik önmagáról, aki inkább a dühöt választja és másokat hibáztat az adott érzelmért. Ehhez képest nagyobb teret ad a reakciókra Donald L. Nathanson ún. szégyeniránytű-elmélete,⁵⁶³ mely szerint négyféle lehetséges magatartás létezhet: a visszavonulás; a mások ellen fordulás; az elkerülés; az önmaga ellen fordulás. Meglátása szerint a négy „égtáj” felé indulva reagálnak az emberek a szégyenre; azonban ezeken egy megfelelő önbecsüléssel rendelkező ember hamar „túljut”. Vizsgálat tárgyát inkább az képezi, hogy ha egy magasabb fokú krónikus szégyen és egy erősebb szégyenhajlam⁵⁶⁴ együtt van jelen az egyénben, akkor miként tud megküzdeni a jogszabályok által rátestált szégyenérzettel.

⁵⁶¹ HELLER (1996) i. m. 14.

⁵⁶² Paul GILBERT: The evolution of shame as a marker for relationship security: A biopsychosocial approach. In: Jessica TRACY – Richard ROBINS – June P. TANGNEY (eds): *The selfconscious emotions: Theory and research*. The Guilford Press, New York, 2007. 283–309.

⁵⁶³ http://old.semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/vizingabriella.d.pdf 29. o.

⁵⁶⁴ Vizin Gabriella szerint a szégyenhajlam összetevői z alábbiak lehetnek: szülői elutasítás és bizonytalan kötődés; kivételezés a testvérrel; abúzus-trauma-stigmatizáció-bullying; szülői szégyen; szülői túlóvás; szocializációs hatások; temperamentum; nem és életkor hatásai. Lásd részletesebben VIZIN (2014) i. m. 23–29. A felsorolásból látható, hogy kifejezetten a gyermeki fejlődéshez köti a hajlam egyes részeit. Vagyis az, hogy egy meghatározhatatlan életkorban ért kötelező szégyenérzés miként hat az egyénre, annak eredetét a gyermekkorban kell keresni. A jogszabály által „előírt” kötelező szégyenkezés azonban nem veszi tudomásul ezeknek az összetevőknek jelenlétét, hatásait.

Összevetve a két elméletet az látható, hogy a gilberti kétutas megoldás párhuzamba állítható a nathansoni önmaga ellen vs. mások ellen forduló magatartásmóddal.

Jelen alfejezet ötletgondolata Sajó András: *Constitutional Sentiments*⁵⁶⁵ című kötetének utolsó *Shame* fejezetéből származik. Sajó András ugyanis a pszichológiai alapokon túlmenően a szégyent egy olyan kétpólusú viszonyként írja le, melyben a szégyenkező fél „látható”-vá válik. „In line with culturally influenced shame research I argue that shame is an emotion or emotion family where the fundamental experience is being exposed to others.”⁵⁶⁶ Ez a fajta „kitettség” ahhoz, hogy látszódjék, láthatóvá váljék a szégyenkező, azt is feltételezi, hogy létezik egy az övétől teljesen eltérő aspektus, egy másik ’tekintet’, mely őt nézi, s egyben meg is ítéli, rangsorolja őt. A pozíció azonban változtathatatlan: kiszolgáltatottságot eredményez, valamint magával von egy olyan jellemzőt is, mely szerint olyan része, tulajdonsága válik láthatóvá, mely eltérő okokból kifolyólag, de rejtegetésre szorult eddig. Sajó András a szégyen e ’kitettség’ alapú megközelítése kapcsán Erik Erikson, Gabriele Taylor, Bernard Williams és Silvan S. Tomkins elméleteire alapoz.⁵⁶⁷ Ezeket a megközelítéseket összeköti az, hogy a szégyent egy olyan fajta érzelmi válaszreakcióként írják le, ami kényelmetlenséggel jár, elpirulást okoz,⁵⁶⁸ s ez egyben egyfajta önvédő mechanizmus is abban a tekintetben, hogy a „kitettség” okozta érzelmi reakciókat oldja magában az ember. Mindezek megindokolják azt a fentebb tett állítást, hogy a szégyen azért sem lehet az alapérzelmek egyike, mert már összetettebb kognitív folyamat kell ahhoz, hogy létrejöhessen. S habár azok a fízológias folyamatok, amikor valaki elvörösödik, vagy éppen a szégyenkezés hatására elpirul, nem befolyásolhatóak kognitívan, de aztán az érzelemmel való megküzdési stratégia, amint azt feljebb bemutatam, már igen. Egybevetve „ezt az önkéntelen, uralhatatlan testi reakciót”⁵⁶⁹ az elrejtési célzattal, megállapítható, hogy a szégyen mint érzelem komplexitása kiemelkedős,

⁵⁶⁵ SAJÓ (2011) i. m.

⁵⁶⁶ Saját fordításomban: „A kulturálisan befolyásolt szégyenkutatással összhangban azt állítom, hogy a szégyen egy olyan érzelem(család), ahol az alapvető élmény az, hogy mások előtt lelepleződjünk.” SAJÓ (2011) i. m. 269.

⁵⁶⁷ Lásd továbbá Gabriele TAYLOR: *Pride, Shame and Guilt, Emotions of Self-Assessment*. Oxford: Clarendon Press, 1985. Sajó kifejezetten olyan részletre hivatkozik Taylortól, mely a szégyen mint önvédelmi mechanizmust látatja. Lásd Sajó (2011) i. m. 270. További hivatkozásai tekintetében lásd még: Silvan S. TOMKINS: *Affect Imagery Consciousness*. Volume 2: The Negative Affects. New York, Springer, 1963. 123.; Erik ERIKSON: *Identity and the Life Cycle. Psychological Issues*. No. 1., Vol. 1. New York, International Universities Press, 1959.; Bernard WILLIAMS: *Shame and Necessity*. Berkeley, University of California Press, 1993.

⁵⁶⁸ Charles Darwin már 1872-ben megírt *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése* című kötetében megjelenik a szégyen (és a szerénység) érzelemhez kötődő testi kifejezés, az elpirulás. Lásd: OATLEY-JENKINS (2001) i. m. 29.

⁵⁶⁹ PABIS Eszter: A szégyen kulturális konstrukciójának történetéről és elméleti megközelíthetőségéről. In: BALOGH László Levente – HORVÁTH Andrea – PABIS Eszter: *A szégyen reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvkiadó, 2017. 8.

dinamikája azonban paradox. Egyetérték azon állításával, miszerint mind a szégyen, mind a büntudat kognitív reprezentációi kultúrafüggőek. Érdekes azon a vonalon tovább folytatni a vizsgálatot, mely szerint a szégyen mint érzés jelentősége sokkal nagyobb a közösséget előnyben részesítő kultúrákban, mint azokban, melyek inkább az egyént helyezik előtérbe. Ráadásul az érzelm szerepe az önkontrollban, ahogy arra már fentebb is hivatkoztam, kiemelkedő. Martha Nussbaum érvel⁵⁷⁰ azzal, hogy a társadalmaknak meg kell védeniük életterüket, melyeket a polgárai elképzelnék és felépítenek maguknak, akkor is, ah ez szégyenteljesként érzékelhető. Az emlékeztető törvények kapcsán ez a kérdés pont fordított irányban merül fel: jelen elemzés azt mutatja meg, hogy ha a jogalkotó alakítja ki ezt a szégyenteljes érzületet, azt a teret és életteret, melyben tagjai élnek, akkor vajon igazolható-e vagy sem.

Végezetül röviden utalok néhány olyan szégyenmegközelítésre, melynek eredményei hatással vannak az emlékeztető törvények vizsgálata során a helyes következtetés levonása tekintetében. Marginális elemzési utak ugyan, de az kép komplexebb tétel szempontjából nehezen mellőzhetőek.

A zsidó-keresztény kultúrkör szégyen-eredetmítosza⁵⁷¹ egészen a teremtéstörténetig vezethető vissza. A fentebbi fiziológiás, pszichológiai eredetű folyamatok értelmezésének egyik másik lehetséges tere Ádám és Éva megszegésének forrása. Miután Éva evett az almából, sőt Ádámot is megkínálta vele, megjelenik a meztelenségük miatti szégyen érzése: „... a szégyenérzet leggyakoribb, ősi alapja a meztelen testiségnek való kiszolgáltatottság feltárulása, a kontingencia tudatosulása, az elrejtteni szánt dolgok felfedése.”⁵⁷² Ez az „isten szem” azonban egy idő után elveszik: eltűnik a tekintet, az eszményiesített szem, s ahogy a történelem viharaiiban a vallásosság helyett a lelkiismeret lép a külső tekintély helyébe, annál nagyobb szüksége lesz az embernek „egy külső tekintély mankójára van szükségünk, nem emberi mivoltunk *ellenére*, hanem éppen *miatta*.”⁵⁷³ [kiemelés az eredeti szövegben] Az, hogy a közösség lesz az eszményi tekintet – tekintély -, azt is jelenti, hogy az ének mint közösségalkotó tényezőnek kell megfelelnie a sajátmagával szemben támasztott ideálnak: vagyis valamiként a közösség részének kell maradni. Tehát a szégyennel valamit kezdenie kell: elkerülnie, vagy a megszegés következményeit valamiként bírnia. Rózsa Huba a bibliai

⁵⁷⁰ Hivatkozik rá PABIS (2017) i. m. 11.

⁵⁷¹ Amint a korábbi bevezető fejezetekben megindokoltam az adott korszak emlékezeti struktúrájának bemutatásakor, jelen korszak esetében is fontosnak tartom a hazai emlékeztető politikának alapot adó zsidó-keresztény kultúrkör alapjait megadni.

⁵⁷² PABIS (2017) i. m. 7.

⁵⁷³ HELLER (1996) i. m. 31.

őstörténet magyarázatakor az alábbi értelmezési ívet adja meg. Elemzése szerint a bűnbeesés történetekor a bűn lényege az, hogy az ember egyedül akarja eldönteni, mi a jó és mi a rossz; feltételezi önmagáról, hogy ismeri, mi a jó és mi a rossz – vagyis önmagát Isten elé helyezi. Azáltal, hogy ismeri és eldönti, mi a jó és mi a rossz, felismeri a saját mezítelenségét, értelmezi azt és szégyen tölti el, mert rossznak tartja. Megbomlik a fajta belső harmónia, amit az embert mint Isten által a teremtettség ajándékával felruházott lényt jellemezte.

„A szégyen hiány: az ember belső harmóniáját jelzi, a szégyen viszony: az ember belső meghasonlottságának, belső harmóniájának jele. Többé nem ura vágyainak és kívánságainak, mert azok adott esetben hevesen jelentkeznek, akár akarja, akár nem, és nem tud tökéletesen uralkodni rajtuk.”⁵⁷⁴

Érdeemes a francia filozófus, Jean-Paul Sartre gondolatait⁵⁷⁵ is bemutatni a szégyen kapcsán.⁵⁷⁶ Sartre a test és a Másik kapcsán elemzi ezek szégyennel való összefüggéseit. A kiindulópont ebben az esetben is a tekintet: a tekintet alapján én megismert leszek, vagyis a testem meglátottá válik, s ez a megismertség szégyent is szül, hiszen felfedett leszek a Másik számára. Ennek oka az, hogy a testem a Másik számára adott, nem tagadhatom, léte ebben áll. Ahogy írja A lét és semmi című kötet IV. fejezetében: „A nő, aki felém jönni látok, a férfi, aki épp az utcán sétál, a koldus, akit énekelni hallok az ablakomból, tárgy számomra. ... Mit akarok mondani azzal, hogy azt állítom, hogy ez a tárgy egy ember?”⁵⁷⁷ Ez az ember viszonyában létezve lesz a Másik – aki egy bizonyos fordulatig kizárólag mint tárgy létezik számomra, s ez egészen odáig így fog maradni, amíg a Másik tekintettel nem lesz felruházva.

„Egyszóval amire a másikról alkotott felfogásom a világban az „ez valószínűleg egy ember” formájában vonatkozik, az tulajdonképpen a saját állandó lehetőségem arra, hogy általa-látott-legyek, vagyis az állandó lehetőség, hogy egy szubjektumot, aki engem lát, egy általam látott tárggyal helyettesítsek. A „másik-által-látott-lenni” a „másikat-látni” igazsága. ... A másik minden pillanatban néz engem.”⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ RÓZSA Huba: *Kezdetkor teremtette Isten. A bibliai őstörténet magyarázata (Ter1-11.)*. Budapest, Jel Kiadó, 81-82.

⁵⁷⁵ <https://konczorsolya.hu/blog/sartre-az-emberi-kapcsolatokrol-es-a-szegyenrol/>

⁵⁷⁶ Lásd részletesebben: TISZÓCZI Roland Barna: Jean-Paul Sartre testfelfogása. In: ULLMANN Tamás – VÁRADI Péter (szerk.): *Sartre és Merleau-Ponty: A francia fenomenológia klasszikus korszaka*. Budapest, L'Harmattan, 2011. 111.

⁵⁷⁷ Jean-Paul SARTRE: *A lét és a Semmi*. Budapest, L' Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, 2006. 314–315.

⁵⁷⁸ SARTRE (2006) i. m. 318–319.

Ez a nézés, ez a tekintet, az önmagukba figyelő szemek lesz az, amely elvezet odáig, hogy én látható vagyok: „Most először létezem énként reflektálatlan tudatom számára. Az ennek ezt a betörését gyakran úgy írták le: látom magamat, mert valaki lát.”⁵⁷⁹ Ez a tekintet azonban rémisztő is lehet, mert a tekintettség által tárggyá válik az Én is, eltakarhatatlanná; ezáltal a Másik igazsága leszek. Ez viszont szégyent szül, mert nem lehet takargatnia magát a látottnak.

A szégyen mint érzélem soha nem elemezhető az egyénben önmagában. Minden esetben van egy szociológiai dimenziója is. A szégyen dinamikája ugyanis a már jelzett leleplezés illetve az éppen attól való félelem kettősségét jelenti: vagy ahogy Gvozdeva-Velten kettőse⁵⁸⁰ nevezi, ez egyfajta „társadalmi érzés”.⁵⁸¹

Eddigi szégyennel kapcsolatos állításaimat az időbeli dimenzió megnyitásával szeretném továbbtágítani, kifejezetten az emlékezettörvények aspektusából vizsgálva. A 'láthatóvá válás', a tekinteteknek való kitettség ugyanis időben nem feltétlenül azonos azzal az 'okkal', amiért a másik fél láthatóvá válik. Egy irodalmi példát hozva: Nathaniel Hawthorne *A skarlát betű* című regényében a főszereplőnek a szégyen bélyegét, egy skarlátvörös betűt kell a mellkasán hordania egy olyan cselekedetért, házasságon kívüli szexuális kapcsolatért, amit időben korábban követett el. Az időbeli dimenzió azonban ennél összetettebb annak tükrében, amint az emlékezetpolitika világába lépünk. Amint a 8.2.4. alpontban bemutatom, azon magyar emlékezettörvények, illetve azon törvények, melyeknek bizonyos részei emlékezettörvényi szempontból elemezhetőek, a szégyennel akként operálnak, hogy utólagosan határozzák meg, hogy kiknek és milyen okból kell(ett volna) szégyellniük magukat. Ez a hozzáállás alapvetően a rendszerváltást követő, illetve a 2004-es, közép-kelet-európai államokkal bővült Európai Unióban– ahol folyamatosan szembe kell nézni az elmúlt évtizedek elkövető-áldozat dichotomikus aspektusával– folyamatosan felszínen van. Nem értek azonban egyet Sajó András azon állításával, mely szerint amíg az elkövetők leszármazottaira akként tekintünk, mint akiknek felmenői lehetővé tett tömeggyilkosságokat, addig ez az örökség egyfajta éberséget szül és ezáltal szégyen húzza meg az erkölcs határait.⁵⁸² Egyrészt a múltbéli cselekedetért a

⁵⁷⁹ SARTRE (2006) i. m. 322.

⁵⁸⁰ Katja GVOZDEVA – Hans Rudolf VELTEN: Einleitung. In: UÓ: (szerk.) *Scham und Schamlosigkeit: Grenzverletzungen in Literatur und Kultur der Vormoderne*, Berlin, De Gruyter, 2011. 1–24. [Hivatkozik rá: https://brill.com/display/book/9783846767467/front-7.xml](https://brill.com/display/book/9783846767467/front-7.xml)

⁵⁸¹ Mivel a szégyen problematikájának szociológiai dimenziója nagyon marginális a disszertáción belül, ezért csupán utalni szeretnék arra, hogy jelen vizsgálati irány egyik kiindulópontja az alábbi tanulmány és az abban hivatkozott kortárs szociológiai elméletek voltak. TAKÁCS Erzsébet: A szégyen problematikája a későmodernitásban. Kortárs szociológiai megközelítések. In: BALOGH László Levente – HORVÁTH Andrea – PABIS Eszter: *A szégyen reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvkiadó, 2017. 87–96.

⁵⁸² SAJÓ (2011) i. m. 296.

leszármazóra rakni morális felelősséget meglátásom szerint nem etikus, másrészt pedig a szégyen mint érzelem nem képes a morális határok megszabására; abból kiindulva sem, mely szerint alaptétel, hogy a szégyen kultúraspecifikus. Ezt az állítást kiegészítem azzal, hogy idő- és társadalmi berendezkedés-specifikus is a szégyen megítélése.

8.2.3.2. A szégyen jelentősége a jog világában

Az előbbiekben felvázolt, interdiszciplináris szégyenelemzéseket a jelen alponban leszűkítem a jog világában betöltött szerep elemzésére. Ahogy Sajó András is állítja: „What makes shame relevant for law and social control is that it is an instrument of self-control, but as such it can serve as social instrument.”⁵⁸³ A szégyen jogi elemzése kapcsán azonban kérdésessé válik, hogy a privát- vagy inkább a közszférában kap-e nagyobb relevanciát. Jelen értekezésnek nem célja a privátszférában betöltött szégyenkérdések elemzése, az emlékezettörvények kifejezetten a közszférában betöltött szerepre világítanak rá az üdvös szégyenébresztés eszközeiként. Ha ezt a lehetséges önkontrollt az alkotmányos érzelmek perspektívájából elemezzük, akkor megállapítható, hogy a jog mint társadalmi alrendszer is a szégyen kifejez(tet)ésének egyik módja, ugyanis ez az üdvös szégyenébresztés egyik módja. A szégyennel érintett cselekmény pedig társadalmilag konstruált (?).

A jog a nyelv nélkül értelmezhetetlen. A szégyennarratívák elemzése és értelmezése a már fentebb fókuszba helyezett zsidó-keresztény eredet kapcsán egy másik teret is megnyitnak az emlékezettörvények és a szégyen kapcsolatában. A bűnbeesést követően az első tette Ádámnak és Évának a meztelenségük miatti szégyenkezés, illetve ezáltal Isten hívásakor az az előli elbújás. Megváltozik a nyelv értelmezési lehetősége is: ami korábban a teremtés, a névadás médiuma volt, a bűnbeesés miatti szégyenkezést követően a nyelv elől, az isteni szó elől igyekszik elbújni az első emberpár. A bűnbeeséshez a kígyó is kell az emberen kívül, de a szégyenhez az ember és az isteni szem, a kívülálló látása szükséges.

„A nyelv lényegösszefüggésére vonatkozóan háromszoros jelentése van ... Az ember azzal, hogy a név tiszta nyelvéből kilép, a nyelvet eszközzé teszi ..., ezzel egy részében mindenesetre pusztá jellé is; ... Jó és rossz ugyanis megnevezhetetlenül, névtelenül áll a névnyelven kívül, amelyet az ember éppen ennek a kérdésfeltevésnek az alaptalanságában hagy el. A név mármint a létező nyelvet tekintve csupán azt az alapot nyújtja, melyben konkrét elemei gyökereznek. Az absztrakt nyelvelemek azonban –

⁵⁸³ SAJÓ (2011) i. m. 272. Saját fordításomban: „Amiért a szégyen releváns a jog és a társadalmi kontroll szempontjából, az az, hogy az önkontroll eszköze, de mint ilyen, társadalmi eszközként is szolgálhat.”2.1.2

talán úgy sejthetjük – az ítélkező szóban, az ítéletben gyökereznek. Az absztrakció közölhetőségének közvetlensége (a közvetlenség azonban a nyelvi gyökér) a bíraskodó ítéletben nyugszik.”⁵⁸⁴

A nyelv funkcionalitása tekintetében ez a fajta bekövetkezett változás azt is eredményezi, hogy az ember mint értelmező lép színre. A Biblia abbéli olvasata pedig, mely szerint nem bibliaértelmezést, hanem magának a nyelvnek a bibliai szövegből eredeztethető természetét adja meg, azt is magával vonzza, hogy a szégyen mint interperszonális érzés lesz az origója kultúrkörünknek.

A XX. század történelmi tapasztalatai újragondolják a szégyenről vallott elméleteinket. Az a tény, hogy a holokauszton át a Vasfüggönytől keletre történt eseményeken át a ruandai mészárlásig (és még sok-sok példát említve) az elkövetők és az áldozatok, illetve a szürke zónában élők⁵⁸⁵ még mind a mai napig a társadalom tagjai lehetnek, a szégyenkezés egy olyan jellegű folyamatát indítják be, amelyben kénytelen mindenki állást foglalni, ezekhez az eseményekhez való viszonyát meghatározni. A szégyennek ugyanis lehetséges egy olyan olvasata is, mely szerint ez segít elkerülni, vagy kellő távolságba kerülni olyan 'gyenge'⁵⁸⁶ helyzetektől, mely alapvetően szégyenkezést váltana ki. Visszautalok a korábbi állításra, mely szerint a szégyen kultúra-, történelmitapasztalat- és kontextusfüggő is egyben. Éppen ezért fontos az saját állítás, miszerint „The observer is within me.”⁵⁸⁷ Van egy belső megfigyelő, aki tudja, aki tisztában van azzal, hogy a szégyen mint érzés generálója-e vagy 'érzője'. A normától való eltávolodás, vagy a szó eredeti értelmében vett deviáns⁵⁸⁸ csoport tagjának lenni éppen azok a generáló faktorok, melyek előidézik a szégyenkezést. „What makes shame relevant for law and social control is that it is an instrument of self-control, but a such it can serve as social control instrument.”⁵⁸⁹ Ebből a szempontból azonban fel kell tenni a kérdést, hogy a többség, vagy éppen a jogrendszer minden esetben követendő-e? Mivel erre a kérdésre egyöntetűen nemleges válasz adható, főleg az említett történelmi tapasztalatok birtokában, máris relatívvá válik az, hogy ha adott történelmi időszakban valakinek szégyenkeznie kellett, akkor vajon az adott társadalmi berendezkedés bukását követően vajon fordul-e a kocka.

⁵⁸⁴ Walter BENJAMIN: A nyelvről általában és az emberi nyelvről. In: Walter BENJAMIN: „*A szírének hallgatása*”. *Válogatott írások*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 19.

⁵⁸⁵ Lásd részletesebben LEVI (1986) i. m.

⁵⁸⁶ SAJÓ (2011) i. m. 292.

⁵⁸⁷ SAJÓ (2011) i. m. 292. Saját szavaimmal fordítva: „A megfigyelő bennem van.”

⁵⁸⁸ *De via*: vagyis az útról való letérés.

⁵⁸⁹ SAJÓ (2011) i. m. 272. Saját szavaimmal fordítva: „Az, ami miatt a szégyen jelentős szerepet tölt be a jog és a társadalmi kontroll világában, az az, hogy ez az önellenőrzés egyik eszköze, de mint ilyen szolgálhat a társadalom önellenőrzésére is.”

Ha az emlékeztetvényekre mint az üdvös szégyenbresztés eszközeire tekintek, akkor ez a logikai ív a másik irányból ragadható meg: egy adott történelmi berendezkedés, politikai rendszer bukását követően a rendszer utólagos elítélésének egyik eszköze a szégyenkezés előhívása. A XX. század történelmi tapasztalataink birtokában vitathatatlan, hogy a német szégyen- és büntudatkultúra az, melyhez képesti viszonyát a magyar emlékeztetvényeknek meg kell tudnia határozni.

„Ugyanakkor számos kritika is éri az egyébként eleve paradox identitáskonstruáló szereppel bíró (hiszen megsemmisülést, arcvesztést implikáló) szégyentudta nyilvános színrevitelét. ... Theodor Heuss idézett szavai például nyilvánvalóan összecsengenek a kapituláció utáni német társadalomra olyannyira jellemző 'áldozati szindróma' (Assmann) téziseivel.”⁵⁹⁰

A 8.1. alfejezetben meghatározott assmanni önfelmentő, bűnelhárító mechanizmusok megállapításaira támaszkodva emelem ki az emlékeztetvények ambivalens szerepét a szégyen mesterséges előhívásában. A szégyen szemantikájának megváltozása időben későbbre datálódik, mint az áldozat szemantikai módosulása.⁵⁹¹ Amint az áldozat *hero* jelentése átalakult *victim*-mé, úgy nem találunk átalakulást a szégyen kapcsán; inkább az időbeli cezúra az, ami mérvadó: vannak sajátos jegyei a szégyennek, van egyfajta posztheroikus jellege, amiként azt Aleida Assmann is állítja.⁵⁹² Ennek a posztheroikus jellegnek köszönhetően már nem lesz feltétlenül ellentétes a bűn és a szégyen kultúraspecifikus⁵⁹³ interpretációja:

„A szégyen tapasztalata és a civilizációs törés traumája között ugyanis jelentős strukturális analógiákat találunk. Feltűnőek ezek – akárcsak a szégyen traumatizáló hatása – már közvetlenül a háborút követő években: paradox, de nagyon jellemző módon a szégyenérzet „átvihető”: ... Amikor a szubjektív érzelm helyére a nyilvános gesztusokban egy performatívan létrehozott szociális érzelm, egy erkölcsi imperatívusz demonstrálása lép, az akár a fogalom inflálódását is eredményezheti, az értelmezés lehetőségét akár ki is zárhatja.”

Ha a magyar emlékeztetvények, illetve a példaként hozott jogszabályok emlékeztetvény-szemponitú elemzését végzem el, akkor ennek függvényében érthető, hogy egyes történelmi

⁵⁹⁰ PABIS (2017) i. m. 13.: itt hivatkozik Heuss nézeteire.

⁵⁹¹ Lásd részletesebben a 8.1. alfejezetet.

⁵⁹² Aleida ASSMANN: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München, C. H. Beck. Verlag, 2006. 76.

⁵⁹³ PABIS (2017) i. m. 16.

események jogalkotó általi értelmezését miért tekinthetjük a szegényfogalom erodálódásának. Ahogyan a magyar emlékezetpolitika az 1989 előtti időszakra reflektál, amiként folyamatosan jelenlévőnek tartja – legyen az akár a későbbiekben hivatkozott NEB-törvény, vagy éppen a 2012-ben módosított Mttv., Ctv. stb.–, párhuzamba is állítható azzal a német kultúrszegény problematikával, amely a fentebb bemutatott strukturális analógiához vezet eredményként a holokauszt és a szegény között. A hazánkra jellemző szegényennarratíva főleg a kommunizmus időszakára fókuszál; a II. világháború idejére kevésbé. Ennek bizonyítására az értekezés 8.2.3.3. alpontjában olvasható jogszabályszevegek elemzése vállalkozik a disszertáció.

Egy másik nézőpontot kínálva fókuszálók Heller Ágnes állítására, mely szerint a szegény hatalma nem egyszerűen szókép, hanem abszolút valóságos. Külső tekintélytől ered; és világossá válik, hogy ha az emlékezettörvényekre mint szegényémbresztő eszközökre tekintünk, akkor a fennálló uralmi rendszer egyfajta legitimálását is megteheti az emlékezettörvény.

„Minél inkább belsővé válik a szegény, annál kevesebb nyers erőszak szükséges a társadalmi struktúra integrálásához. A szegény belsővé tételével természetesen nem csupán az uralompolitikai rendszere legitimálódik, hanem egyúttal a társadalmi alrendszerek uralmi viszonyai is - ...”⁵⁹⁴

A szegény tehát lehet egyfajta társadalomintegráló és identitásformáló eszköz is. Ennek erejét csökkenteni lehet azáltal, hogy a külső tekintély minél heterogénebb. Példának okáért ezt a heterogenitást nem mondható el az 1989 előtti 'külső tekintély'-ről, így kifejezetten szegényteljesnek minősült az az élet, amelyet példának okáért svábként vagy éppen nagygazdaként kellett élni a negyvenes évek második felében, az ötvenes évek első felében. Az oktrojált identitás azonban nem csupán politikai úton volt elérhető, hanem beszivárgott a társadalom más alrendszereibe is. A kérdés az, hogy az 1989-es fordulatot követő emlékezettörvények szegényaspektusai heterogénebbek-e ezeknél? Állíthatjuk-e ezt három évtizeddel a rendszerváltozást követően, hogy az emlékezetpolitikán és a nemzeti identitás meghatározásán túl hatása van más alrendszerekre is?

Az oktrojált identitás kapcsán releváns kérdés lehet ennek elutasítási lehetősége; Sajó András ezért a szegény tagadására is rávilágít: ha a szegény létét, létjogosultságát tagadjuk, akkor az egyben azt is jelenti, hogy „nincs is semmi néznivaló”. „Where negation, silence, and indifference surround foundational genocide in a community, its members and past members are left with nothing to prevent identification with what one feels ashamed about. With silence

⁵⁹⁴ HELLER (1996) i. m. 67.

there is nothing acting preventively.”⁵⁹⁵ ⁵⁹⁶ Ha az új Btk. 335. §-ában található önkényuralmi jelképek használatának tényállását emlékeztetvényvi aspektusból és kifejezetten a szégyennarratívából elemzem, akkor ez az időbeli ’játék’, a szégyen ilyen fokú tagadása vagy éppen megfordítása azt eredményezi, hogy láthatóvá válik, a jogalkotó mely szimbólumok és mely történelmi önkényuralmi rendszereket ítéli el akként, hogy használatuk által a megidézett kor, események félelem kiváltására alkalmasnak minősül, ezért a közbiztonságot sérti. Ehhez azonban meg kellett változnia a történelmi kontextusnak: ne a ’nemhasználat’, hanem a használat legyen szégyenteljes. Erre utal Sajó is, amikor a szégyenre mint identifikációs tényezőre hivatkozik: azáltal ugyanis, hogy a szégyent negligáljuk, vagy éppen hallgatunk a szégyenletes tettekről, időszakokról, semmilyen megelőző cselekményt nem teszünk arra vonatkozólag, hogy a jövőben ilyen jellegű cselekedetek ne forduljanak elő. E tekintetben az emlékeztetvények kapcsán a szégyen mint identifikációs tényező akként elemezhető, melyek jövőbe mutatóan prevenciós céllal születnek meg. Ha ez a szégyen tehát a jog által intézményesített, semmi esetre nem értelmezhető „teherként” a közös lelkiismeret, a közös erkölcs kialakításánál, sőt a történelmi emlékezet kapcsán felmerülő kollektív felelősség kérdéskörében sem merül fel. „Normál időkben”, írja, az intézményesített köz lelkiismeret, pl. a jog segítségével történik ez meg (?).

A már hivatkozott Krokovay-cikk a szégyen-fejezet kapcsán azt a Sajó András-i kiindulópontot teszi meg vizsgálata elsődleges tárgyának: „az emberi méltóságunkba, személyiségi jogainkba, magánéletünkbe gázoló igazságtalan megszegés.”-t.⁵⁹⁷ A nemzeti önvizsgálat kifejezéssel élve feltételezi egy adott ország önreflexióját, ami a közép-kelet-európai államok tekintetében a demokratikus átmenetet követően megadatott.

„Akár abban az értelemben, hogy az új demokratikus igazságtétel pellengérré állítja azokat, akik a diktatúra bűneinek részesei vagy haszonélvezői voltak, akár abban az értelemben, hogy ünnepélyesen megkövetik a diktatúra áldozatait, hogy a nemzet szégyenkezik a diktatúra kormányzatának és tisztségviselőinek bűneiért a tisztességes népek előtt, hogy újra büszke, köztiszteletet érdemlő tagja lehessen a nemzetek közösségének.”⁵⁹⁸

⁵⁹⁵ SAJÓ (2011) i. m. 296.

⁵⁹⁶ Saját fordításomban: „Ahol a tagadás, a csend és a közömbösség veszi körül a közösségben az alapvető népiertást, ott annak a közösségnek a tagjai és korábbi tagjai semmit sem kapnak, ami megakadályozná azonosulásukat azzal, amit szégyellnek. A csennel megelőzés gyanánt nem működik semmi.”

⁵⁹⁷ KROKOVAY (2011) i. m. 142.

⁵⁹⁸ KROKOVAY (2011) i. m. 143.

Kérdés az, hogy ez tényleg alkotmányos megszegésnek minősül-e, vagy pedig az emlékezetpolitika kénytelen tekintetbe venni ezt a komplex érzelmet mint identitást meghatározó érzelmet.

8.2.3.3. Gyakorlati példák

Visszaulva a disszertáció 4.3.3. alpontjában szereplő korszakolási elméletekre fókuszálunk most arra a sajátosságra, melyet Sajó András így jellemez:

„In 'ordinary circumstances' where the issue is the shameful past of the majority, it is unlikely that shame will become part of the constitutional project. However, there are specific historical circumstances where shame is successfully imposed on the majority, perhaps by some external moral or political power, and the constitution may become involved in this process. ... In other countries with a comparable history of government-enforced genocide as in Hungary or Romania, or perhaps even France, there is less popular and an institutionalized shame for the past injustice.”^{599 600}

Ráadásul hazánkat kétszeresen is érinti ez az általa *specific historical circumstances* terminológiával illetett környezet, mivel szinte kétszeresen szembesül a magyar köz- és politikai élet azzal, hogy egy korábbi diktatorikus rendszer (először a szélsőjobboldali rezsim, később pedig a kommunista rendszer) alkotói, tagjai, résztvevői ugyanúgy jelen vannak az adott rezsim bukását követően az „új” rendszer alkotói között. Éppen ezért állítja a részfejezet azt, hogy a rendszerváltozást követő időszakban, amikor már lehetséges, sőt kötelező volt szembenézni a diktatúrák tevékenységével, akkor az arra erkölcsileg egyedül adható válasz a szégyen volt. Ennek szövegszerű bizonyítása olvasható ebben az alfejezetben.

A vizsgált jogszabályok a szégyen tekintetében az alábbiakra fókuszálnak: Alkotmány, Alaptörvény, a régi és az új Btk., a NEB-törvény, a 2012. évi CLXVII. törvény, valamint a semmisségi törvények. A jogszabályok szövegelemzése a 7.2. alfejezetben történt meg, jelen helyen kizárólag a szégyen aspektusú megközelítés olvasható. A vizsgálati módszer e tekintetben azt az ívet követi, hogy a hivatkozott jogszabályok emlékezettörvényi aspektusú

⁵⁹⁹ SAJÓ (2011) i. m. 288.

⁶⁰⁰ Saját fordításomban: „'Átlagos körülmények' között, ahol a többség szégyellendő múltja a kérdés, valószínűtlen, hogy a szégyen mint érzés része legyen a jogalkotási 'projekteknek'. Azonban vannak konkrét történelmi körülmények, ahol a szégyent sikeresen ráerőltették a többségre talán valamilyen erkölcsi vagy politikai hatalom által, ráadásul az alkotmányozás is bekapcsolódhat ebbe a jogalkotási folyamatba. Más országokban, melyeknek hasonló történelmi múltja van a népirtás és a kormányzati tevékenység terén, mint Magyarországon vagy Romániában, vagy talán még Franciaországban is, kevésbé népszerű és intézményesített a múlt igazságtalanságaiért és azok megbánásaiért létrehozott oktrojált szégyen.”

vizsgálata alkalmas-e a szégyen kiváltására a társadalomban. Ebből kifolyólag három vizsgálati irányt tudok elkülöníteni.

Az első szerint a vizsgálat tárgya az, hogy volt-e olyan a múltban olyan cselekmény/jelkép/történés, amire vonatkoztatóan a jelenben született szégyen kiváltására alkalmas jogszabály, meghatározva azt, hogy miként kell e múltbéli cselekmények szemben érnünk. A korábban jelzett időbeli dimenzió jelentősége ebben a csoportban kiemelkedő. A rendszerváltozás alapját képező értékrendszeri váltás és a társadalmi, gazdasági, politikai, jogi változás egy dichotomikus nézetten alapulnak: a régi rendszer szégyen kiváltására alkalmas. A 7.2. alpontban elemzett emlékezettörvények és emlékezettörvényi szempontból elemezhető törvények közül ezekre az alábbi példák a leglátványosabbak: a régi és az új Btk. (ezekből a már hivatkozott önkényuralmi jelkép használatára vonatkozó szabályozás, valamint a nemzeti szocialista és a kommunista rendszerek bűneinek tagadása), a NEB-törvény (reflektálva arra, hogy a kommunista rendszerben betöltött jogszabály által előírt szerep szégyenteljesnek minősül), *a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvény*, valamint az azt hatályon kívül helyező *2004. évi I. törvény; a gyülekezési jogról szóló 2018. évi LV. törvény és az egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról szóló 2012. évi CLXVII. törvény*, mely egyben módosított a Ctv., az Mttv.-t, az Ectv.-t és a Mötvt.-t.

A második elemzési út azt kérdezi, hogy volt-e olyan múltbéli létállapot/cselekmény/jelkép/történés, amivel kapcsolatban a múltban kellett szégyent érezni, s ezt oldja fel az emlékezettörvény mint az üdvös szégyenébresztés eszköze azáltal, hogy a szégyenkezésre kötelezett embereknek 'felmentést', kielégítést/kártérítést ad: ezekre a semmisségi törvények és a kárpótlási törvények remek példát adnak. A 7.2.3. alpont szerint ezek jellegzetesen a *transitional justice* emlékezettörvényei. Az ott olvasható elemzések közül azok a szemiotikai jelek, melyek a szégyenkezés jelenbéli reflexiójaként olvashatóak. A bemutatott időszakok, melyekben meghozott, és meghatározott cselekményekkel szembeni elítélések semmissé válnak, valamint a kárpótlás alapjául szolgáló múltbéli jogfosztások a jelenben válnak szégyenteljessé.

A harmadik és legkomplexebb terület e tekintetben a 7.2.1 alpontban elemzett alkotmányos emlékezeti út példái között keresendő. Ráadásul szoros összefüggésben van ez a 8.3. alpontban elemzett *self-exculpatory vs. self-inculpatory* állami hozzáállással. Ennek az útnak a kérdése az, hogy volt-e olyan múltbéli létállapot/cselekmény/jelkép/történés, amire vonatkozóan önfelmentést ad önmagának a jogalkotó: erre az Alaptörvény szövegváltozatai remek példát

adnak. Illetve olvasatomban idetartozik a Trianon-mesternarratíva (lásd 8.4. alpont) alapját adó Nemzeti Összetartozásról szóló emléktörvény. Ahogy az elemzés korábbi pontja kimutatta, a 2010-es fordulatot követően egyfajta nosztalgikus, az 1945-ös időszak előtti magyar történelemhez való ragaszkodás jelenik meg, a tagadáson kívül nem reflektálva a XX. századi traumatikus történésekre. A már sokszor emlegetett Nemzeti hitvallás-béli részlet a magyar szuverenitás elvesztésére vonatkozóan felveti a (szigorúan nem alkotmányjogi értelemben vett) jogfolytonossági kérdést. Közelít ez a fajta szégyennegligencia ahhoz a De Baets-i megállapításhoz is, mely szerint nem léteznek önfelmentő jogszabályok, mivel az az állam, amely a törvényalkotás jelenében él nem azonos azzal az állammal, amely a szégyenteljes időszakot jogilag működtette.

Az utak abban a tekintetben eltérőek, hogy miként és kire vonatkoztatják az „üdvös szégyenébresztést”. Azzal a példával élve, hogy *az egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról 2012. évi CLXVII. törvény* alapján egy, a disszertáció írója által alapított betéti társaság nem viselheti Jaross Andor nevét, milyen dinamikát indít el a fentiek alapján a tilalom? Az asszociációs folyamat lényege az, hogy ne feledkezzünk meg arról, voltak a magyar történelemnek olyan szimbolikus elemei, amelyek hatalomra jutása nem volna elfogadható. A kérdés itt azonban rögtön vissza is kanyarodik a kezdetekhez, aminek kapcsán Françoise Chandernagor megfogalmazta kiritkáját:⁶⁰¹ a jogalkotó egyfajta történelemértelmezői szerepben tetszeleg: meghatározza azt az elvárási horizontot - Koselleckkel élve -, melyhez viszonyulnia kell az emlékeztetvényt olvasó, alkalmazó, hatni hagyó jogkövető állampolgárnak. Ez a szerep azonban se tudományosan nem igazolt, se felhatalmazás nem létezik erre vonatkozóan.

8.2.4. Az igazolt részhipotézis

Az alfejezet elemzési íve bemutatja, hogy a rendszerváltást követő időszak emlékeztetvényei kapcsán a szégyen mint alkotmányos érzelmű érvényes az emlékeztetvények megszületésének motivációi kapcsán. Azonban a disszertációnak ez a jellegű jogi kutatómunka csupán egy szeletét teszi ki: az alkotmányos érzelmek, köztük a szégyen felébresztésére irányuló szándék megjelenése kifejezetten az emlékeztetpolitika szempontjából került bemutatásra. E jogszabályhelyek között vegyesen találunk normatív és deklaratív tartalmú szabályokat is emlékeztetvényi aspektusból elemezve. A szövegelemzés megmutatta, hogy tudományosan megragadhatatlan, hogy melyik típusú joganyagoknak van nagyobb relevanciája

⁶⁰¹ Lásd a 2.1. alpontot.

az üdvös szégyenébresztés szempontjából, mivel a szemiotikai elemzés éppen ebben 'több' az egyszerű szövegelemzésnél; ez a szociokulturális változások jelzője.⁶⁰²

8.3. *Self-exculpatory/self-inculpatory* megközelítés a magyar jogi emlékezetben⁶⁰³

Ahogy a 2.4.1. alpont bemutatta, az emlék(ezet)törvények kutatásának egyik különlegessége, az a Eric Heinze és Antoon de Baets nevéhez köthető párbeszéd kapcsán kialakuló terminológia, amikor a hivatalos állami önreflexiót felosztjuk az önmagát vádló és az önmagát mentető tengelyen. A definíciós nehézségeket illusztráló fenti alpont arra is kísérletet tett, hogy ezt a dichotómiát párhuzamba állítsa más megfogalmazásokkal. A 9. diagram pedig azt mutatta be, hogy a rendszerváltozást követő magyar emlék(ezet)törvényekben milyen arányban találhatóak meg ezek a jogszabályok. Mivel a disszertáció egyik részhipotézise szerint a rendszerváltozást követő esztendőkből egyfajta strukturális változás állt be a magyar jogi emlékezetben, ezért a textusok elemzését követően jelen alpont arra helyezi a fókuszot, hogy ez a részhipotézis helytálló-e; összhangba hozható-e az emlékeztető törvények mint az üdvös szégyenébresztés térhódításával; szolgálhat-e magyarázatul a jogi emlékezetben bekövetkezett kimutatható 2010-es fordulatot követően. Az általam e dichotomikus felosztás alá sorolt jogszabályok esetében nem mindig maga a textus tartalmazza a jogalkotói szándékot. A jogszabály megszületésének körülményeiből, a jogalkalmazói értelmezésből, az indokolásból, vagy éppen a kiváltani készülő joghatásból lehet levonni ezt a fajta következtetést.

Szövegszerű elemzés alapján megállapítható, hogy a rendszerváltozást követő hónapokban az első Országgyűlés megalakulásáig (1990. május 2.) kettő olyan törvény született, mely megfelel az önmagát vádló megközelítésű történelmi reflexiónak. Ezek az 1. és a 2. semmisségi törvény, melyek egyben az alkotmányos érzelmek közül a szégyent hivatottak ébreszteni. Ahogy a 7.2.3. alpont elemzésében olvasható, ezek olyan emlékeztető törvények, melyek az átmenet igazságszolgáltatásának klasszikus példái. Az akkori jogalkotó a múlttal való szembenézés egyik eszközeként arra vonatkoztatva reagál önváddal, ahogy újraértelmezi részben az 1956-os forradalom és szabadságharc történéseit, részben pedig ahogy kitágítja az 1963-as amnesztiáig

⁶⁰² Lásd részletesebben: KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: A szemiotikai elemzés mint szociokulturális változások jelzője. In: KAPITÁNY Ágnes (szerk.): *A mindennapi élet jelrendszereiből*. Budapest, Loisir Kiadó, 2014. 171–193. http://real.mtak.hu/17583/17/szemiotikai_elemzes.pdf

⁶⁰³ Lásd részletesebben: Katalin IZSÁK-SOMOGYI: Self-exculpatory or self-inculpatory approaches to the memory laws in Hungary. In: Mario RELJANOVIC' (ed.): *Regional Law Reveiw*. Belgrade, Trio, 2022. 195–207. <https://rlr.iup.rs/archives/year-2022/>

a törvénysértő elítélések orvoslását. Ahogy a 2. semmisségi törvény fogalmaz: „fájdalommal emlékezik meg” a jogalkotó a történésekről.

„Mindezekért az Országgyűlés megköveti a nemzetet, és fejet hajt a törvénysértések valamennyi áldozata előtt kinyilvánítva, hogy a bűnöket nem ők,⁶⁰⁴ hanem a sztálinista államhatalom követte el. A nemzeti megbékélés előmozdításáért az Országgyűlés átérzi a felelősségét, ...”

Nem kell keresnünk azt a fajta de Baets-től származó hozzáállást, miszerint a bűnöket elkövető állam és a jóvátételt adó állam ugyanaz volna; sem jogi, sem politikai jogfolytonosságra nincsen szükség. Ehelyett inkább az áldozatokra fókuszáló nézőpont nívója jelenik meg a narratívában.

Az 1990-1994 közötti kormányzat idején folytatódik a *self-inculpatory* jogszabályok hegemoniája: négy önvádoló, míg egy önfelmentő hozzáállású emlék(ezet)törvénnyel lehet találkozni. A négy *self-inculpatory* megközelítésű jogszabály tipikus emlékeztető törvénynek mondható: a 3. semmisségi törvény, illetve az 1., a 2. és a 3. kárpótlási törvény az. Nem mutatható ki egyenes kapcsolat a szégyenbresztés és az önvádoló megközelítés között. Habár mindegyik jogszabály a *transitional justice* jogi emlékeztetének eklatáns példája, a kapcsolat nem kötelező érvényű; az Antall- és Boross-kormány alatt ugyanis született még olyan jogszabály, amely az átmenet igazságszolgáltatásához köthető emlékeztető törvény (*az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonszámolatásáról szóló 1990. évi LXXIII. törvény* és *az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonszámolatásával összefüggő intézkedésekről szóló 1993. évi IV. törvény*), mégis olyan fokú neutralitással fogalmaz a törvényszövegben a jogalkotó, hogy sem alkotmányos érzelem, sem a múltra való visszatekintés érzelmi színezete nem olvasható ki belőle. A fentebb hivatkozott négy jogszabállyal szemben sajátos ellentétet mutat az 1993. évi XLV. törvény, mely az akkor hatályos Btk.-t módosította.⁶⁰⁵ A jogszabályszöveg és az indoklás alapján megállapítható, hogy a módosítás oka egyfajta self-exculpatory hozzáállásban keresendő: „a XX. század szélsőséges politikai eszméi” tekinthető annak okaként, hogy kialakulhatott hazánkban is a két történelmi diktatúra. Vagyis szerepvállalásról, azonosulásról – abban az

⁶⁰⁴ Ők alatt az egykori elkövetőket kell érteni.

⁶⁰⁵ Amint a 7.2.2. alpont részletes elemzésében olvasható, ez a módosítás tette büntetőjogilag üldözendővé a az önkényuralmi jelképek használatát.

értelemben, hogy a magyar államnak is szerepe volt ebben – nem beszélhetünk ebben a történelemértelmezésben.

Ahogy a 10. diagramból is látható, az 1994-1998 közötti Országgyűlés csupán egy jelen alpont szempontjából releváns emlék(ezet)törvénnyel bír, mely ismét az önfelmentő hozzáállásról tesz tanúbizonyságot: sajátos példa ez, mert ez a már számos alkalommal hivatkozott Nagy Imre-emléktörvény. Mint az emléktörvények általában, a hála és a büszkeség alkotmányos érzelmeivel van felvértezve, az olvasata mégis önfelmentő. Ennek a különleges kombinációnak az oka abban keresendő, hogy Nagy Imre személye és szerepe még 1996-ban is megosztotta az embereket. Az önfelmentő szerep az arra való reflexióként érhető tetten, ahogyan Nagy Imre szerepét a forradalom és szabadságharcban látja és láttatja a jogalkotó, megadva a kilencvenes évek közepének érvényes hivatalos narratíváját a mártír miniszterelnökre vonatkozólag.

Az 1998 és 2002 közötti időszak a jogi emlékezetben szignifikáns variációkat mutat fel, így a fellelhető hat *self-exculpatory* megközelítést sugalmazó emlék(ezet)törvény is többféle karakterisztikummal bír. Az első ezek közül az, hogy a Szent István-emléktörvény is bír önfelmentő jelleggel. Ez a kombináció elég ritka a magyar jogi emlékezetben. Habár a hála és a büszkeség dominál a szavak érzelmi telítettsége szempontjából, de a magyar történelem olyan motívumai tekintetében, mely nem büszkeségre ad okot, nem lelhető fel reflexió. A jogalkotó „a történelmi szerepre, amelyet ezer éven keresztül betöltött” fordulattal egyfajta apostoli, látnoki szerepet ad hazánknak, melybe nem fér bele a diktatorikus múltban való tevőleges részvétel. Ezt követi *az ország szabadsága visszaszerzésének jelentőségéről és a magyar szabadság napjáról szóló 2001. évi XVII. törvény*, mely szintén *self-exculpatory* emléktörvény, illetve ugyanezen a metóduson alapul *a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXIII. törvény*, mely szintén kizárólag a dicső múltra fókuszáló emléktörvény, az önreflexió tekintetében mégis közelebb áll az önmagát felmentő értelmezéshez. A hős mint szerep ugyanis nem lehet része olyan történelmi időszakoknak, melyek inkább szembenézésre, vagy éppen szégyenre adnának okot. Ennek a négy esztendőnek a másik, logikusabbnak ható kapcsolata olyan emlékeztetvények között keresendő, melyek szégyenbresztésre valóak voltak, s mindemellett *self-exculpatory* állami megközelítés példái. Ide tartozik *a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvény*, mely a sporttevékenység kapcsán fejt ki a szélsőséges nézetek tilalmát; idetartozik a 4. semmisségi törvény. Ezek esetében kimutatható, hogy a jogalkotó célja, hogy kialakítson egyfajta érzelmi kapcsolatot az elmúlt rendszer és annak jelenlegi megítélése között, melyben az állampolgárok ne tudjanak azonosulni az elmúlt rendszerrel. Az utolsó *self-exculpatory* jogszabály e tekintetben eltér ezektől, mert habár egy közvetett emlékeztetvény

(a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény), azonban a hivatalos állami narratíva alapján a 8.4. alfejezetben elemzett Trianon-narratíva bújtatott megjelenése. Az önfelmentés ebben a korpuszban akként érhető tetten, hogy miként vélekedik az akkori jogalkotó hazánk I. világháborúban betöltött szerepéről, illetve annak eredményeként a kialakult trianoni békediktátumról.

A 2002-2010 közötti időszak tekintetében csupán egy jogszabály lesz jelentős e részkutatás tekintetében, ez pedig a Btk.-módosításáról szóló 2010. évi XXXVI. törvény, mely bevezeti a holokauszt nyilvános tagadása tényállást, mely a szégyenébresztő emlékeztetőtörvények egyik iskolapéldája.

A 2010-es fordulatot követő éra jogi emlékezet ismét komplexebb e téma szempontjából: öt olyan emlék(ezet)törvény szerepel a listában, mely releváns lehet, s ezek mindegyik önmagát mentegető állami emlékezetet implikál. Egy sajátos abban a már korábban említett tekintetben, hogy emléktörvényi definíciónak felel meg: ez a 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről; ebben ugyanis a korábban kifejtettekhez hasonlóan úgy állít emléket a trianoni békediktátumnak a jogalkotó, hogy negligálja azokat a tényeket, melyek odáig vezettek. A (magyar) történelemnek ez a fajta újraértelmezése azt vonja magával, hogy nem tekint önmagára ebben a kérdésben felelősséggel rendelkező entitásként. Mindemellett kinyilvánítja, hogy:

„Az Országgyűlés megállapítja, hogy a trianoni békediktátum által felvetett kérdések történelemből ismert eddigi megoldási kísérletei - mind az idegen hatalmak segítségével végrehajtott újabb határmódosítások, mind a nemzeti önazonosságunk a nemzetköziség ideológiája jegyében történt felszámolására irányuló törekvések - kudarcot vallottak.”

Ahogy a 7.2.4. alpontbéli szövegelemzés is bemutatta, hazánkat ebben a tekintetben passzív áldozatnak állítja be a jogalkotó. A fennmaradó négy self-exculpatory állami hozzáállást sugalló jogszabály az alkotmányos emlékezet eklatáns példái, melyekben az önfelmentés egyfajta szégyenérzet kialakításával is párosul. Ezek az alábbiak: az Alaptörvény 7.2.1. pontban hivatkozott részletei; a NEB-törvény; az Alaptörvény 4. módosítása és az Alaptörvény 7. módosítása. Az Alaptörvény Nemzeti hitvallásbéli részletei, ahogyan arra már korábban felhívtam a figyelmet, a történelemértelmezés új szakaszát nyitja meg. A hazánk szuverenitásának megszűntét alapul vevő időintervallum, 1944. március 19. és 1990. május 2. közötti időszak olyan korszaknak lett feltüntetve ezáltal a magyar jogi emlékezetben, mely időszak alatt a történésekért felelősséget vállalni nem tud a jogalkotó. Azt eredményezi, hogy

ennek az időszaknak a történéseiért szégyenkezni kell, mintha ez nem is velünk történt volna, mintha nem is a magyar történelem része lenne. Ezzel összefüggő, illetve ezt a fajta értelmezői koncepciót mélyítő az Alaptörvény 4. módosítása 2013-ban. A hatályba léptetett U) cikk kizárólag a kommunista diktatúrára vonatkoztatta az önfelmentés metódusát. Ez és a NEB-törvény közösen adja ki azt az alapot, melyre épül az állami emlékezet a kommunista rendszerre vonatkozóan. Az Alaptörvény eredeti szövege ezt a szemlélet egyértelműen elutasítja, amint az Alaptörvény eredeti szövege is, s mintegy cezúrát húz 1990. május 2-án. Ez azonban azt is magával vonja, hogy negligálja a rendszerváltozás azon időszakát, amely a tényleges átmenetet jelentette: például az új gyülekezési törvényt, az új párttörvényt, vagy éppen a disszertáció 6.3.2. alpontjában bemutatott Sztálin-emléktörvény hatályon kívül helyező jogszabályát. Az éles cezúra oka az is lehet, hogy az Alkotmány átmenetinek szánt volta egészen 2011 tavaszáig fennállt, s mivel nem volt sem politikai egységes akarat, sem olyan elszántság, mely meg merte volna tenni ezt a lépést, ezért az Alaptörvény és annak módosításainak állami emlékezetre vonatkozó új útja még szimbolikusabb. Az Alaptörvény 7. módosítása is a *self-exculpatory* állami emlékezeti metódus egyik releváns, de árnyékban maradó példája. Megértéséhez komplexen kell vizsgálni a 2018-ban megalkotott egyéb emlék(ezet)törvényeket. Az alkotmányos önazonosságra vonatkozó fordulat szoros összefüggésben van a történeti alkotmányosság eredményeivel, mely – amint az köztudott – az első kartális alkotmányig hazánk alkotmányossági rendszerének alapját adta. Az első kartális alkotmánynak az 1949. évi XX. törvényt tekintjük, még akkor is, ha jelen disszertáció is megemlékezik a *Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvényről*. Mint az alkotmányos emlékezet előfutára elemezhető ez a jogszabály, azonban ebben a jogszabályban nem találunk még semmilyen előírást az emlékezetre, illetve nem mutatható ki sem önfelmentő, sem önvádoló megközelítés. A történeti alkotmányunkon alapuló alkotmányos önazonosságunkba tehát nem fér bele az a nézetrendszer, mely szerint hazánk 1944 márciusa és 1990 májusa között önállóan dönthetett volna saját sorsáról. Ez a fajta hozzáállás egyben fel is menti magát a felelősség alól. Ezért állítom azt, hogy az Alaptörvény 7. módosítása kapcsán közvetetten mutatható ki a *self-exculpatory* hozzáállás.

Az alpont összegzéseként a részhipotézisem részben igazoltta válik – tetten érhető a jobboldali-konzervatív többségű kormányzatok regnálása alatt egy olyan hozzáállásbéli változás, mely szerint hazánk nem volt felelős a XX. századi történelmi traumákért, szuverenitásának hiánya miatt. A jogi emlékezet eszközeivel pedig alkalmassá lehet tenni a szégyen mint alkotmányos érzélem illusztrálására.

8.4. Trianon mint mesternarratíva megjelenése a magyar emlék(ezet)törvényekben

Alapvetőnek mondható a jogi emlékezet kutatásában, hogy egyes nemzetek emlék(ezet)törvényeinek autentikus, teljes körű feltárásához szükséges az adott nemzeti történelemnek ismeretén túl annak feltárása is, hogy miként illeszkednek egyes események az önreflexióba. Az áldozatnarratívák emlék(ezet)törvényekre mutatott hatásában a Trianon-mesternarratíva már bevezetésre került. Azonban mivel a kutatás eredménye azt mutatja, hogy a struktúraváltás oka részben az is, hogy e történelmi traumához való össztársadalmi viszonyunk még mindig élő, aktív, ezért jelentősége van annak a jogszabályi eredménylistának is, mely kifejezetten a trianoni békediktátumra való emlékezés kapcsán kinyerhető a hatályos magyar törvények közül. Így a következő alpont ennek elemzését mutatja meg. Az eddig elemzési ívhez hasonlóan a kronológia mentén kerülnek a textuselemzések bemutatásra.

Felhívom a figyelmet, hogy már az 1945-ös esztendőt megelőzően is találkoztunk olyan emléktörvénnyel, melynek alapja a Trianon-narratíva. Ez az 5.1.4. alpontban elemzett *1922. évi XXIX. törvénycikk*, mely Sopron városának adományozta a *civitas fidelissima* címet.

Jelen alpont szempontjából azonban az a tény válik jelentőssé, hogy a rendszerváltozást követően először az első Orbán-kormány idején jelent meg a narratíva az állami emlékezetpolitikában. 2001-ben a már hivatkozott *2001. évi XVII. törvény az ország szabadsága visszaszerzésének jelentőségéről és a magyar szabadság napjáról* kereshetnénk joggal a Trianon-narratívát, de nem találjuk. Az önisméltés elkerülésére fókuszálva világítok itt rá az alábbi összefüggésre: a törvényszövegben érvényesül egyfajta passzív áldozatiság, amint arra a 8.1.1.2. alpont elemzése is rámutatott. Ráadásul ez az időszak még az uniós csatlakozás előtti éra, amikor – ahogy arra a 8.1.2. alpont bemutatta – hazánk a többi közép-kelet-európai állammal együtt a versengő áldozatnarratívák keresztüzében igyekezett megtalálni a saját, hiteles hangját. Ebbe akkor nem fért bele a trianoni békediktátum magyar emléktörvényben való megemlézése.

Ugyanebben az esztendőben két másik emlék(ezet)törvény is született, mely kapcsolatba hozható a Trianon-narratívával. Az egyik a *szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény*, mely nem sorolható be egyértelműen sem emlék-, sem emlékeztetvénnyek közé. A normaszöveg nem tartalmaz semmilyen utalást a kollektív emlékezetre, illetve annak identitásképző erejére sem. Mégis, a határon túl élő magyarokra vonatkozó felelősség jelenik meg a preambulumban; e határon túli élet egyik legrelevánsabb oka a trianoni békediktátum volt. A másik a *2001. évi LXIII. törvény a magyar hősök emlékének*

megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló emléktörvény. Amint a 7.1.1. alpontban olvasható volt, nem konkrét események kerülnek fókuszba, hanem maga a tett, hogy valaki a hazáért, a szabadságért életét adta. Ez egy tipikus emléktörvény, ahogy az a disszertáció kategorizációjából ki is derül.

A kétezres esztendőben jelent meg két tipikus emléktörvény ezzel összefüggésben: a *2005. évi XXXIX. törvény a „Civitas Fortissima” - Balassagyarmat, a legbátrabb városról*, valamint a *2008. évi LXIV. törvény „Communitas Fortissima” - Kercaszomor a legbátrabb faluról* szóló emléktörvény. A 7.1.1. alpontban bemutatottakon túlmenően a fókusz a Trianon-narratívában arra irányul, hogy már a békediktátum előtt is volt példa arra, hogy a háború okozta fejetlenség kapcsán mesterségesen húztak határt vesztés hazánk bizonyos területeinél. Ez a tény kiváltotta a helyi lakosok dühét, elégedetlenségét, akik tevékenységükkel, akár életüket is áldozva nem engedtek ennek a pre-trianoni eseménynek. Vagyis: maga a területvesztés tematikája már a békediktátum előtt jelen volt a magyar politikában; ami azonban jelen disszertáció szempontjából relevánsabb, az a magyar hősökre való emlékezés mikéntje: a büszkeség, a példaállítás, az örök emlékezetbe való bevésés emléktörvény által.

2010-ben, a kormányváltást követően az egyik legelső törvény a *magyar állampolgárságról* szóló *1993. évi LV. törvény módosításáról* szóló *2010. évi XLIV. törvény*, mely ismét nem közvetlenül, de a fókusz e kollektív, feldolgozatlan traumára irányítja. Amint a 7.2.4. alpontban olvasható, e kvázi emlékeztetörvény⁶⁰⁶ egyik előzménye a 2004. december 5-én tartott érvénytelen népszavazás volt. Az új 4. § (3) szerint ugyanis: „Az (1) bekezdés b) és d) pontjában meghatározott feltételek fennállása esetén - kérelmére - kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja.” Ez az egyszerűsített honosítási eljárás összetett megítéléséhez szükséges itt is az összefüggésre rávilágítanom, mely szerint 2012. január 1-jén hatályba lépett *2011. évi CCIII. törvény*, mely az *országgyűlési képviselők választásáról* rendelkezett. A 12. § (3) bekezdés szerint a magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgár egy pártlistára szavazhat. Vagyis elért a Trianon-narratíva hivatalos értelmezése egy olyan szintet, mely úgy teszi lehetővé a nemzet mint közösség határokon átnyúló kollektív identitásának megerősítését, hogy ahhoz alkotmány- és választójogi következményeket is fűz.

⁶⁰⁶ Ahogy Bán Marina nevezi.

A későbbiekben sem szakít azzal az emlékezetpolitikai hagyománnyal a 2. Orbán-kormány, mely szerint hivatalos emléknapok, vagy alkotmányos érzelmek segítségével igyekeznek befolyásolni, kijelölni a nemzeti emlékezeti kánont: a 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló törvény a trianoni békediktátum 90. évfordulójára született. A szavak szintjén megtett elemzés eredményeként az válik láthatóvá, hogy keveredik az áldozatlét, a tanúságtétel pozitív holdudvara, valamint a főhajtás által megjelenített tisztelet és hála mindazok felé, akiket magyarságukért hátrány vagy sérelem ért. A kijelölt emléknap azonban nem az áldozatiságra fókuszál, hanem az ebből eredeztethető összetartozásra: június 4-e ugyanis a nemzeti összetartozás napja. Ez a fajta (érzelmi) reakció, mely egy igazságtalannak vélt/értelmezett tette, eseményre nem elfogadással, hanem daccal, erővel válaszol, jellemzi a 2010-es fordulatot követő időszak emlékezetpolitikáját. Érdekes arra is fókuszálni, hogy a trianoni békediktátum alapját képező I. világháború és az abban játszott szerep nem kap teret a jogszabályban, ami azért is érdekes, mert a békediktátum – egyetértünk-e vele vagy sem – egy vesztes pozícióra volt reakció. Az indokolás szerint azonban jelentősége az alábbiak van: „Egyes nemzetek önazonosságuk megteremtése és kiteljesítése szempontjából meghatározó és előremutató eseménynek tekintik, ám a magyarság számára Trianon a XX. század legnagyobb tragédiája.”

Az Alaptörvény csupán közvetetten teszi részévé a Trianon-narratívát: a Nemzeti hitvallás szerint a hely, ahol a magyarságunkat és örökségünket tovább szeretnénk élni, az a Kárpát-medence. Mint földrajzi egység természetesen nem felel meg a jelenlegi magyar államhatároknak, hanem jóval szélesebb annál. Az Alapvetés D) cikkére kell még a fókuszot vezetni, mely kimondja, hogy „az egységes magyar nemzet összetartozását” szem előtt tartva kell a határon túl élő magyarsággal együttműködni.

Visszatérve a CFK- és a CFB-emléktörvények nyelvezetéhez és szimbólumrendszeréhez született meg a 3. Orbán-kormány egyik legtipikusabb emléktörvénye ebben a mesternarratívában: 2014. évi CIII. törvény a hűség falvairól. A 7.1.1. alpontban olvasható elemzés ismétlése nélkül fókuszálók itt ismét arra a megjelenő érzelmi többletre, melyet a jogszabály nyelvezet sugall: „fejet hajt”, „öröm emlékezetül”, „címet adományozza”.

2019-ben a kiemelt nemzeti emlékhelyekkel összefüggésben bővült a Kötv. 1. számú melléklet:⁶⁰⁷ a Kossuth tér és az Alkotmány utca a Kormány döntése alapján épül a Nemzeti

⁶⁰⁷ Lásd az egyes törvényeknek az épített és a természeti környezet védelmével, valamint a kulturális örökségvédelemmel összefüggő módosításáról szóló 2019. évi LXIV. törvényt.

Összetartozás Emlékhelye. Ahogy a 7.2.5. alpontban olvasható, ezen az emlékhelyen a trianoni békediktátum előtti utolsó magyar helységnévtár településnevei olvashatóak.

Összegzésként az alábbiak állapíthatók meg: tizenkettő jogszabály függ össze törvényi szinten a Trianon-mesternarratívával. Ezekből hét emléktörvény, melyek közül egy közvetlenül a trianoni békediktátum után született, kettő az első Orbán-kormány idején, kettő a 2004-2008-as kormány alatt, míg ismét kettő a 2010-es fordulatot követően. Mindegyikről kijelenthető, hogy a magyar nemzet önreflexiójában pozitív életérzések jelennek meg emléktörvényi szinten: példamutatást, köszönetet fejeznek ki, de holisztikus képet a következményekről egyedül a 2010-es összetartozási emléktörvény határoz meg. Ehhez képest komplexebb képet mutat az az 5 emlékezettörvényi aspektusból elemezhető jogszabály, mely mind valamelyik Orbán-kormány idején jelent meg. Amire viszont felhívom a figyelmet, az az emlékezet közvetettsége, s ezzel párhuzamosan a normatív tartalmak kiemelkedő volta. A 2010-es Ápt.-módosítást követően az emlékezeti mezsgye meghatározása nem egyenesvonalúan, hanem szélesebb jogosultságok megadása által történik meg. Az is feltűnő különbség, hogy szavak szintjén is történik változás, hiszen nem az alkotmányos érzelmek tudnak dominálni.

8.5. Összegzés

A 8. fejezet célja az volt, hogy a korábbi fejezet szövegszerű elemzéseiből olyan eredményeket szűrjön le, amelyek alátámasztják (vagy éppen cáfolják) a részhipotézist, mely szerint a rendszerváltozást követően kimutatható egyfajta strukturális változás a magyar jogi emlékezetben. Mivel ez az állítás többtényezős alapokon nyugszik, ezért szükséges volt az alkotmányos érzelmek, a versengő áldozatnarratívák, az önfelmentő vs. önvádoló állami megközelítés és a magyar történelem speciális mesternarratívájának összegzésére. Mindezek és a 7. fejezet együtt azt eredményezte, hogy a részhipotézis alátámasztást nyert.

9. ÖSSZEGZÉS

„Az emlékezetet meddővé teheti a formája, mert a szentséggé avatott múlt semmi másra nem emlékeztet, mint önmagára, köznapivá téve pedig ugyanez a múlt mindenre és bármire emlékeztet. Ráadásul azok a funkciók, amelyeket megtöltünk ezzel a múlttal, nem mind egyformán ajánlatosak. A múlt felidézése egyaránt szükséges az egyén és a csoport identitásának megőrzésére. Természetesen jelenbeli akaratukkal és jövőbeli terveikkel is meghatározzák magukat, de nem térhetnek is ez elől az alapvető emlékezés elől.”⁶⁰⁸

Tzvetan Todorov szavaival indítom a disszertáció összegzését, melyben a részhipotézisek ismételt alátámasztásán túl a kutatási téma aktualitását mutatom be.

9.1. Részhipotézisek összegzése és igazolása

A disszertáció kutatási tárgyának kereteit megadó 2. fejezetben a tudományos diskurzus definíciós próbálkozásain túlmenően kialakítottam a saját tudományos definíciómat. Azzal a részhipotézissel éltem, hogy a magyar jogi emlékezet szegmentálható emléktörvény és emlékezettörvény terminusokra. Amint a 2.1.5. alpontban olvasható, megadtam ezek összefüggéseit az alkotmányos érzelmekkel, illetve részleteztem azt a komplex kérdéskört, mely a magyar terminológiában emlékezettörvényként, illetve emlékezettörvényi aspektusból elemezhető jogszabályként, szűkebben természetesen törvényként értek. A jogtudománynak sajátossága ugyan a pontos definiálási kényszer, a keretek szigorú megadása – mégis, mind a tudományos diskurzusból, mind a magyar jogiemlékezet-kutatáshoz legközelebb álló, Bán Marinától eredeztethető felfogásból, mind a kutatásom eredményéből az szűrhető le, hogy nem adható meg olyan definíció az emlék(ezet)törvényekkel összefüggésben, mely nincs kitéve a változásoknak. Ettől függetlenül úgy vélem, disszertációm útmutató abban a tekintetben is, hogy megadja a terminológiai kereteket, valamint olyan jellemzőket köt hozzájuk, melyek a korábbi magyar diskurzusban még nem voltak jellemzőek.

A szemiotikai 3.2. alpont részhipotézise szerint az emlékezettörvények a hatalompolitika jeleiként értelmezhetőek. Ennek az állításnak az alapja az a definíciós alapvetés, mely szerint a kutatás tárgya kizárólag a törvények, illetve a magyar jogrendszer sajátossága miatt törvényerejű rendeletei között találhatóak. A népképviselői elv alapján működő szervünk által meghozott jogszabályok „mögött” az az elvárás, vagy éppen elképzelés áll, hogy az

⁶⁰⁸ Lásd: Tzvetan TODOROV: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2003. 64.

állampolgárokat képviselő személyek által vallott értékrendszer közösségi, amiként az emlékezetünk is kollektív. Ez identitásgeneráló. Ha a 4.2. alpont szerinti listákban szereplő emlék(ezet)törvényi elemeket vizsgáljuk, akkor megláthatjuk azt a hatalmpolitikai ívet, amely szelektál a követendő, piedesztálra emelt, vagy éppen elutasított emlék(ezet) között.

A disszertáció módszertani részhipotézise szoros összefüggésben van azzal az alapvetőnek tűnő kérdéssel, hogy a kutatói felelősség és igényesség jegyében miként lehet jól (értve ezalatt, hogy a találati lista teljes legyen) emlék(ezet)törvényeket keresni? A jogrendszerben való szövegkeresés illusztrálásán túlmenően a találati listák súlyponti szerepe tekintetében azt bizonyítottam, hogy egy adott állam emlék(ezet)törvényeinek listája ennek a nemzetnek a nem narrativista történelemszemléletének metaforája. Ahogy reflektál is a disszertáció arra, hogy a jogi emlékezet kutatási iránya szoros kapcsolatban van a történelmi kutatásokkal, a történelemértelmezéssel, és ebben a tekintetben nem kerülhető el az interdiszciplináris vizsgálat. Azonban jelen disszertáció eredménye megtöri a történelem narratív voltát. A kutatás során összegyűjtött jogszabályok közül az alábbi példát tudom hozni, Nagy Imre szerepvállalásának megítélése kapcsán. A rendszerváltozás idején született meg a 1990. évi XXVII. törvény, mely kifejezetten az 1956 októberi forradalom és szabadságharc jelentőségét emelte szimbolikus szintre. Ezt követően alig fél esztendővel lépett hatályba a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1990. évi XXXIX. törvény, mely preambuluma szerint Nagy Imre és mártírtársainak haláláról megemlékezve és az Országgyűlés megalakulása alkalmából gyakorol amnesztiát. Hat esztendővel később, az egykori miniszterelnök születésének 100. évfordulója alkalmából született a Nagy Imre mártírhalált halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény, amely azonban már kizárólag személyeket emelt szimbolikus szintre. Ahogy a 8.1. alpontban bemutattam, a jogszabályalkotás folyamatában nem volt egészen egységes egykori miniszterelnökünk megítélése. Néhány esztendővel később az emléktörvényeken belül egy érdemrendtörvény keretében is a vizsgálat részét képezte az, hogy vajon milyen szerepet tölt be a demokratikus fordulatot követően Nagy Imre emlékezete. Ez már jóval közvetettebb emléktörvény: 2002. évi XXX. törvény a Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvény módosításáról. A módosítás eredményeképp került a jogszabályba a Nagy Imre Érdemrend. Eltelik közel másfél évtized, s megjelenik egy emlékezet törvény, egyes törvények kiemelt nemzeti emlékhellyel összefüggő módosításáról szóló 2017. évi XCIX. törvény, mely módosította a Kötv. 1. sz. mellékletét, részévé téve a Vértanúk terét is. A 7.1.1. alpontból tudjuk, hogy az ott helyet kapó Nagy Imre-szobor eltávolítása és új helye milyen szimbolikával bírt és bír azóta is.

A példákkal azt támasztottam alá, hogy a nemnarratív történelemszemlélet szoros kapcsolatban áll a szemiotikai alapvetéssel, mivel az emlék(ezet)törvények kutatásában az válik jelentős vizsgálati motívummá, hogy miként vélekedett a jogalkotó a szimbolikusnak tartott személyről/eseményről/helyszínről. A jogi textus elemzésén túlmenően ez kap kiemelkedő szerepet.

A korszakolás nem csupán egy módszertani kutatói döntés mentén született meg, hanem három részhipotézist is felállítottam. Az 1945-ös esztendőt szimbólumnak tartva feltételeztem, hogy a múltra való visszatekintésben ez olyan határvonal, melynek az emlékezetre is hatása van. A vizsgált emlék(ezet)törvények alátámasztották, hogy a példaállítás, a büszkeség, a piedesztálra emelés időszaka ez a magyar jogi emlékezetben. Ennél komplexebb volt a vizsgálati feltételezésem az 1945 és 1989 közötti korszakra vonatkozóan. A II. világháború eredményeképpen megváltozott emberkép, valamint a zsidó és a keresztény kultúra eltérő emlékezeti metódusa volt kénytelen találkozni – a Vasfüggönytől nyugatra. Hazánk azonban a szocialista tábor tagjaként új, oktrojált identitásával küzdött ebben az időben forradalmi és békés mindennapokban is. A hallgatás évtizedeiben a vizsgálat részben arra irányult, hogy a) milyen viszonyt épít ki a szocialista rendszer az 1945-öt megelőző magyar identitással, arra hogyan reflektál; b) miként jelenik meg az új, szocialista értékrendszernek megfelelő identitás a jogi emlékezetben; c) a rendszerváltozás előszeleként értelmezhető-e néhány emlékezetre hatással bíró jogszabály. A 6.4. alpontban adtam választ ezekre kérdésekre, bizonyítva az alpont állítását, miszerint a jogot mint mnemotechnikai eszközt értelmezték a népköztársaság idején (is).

A demokratikus fordulatot követő érára vonatkozóan azt feltételeztem, hogy a 2004-es uniós csatlakozás, illetve a 2010-es belpolitikai fordulat identitásgeneráló emlék(ezet)törvények szövegekpuszaiban elemezhetően megjelenik. Az első hipotézis nem nyert alátámasztást, míg az utóbbi igen. Hazánkban a 2010-es esztendő a másik nagy vízvonal a rendszerváltást követően, ez már az alkotmányos emlékezet időszaka. Ráadásul a történelmi emlékezet kisajátítása, amelynek tanúi lehetünk, sok esetben inkább öncélú, és kevésbé nyugszik tudományos alapokon. Mindezek mellett ez az önfelmentő, de egyben a büszkeséget mint alkotmányos érzelmet a zászlajára tűző interpretáció a kétezres évek elején megjelenő és a 2004-es uniós csatlakozás óta teret hódító versengő áldozatnarratívákkal együtt alkotják azt az interpretációs háttérrel, melyben szembesül a jogkövető állampolgár a kijelölt emlékezeti úttal. Ahogy a 7., 8. és 9. diagramban is bemutattam, egyfajta strukturális változás is bekövetkezett a jogi emlékezet egységeiben. Ahogy a 8.1. alpontban illusztráltam, ez szoros kapcsolatban áll a versengő áldozatnarratívák problematikájával. S habár az egyik részhipotézis nem nyert

bizonyítást, a nem időbeli feltételezés, mely szerint hazánknak is meg kell küzdenie a kettős áldozatisággal, egyértelműen meglátszik a magyar emlék(ezet)törvények szövegkorpuszában, illetve bizonyos esetekben a diktatorikus rendszerek közötti jogiemlékezeti-fókuszú erőssorrend felállításában. Ezzel párhuzamosan a rendszerváltozást követő struktúraváltás mint részhipotézis is igazolást nyert a 8.4. alpont szerint. A fókusz az emlék(ezet)törvények egy olyan dichotomikus felosztása felé vezettem, melyet önfelmentő-önvádoló terminológiával fordítottam, amikor nem az eredeti *terminus technicus* használtam. Egyértelműen kimutatható, hogy az utóbbi három és fél évtizedben bekövetkező állami megközelítésbeli változás és az emlék- és emlékeztetvények közötti elkülönültség között nagyon szoros a kapcsolat. Egyre több és több önfelmentő jogszabály születik, főleg az alkotmányos emlékezet területén – ezek főként emlékeztetvények, vagy emlékeztetvényi aspektusból elemezhetőek. Ráadásul, s ez volt disszertációm utolsó részhipotézise, a szövegszerűen megjelenő érzelmek és a fentebbi megközelítés is konvergál egymással. Szignifikáns kapcsolat mutatható ki az alkotmányos érzelmek közül a szégyen és/vagy a büszkeség megjelenése esetében az adott jogszabály kategóriáját tekintve (emlék- vagy emlékeztetvény). Azt mondhatom tehát, hogy a rendszerváltozás utáni időszak struktúraváltás többletényező, de remekül nyomon követhető a szövegkorpuszban.

9.2. A téma aktualitása

A disszertáció kutatási témája kiemelkedően aktuális. Részben hazánk önreflexióinak változása miatt, részben a XX. századi történelmi rendszerekre való reakciók miatt, részben a kollektív emlékezet identitásgeneráló hatása miatt. Mindezek mellett a XX. század olyan történelmi traumákkal terhelt a magyar, a közép-kelet-európai, az európai és a globális emlékezetben, melyekre korábban nem volt példa. A kihívásokra adott válaszadás jelenében élünk, s ezekből igyekszünk a jövő emlékezeti témájú jogalkotására prognózisokat gyártani. A jog mint szabályrendszer összességének olyan változásának lehetünk tanúi ebben a disszertációban, mely elveti a normativitást, kikényszeríthetőséget, vagy akár a mérhetőséget eszközt, s új aspektusból tudja bemutatni a népképviselési elvet.

Emlékezni ugyan az egyén tud, azonban az egyén minden esetben közösségi lény. A jog mint alrendszer is a közösség sajátja, ezért létesíthető kapcsolat a kettő között. Ráadásul a rendszerváltozástól egyre távolabb és távolabb kerülve az emlékezésnek is más útjai, módjai nyílnak meg – nem jobbak, nem rosszabbak, csak más. A felszínre bukkanó eredmények és azok értelmezése nagy felelősséggel jár, mivel a múlt, a történelem, az emlékezés és az

emlékezet közötti kapcsolat sokszínűen bonyolult. Thomas Mann szavaival zárva a disszertációt:

„Mélységes mély a múltnak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?”⁶⁰⁹

⁶⁰⁹ Thomas MANN: *József és testvérei*. Világirodalom Klasszikusai. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986. 7.

MELLÉKLET:

Emlék(ezet)törvények 1945-ig

Sorszám	Jogszabály címe	Emlék- vagy emlékezettörvény	Alkategória	Alkotmányos érzelem
1.	<i>Szent László Dekrétomainak Első Könyvének 38. Fejezete a szent ünnepek megüledéséről</i>	emléktörvény	ünnepnapra vonatkozó	-
2.	<i>1222. évi I. törvénycikk Szent István király ünnepéről</i>	emléktörvény	ünnepnapra vonatkozó	-
3.	<i>1231. évi I. törvénycikk a székesfehérvári törvénynapokról</i>	emléktörvény	ünnepnapra vonatkozó	-
4.	<i>1267. évi VIII. törvénycikk a székesfehérvári törvénynapokról</i>	emléktörvény	ünnepnapra vonatkozó	
5.	<i>1807. évi XXIV. törvénycikk a magyar országos Széchényi-könyvtárról</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
6.	<i>1827. évi XXXV. törvénycikk a magyar nemzeti muzeum javára tett ajánlatok becikkelyezettnek</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény, normatív tartalommal	hála, büszkeség
7.	<i>1840. évi XLII. törvénycikk a magyar tudós társaságra folytatva tett adakozásról</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény, normatív tartalommal	hála, büszkeség
8.	<i>1848. évi I. törvény, dicsőült József nádor emléke törvénybe iktattatik</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
9.	<i>1849. évi II. törvénycikk a magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata</i>	emlékezettörvény	atipikus, az alkotmányos emlékezet előfutára	
10.	<i>1876. évi III. törvénycikk Deák Ferencz emlékének törvénybe iktatásáról</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény, emlékműtörvény	hála, büszkeség
11.	<i>1890. évi III. törvénycikk a gróf Andrássy Gyulának állítandó emlékről</i>	emléktörvény	emléktörvény, érdemtörvény, emlékműtörvény	hála, büszkeség

12.	<i>1896. évi VII. törvénycikk a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról</i>	emléktörvény	emlékállítás	hála, büszkeség
13.	<i>1896. évi VIII. törvénycikk a honalapítás ezredik évfordulójának megörökítéséről alkotandó művekről</i>	emléktörvény	emlékműtörvény	-
14.	<i>1898. évi V. törvénycikk az 1848. évi törvények megalkotása emlékének ünnepléséről</i>	emléktörvény	emlékállítás, ünnepnapra vonatkozó	hála, büszkeség
15.	<i>1898. évi XXX. törvénycikk a dicsőült Erzsébet királyné emlékének törvénybe iktatásáról</i>	emléktörvény	emlékállítás, emlékműtörvény	hála
16.	<i>1906. évi XX. törvénycikk II. Rákóczi Ferenc és bujdosó társainak hamvainak hazahozataláról</i>	emlékezettörvény	atipikus	
17.	<i>1907. évi XXVIII. törvénycikk a dicsőségesen uralkodó I. Ferenc József király megkoronáztatása negyvenedik évfordulójának emlékére alkotandó művekről</i>	emléktörvény	emlékműtörvény	
18.	<i>1917. évi I. törvénycikk Dicsőült Első Ferenc József király emlékének törvénybe iktatásáról</i>	emléktörvény	emlékállítás, emlékműtörvény	hála, kegyelet
19.	<i>az 1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről szóló törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, emlékműtörvény	hála, kegyelet
20.	<i>1919. évi XXI. néptörvény a magyar népszabadság ünnepnapjairól</i>	emléktörvény	ünnepnapokra vonatkozó	büszkeség

21.	<i>1922. évi XXIX. törvénycikk a soproni népszavazás emlékének törvénybeiktatásáról</i>	emléktörvény	címadományozás	hála, büszkeség
22.	<i>1924. évi XIV. törvény az 1914/1918. évi világháború hősi halottai emlékének megünnepléséről</i>	emléktörvény	emlékállítás, emléknap meghatározása	hála, büszkeség
23.	<i>1925. évi I. törvénycikk gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtáráról</i>	emléktörvény	normatív tartalommal is bíró	hála, büszkeség
24.	<i>1925. évi XLV. törvénycikk Széchenyi István gróf, a legnagyobb magyar emlékének törvénybeiktatásáról</i>	emléktörvény	emlékállítás	hála, büszkeség
25.	<i>1927. évi XXXI. törvénycikk március tizenötödikének nemzeti ünneppé nyilvánításáról</i>	emléktörvény	emlékállítás, ünnepnap meghatározása	hála, büszkeség
26.	<i>1927. évi XXXII. törvénycikk Kossuth Lajos érdemeinek és emlékének törvénybeiktatásáról</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény, utólagos emlékműtörvény	hála, büszkeség
27.	<i>1930. évi XI. törvénycikk vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr Magyarország kormányzójává választása tizedik évfordulójának megörökítéséről</i>	atipikus emléktörvény	emlékállítás, átnevezések, emlékérmétörvény	hála, büszkeség
28.	<i>Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem alapításának háromszázadik évfordulójáról szóló 1935. évi V. törvény</i>	emléktörvény	normatív tartalommal bír, emlékérmétörvény	hála, büszkeség
29.	<i>1935. évi XI. törvénycikk II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékét megörökítő</i>	emléktörvény	emlékérmétörvény	-

	<i>kétpengős ezüstérmék veretéséről</i>			
30.	<i>1936. évi XXI. törvénycikk Liszt Ferenc emlékét megőrkítő kétpengős ezüstérmék veretéséről</i>	emléktörvény	emlékállítás, emlékérmétörvény	hála, büszkeség
31.	<i>1938. évi IX. törvénycikk Szent István emlékére ötpengős ezüstérmék veretéséről</i>	emléktörvény	emlékérmétörvény	-
32.	<i>1938. évi XXIV. törvénycikk az országgyűlésnek Szent István király emlékére Székesfehérvárott tartandó üléséről</i>	emléktörvény	emlékállítás,	hála, büszkeség
33.	<i>1938. évi XXXIII. törvénycikk Szent István emlékének dicső megőrkítéséről</i>	emléktörvény	ünnepnapot meghatározó	hála, büszkeség
34.	<i>1940. évi II. törvénycikk a vitéz nagybányai Horthy Miklós Úr hűszesztendei országlásának megőrkítéséről</i>	atipikus emléktörvény	emlékezetállítás	hála, büszkeség

MELLÉKLET:

Emlék- és emlékeztetőtörvények 1945-1989 között

Sorszám	Jogszabály elnevezése	Emlék- vagy emlékeztetőtörvény	Alkategória	Alkotmányos érzelem
35.	<i>Budapest főváros felszabadításánál elesett szovjet katonák emlékének megörökítéséről szóló 1945. évi IX. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény	büszkeség, hála
36.	<i>Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény</i>	emlékeztetőtörvény	alkotmányos emlékezet	büszkeség
37.	<i>Károlyi Mihály érdemeinek törvénybe iktatásáról szóló 1946. évi II. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála, büszkeség
38.	<i>a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről szóló 1946. évi XXV. törvénycikk</i>	emlékeztetőtörvény		szégyen
39.	<i>szovjet-orosz katonai emlékművek és hősi temetők kegyeleti gondozása tárgyában hozott 1947. évi XIX. törvény</i>	atipikus emléktörvény	emlékműtörvény speciális tartalommal	-
40.	<i>Magyar Szabadság Érdemrend alapításáról szóló 1946. évi VIII. törvény</i>	emléktörvény	érdemrendtörvény	-
41.	<i>az egyes címek és rangok megszüntetéséről szóló 1947. évi IV. törvény</i>	emlékeztetőtörvény		
42.	<i>a magyar köztársaság megalapításának és az 1848/1849. évi szabadságharc és</i>	emléktörvény	célorientált emléktörvény	

	<i>forradalom emlékére engedélyezendő közkegyelemről szóló 1948. évi VI. törvény</i>			
43.	<i>az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc emlékének megörökítéséről szóló 1948. évi XXIII. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála, büszkeség
44.	<i>1949. évi XX. törvény a Magyar Népköztársaság Alkotmányáról</i>	eredeti szövegváltozatában nem tartozik egyik kategóriába sem		
45.	<i>augusztus 20. napjának a Népköztársaság ünnepévé nyilvánításáról szóló 1950. évi I. tvr.</i>	emléktörvény	ünnepnapot meghatározó	büszkeség
46.	<i>április 4-ének, Magyarország felszabadulása napjának nemzeti ünnepé nyilvánításáról szóló 1950. évi 10. tvr.</i>	emléktörvény	ünnepnapot meghatározó	hála, büszkeség
47.	<i>november 7. napjának, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulójának állami ünnepé nyilvánításáról szóló 1950. évi 37. tvr.</i>	emléktörvény	ünnepnapot meghatározó	hála, büszkeség
48.	<i>1953. évi I. törvény, mely Joszif Visszárinovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítését</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála
49.	<i>egyes kitüntetések alapításáról szóló 1953. évi V. törvény (módosította az 1946. évi VIII. törvény)</i>	atipikus emléktörvény	érdemrend-, címtörvény	-
50.	<i>„Kossuth Érdemrend” alapításáról szóló</i>	emléktörvény	érdemrend-, címtörvény	büszkeség

	<i>1948. évi XVII. törvény</i>			
51.	<i>a Kossuth-díj alapításáról szóló 1948. évi XVIII. törvény</i>	emléktörvény	érdemrend-, címtörvény	büszkeség
52.	<i>közkegyelem gyakorlása tárgyában született 1950. évi 9. tvr.</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
53.	<i>az Ideiglenes Nemzetgyűlés történelmi jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1954. évi XI. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála, büszkeség
54.	<i>a „Magyar Szabadság Érdemrend” újbóli alapításáról szóló 1957. évi 61. tvr.</i>	atipikus emléktörvény	érdemrend-, címtörvény	-
55.	<i>Magyar Tanácsköztársaság emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1959. évi II. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála, büszkeség
56.	<i>az 1959. évi 6. tvr.-rel hatályba léptetett a Tanácsköztársaság Emlékérem adományozásáról</i>	emléktörvény	emlékérmétörvény	hála, büszkeség
57.	<i>1959. évi 12. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
58.	<i>1960. évi 10. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
59.	<i>1963. évi 4. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
60.	<i>a magyar nép felszabadulása történelmi jelentőségének törvénybe iktatásáról</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála, büszkeség

	<i>szóló 1965. évi II. törvény</i>			
61.	<i>a Szocialista Hazáért Érdemrend megalapításáról szóló 1966. évi 29. tvr.</i>	emléktörvény	érdemrend-, címtörvény	büszkeség
62.	<i>a Tanácsköztársaság Emlékérem adományozásáról szóló 1969. évi 5. tvr.</i>	emléktörvény	emlékérmétörvény	hála, büszkeség
63.	<i>a Felszabadulási Jubileumi Emlékérem alapításáról szóló 1969. évi 38. tvr.</i>	emléktörvény	emlékérmétörvény	-
64.	<i>1970. évi 7. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
65.	<i>1972. évi I. törvény az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről</i>	emlékezettörvény	alkotmányos emlékezet	
66.	<i>1975. évi 7. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
67.	<i>1985. évi 3. tvr. részleges közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
68.	<i>az 1960 előtt kibocsátott jogszabályok rendezéséről szóló 1987. évi XII. törvény</i>	emlékezettörvény	deregulációs	
69.	<i>a Jozsef Visszarionovics Sztalin generalisszimusz emlékének megörökítéséről szóló 1953. évi I. törvény hatályon kívül helyezéséről</i>	emlékezettörvény	hatályon kívül helyezés relevanciája	szégyen

	<i>szóló 1989. évi XII. törvény</i>			
70.	<i>a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1989. évi XXXVII. törvény</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	

MELLÉKLET:

Emlék- és emlékezettörvények 1989 után

Sorszám	Jogszabály neve	Emlék- vagy emlékezettörvény	Alkategória	Alkotmányos érzelem
71.	<i>az Alkotmány módosításáról szóló 1989. évi XXXI. törvény</i>	emlékezettörvény	alkotmányos emlékezet	
72.	<i>az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról szóló 1989. évi XXXVI. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
73.	<i>1989. évi XXXVII. törvény a közkegyelem gyakorlásáról</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
74.	<i>a Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvény</i>	emlékezettörvény	szimbólumok kezelése (díjtörvény)	
75.	<i>az 1945 és 1963 közötti törvénytörő elítélések „semmissé nyilvánításáról” szóló 1990. évi XXVI. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
76.	<i>a magyar állampolgárságtól megfosztó határozatok hatályának megszűnéséről szóló 1990. évi XXVII. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
77.	<i>az 1956 októberi forradalom és szabadságharc jelentőségének törvénybe iktatásáról szóló 1990. évi XXVIII. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény, emlékállítás	hála, büszkeség
78.	<i>a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1990. évi XXXIX. törvény</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	hála, büszkeség
79.	<i>az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi szervezetek vagyonelszámoltatásáról szóló 1990. évi LXXIII. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	

80.	<i>Magyar Köztársaság állami ünnepeiről szóló 1991. évi VIII. törvény</i>	emlékezettörvény	ünnepnapot meghatározó, szimbólumok kezelése	
81.	<i>a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
82.	<i>a Magyar Köztársaság kitüntetéseiről szóló 1991. évi XXXI. törvényt</i>	emlékezettörvény	szimbólumok kezelése	
83.	<i>az 1956-os Emlékérem és Emléklap alapításáról szóló 1991. évi XLIII. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény, emlékérmétörvény, normatív tartalommal rendelkezik	
84.	<i>az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
85.	<i>a tulajdonviszonyok rendezése érdekében az állam által az állampolgárok tulajdonában az 1939. május 1-től 1949. június 8-ig terjedő időben alkotott jogszabályok alkalmazásával igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1992. évi XXIV. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
86.	<i>az életüktől és szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak kárpótlásáról szóló 1992. évi XXXII. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
87.	<i>az elmúlt rendszerhez kötődő egyes társadalmi</i>	emlékezettörvény	transitional justice	

	<i>szervezetek vagyonszámoltatásával összefüggő intézkedésekről szóló 1993. évi IV. törvény</i>			
88.	<i>a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 1993. évi XLV. törvény</i>	emlékezettörvény	punitív emlékezettörvény	
89.	<i>a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
90.	<i>az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulása emlékének megörökítéséről szóló 1994. évi LXXXI. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény, emlékállítás	-
91.	<i>a köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
92.	<i>a Honfoglalás 1100. Évfordulójának Emléknapjáról szóló 1996. évi XXX. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény, ünnepnapot meghatározó	
93.	<i>a Nagy Imre mártírhaltalt halt magyar miniszterelnök és mártírtársai emlékének törvénybe iktatásáról szóló 1996. évi LVI. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
94.	<i>a Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról szóló 2000. évi I. törvény</i>	emléktörvény	atipikus, Szent Korona szimbólum megjelenése	
95.	<i>a Kossuth-díjról és a Széchenyi-díjról szóló 1990. évi XII. törvény, valamint a Magyar Köztársaság kitüntetéseiéről szóló 1991. évi XXXI. törvény módosításáról szóló 2000. évi XI. törvény</i>	emlékezettörvény	díjtörvény, szimbólumkezelés	

96.	<i>a sportról szóló 2000. évi CXLV. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
97.	<i>az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról szóló 2000. évi CXXX. törvény</i>	emlékezettörvény	transitional justice	
98.	<i>az ország szabadsága visszaszerzésének jelentőségéről és a magyar szabadság napjáról szóló 2001. évi XVII. törvény</i>	emléktörvény	atipikus, emléknap kijelölése	hála, büszkeség
99.	<i>a szomszédos államokban élő magyarokról szóló 2001. évi LXII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
100.	<i>a magyar hősök emlékének megörökítéséről és a Magyar Hősök Emlékünnepéről szóló 2001. évi LXIII. törvény</i>	emléktörvény	emléknap kijelölése, érdemtörvény, emlékállítás	hála, büszkeség
101.	<i>a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, szakigazgatás	
102.	<i>az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	szégyenébresztés
103.	<i>az egyes törvények és törvényerejű rendeletek hatályon kívül helyezéséről szóló 2003. évi VIII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett, degeulációs törvény	
104.	<i>a Magyar Tudomány Ünnepeéről szóló 2003. évi XCIII. törvény</i>	emléktörvény	ünnepnapot meghatározó	
105.	<i>a május 9-e Európa Napjává nyilvánításáról szóló 2005. évi XXXVII. törvény</i>	atipikus emléktörvény	emlékállítás, emléknap kijelölése	-

106.	<i>a „Civitas Fortissima” - Balassagyarmat, a legbátrabb városról szóló 2005. évi XXXIX. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
107.	<i>az egyes jogszabályok és jogszabályi rendelkezések hatályon kívül helyezéséről szóló 2007. évi LXXXII. törvény</i>	emlékezettörvények	deregulációs jogszabály	
108.	<i>a „Communitas Fortissima” - Kercaszomor a legbátrabb faluról szóló emléktörvény szóló 2008. évi LXIV. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
109.	<i>a Büntető Törvénykönyvről szóló az 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XXXVI. törvény</i>	emlékezettörvény	punitív emlékezettörvény	üdvös szégyenébresztés
110.	<i>a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról szóló 2010. évi XLIV. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
111.	<i>a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről szóló 2010. évi XLV. törvény</i>	emléktörvény		hála
112.	<i>a Büntető törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról szóló 2010. évi LVI. törvény</i>	emlékezettörvény	punitív emlékezettörvény	
113.	<i>Alaptörvény</i>	alkotmányos emlékezet		büszkeség, önfelmentés
114.	<i>a „Civitas Invicta” - Szigetvár, a leghősiesebb városról szóló 2011. évi CXXXVI. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
115.	<i>a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
116.	<i>a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	

117.	<i>a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
118.	<i>a Magyar Köztársaság címerének és zászlajának használatáról, valamint állami kitüntetéseiről szóló 2011. évi CCII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, nemzeti szimbólumok	
119.	<i>az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
120.	<i>az emberiesség elleni bűncselekmények büntetendőségéről és elévülésének kizárásáról, valamint a kommunista diktatúrában elkövetett egyes bűncselekmények üldözéséről szóló 2011. évi CCX. törvény</i>	emlékezettörvény	punitív emlékezettörvény	szégyenértékelés
121.	<i>a közkegyelem gyakorlásáról szóló 2012. évi XII. törvény</i>	emléktörvény	célorientált, közkegyelem gyakorlása	
122.	<i>az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2014. évi XIV. törvény</i>	emlékezettörvény	nemzeti szimbólumok	
123.	<i>a járásek kialakításáról, valamint egyes ezzel összefüggő törvények módosításáról 2012. évi XCIII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
124.	<i>a Büntető törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény</i>	emlékezettörvény	punitív emlékezettörvény	üdvös szégyenértékelés
125.	<i>az egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról szóló</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	üdvös szégyenértékelés

	<i>2012. évi CLXVII. törvény</i>			
126.	<i>az egyes kulturális tárgyú törvények módosításáról szóló 2013. évi CCXVII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, szakigazgatás	
127.	<i>a Nemzeti Emlékezet Bizottságáról szóló 2013. évi CCXLI. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
128.	<i>a Városliget megújításáról és fejlesztéséről szóló 2013. évi CCXLII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
129.	<i>az Alaptörvény IV. módosítása (2013.)</i>	emlékezettörvény	alkotmányos emlékezet	
130.	<i>a hűség falvairól szóló 2014. évi CIII. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
131.	<i>a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény módosításáról és azzal összefüggésben más törvények módosításáról szóló 2014. évi CVI. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, szakigazgatás	
132.	<i>a kulturális örökség védelméről szóló 2001. évi LXIV. törvény és az azzal összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2016. évi XCII. törvény</i>	atipikus emléktörvény	nemzeti emlékhely bővítése, emlékállítás	
133.	<i>a Habsburg Ottó Alapítványról szóló 2016. évi XCIX. törvény</i>	atipikus emléktörvény	alapítvány létrehozása	hála, büszkeség
134.	<i>az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvény és a közigazgatási perrendtartásról szóló törvény hatálybalépésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2017. évi L. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, szakigazgatás	

135.	<i>az elmúlt rendszer titkosszolgálati tevékenységének feltárásáról és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára létrehozásáról szóló 2003. évi III. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2017. évi XCIV. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
136.	<i>egyes törvények kiemelt nemzeti emlékhellyel összefüggő módosításáról szóló 2017. évi XCIX. törvény</i>	atipikus emléktörvény, emlékezettörvény	kiemelt nemzeti emlékhelyek módosítása, szakigazgatás	-
137.	<i>a Waclaw Felczak Alapítvány létrehozásáról szóló 2017. évi CLXVI. törvény</i>	atipikus emléktörvény	alapítvány létrehozatala, nem magyar emlékezet bevonása	
138.	<i>az 1568. évi tordai vallásügyi törvény jelentőségéről és a Vallásszabadság Napjáról szóló 2018. évi I. törvény</i>	emléktörvény	emlékállítás, érdemtörvény	hála, büszkeség
139.	<i>a gyülekezési jogról szóló 2018. évi LV. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	üdvös szégyenébresztés
140.	<i>Alaptörvény VII. módosítása (2018.)</i>	alkotmányos emlékezet		
141.	<i>a független Lengyelország helyreállításának centenáriumáról szóló 2018. évi C. törvény</i>	atipikus emléktörvény	nem magyar emlékezet bevonása	
142.	<i>a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról szóló 2011. évi CCVI. törvény módosításához kapcsolódóan egyes törvények módosításáról szóló</i>	emlékezettörvény	egyéb, szakigazgatás	

	<i>2019. évi XXXVI. törvény</i>			
143.	<i>az egyes törvényeknek az épített és a természeti környezet védelmével, valamint a kulturális örökségvédelemmel összefüggő módosításáról szóló 2019. évi LXIV. törvény</i>	emléktörvény	kiemelt nemzeti emlékhelyek bővítése	
144.	<i>a győri Káptalándomb nemzeti emlékhelyé nyilvánításáról szóló 2020. lvi XV. törvény</i>	nem saját jogán emléktörvény	nemzeti emlékhelyek bővítése	
145.	<i>az egyes közigazgatási tárgyú törvények módosításáról, valamint ingyenes vagyonszállításról szóló 2020. évi XXX. törvény</i>	nem saját jogán emléktörvény	nemzeti emlékhelyek bővítése	
146.	<i>a rákosmezei Királydomb nemzeti emlékhelyé nyilvánításáról szóló 2020. évi CLIX. törvény</i>	nem saját jogán emléktörvény	nemzeti emlékhelyek bővítése	
147.	<i>a Hauszmann Alapítványról és a Hauszmann Alapítvány részére történő vagyonszállításról szóló 2021. évi XIV. törvény</i>	atipikus emléktörvény	alapítvány létrehozása	
148.	<i>a Magyarország 2023. évi központi költségvetésének megalapozásáról szóló 2022. évi XXIV. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, közvetett	
149.	<i>az 1222. évi Aranybulla jelentőségéről és az Aranybulla Napjáról szóló 2022. évi XLVI. törvény</i>	emléktörvény	érdemtörvény	hála, büszkeség
150.	<i>az egyházakat érintő egyes törvények módosításáról szóló 2022. évi LXXVIII. törvény</i>	emlékezettörvény	egyéb, szakigazgatás	
151.	<i>Alaptörvény XI. módosítása (2022.)</i>	alkotmányos emlékezet		

FELHASZNÁLT EGYÉB JOGSZABÁLYOK ÉS JOGFORRÁSOK

Jogszabályok

a kutatás, fejlesztés és innovációs rendszer intézményrendszerének és finanszírozásának átalakításához szükséges egyes törvények módosításáról szóló 2019. évi LXVIII. törvény

a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX.

a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2011. évi CCVIII. törvény

a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény

a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról szóló 2011. évi CLXXXI. törvény

a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény

a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény

a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény

a Párizsi Békeszerződésről szóló 1947. évi XVIII. törvény 27. Cikke 2. pontjában foglaltak végrehajtásáról szóló 1997. évi X. törvény

a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvény

a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltárról szóló 9/2019. (II. 5.) Korm. rendelet

a VERITAS Történetkutató Intézet létrehozásáról szóló 373/2013. (X. 25.) Korm. rendelet

a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum létrehozásáról szóló 83/2013. (III. 21.) Korm. rendelet

a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet

a Nemzeti Jogszabálytárról szóló 338/2011. (XII. 29.) Korm. rendelet

a történelmi emlékhelyekről szóló 303/2011. (XII. 23.) Korm. rendelet

a Magyarság Hírnevéért Díjról szóló 183/1997. (X. 17.) Korm. rendelet

a Magyar Tudomány Napjáról szóló 55/1997. (IV. 3.) Korm. rendelet

a Munka Törvénykönyvéről szóló 1967. évi II. törvény végrehajtásáról szóló 34/1967. (X. 8.) Korm. rendelet

a katonai jelképekről és jelzésekről szóló 15/2011. HM rendelet

„II. András Aranybullája” rézötvözetű emlékérme kibocsátásáról szóló 17/2022. (V. 19.) MNB rendelet

„II. András Aranybullája” arany emlékérme kibocsátásáról szóló 16/2022. (V. 19.) MNB rendelet

2019/1950. (X. 29.) MT határozat az 1950. évi 37. törvényerejű rendelet végrehajtása tárgyában

Joganyagok

a nemzeti rendezvények megszervezéséről szóló 1190/2020. (IV. 30.) Korm. határozat
a „Zrínyi Miklós-Szigetvár 1566” emlékéve meghirdetéséről szóló 1834/2015. (XI. 24.) Korm.
határozat
a II. Rákóczi Ferenc emléknepjéről szóló 4/2015. (III. 20.) OGY határozat
a Jászkun önmegváltás napjáról szóló 4/2014. (II. 7.) OGY határozat
a nemzeti örökégről szóló 33/2012. (IV. 18.) OGY határozatra
1/2004. (IV. 6.) OGY politikai nyilatkozat a Holocaust Emléknepjén
az 1932-33. évi ukrainai éhínség 70. évfordulójáról szóló H/6288. Országgyűlési határozati
javaslat

Nemzetközi jogforrások

Emberi Jogok Európai Egyezménye

<http://www.un.org/documents/ga/res/1/ares1.htm>

Council Framework Decision 2008/913/JHA of 28 November 2008 on combating certain forms
and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008F0913>

loi Gayssot: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000532990>

loi Arménie: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000403928>

loi Taubira:

https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000405369?init=true&page=1&query=Loi+du+21+mai+2001+tendant+%C3%A0+la+reconnaissance+de+la+traite+et+de+l%27esclavage+en+tant+que+crime+contre+l%27humanit%C3%A9+&searchField=ALL&tab_selecti on=all

loi Rapatrié: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000444898/>

FELHASZNÁLT AB HATÁROZATOK

4/2013. (II. 21.) AB határozat

188/2010. (XI. 12.) AB határozatot

604/B/2009. AB határozat

5/2007. (II. 27.) AB határozat

7/2004. (III. 24.) AB határozat

14/2000. (V. 12.) AB határozat

22/1996. (VII. 25.) AB határozat

1/1995. (II. 8.) AB határozat

60/1994. (XII. 24.) AB határozat

30/1992. (V. 26.) AB határozat

11/1992. (III. 5.) AB határozat

28/1991. (VI. 3.) AB határozat

15/1991. (IV. 13.) AB határozat

16/1990. (VII. 11.) AB határozat

BIBLIOGRÁFIA

- ABLONCZY Balázs: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In: ABLONCZY Balázs – BÁRDI Nándor (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában, 2006-2008.*, Budapest, KEHI, 2010. 11–40.
- ADY Endre: Ismeretlen Korvin-kódex margójára. In: *Ady Endre összes prózai művei* (szerk.: LÁNG József). 7. kötet. Cikkek, tanulmányok, 1905. október 1. – 1906. június 14. 16–18.
- ALBERT András: Az erdélyi vallásszabadság és a 16-17. századi Európa. *Jog-Állam-Politika*. 2018/4. 101–116. o.
- Frank R. ANKERSMIT: Hat tézis a narratvista történetfilozófiáról. Ford. Leiszter Attila és Mester Tibor. In: THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 4. A történelem poétikája*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2000. 111–120.
- ANTAL Zoltán: *A balassagyarmati „csehkiverés” története*. <https://balassagyarmat.hu/civitas-fortissima/>, https://mult-kor.hu/20130501_a_balassagyarmati_cseh_kiveres_tortenetebr
- ARATÓ András (2004): Kelet-Európa: az alkotmányozás harmadik modellje. In: MAJTÉNYI László – MIKLÓSI Zoltán (szerk.): *És mi lesz az Alkotmánnyal?* Budapest, Eötvös Károly Intézet, 2004. 25–31.
- Giovanni ARRIGHI: *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London, Verso, 1994.
- Aleida ASSMANN: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2016.
- Aleida ASSMANN: *Memory Spaces*. ³Beck: München, Beck, 2006.
- Aleida ASSMANN: *Cultural Memory and Western Civilization: Functions, Media, Archives*. New York, Cambridge University Press, 2011.
- Aleida ASSMANN: Versengő áldozatok. In: BALOGH László Levente – TAKÁCS Miklós – VALASTYÁN Tamás (szerk.): *Áldozatnarratívák*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2019. 265–290.
- Aleida ASSMANN: *Der lange Schatten der Vergangenheit. Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München, C. H. Beck. Verlag, 2006.
- Jan ASSMANN: Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* vol 65., Spring-Summer (1995), 125–133.
- Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrában*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2018.
- A Szovjetunió „jóindulatából” választhatták meg az Ideiglenes Nemzetgyűlést*. <https://mult-kor.hu/a-szovjetuniojoindulatabol-valaszthattak-meg-az-ideiglenes-nemzetgyulest-20221219>.

Stéphane AUDOIN-ROUZEAU – Annette BECKER: *1914-1918, az újraírt háború*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2006.

Antoon DE BAETS: Laws Governing the Historian's Free Expression. In: Berber BEVERNAGE and Nico WOUTERS (eds.) *Palgrave Handbook of State-Sponsored History After 1945*. London, Palgrave, 2019. 39–67.

Antoon DE BAETS: Self-inculpatory laws do not exist. *Free Speech Debate*, 2019. december 12. <https://freespeechdebate.com/2019/12/self-inculpatory-laws-do-not-exist/>

Antoon DE BAETS: Criminal regimes are never soft on history. *Free Speech Debate*, 2019. december 23. <https://freespeechdebate.com/2019/12/criminal-regimes-are-never-soft-on-history/>

Mieke BAL: Látvány és narratíva egyensúlya. In: THOMKA Beáta (szerk.) *Narratívák I. Képelemzés*. Budapest, Kijárat Kiadó, 1998. 155–181.

BALÁZS Géza: Politikai, nyelvpolitikai játszmák. A hatalom naiv nyelvpolitikája. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 299–312.

BALOGH László Levente: Az emlékezetpolitika és az áldozat elbeszélései. In: BALOGH László Levente – VALASTYÁN Tamás (szerk.): *Az áldozat reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016., 363–366.

BÁN Marina: *The Legal Governance of Historical Memory and the Rule of Law*. PhD Thesis. Amsterdam, University of Amsterdam, 2020.

BÁN Marina: Emlékezet, történelem és törvényhozás. *Közjogi Szemle*, 2022/4. 13–19.

BÁN Tamás: A holocaust tagadása: a Faurisson-ügy. *Fundamentum* 1999/1. 162–167.

BÁRD Petra: Strasbourg kontra Magyarország avagy az Európai Emberi Jogi Egyezmény esete a magyar jogrenddel a Fratanoló-ügy kapcsán. *Kriminológiai Közlemények* 77. 145–204.

Roland BARTHES: A szemiológia elemei. In: BÓKAY Antal és VILCSEK Béla (szerk.): *A modern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris, 2001. 497–523.

BASICS Beatrix: Horvay János Kossuth-émlékművéről. In: KRISTON Vízi József – MILLISITS Máté (szerk.): *Ismerős művek elfeledett alkotója: Horvay János*. Dombóvár, Dombóvári Városszépítő és Városvédő Közhasznú Egyesület, 2011. 185–188.

BÁTORFY Attila: Amiket Eco nem mutat meg. A listák ábrázolásának rövid története és egy lehetséges taxióma. *Belvedere Meridionale*, XXXIV. évf. 2022/2. 19–33.

Uladzislau BELAVUSAU: *Final Thoughts on Mnemonic Constitutionalism*. <https://verfassungsblog.de/final-thoughts-on-mnemonicconstitutionalism/>

Uladzislau BELAVUSAU: [Rule of Law and Constitutionalisation of Memory Politics in Hungary and Russia](#). In: Martin BELOV (ed.): [Rule of Law in Crisis: Constitutionalism in a State of Flux](#). Routledge, 2022. 87–107

Uladzislau BELAVUSAU: Memory Laws and Freedom of Speech. In: András KOLTAY (ed): *Comparative Perspectives on the Fundamental Freedom of Expression*. Wolters Luwer, 2015. 537– 558. Magyarul az alábbi adatokkal jelent meg: Uladzislau BELAVUSAU: Az emlékezettörvények és a szólásszabadság. *In Medias Res*, 2015/2., 248–269.

Uladzislau BELAVUSAU - Aleksandra GLISZCZYNSKA-GRABIAS: Mnemonic Constitutionalism in Central and Eastern Europe. *European Papers*, vol 5., no. 3. (2020) 1231– 1246. https://www.europeanpapers.eu/en/system/files/pdf_version/EP_eJ_2020_3_8_Articles_SS1_4_Uladzislau_Belavusau_Aleksandra_GlisczynskaGrabias_00432_0.pdf

Uladzislau BELAVUSAU: Mnemonic Constitutionalism and Rule of Law in Hungary and Russia. *Interdisciplinary Journal of Populism*. vol. 1, no. 1 (2020) 16–29. https://www.lawpop.eu/wp-content/uploads/2021/01/3.-Mnemonic-Constitutionalism_Ulad-Belavusau.pdf

BENDA Kálmán: Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság. In: *Fejedelemszonyok és vallásszabadság Erdélyben: tanulmánykötet és kiállítási katalógus*. Veszprém, Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, 2016. 62–66.

Walter BENJAMIN: A nyelvről általában és az emberi nyelvről. In: Walter BENJAMIN: „*A szirének hallgatása*”. *Válogatott írások*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 7–26.

BÉNYEI Miklós: *A nemzeti és polgári kultúra felé: tanulmányok a reformkori magyar művelődés történetéből*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.

BERKES Lilla – FEKETE Balázs: Nemzeti hitvallás: csupán díszítő szavak? *Közjogi Szemle*, 2017/1. 15–25.

Lawrence BESSERMANN: The Challenge of Periodization: Old Paradigms and New Perspectives. In: Lawrence BESSERMANN: *The Challenge of Periodization*. New York and London, Garland Publishing, 1996. 3-28.

BIHARI Mihály: *Magyar politika 1945-1995: a magyar politikai rendszer történetének főbb szakaszai a második világháború után*. Budapest, Korona Kiadó, 1996.

Hans BLUMENBERG: A korszakfogalom korszakai. Ford. TÖRÖK Ervin. *Helikon*, 46. évf. 2000/3. 303–323.

BÓKA Zsolt: A bíróságok régi-új elnevezései: Kúria és törvényszék. *Jog – Állam – Politika*, 2010/4. 129–152. <https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1mok/2010/4/B%C3%B3ka.pdf>

BOR Bettina: Mi a Nemzeti hitvallás? *Ars Boni*, <https://arsboni.hu/mi-a-nemzeti-hitvallas/>

BORDÁS Mária (szerk.): *A járási rendszer kialakítása*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2015.

- BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai 1848–2004*. Budapest, Akadémiai Kiadó, ⁵2004.
- BUNDULA István: Antiszemita erőszakhullám Magyarországon 1946-ban. Emberevők. *Magyar Narancs*, 2018. július 2. <https://magyarnarancs.hu/tudomany/emberevok-111640>
- Peter BURKE: A történelem mint társadalmi emlékezet. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*. 12. évf., 2001/1. 3–21. <https://www.epa.hu/00000/00036/00040/pdf/01.pdf>
- BUSKÓ Tibor László: A járások jelenéről történeti perspektívában. In: PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor: *Ünnepi Tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: labor et etiam ipse voluptas*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2021. 227–235.
- Gordon BROOK-SHEPHERD: *A megkoronázatlan király: Habsburg Ottó élete és kora*. Budapest, Magyar Könyvklub, 2005.
- Francoise CHANDERNAGOR: L'enfer des intentions. *Le Monde*, 2005. december 12. https://www.lemonde.fr/idees/article/2005/12/16/l-enfer-des-bonnes-intentions-par-francoise-chandernagor_722124_3232.html
- Paul CONNERTON: *How societies Remember*. Cambridge, Cambridge University Press, 1989.
- CSINK Lóránt – FRÖHLICH Johanna: *Egy alkotmány margójára. Alkotmányelméleti és értelmezési kérdések az Alaptörvényről*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.
- CSÖSZ László: *Antiszemita zavargások, pogromok és vérvádak 1945-1948*. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=140:antiszemita-zavargasok-pogromok-es-vervadak-1945-1948&catid=16:esetek
- Dan DINER: Restitution and Memory: The Holocaust in European Political Cultures. *New German Critique*, vol 90., Autumn (2003). 36–44.
- Merlin DONALD: *Origins of the Modern Mind. Three Stages in the Revolution of Culture and Cognition*. Cambridge MA, Harvard University Press, 1991
- DUPCSIK Csaba: Édentől keletre. *Holmi*. 13. évf., 2001/4. 533– 541. <https://www.holmi.org/2001/04/dupcsik-csaba-edentol-keletre-edward-w-said-orientalizmus>
- Umberto ECO: *A lista mámore*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2009.
- Emlékezet. *A Magyar Filozófiai Szemle* 63. évf. 2019/3. száma. https://epa.oszk.hu/00100/00186/00062/pdf/EPA00186_magyar_filozofiai_szemle_2019_03.pdf
- Dylan EVANS: *Az érzelmek*. Budapest, Magyar Világ Kiadó, 2004.
- Bernd FAULENBACH: Probleme des Umgangs mit der Vergangenheit im vereinten Deutschland. Zur Gegenwartbedeutung der jüngsten Geschichte. In: Werner WEIDENFEL (ed.): *Eine Nation – doppelte Geschichte. Materialien zum deutschen Selbstverständnis*. Köln, Wiss. u. Pol., 1993.

- FEKETE Balázs: Jog és érzelmek: veszedelmes viszonyok? In: FEKETE Balázs – FLECK Zoltán: *Tanulmányok a kortárs jogelmélet.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2015. 249–284.
- FEKETE Balázs: *Európai alkotmánypreambulom. Összehasonlító és elméleti perspektívák,* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2019.
- FODOR Pál – PAP Norbert – KITANICS Máté: Szulejmán szultán elveszett zárandokvárosa. *Rubicon*, 2016/5–6.
- FÖLDESI Margit – SZERENCSES Károly (szerk.): *Halványkék választás. Magyarország 1947. Tanulmány és válogatott dokumentumok.* Budapest, Kairosz Kiadó, 2001.
- David FRASER: Law's Holocaust Denial: State, Memory, Legality. In: Ludovic HENNEBEL – Thomas HOCHMANN (eds): *Genocide Denials and the Law.* Oxford University Press 2011. 3–48.
- Wojciech FRAZIK: *Waclaw Felczak – A szabadság futára.* Göd, Rézbong Kiadó, 2019.
- Emanuela FRONZA: The Criminal Protection of Memory: Some Observations about the Offense of Holocaust Denial. In: Ludovic HENNEBEL – Thomas HOCHMANN (eds): *Genocide Denials and the Law.* Oxford, Oxford University Press, 2011. 156–181.
- Emanuela FRONZA: *Memory and Punishment: Historical Denialism, Free Speech and the Limits of Criminal Law.* Cambridge, Asser Press Springer, 2018.
- Charles FORTIER: Les lois mémorielles, ou la victimisation institutionnelle. *Histoire de la justice*, vol 25. no 1. (2015) 91–106.
- Mary FULBROOK (ed.): *Europe since 1945.* Oxford, Oxford University Press, 2011.
- Fundamentum* XV. évf. 2011-es különszámai: Magyarország Alaptörvénye I., Magyarország Alaptörvénye II., Vallásszabadság?, Alkotmánybíráskodás?
- Francois FURET: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról.* Budapest, Európa, 2000.
- FÜLÖP Éva – KÖVÁGÓ Pál: *A kollektív áldozati szerep szociálpszichológiája.* Budapest, Oriold és Társai, 2018.
- GAÁLNÉ Barcs Eszter: A Legfelsőbb Bíróság 1950 után. In: BÓDINÉ BELIZNAI Kinga (szerk.): *A Kúria és elnökei.* Budapest, HVG-ORAC, 2014. 1. kötet, 222–231.
- Jostein GAARDER: *Sofie világa. Regény a filozófia történetéről.* Budapest, Marfa Mediterrán Kiadó – Pesti Szalon Kiadó, 1995.
- Hans-Georg GADAMER: *Igazság és módszer.* Budapest, Gondolat, 1960.
- Susan GAL: Bartók Béla temetése: Európa-kép a magyar politikai retorikában. In: SZABÓ Márton – KISS Balázs – BODA Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus.* Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000. 259–286.

GALI Máté: *Torda. A magyar vallásszabadság őrbástyája.*

<https://rubiconintezet.hu/project/torda-a-magyar-vallasszabadsag-orbastyaja/>

GANCZER Mónika: A határon túli magyarok kettős állampolgárságának nemzetközi jogi és belső jogi aspektusai: a kollektív elvesztéstől a könnyített megszerzésig. *Kül-Világ*, VIII. évf. 2001/1–2. 64–81.

Sévane GARIBIAN: Pour une lecture juridique des quatre lois „mémorielles”. *Esprit*, vol 322., no. 2. (2006) 158–173.

GAZDA István: Széchenyi alkotásai. *Rubicon* 6. évf., 1995/1-2. 9–14.

GERE József: A balassagyarmati „csehkiverés” története. *Múlt-kor*, 2013/nyár. https://mult-kor.hu/20130501_a_balassagyarmati_cseh_kiveres_tortenetebr_

Paul GILBERT: The evolution of shame as a marker for relationship security: A biopsychosocial approach. In: Jessica TRACY – Richard ROBINS – June P. TANGNEY (eds): *The selfconscious emotions: Theory and research*. The Guilford Press, New York, 2007. 283–309.

Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS–Wojciech KOZLOWSKI: Calling Murders by Their Names as Criminal Offence. *Verfassungsblog*, 2018. február 1. www.verfassungsblog.de/calling-murders-by-their-names-as-criminal-offence-a-risk-of-statutory-negationism-in-poland

Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS: Penalizing Holocaust Denial: A View from Europe. In: Charles ASHER SMALL (ed): *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity*. Leiden, Brill - Institute For The Study Of Global Antisemitism And Policy, 2013. 237–255.

Jacques Le GOFF - Pierre NORA (eds): *Faire de histoire: Ouvrage collectif consacré aux nouveaux problèmes, nouvelles approches et nouveaux objets en histoire* Gallimard, Folio Histoire, 1974.

Jack GOODY: *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

Johann Wolfgang GOETHE: A vándor lelki nyugalma. In: *Nyugat-keleti diván. A rosszkedv könyve*. <https://mek.oszk.hu/04200/04277/04277.htm>

GRANYÁK LÍVIA: A Fáber-ügy. *JeMa hallgatói különszám*, 2013. 12–16.

William A. GREEN: Periodizing World History. *History & Theory*, vol 34., no. 2. (1995) 99–111.

GULYÁS András: *Üvöltöző épületek – a Liget-projekt konzervatív szemmel*. <https://www.valaszonline.hu/2019/11/14/uvoltozo-epuletek-a-liget-projekt-konzervativ-szemmel/>

Katja GVOZDEVA – Hans Rudolf VELTEN: Einleitung. In: UŐ: (szerk.) *Scham und Schamlosigkeit: Grenzverletzungen in Literatur und Kultur der Vormoderne*. Berlin, De Gruyter, 2011. 1–24.

- GYÁNI Gábor: A 20. század mint emlékezeti „esemény”. *Forrás*, 41. évf., 2009/7-8. 3–15.
<http://www.forrasfolyoirat.hu/upload/articles/689/gyani.pdf>
- GYÁNI Gábor: *Az elveszített múlt*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.
- GYÁNI Gábor: A látható és a láthatatlan erőszak. *Pannonhalmi Szemle*, 15. évf., 2007/1. 39–48.
- GYÁNI Gábor: Az első világháború emlékezete. In: TOMKA Béla (szerk.): *Az első világháború következményei*. Budapest, Osiris Kiadó– Országgyűlés Hivatala, 311–333.
- GYÁNI Gábor: A posztmodern és a magyarországi történetírás. In: GYÁNI Gábor: *Nemzeti vagy transznacionális történelem*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2018. 414–435.
- GYÁNI Gábor: A közösségi és egyéni emlékezet fogalmáról. *Pannonhalmi Szemle*, 29. évf. 2021/1. 41–49.
https://epa.oszk.hu/03100/03136/00015/pdf/EPA03136_pannonhalmi_szemle_2021_1_041-049.pdf
- GYARMATI György: A közelmúlt feltárása és az ügynökkérdés. *Mozgó Világ*, 33. évf. 2007/9. 77–85.
- Habsburg Ottó és a rendszerváltozások* (szerk.: VASBÉNYAI Ferenc). Budapest, Habsburg Ottó Alapítvány, 2021.
- HACK Péter: Az átmenet igazságszolgáltatása. In: JAKAB András – TAKÁCS Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990-2005.: jog, rendszerváltozás, EU-csatlakozás*. Budapest, Gondolat – ELTE ÁJK, 2007, 1. kötet, 538–568.
- HAJDU Tibor: Károlyi Mihály újratemetése. *Beszélő*, 2. évf., 1962/4.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/karolyi-mihaly-ujratemetese>
- HAJÓS György: A budapesti Kossuth-tér és épületei. *Magyar építőipar*, 44. évf. 1994/4-5. sz. 151–156.
- HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: *Szimbolika és közjog*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2010. (2010a)
- HALÁSZ Iván – SCHWEITZER Gábor: Jog – emlékezet – kultusz. A történelmi személyiségek helye a jogban. In: NÓTÁRI Tamás (szerk.) *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum Kiadó, 2010. 123–131. (2010b)
- HALÁSZ Iván–MAJTÉNYI Balázs: 6. § (3) bekezdés. In: JAKAB András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja I*. Budapest, Századvég Kiadó, 2009. 344–349
- Maurice HALBWACHS: *Az emlékezet társadalmi keretei*. Budapest, Atlantisz, 2018.
- Eric HEINZE: Theorizing Law and Historical Memory. *Journal of Comparative Law*, vol 13. no. 1. (2018) 43–60.

- Eric HEINZE: Should governments butt out of history. *Free Speech Debate*, 2019. március 12. <https://freespeechdebate.com/discuss/should-governments-butt-out-of-history/>
- ERIC HEINZE: Self-inculpatory laws exist. *Free Speech Debate*, 2019. december 17. <https://freespeechdebate.com/2019/12/self-inculpatory-laws-exist/>
- Eric HEINZE: Beyond Memory Laws: Towards a General Theory of Law and Historical Discourse. In: Uladzislau BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*. Cambridge University Press, Cambridge 2017. 413–434.
- HELLER Ágnes: A szégyen hatalma. In: Uő: *A szégyen hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 7–92.
- HELLER Ágnes: Olvasónapló 2015-2016. In: Aleida ASSMANN: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában. Beavatkozás*. Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2016. 264–270.
- Frank HERBERT: *A Dűne gyermekei*. Budapest, Gabo Könyvkiadó És Kereskedelmi Kft. 2023
- Eric HOBBSBAUM: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914-1991*. Budapest, Pannonica, 1998.
- HÓDI Sándor: *Miért hazudnak a politikusok?* Ada, Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, 2012.
- HORÁNYI Özséb – SZÉPE György (szerk.): *A jel tudománya*. Gondolat - General Press, 1975/2004.
- HORÁNYI Özséb: *Jel, jelentés, információ*. Magvető - General Press, 1975/2006.
- HORKAY-HÖRCHER Ferenc: Az értékhiányos rendszerváltás. *Fundamentum*, 2003/1. 62–72.
- HORVÁTH E. Írisz: A magyar közigazgatási bíráskodás története. *Iustum Aequum Salutare*. III. 2007/2. 161–173.
- HORVÁTHNÉ DR. HANNY Erzsébet: Rendszerek és felhasználók. Adalékok a listakészítés hasznosságához. *Belvedere Meriridionale*. 2022/2. 107–113.
- HUNYADY György: *A társadalmi közérzet hullámverése*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.
- HUSZÁR Pál: *Történelmi háttérrel az egységes Európáért: Habsburg Ottó közéleti tevékenységéről*. Veszprém, Faa Produkt, 2005.
- IVANCSICS Imre: A járások múltjáról és lehetséges jövőjéről. *Területi statisztika*, 52. évf., 2012/1. 6–33.
- IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Egy metamorfózis margójára. Az írás és újraírás motívuma Schein Gábor: *Lázár!* című kisregényében. In: *Novum. Az Úraírások Nemzetközi Konferencia Junior szekciójának tanulmánykötete*. Budapest, Eötvös József Kollégium, 2009. 299–319.

IZSÁK-SOMOGYI Katalin: A lágerpókertől a vöröcsillagon át az árpádsávós zászlóig. Jelképek és magyarázataik a kiszámíthatóság nagyítóján keresztül. *Jog és irodalom szimpózium konferenciakötete*. 2021. Megjelenés alatt.

IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Emlékezettörvények a rendszerváltozást követő Magyarországon. In: ERDŐS Csaba (szerk.): *Doktori Műhelytanulmányok 2021*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021. 13–29.

IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Az Alkotmány és az Alaptörvény mint emlékezettörvény – az alkotmányos identitás és a történeti emlékezeti kánon kapcsolata: In: *Doktori Műhelytanulmányok 2023*. Győr, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2023, 112–124.

https://dokitiskjog.sze.hu/images/Tp%203+1%20K%C3%B6tetek%20sz%C3%B6veg/14_Doktori_MT_2023_07_25.-DMT_2023++_.pdf

IZSÁK-SOMOGYI Katalin: Emléktörvények vs. emlékezettörvények – a magyar emlékezet jogi szabályozása az 1945-1948-as fordulatig. In: MISKOLCZI Barna – TAKÁCS Péter (szerk.): *Jog és Állam 42. szám. XXIII. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája*. Budapest, 2022, KGRE ÁJK, 101–113. https://ajk.kre.hu/images/doc2022/pr/jog_es_allam_42.pdf

Katalin IZSÁK-SOMOGYI: Self-exculpatory or self-inculpatory approaches to the memory laws in Hungary. In: Mario RELJANOVIC' (ed.): *Regional Law Reveiw*. Belgrade, Trio, 2022. 195–207. <https://rlr.iup.rs/archives/year-2022/>

Katalin Izsák-Somogyi: Memory laws in Hungary after the Holocaust. In: Mario RELJANOVIC' (ed.): *Regional Law Reveiw*. Belgrade, Trio, 2021. 223– 233. <https://rlr.iup.rs/wp-content/uploads/2021/12/13-Somogy.pdf>

Katalin IZSÁK-SOMOGYI: Victims and/or perpetrators. The founding myths of Europe in the light of the traumas in the 20th century. Megjelenés alatt. In: Petr AGHA – Jan GÉRYK: *Political Imagination and Utopian Energies in Central and Eastern Europe*. Berlin, Peter Lang, 2024.

Thorbjorn JAGLAN: Ukraine's nem language law is 'walking fine lines'. *EU Observer*, 2017. október 5., www.euobserver.com/opinion/139294

JAKAB András: *A magyar jogrendszer szerkezete*. Budapest-Pécs, Ludovika Egyetemi Kiadó, 2007.

http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_5617_section_1091.pdf

Harold JAMES: *Europe Reborn: A History, 1914-2000*. Harlow, Pearson Longman, 2003.

Frederic JAMESON: On Interpretation: Literature as a Socially symbolic Act. In: Frederic JAMESON (ed): *The Political Uncoscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. London, Cornell University Press, 2005. 17–102.

- Jakub JARACZEWSKI: Fast Random-Access Memory (Laws) – The June 2013 Amendments to the Polish 'Holocaust Law'. *Verfassungsblog*, 2018. július 23. www.verfassungsblog.de/fast-random-access-memory-laws-the-june-2013-amendments-to-the-polish-holocaust-law ;
- JESZENSZKY Géza: *A feltámadt fönix és az elszállt sas: Lengyelország újjászületése és Magyarország felosztása az I. világháború győzteseinek politikájában*. Budapest, MTA-TTI, 1991. 257–266.
- Tony JUDT: *Postwar: A History of Europe since 1945*. New York, Penguin Press, 2005.
- KAHLER Frigyes: *Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás, avagy társadalmi várakozás és valóság a vagyoni kárpótlás területén: forrásgyűjteménnyel*. Lakitelek, RETÖRKI könyvek, 2017.
- KÁLMÁN Béla: 150 éves a Magyar Tudományos Akadémia. *Nyelvünk és kultúránk*, 1975/20. 6–10.
- KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor: A szemiotikai elemzés mint szociokulturális változások jelzője. In: KAPITÁNY Ágnes (szerk.): *A mindennapi élet jelrendszereiből*. Budapest, Loisir Kiadó, 2014. 171–193. http://real.mtak.hu/17583/17/szemiotikai_elemzes.pdf
- KÁVÁSSY János Előd: A kiszáradt nagy harca a termőföldért. *Magyar Hírlap*, 2016. július 4.
- KECSKÉS László: A „két első” magyar döntéshozatal iránti kérelem az Európai Bírósághoz. In: BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs (szerk.): *Tanulmánykötet Erdős Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Kódex, 2005. 225–248.
- Kegyelet vagy politika? Szovjet emlékművek Budapesten 1945-1948*. <https://ujkor.hu/content/szovjet-emlekmuvek-budapesten-1945-1948>
- KENDE Péter: Igazságtétel. *Beszélő*, 1992/3. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/igazsagtetel>
- KERESZTURINÉ Pintér Mária: *Adalékok Felsőcsatár történelméhez*. <https://felsocsatar.hu/wp-content/uploads/2021/06/Adal%C3%A9kok-Fels%C5%91csat%C3%A1r-t%C3%B6rt%C3%A9net%C3%A9hez.pdf>
- KERTÉSZ Imre: *A száműzött nyelv*. Budapest, Magvető Kiadó, ³2006.
- KERTÉSZ Imre: *Kaddis a meg nem született gyermekért*. Budapest, Magvető Kiadó, 1990.
- KESZEI András: Az emlékezet rétegei. *Korall*, 11. évf., 2010/41. 5–35.
- KISANTAL Tamás: TörtéNet – elmélet. Gondolatok a történelem nem narrativista elképzeléséről. In: KISANTAL Tamás: *Az élet tanítómesterei. Írások a történelem ábrázolásáról*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2017. 13–38.
- KISANTAL Tamás: Korszakok léteznek? – Hogyan lehetségesek? In: KISANTAL Tamás (szerk.): *„Az élet tanítómesterei”*. Pécs, Kronosz Kiadó, 2017. 39–63.

KISS Csilla: The Misuses of Manipulation: The Failure of Transitional Justice in Post-Communist Hungary, *Europe-Asia Studies*, vol 58. no. 6. (2006) 925–940.

KISS Csilla: Historical Memory in Post-Cold War Europe. *The European Legacy*, vol. 19., no. 1., 419–432.

KISS Csilla: We Must Remember Thus: Transitional Justice in Service of Memory in Hungary. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, vol XI. (2014) 71–87.

KISTELEKI Károly: Magyar állampolgárság a XX. században. *Állam- és Jogtudomány*. 41. évf., 2000/1–2. 57–78.

KLAUDY Kinga: *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest, Scholastica Kiadó, 2011.

KOLTAY András: A Vajnai-ügy. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítélete a vörös csillag viselésének büntethetőségéről. *JeMa*, 2010/1. 77–82.

Tomasz Tadeusz KONCZEWICZ: On the Politics of Resentment, Mis-memory, and Constitutional Fidelity: The Demise of the Polish Overlapping Consensus? In: Uladzislau BELAVUSAU – Aleksandra GLISZCZYŃSKA-GRABIAS (eds): *Law and Memory: Towards Legal Governance of History*. Cambridge University Press, Cambridge 2017. 263–290.

KONDOROSI Ferenc: A gyűlöletbeszéd büntethetősége a nemzetközi emberi jogi okmányok tükrében. *JURA*, 2008/1. 59–68.

KONRÁD György: Aufruhr. Rede zur Eröffnung des 50-jährigen Bestehens der Aktion Sühnzeichen am 3. Mai 2008 im Haus der Kulturen der Welt in Berlin.

KONTRA Miklós: Nyelv és jog. In: KIEFER Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2003. 551–566.

Nikolay KOPOSOV: *Memory Laws, Memory Wars*. Cambridge, Cambridge University Press, 2017.

Nikolay KOPOSOV: Does Russia need a Memory Law? *Open Democracy*, 2010. június 16.

www.opendemocracy.net/en/odr/does-russia-need-memory-law/

Korall folyóirat 2017. (18. évf.) 67. száma: A felejtés mintázatai.

https://epa.oszk.hu/00400/00414/00058/pdf/EPA00414_korall_2017_67.pdf

Reinhart KOSELLECK: Történelem, történetek és formális időstruktúrák. In: Reinhart KOSELLECK: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003. 147–163.

KOVÁCS Éva: Az emlékezet szociológiai modelljéhez. In: BODOR Péter (szerk.) In: *Emlékezés, identitás, diszkurzus*. Budapest, L'Harmattan, 2015. 207– 224. <http://www.socio.hu/3pdf/5kovacseva.pdf>

KOVÁCS Éva: *Kollektív emlékezet és holokauszt múlt*. Budapest, Corvina Kiadó, 2016

KOVÁCS Éva: *Das Gedächtnis der Shoah als mémoire croisée der verschiedenen politischen Systeme*. <https://www.eurozine.com/the-memoire-croisee-of-the-shoah-2/>

KOVALOPVSZKY Márta: Kossuthtól-Kossuthig?: történeti jegyzetek a budapesti emlékművekről. *Kritika*, 15. évf., 1977/3. 5–6.

Miklós KÖNCZÖL – István KEVEVÁRI: History and Interpretation in the Fundamental Law of Hungary. In: Grażyna BARANOWSKA and León CASTELLANOS-JANKIEWICZ (eds.): *Historical Memory in Post-communist Europe and the Rule of Law – First Part*. European Papers, Vol 5., 2020, 161–174.

https://www.europeanpapers.eu/it/system/files/pdf_version/EP_eJ_2020_1_9_SS1_Articles_Miklos_Konczol_Istvan_Kevevari_00388.pdf

KÖRÖSÉNYI András: Alkotmányozás és Alaptörvény. In: *A magyar politikai rendszer – negyedszázad után*. Osiris – MTA TÁTK Politikatudományi Intézet, Budapest, 2015. 85–107.

KŐVÁGÓ Pál Lajos: *A kollektív áldozati élmény összefüggése a kisebbségi csoportokkal szembeni ellenséges és támogató attitűdökkel*, PhD disszertáció, PTE-BTK, 2020. <https://doktori.hu/index.php?menuid=193&lang=HU&vid=21366>

Siegfried KRACAUER: *A detektívregény. Értelmezés. – Történelem. A végső dolgok előtt*. Budapest, Kijárat Kiadó, 2009.

KRISTON VIZI József: Elfeledett Kossuth-szoborcsoport és alkotója. *Budapesti helytörténeti emlékkönyv*, 2010/7. 30–39.

KROKOVAY Zsolt: Alkotmányos „érzelmek”. *BUKSZ*, 2011/23. 135–143. <http://buksz.c3.hu/1102/05bir.krokovay.pdf>

KUKORELLI István: Az 1946. évi I. törvény közjogtörténeti jelentősége és az alkotmányos jogfolytonosság. *Acta Humana*, 2017/1. 21–26.

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán: A „korszak” teóriája. A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia. In: Uő: *Az olvasás lehetőségei*. József Attila Kör-Kijárat Kiadó, Budapest, 1997, 15–39.

KUTRUCZ Katalin: Módosításra várva: a Történeti Hivatal működését szabályozó törvényjogi problémái. *Fundamentum*, 2000/1. 134–138.

LÁSZLÓ János: *Történelem-történetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012.

LÁSZLÓ János – FÜLÖP Éva: A történelem érzelmi reprezentációja a történelemben és naiv elbeszélésekben. *Történelemtanítás*, XLV. évf., 2010/1/3. 25–48.

LÁSZLÓ János – EHMANN Bea – IMRE Orsolya: Történelem történetek: A történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*, 22. évf., 2002/2. 147–162.

Sébastien LEDOUX: Devoir de mémoire: The post-colonial path of a post-national memory in France. *National Identities*, vol 15. no. 3. (2013), 239–256.

Raphael LEMKIN: *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress*. Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace, 1944. (A kutatás során nem az eredeti, hanem az alábbi kötetet használtam: New Jersey, The Lawbook Exchange, 2005.)

Primo LEVI: *Akik odavesztek és akik megmenekültek*. Budapest, Európa, 1986.

Claude LÉVI-STRAUSS: *Das wilde Denken*. Frankfurt, Suhrkamp Verlag, 1973.

Claude LÉVI-STRAUSS: *Strukturelle Anthropologie II.*, Frankfurt, 1975.

Daniel LEVY – Natan SZNAIDER: Határtalan emlékezés. A holokauszt és a kozmopolita emlékezet kialakulása. In: SZÁSZ Anna Lujza – ZOMBORY Máté (szerk.): *Transznacionálispolitika és a holokauszt emlékezettörténete*. Budapest: MTA TK SZI, 2014. 148–166.

LIGETFALVI György - MAJKÓ Zsuzsanna: *Városliget lexikon*. Városháza Kiadó, 2017.

LOSONCZ Márk: A történelmi szingularitás és a holokauszt. *Híd*, 2021/5-6. 110– 134. http://rifdt.instifdt.bg.ac.rs/bitstream/id/8296/Hid_2021_05_06_mark.pdf

Mónica LÓPEZ LERMA: The Ghosts of Justice and the Law of Historical Memory. *Conserveries Mémoires* no. 9 (2011), <https://journals.openedition.org/cm/840>

DR. LOVAS Dániel: Élet a régi Városligetben. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft., 2013.

<https://www.valaszonline.hu/2019/11/18/petri-lukacs-adam-liget-projekt-vita/>;

„Magyarok maradtunk”, 1921-1996: konferencia a soproni népszavazásról. (szerk.: TURBULY Éva) Sopron, 1996. december 12., Sopron, Soproni Szemle Alapítvány, 1997.

Charles S. MAIER: Consigning the Twentieth Century to History: Alternative Narratives for the Modern Era. *American Historical Review*, vol 105., no. 3 (June), (2000), 807–831.

Charles S. MAIER: Heisses und kaltes Gedächtnis. Über die politische Halbwertszeit von Nazismus und Kommunismus. In: *Transit*, vol 22., Winter (2001/2002.) 153– 165. <https://www.iwm.at/transit-online/hot-memory-cold-memory-on-the-political-half-life-of-fascist-and%20>

MAJKÓ Zsuzsanna: *Az elhallgatott tényekről*; helytörténész szedi ízekre a Liget-építkezések alapérvét. <https://www.valaszonline.hu/2019/11/22/majko-zsuzsanna-liget-projekt-vita/>

MAJTÉNYI Balázs: Az Alaptörvény premodern rendszere. In: FEDINEC Csilla, ILYES Zoltán, SIMON Attila és VIZI Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kiritkája*. Budapest, Kalligram Kiadó, 2013, 29–36.

MAJTÉNYI Balázs: Történelmünk hagyományai. *Fundamentum*, 2011/2. 56–61.

- Maria MÄLKSOO: *The Postcolonial Moment in Russia's War Against Ukraine. Journal of Genocide Research* vol. 25. no. 3-4. (2023), 471–481.
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14623528.2022.2074947>
- Maria MÄLKSOO: The Transitional Justice and Foreign Policy Nexus: The Inefficient Causation of State Ontological Security-Seeking. *International Studies Review* vol. 3. (2019) 373–397.
- Mikolaj MAŁECKI–Piotr MIKULI: The New Polish „Memory Law”: A Short Critical Analysis. *DPCE online*, vol 34. no. 1. 2018, www.dpceonline.it/index.php/dpceonline/article/view/509
- Maria MÄLKSOO: Memory Must Be Defended: Beyond the Politics of Mnemonical Security. *Security Dialogue*. vol 46., no. 3. (2015) 221–237.
- Thomas MANN: *József és testvérei*. Világirodalom Klasszikusai. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986.
- Lev MANOVICH: Az adatbázis mint szimbolikus forma. *Apertúra*, 2009/őszi.
<https://www.apertura.hu/2009/osz/manovich>
- MÁTAY Mónika: Pierre Nora: emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok. Recenzió. *Korall*, 11. évf. 2010/41. 184–188.
- Marshall MCLUHAN: *Vége a Gutenberg-galaxisnak?* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1985.
- MÉCS János – ORBÁN Endre: "Sólyom elnök úrra várva.": a 11/1992. (III. 5.) AB határozat elemzése. In: GYÖRFI Tamás – KAZAI Viktor Zoltán – ORBÁN Endre (szerk.): *Kontextus által világosan: a Sólyom-bíróság antiformalista elemzése*. Budapest, L'Harmattan, 2021. 203–225.
Megalapozatlan várakozások sodorták Magyarországot élére Károlyi Mihályt. <https://multkor.hu/megalapozatlan-varakozasok-sodortak-az-oroszag-elere-karolyi-mihalyt-20190304>
- MOLNÁR Benedek – NÉMETH Márton – TÓTH Péter (szerk.): *Mérlegen az Alaptörvény Interjúkötet hazánk új alkotmányáról*. Budapest, HVG-ORAC, 2013.
- NAGY Anita: Az általános kegyelmi eljárás egy kutatás tükrében. *Acta juridica et politica*, 2018/1. 743–754. http://acta.bibl.u-szeged.hu/54017/1/juridpol_081_743-754.pdf
- NAGY Ferenc: 175 éve állították fel a Magyar Tudós Társaság. In: *Évfordulóink a műszaki és természettudományokban: 2000*. 135–138.
- NAGY Tamás: *Az elnyomást vagy a felszabadítást jelképezi a Szabadság téri szovjet emlékmű?* https://hellomagyar.hu/2021/09/19/az-elnyomast-vagy-a-felszabaditast-jelkepezi-a-szabadsag-teri-szovjet-emlekmu/#google_vignette
- NÉMEDI Dénes: Nemzet, Európa, NATO: Az államfői beszédek elemzése 1991-1997. *Jel-Kép*, 2000/3. 63–85.
- NÉMETH Borbála: A jog, mint narratíva. *Jogtudományi Közlöny*, 2006/1. 26–31.

Pierre NORA: Emlékezet és történelem között. A helyek problematikája. *Aetas*, 14. évf. 1999/3. 142–157.

https://epa.oszk.hu/00800/00861/00012/99-3-10.html#P10_119

Pierre NORA: *Emlékezet és történelem között*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010.

NOSZKÓ-HORVÁTH Mihály: A szovjet kényszermunka intézménye a magyar kárpótlási jogszabályok tükrében és a vonatkozó kárpótlási iratok. *Veritas*, 2018/1. 353–371.

Heino NYSSÖNEN – Jussi METSÄLÄ: Highlights of National History? Constitutional memory and the preambles of post-communist constitutions. *European Politics and Society*, vol 21., no. 3. (2020) 323–340.

Keith OATLEY – Jennifer M. JENKINS: *Érzelmek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

OBERLÄNDER Báruch: *A holokausztra való emlékezés a zsidó vallásjog szempontjából*.

<https://zsido.com/holokausztra-valo-emlekezés-zsido-vallasjog-szempontjaból/>

OLASZ Lajos: A kormányzói hatalom nyilvános reprezentációja a II. világháború időszakában. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 79–92.

ORMOS Mária: Habsburg Otto és kora. In: Uő: *Múlt a jelenben*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 2013. 260–271.

PABIS Eszter: A szégyen kulturális konstrukciójának történetéről és elméleti megközelíthetőségéről. In: BALOGH László Levente – HORVÁTH Andrea – PABIS Eszter: *A szégyen reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvkiadó, 2017. 7–22.

PETRI Lukács Ádám: „Nagyszerű küzdelem előtt állunk” – a Liget-projekten dolgozó Petri Lukács Ádám válaszol a tervet ért konzervatív kritikákra.

<https://www.valaszonline.hu/2019/11/18/petri-lukacs-adam-liget-projekt-vita/>

PILINSZKY János: Ars poetica helyett. In: *Pilinszky János összes versei*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

PLATÓN: Phaidrosz. In: FALUS Róbert (szerk.): *Platón válogatott művei*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1983.

PLÉH Csaba: Két klasszikus konstruktív emlékezetelmélet mai relevanciája: Bartlett és Halbwachs, *Magyar Filozófiai Szemle*, 2019/3. Emlékezet c. tematikus különszáma. 11–45.

POLGÁRI ESZTER: Fratanoló János Magyarország elleni ügye. *Fundamentum*, 2011/3. 89–90.

POVEDÁK István: Szent Korona (újra)értelmezések. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged, 2016., 109–132.

Lothar PROBST: Founding Myths in Europe. *New German Critique*, no. 90. Autumn (2003) 45–58.

RÁTH Olivér – VARGA Ádám: Gondolatok az információs kárpótlás aktuális kérdéseiről. *Pázmány Law Working Papers*, vol. 8. (2015) 1–16. https://plwp.eu/docs/wp/2015/2015-08_Rath-Varga.pdf

RÉVÉSZ Béla: A politikai átalakulás és a titkosszolgálatok változásainak kapcsolata az újabb források tükrében. *De iurisprudentia et iuro publico*, V. évf. 2011/4. 3–88. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2011-4-04.pdf>

Paul RICOUER: A hármas mimézis. In: Uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999. 255–309.

RIXER Ádám: *A magyar jogrendszer jellegzetességei 2010 után*. Budapest, Petrociunium, 2012. 121–131.

RÓNAI András: A kiterjedés nélküli test, In: ULLMANN Tamás – VÁRADI Péter: *Sartre és Merleau-Ponty. A francia fenomenológia klasszikus korszaka*. L'Harmattan, Budapest, 2011. 27–42.

RÓZSA Huba: *Kezdetkor teremtette Isten. A bibliai őstörténet magyarázata (Ter1-11.)*. Budapest, Jel Kiadó, 2000.

R. VÁRKONYI ÁGNES: Tudomány és függetlenség. *Magyar tudomány*, 43. évf. 1998/5. 590–601.

R. VÁRKONYI ÁGNES: Tudomány és társadalom a magyar polgári átalakulás időszakában: a Magyar Tudományos Akadémia történetének első fejezete. *Világosság*, 16. évf. 1975/10. 609–613.

Martin SABROW: *Heroismus und Viktimismus. Überlegungen zum deutschen Opferdiskurs in historischer Perspektive.* https://zzf-potsdam.de/sites/default/files/publikation/Bulletin/bulletin_43_44_sabrow_heroismus_viktismus.pdf

Martin SABROW: Erinnerung als Pathosformel der Gegenwart. *Vorgänge. Zeitschrift für Bürgerrechte und Gesellschaftspolitik*. no. 51., 2012/2., 4–15.

Wojciech SADURSKI: *Decommunisation, lustration and constitutional continuity: dilemmas of transitionl justice in Central Europe*. Florence, European University Institute, 2003.

Edward SAID – Christoph BURGMER: Bevezetés a posztkoloniális diskurzusba. *Magyar Lettre Internationale*, 28. évf. 1998/tavaszi, 24–30.

Edward SAID: *Orientalizmus*. Budapest, Európa, 2000.

SAJÓ András: *Constituional Sentiments*. New Heaven & London, Yale University Press 2011.

SÁRKÖZY Tamás: *Kétharmados túlkormányzás – avagy gólerős csatár a mély talajú pályán.* Budapest, Park Könyvkiadó, 2014.

Theodor R. SARBIN: Az elbeszélés mint a lélektan tő-metaforája. In: LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* Budapest, Kijárat Kiadó, 2001. 59–76.

Jean-Paul SARTRE: A lét és a Semmi. L' Harmattan Kiadó – Szegedi Tudományegyetem Filozófia Tanszék, Budapest, 2006.

Kim Lane SCHEPPELE: Constitutional Interpretation after Regimes of Horror. *Public Law and Legal Theory Research Paper Series*, University of Pennsylvania Law School 2000/1–5. 1–31.

Hera SHOKOHI, *Die Unendlichkeit des Krieges. Über die Biographie und das Werk Reinhart Kosellecks.* <https://bonnerleerstellen.net/die-unendlichkeit-des-krieges-uber-die-biographie-und-das-werk-reinhart-kosellecks/>

SMUK Péter: Nemzeti értékek az Alaptörvényben. In: SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére.* Győr, 2013. Universitas – Győr, 446–465.

SMUK PÉTER: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. *In Medias Res*, 2019/2. 230–252.

George SOROKA – Felix KRAWATCZEK: Nationalism, Democracy and Memory Laws. *Journal of Democracy*, vol 30., no. 2. (2019) 151– 171. <https://www.journalofdemocracy.org/articles/nationalism-democracy-and-memory-laws/>

SZABÓ Miklós: Nyelvi átfordítások a jogban. In: SZABADFALVI József (szerk.): *Facultas nascitur. 20 éves a jogászképzés Miskolcon.* Miskolc, Bíbor, 2001. 471–491.

SZABÓ Miklós: 2000: Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról. In: SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv.* Budapest, Books in Pront Bt. 2000. 1–55.

SZABÓ Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. In.: LACKÓ Miklós (szerk.): *A két világháború közötti Magyarországról.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1984. 479–504.

SZABÓ Patrik: Nem kötelező, de erősen ajánlott – A Nemzeti hitvallás és a benne foglaltak normativitásáról. *Ars Boni*, 2019/7. 3–13.

http://www.epa.hu/02700/02769/00018/pdf/EPA02769_arsboni_2019_03-04_003-013.pdf

Szakértői vélemények az „igazságtételről”. *Társadalmi Szemle* 47. évf. 1992/1. 69–90.

SZALAI Katalin – LÁSZLÓ János: *Az aktív és passzív igék gyakorisága a csoportjelenségek tükrében.* V. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. http://acta.bibl.u-szeged.hu/58682/1/msznykonf_005_242-249.pdf

SZALKAI Gábor: A járások kialakításának módszertani megalapozása. *Területi statisztika*, 52. évf. 2012/3. 215–229.

- SZÉLPÁL Lívია: A történelem jövője: bevezetés egy nem hagyományos történetírás (unconventional history) elméletébe. *Aetas*, 2007/1. 135–146.
- SZÍVÓS Mihály: A szemiotikai elemzés módszere II. A módszer alkalmazása a hatalom jeleinek, képeinek és tereinek kutatásában. In: SZIRMAI Éva, TÓTH Szergej, ÚJVÁRI Edit (szerk.): *A hatalom jelei, képei és terei*. Szeged, Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2016. 13–22.
- SZÍVÓS Mihály: A szemiotikai elemzés módszere III. A multikulturális folyamatok, interkulturális és transzkulturális jelenségek jeltudományi elemzéséről. In: BALÁZS Géza – MINYA Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Magyar Szemiotikai Társaság, Budapest, 2017. 91–102.
- SZÍVÓS Mihály: *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Budapest, Loisir Kiadó, 2013.
- SZÜCS P. Julianna: *A rosszközérzet stílusa*. Szombathely, Savaria University Press, 1994.
- Henri TAJFEL – John C. TURNER: An Integrative Theory of Intergroup Conflict. In: W. G. AUSTEN – S. WORCHEL (eds.): *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Monterey, CA: Brooks-Cole, 1997, 33–47.
- TAKÁCS Erzsébet: A szegény problematikája a későmodernitásban. Kortárs szociológiai megközelítések. In: BALOGH László Levente – HORVÁTH Andrea – PABIS Eszter: *A szegény reprezentációi*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Könyvkiadó, 2017. 87–96.
- TAMÁS Gáspár Miklós: A Nagy Imre-ügy. *Beszélő*, 1. évf., 1996/5. 4–5.
- TARJÁN M. Tamás: *Megkezdődik a Sopron környéki népszavazás*. <https://rubicon.hu/kalendarium/1921-december-14-megkezdodik-a-sopron-kornyeki-nepszavazas>
- TARJÁN Tamás: A mámor listája. In: TARJÁN Tamás: *Látómező. Kortárs prózaszemle*. Budapest, Kalota Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, 2019., 337–341.
- Gabriele TAYLOR: *Pride, Shame and Guilt, Emotions of Self-Assessment*. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Ruti G. TEITEL: *Transitional justice*. Oxford, Oxford University Press, 2000.
- Daniel TILLES – John RICHARDSON: Past, Present and Future: Poland’s New Memory Law Exposes the Problematic Nature of Holocaust Remembrance. *History Today*, 2018. augusztus 24.), www.historytoday.com/history-matters/poland-and-holocaust
- Tzvetan TODOROV: *A rossz emlékezete, a jó kísértése. Mérlegen a XX. század*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.
- Tzvetan TODOROV: *Az emlékezet hasznáról és káráról*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

- TOMKA Béla: Az első világháború mint történeti korszakhatár. In: TOMKA Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015. 7–25.
- TOMKA Béla: A „befejezetlen 20. század” és a „csonka 20. század”. A jelenkori európai és magyar történelem periodizációjáról. *Aetas*, 25. évf. 2010/4. 97–106.
- TISZÓCZI Roland Barna: Jean-Paul Sartre testfelfogása. In: ULLMANN Tamás – VÁRADI Péter (szerk.): *Sartre és Merleau-Ponty: A francia fenomenológia klasszikus korszaka*. Budapest, L’Harmattan, 2011. 119-131.
- TÓTH Judit: *Jogalkotástan*. Egyetemi jegyzet
http://eta.bibl.u-szeged.hu/2272/1/toth_judit_jogalkotastan_2013.pdf
- TÓTH Judit: A jelképes jogállam. *Mozgó Világ* 2002/3., 3–12.
- TÓTH J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítás szabadság korlátja. *Jogelméleti Szemle*. <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj54.pdf>
- TÓTH Zoltán József: Az Alaptörvény szellemisége: a Nemzeti Hitvallás értékei, a jogfolytonosság és az Alapvetés. *Polgári Szemle*, 2013/3-6. 284–286.
- TRÓCSÁNYI László: Az alkotmányozás elvi kérdései. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 1996/47. 167–185. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6829/1/juridpol_047_167-185.pdf
- TRÓCSÁNYI Sára: Információs kárpótlás helyett. *Fundamentum*, 1999/1. 115–119.
- TRÓCSÁNYI Sára: Információs jog – Múlthoz való jog? In: MAJTÉNYI László (szerk.): *Az odaátra nyíló ajtó*. Budapest, Adatvédelmi Biztos Irodája, 2001. 139–150.
- TRÓCSÁNYI Sára: *Forradalom az irattárban – Az információs kárpótlás jogi aspektusai*. Budapest, Holnap Kiadó, 2007.
- John C. TURNER – Michael A. HOGG – Penelope J. OAKES – Stephen D. REICHER – Margaret S. WETHERELL: *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Cambridge, Basil Blackwell, 1987.
- UJVÁRY Gábor: „Hűség városa, légy hű öre önmagadnak!” *Nyugat-Magyarország 1918-1921 közötti sorsa és a soproni népszavazáshoz vezető út*. Sopron, MNL, Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára, 2021.
- UNGER Anna: A múlt velük kezdődik. *Magyar Narancs* 2013. december 31. [A múlt velük kezdődik – A Nemzeti Emlékezet Bizottságról | Magyar Narancs](#)
- Csaba VARGA: *Transition? To rule of law?: Constitutionalism and transitional justice challenged in Central & Eastern Europe*. Pomáz, Kráter Műhely Egyesület, 2008.
- VARGA Szabolcs – PAP Norbert – HANCZ Erika – KITANICS Máté: *Szigetvár, 1566*. Pécs – Szigetvár, Publikon–PannonCastrum Kft., 2015.

- VASTAGH Pál: Alkotmányrevízió 1972 – kitörési kísérlet vagy korrekciós próbálkozás. *Múltunk*, 2017/2. 203–244. http://real.mtak.hu/140022/1/vastaghp_17_2.pdf
- Pierre VIDAL-NAQUET: *Assassins of Memory: Essays on the Denial of the Holocaust*. Columbia, University Press, 1993.
- VINNAI Edina: *Jog és nyelv határán. A jogi nyelvhasználat nemzetközi és hazai kutatása*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.
- VIZIN Gabriella: Elmerülni a székelyben. *MIPSZI*, 2014/5. 23–29.
- VIZIN Gabriella: *A székely szerepe a mentális zavarokban*. Doktori értekezés. Budapest, Semmelweis Egyetem Mentális Egészségtudományok Doktori Iskola, 2017. http://old.semmelweis.hu/wp-content/phd/phd_live/vedes/export/vizingabriella.d.pdf 29
- VOIGT Vilmos: Egy „multi-kulti”-tudomány: a szemiotika. In: BALÁZS Géza - MINYA Károly (szerk.): *Multikulturalitás*. Budapest, Magyar Szemiotikai Társaság, 2017. 7–10.
- Harald WEINRICH: *Léthe. A felejtés művészete és kritikája*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 2002.
- WELLER Mónika: A Vajnai ítélet és lehetséges hatásai az önkényuralmi jelképek használata tilalmának szabályozására. *Acta Humana*, 19. évf. 2008/3. 78–95.
- Richard von WIEZSÄCKER: *Speech by Federal President Richard von Weizsäcker during the Ceremony Commemorating the 40th Anniversary of the End of War in Europe and of National-Socialist Tyranny*
https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Downloads/DE/Reden/2015/02/150202-RvW-Rede-8-Mai-1985-englisch.pdf?__blob=publicationFile
- Yosef Hayim YERUSHALMI: *Záchor: zsidó történelem és zsidó emlékezet*. Budapest, Osiris Kiadó – ORZSE, 2000.
- Z. KARVALICS László: A mámoron és az igézetén túl: a listák világának sokszempontú információ-történeti beágyazásához. *Belvedere Meridionale*, XXXIV. évf. 2022/2. 5–19.
- ZOMBORY, Máté: Visszatérés Európába. Állami emlékezetpolitika és magyar hovatartozás. In: ZOMBORY Máté (szerk.) *Az emlékezés térképei*. Budapest, L’Harmattan, 2011. 85–120.
- ZOMBORY Máté: A bűnös nemzet és Európa. A bűn reprezentációja az ünnepi diskurzusban. *Jel-Kép*, 2004/3. 47–59.
- ZÓDI Zsolt: *Jogi adatbázisok és jogi forráskutatás. Gépek a jogban*. Doktori értekezés. Budapest, Gondolat Kiadó, 2012.
- ZÓDI Zsolt: A számítógép és a jog kapcsolata. In: SÁRKÖZY Tamás - PÁZMÁNDY Kinga (szerk.): *Az információs társadalom és a jog átalakulása*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ, 2002. 13–47.

ZŐDI Zsolt: A jogi szövegek mint Big Data. In: JAKAB András – SEBŐK Miklós (szerk.): *Empirikus jogi kutatások: paradigmák, módszertan, alkalmazási területek*. Budapest, Osiris Kiadó, 2020. 93–109.

ZŐDI Zsolt: Jog és jogtudomány a big data korában. *Állam- és Jogtudomány*, 58. évf. 2017/1. 95–114.

DR. ZSIGA Tibor: *Kercaszomor, a legbátrabb község*. Szombathely, Kercaszomori Önkormányzat és Linea Nyomda, 2004.

DR. ZSIGA Tibor: „*Communitas Fidelissima*” *Szentpéterfa: a magyar-osztrák határmegállapítás 1922/1923*. Szombathely, Kiadó Corn Kft., 2003.

Online források

<https://1956osintezet.hu/hu/az-1956-os-intezet-tortenete>

<https://24.hu/belfold/2019/06/05/nagy-imre-szobor-atadas/>

www.abtl.hu

[https://admin.memocracy.eu/wp-](https://admin.memocracy.eu/wp-content/uploads/2023/03/MEMOCRACY_brief__HU_final_JUNE-2023-1.pdf)

[content/uploads/2023/03/MEMOCRACY_brief__HU_final_JUNE-2023-1.pdf](https://admin.memocracy.eu/wp-content/uploads/2023/03/MEMOCRACY_brief__HU_final_JUNE-2023-1.pdf)

<https://artortenet.hu/magyar-penzertekindex-arak-es-devizak-alapjan-1754-tol/>

<https://balassagyarmat.hu/civitas-fortissima/>

<https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2017-4348>

www.cnmhe.fr

<http://corvinlanc.hu/>

cvuh.blogspot.com

<https://www.elte.hu/kituntetesek/nagyimre>

<https://fidelio.hu/plusz/elbontottak-nagy-imre-szobrat-a-vertanuk-tererol-141856.html>

<https://habsburgottoalapitvany.hu/>

<https://honvedelem.hu/hatter/multidezo/a-magyar-hosokra-emlekezunk.html>

https://hvg.hu/tudomany/20101228_avh_feher_haz

https://hvg.hu/itthon/20180814_Tenyleg_eltavolithatjak_Nagy_Imre_emlekmuvet

https://index.hu/belfold/2018/07/19/nagy_imre_szobor_athelyezes_tiltakozas/

<https://instytutpolski.pl/budapest/2020/08/15/a-varsoi-csata-lengyelorszag-gyozelme-europa-szabadsagaert/>

<https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-emlekhelyek/>

<https://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-emlekhely-es-kegyeleti-bizottsag/>

<https://kercaszomor.hu/communitas-fortissima>
https://2015-2019.kormany.hu/download/c/fc/f0000/Onkenyuralmi_nevek_egyesített_tabla-MTA_%C3%A1II%C3%A1sfoglal%C3%A1sa.pdf
<https://www.kneb.hu/>
<https://konczorsolya.hu/blog/sartre-az-emberi-kapcsolatokrol-es-a-szegyenrol/>
<https://www.kozterkep.hu/9681/kossuth-emlekmu>
<https://kuria-birosag.hu/hu/kuria-tortenete>
www.lph-asso.fr
<https://www.magyarhirnap.hu/kulfold/20200815-szazeves-a-varsoi-csata-gyozelem-a-szovjetek-felett>
<https://magyarnemzet.hu/belfold/2020/04/unnepi-ules-majus-2-an-a-parlamentben>
<https://mandiner.hu/velemeney/2018/07/jeszenszky-geza-egy-nagy-hazafi-emlekenek-sarbatiprasarol>
<https://mandiner.hu/velemeney/2018/07/trombitas-kristof-eleg-volt-a-nagy-imre-kultuszbol>
<https://www.martinus.hu/hirek/12417/megemlekezo-unnepseg-szentpeterfa-magyarorszaghoz-valo-visszacsatolasanak-100-evfordulojan>
<https://melaproject.org>
<https://melaproject.org/node/534>
<https://memocracy.eu>
<https://www.mnb.hu/bankjegy-es-erme/emlekermek>
<https://mnm.hu/hu/muzeumtortenet>
<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=58>
<https://mult-kor.hu/cikk.php?id=10037>
<https://m.mult-kor.hu/a-modern-lengyelorszag-az-első-világháború-kveto-kaoszbán-született-meg-20201111>
<https://mult-kor.hu/megalapozatlan-varakozások-sodortak-az-ország-elére-károlyi-mihályt-20190304>
https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo_XX._szazadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf. Ennek rövidített összefoglalására lásd:
https://mta.hu/data/dokumentumok/Osszefoglalo_a_XX.-szazadi_onkenyuralmi_rendszerekhez_kotheto_elnevezesekkel_osszefuggo_elnevezesek_szakmai_vizsgalatarol.pdf
<https://www.nagyimretarsasag.hu/a-tarsasag-tortenete/>
www.neb.hu

<https://www.nemzetijelkepek.hu/>

<https://njt.hu/search/eml%C3%A9k%C3%A9rme:-:-:-:1:-:-:-/1/10>

www.oeh.hu

<https://oktober23.kormany.hu/nagy-imre-erdemrend-56-os-emlekerem-56-os-emleklap>

<https://oroksegvedelem.kormany.hu/nemzeti-emlekhelyek>

https://www.parlament.hu/naplo41/005/n005_0224.htm

<https://www.parlament.hu/-/110-ev-utan-ujraavatjak-andrassy-gyula-szobrat>

<https://www.parlament.hu/-/emlekezni-es-emlekeztetni-legfokeppen-a-jovo-fele-fennallo-adossagunk>

<https://www.parlament.hu/-/az-%C3%B6sszetartoz%C3%A1s-eml%C3%A9khelye>

<https://www.parlament.hu/a-kepviselovalasztas-kituzesetol-a-akormanyalalkitasig>

https://pestbuda.hu/cikk/20220505_nyolcvanot_eve_avattak_fel_ii_rakoczi_ferenc_lovas_szobrat_a_kossuth_teren

https://pestbuda.hu/cikk/20190606_lelepleztek_a_nagy_imre_szobrot_a_jaszai_mari_teren

https://pestbuda.hu/cikk/20191031_pestbuda_hu_ujra_felavattak_a_nemzeti_vertanuk_emlekmuvet

https://pestbuda.hu/cikk/20210124_hetven_eve_koltozott_az_avh_a_feher_hazba_hamarosan_felujitjak_a_duna_part_hires_modernista_epuletet

<https://repevidek.hu/kozelet/a-huseg-falvai.html?page=3>

<https://rm.coe.int/protecting-the-right-to-freedom-of-expression-under-the-european-conve/168092f25a>

<https://rm.coe.int/factsheet-on-memory-laws-july2018-docx/16808c1690>

<https://retorki.hu/>

[https://rubicon.hu/cikkek/ii-rakoczi-ferenc-es-zrinyi-ilona-isztambulbol-hazahozott-hamvai-a-kassai-domba-](https://rubicon.hu/cikkek/ii-rakoczi-ferenc-es-zrinyi-ilona-isztambulbol-hazahozott-hamvai-a-kassai-domba-kerulnek?gc_id=14734383555&h_ad_id=676904752758&gad_source=1&gclid=CjwKCAiAJKuBhAdEiwAnZb7lZOEI8kZI7Y3qykIoT3uzJ-n-iU97ICAE3QurTmKUBo2Yyr0M-JfhRoCMw8QAvD_BwE)

[kerulnek?gc_id=14734383555&h_ad_id=676904752758&gad_source=1&gclid=CjwKCAiAJKuBhAdEiwAnZb7lZOEI8kZI7Y3qykIoT3uzJ-n-iU97ICAE3QurTmKUBo2Yyr0M-JfhRoCMw8QAvD_BwE](https://rubicon.hu/cikkek/ii-rakoczi-ferenc-es-zrinyi-ilona-isztambulbol-hazahozott-hamvai-a-kassai-domba-kerulnek?gc_id=14734383555&h_ad_id=676904752758&gad_source=1&gclid=CjwKCAiAJKuBhAdEiwAnZb7lZOEI8kZI7Y3qykIoT3uzJ-n-iU97ICAE3QurTmKUBo2Yyr0M-JfhRoCMw8QAvD_BwE)

<https://www.sipzrt.hu/projects/vertanuk-tere/#a-projekt>

<https://www.szoljon.hu/orszag-vilag/2018/08/trianonnak-es-a-vorosterror-aldozatainak-is-lesz-emlekhelye-a-kossuth-teren>

<https://tasz.hu/cikkek/nem-jogallami-a-nemzeti-emlekezet-bizottsagarol-szolo-torveny>

https://tasz.hu/files/tasz/imce/allaspont_neb_20131218.pdf

<https://www.theguardian.com/world/2022/oct/05/spain-passes-law-to-bring-dignity-to-franco-era-victims>

https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.2_Charter%20of%20IMT%201945.pdf

<https://www.valaszonline.hu/2019/01/21/wachsler-tamas-nagy-imre-szobor-nemzeti-vertanuk-emlekmuve/>

<https://veritasintezet.hu/hu/mindennapi-tortenelem/emlekpenz-kibocsatasok-a-horthy-kor-torvenyei-tukreben>

<https://veritasintezet.hu/hu>

<https://wfa.hu/>

